

Μανόη Χελιδώνη

ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΤΕΤΡΑΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ

ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΠΙ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΛΑΤΩΝ. — ΜΕΝΕΛΑΟΣ Γ.
ΠΑΡΛΑΜΑΣ. — ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΛΑΣΙ-
ΘΙΩΤΑΚΗΣ. — ΙΩΝ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ.

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ

ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΤΟΣ ΙΔ' ★ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1960 ★ ΤΕΥΧΟΣ Ι

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ Α' ΤΕΥΧΟΥΣ

GARETH MORGAN : Cretan Poetry: Sources and Inspiration . . σ.	7
Κ. Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ : 'Η Ιδιόγραφος βιο- θήκη Γρηγορίου Ιερέως του Μαι ά, του Κρητός (1701) σ.	69
ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ ΑΛΕΞΙΟΥ : Τò Δουκι- κόν 'Ανάκτορον του Χάνδακος σ.	102
Κ. Γ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ : 'Εκθέσεις καί υπομνήματα από την άλληλο- γραφία του Γαλλικού Προξενείου Κρήτης σ.	109
ΜΑΡΘΑΣ ΑΠΟΣΚΡΙΓΟΥ : Κρίτη και 'Όμηρος σ.	147
MARIO VITTI : Il poema parenetico di Sachlikis nella tradizione ine- dita del cod. Napoletano . σ.	173

2 ΠΙΝΑΚΕΣ ΕΚΤΟΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

ΕΚΤΟΣ ΕΜΠΟΡΙΟΥ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΣ ΤΗΣ

ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΤΕΤΑΡΤΟΣ ΤΟΜΟΣ

ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

1960

ΚΑΤΟΧΗ

ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

1169/2006 Books
L

ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΤΕΤΡΑΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ

ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΠΙ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΛΑΤΩΝ. — ΜΕΝΕΛΑΟΣ Γ.
ΠΑΡΛΑΜΑΣ. — ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΛΑΣΙ-
ΘΙΩΤΑΚΗΣ. — ΙΩΝ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ.

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ

ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΤΟΣ ΙΔ' ★ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1960 ★ ΤΕΥΧΟΣ Ι

Ο Ρ Ο Ι Σ Υ Ν Ε Ρ Γ Ι Α Σ Ι Α Σ

Εἰς τὰ «Κρητικά Χρονικά» γίνονται δεκταὶ πρὸς δημοσίευσιν μελέται, κείμενα καὶ βιβλιοκρισίαι, ἐφ' ὅσον ἀνταποκρίνονται πρὸς τοὺς σκοποὺς τοῦ περιοδικοῦ, ὡς ἐκτίθενται οὗτοι εἰς τὸ προλογικὸν σημείωμα τοῦ πρώτου τόμου. — Πάντα τὰ δημοσιεύματα ὑπόκεινται εἰς τὴν κρίσιν τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία καθορίζει τὸν χρόνον τῆς δημοσιεύσεως ἀναλόγως τοῦ διαθέσιμου ἐκάστοτε χώρου καὶ ἀναλαμβάνει τὴν εὐθύνην τῆς ἐπιμελοῦς ἐκδόσεως αὐτῶν.— Ὁ συγγραφεὺς δύναται αὐτοπροσώπως νὰ ἐπιμεληθῇ μιᾶς τῶν διορθώσεων τῶν τυπογραφικῶν δοκιμῶν, ἐφ' ὅσον ἐξασφαλίζεται ἡ ταχθεῖα ἐπιστροφή των. Εἰς περίπτωσιν καθυστερήσεως ἢ Ἐπιτροπὴ ἐπιφυλάσσει εἰς ἑαυτὴν τὸ δικαίωμα τῆς ἁμέσου ἐκτυπώσεως. — Δικαιοῦται ἐπίσης ὁ συγγραφεὺς νὰ ζητήσῃ τὴν ἔκδοσιν μέχρι πενήκοντα, κατ' ἀνώτατον ὄριον, ἀνατύπων ἐκάστης ἐργασίας αὐτοῦ. Ἡ παράδοσις τῶν ἀνατύπων συντελεῖται μετὰ παρέλευσιν διμήνου ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς κυκλοφορίας τοῦ ἀντιστοίχου τεύχους τοῦ περιοδικοῦ.— Αἱ συνεργασίαι δημοσιεύονται κατὰ σειρὰν λήψεως.— Ἐὰ δημοσιευόμενα χειρόγραφα δὲν ἐπιστρέφονται.

Χειρόγραφα καὶ ἐπιστολαὶ ἀφορῶσαι τὴν σύνταξιν τοῦ περιοδικοῦ δέον ν' ἀποστέλλονται πρὸς τὸν κ. Ν. Πλάτωνα, Μουσεῖον Ἡρακλείου. Ἐμβάσματα καὶ ἐπιστολαὶ ἀφορῶσαι τὴν ἔκδοσιν (διορθώσεις δοκιμῶν κλπ.) πρὸς τὸν κ. Ἀνδρέαν Γ. Καλοκαιρινόν, Ἡράκλειον Κρήτης.

CRETAN POETRY: SOURCES AND INSPIRATION

PREFACE

This is a study of the first period of Cretan poetry, from 1453 to 1500. The second period is the time of Cornaros and the drama, from 1600 to 1669; and from these two periods come nearly all the Cretan poets we know, with Dellaporta standing out as a herald at one end, and Palladas and Lampudios limping sadly at the other.

The plays, *The Fair Shepherdess*, *Erotocritos*, and even *The Cretan War*, form a literature that is comparatively homogeneous. There are great variations in skill and sensibility, but it is very rare to read a passage that does not give the impression of maturity, and of the power that comes from maturity. The force of experience is in the verse, and rolls it along over crudities and longueurs intolerable in younger compositions.

The forging of this weapon happened a century and more before, in a time whose poetry is quite the opposite. The works of the fifteenth century are full of hesitation and infelicity. They are facing a series of challenges: the end of Byzantium, the increase of Western influences and ideas, the discovery of rhyme, the beginning of printing. The answer to these challenges is the subject of this study.

It is not a continuous history, though the episodes are nearly in chronological order. They are built upon two themes: first, the breakdown of old ways of verse, (not complete even today); and second, the synthesis of new forms in a variety of methods ranging from near-translation of foreign models to rearrangement of antique fragments. Running alongside these themes has been the effort to approach the idea of «popularity» in Cretan poetry, in particular by finding out how, and under what conditions, the poems reached their audience.

ABBREVIATIONS

A	Athens version of Acritas
ABC	W. Wagner Ἀλφάβητος τῆς ἀγάπης
AK	The Appeal of Constantinople
AT	Apollonius of Tyre
B	S. Baud-Bovy La chanson populaire grecque du Dodecanese
BGV	E. Legrand Bibliothèque grecque vulgaire
BZ	Byzantinische Zeitschrift
CPG	H. Pernot Chansons populaires grecques
CSBH	Corpus scriptorum byzantinorum historiae Bonn
DC	C. Du Cange Glossarium mediae et infimae graecitatis
E	Escorial version of Acritas
ΕΕΒΣ	Ἐπιτηρίς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν
K	Α. Κριάρης Κρητικά ἄσματα
KX	Κρητικά Χρονικά
M	Montpellier manuscript of Sachlikis
MKI	Μνημεῖα Κρητικῆς Ἱστορίας
NE	Νέος Ἑλληνομνήμων
O	Oxford version of Achilles
P	Paris manuscript of Sachlikis (ch. 3), Theseus (ch. 5)
PG	Patrologia graeca
PL	Patrologia latina
T	Trebizond version of Acritas
TF	Texte und Forschungen zur byzantinisch - neugriechischen Philologie.
V	Venice edition of Theseus
XK	Χριστιανική Κρήτη

CHAPTER 1*
THE FOLKSONGS

Any work that purports to inquire into the origins of Cretan poetry must presumably deal with the twin sources of literary and traditional inspiration. The first is represented in written or printed works, to most of which we have access; and when treating the second, critics tend to relate the poems they are discussing to extant folk - poetry and folk - lore. The result is nearly always correct; but it leaves in the mind a fragment of doubt. There is always the possibility that the folk - poem, or the folk - tale, is not the forerunner of the sophisticated work, but its reflection. What would our conclusions be if the name of Apollonius had disappeared from all, and not merely some of the folk - versions of Apollonius of Tyre? Will it ever be possible to say whether some *mantinades* were borrowed from, or by Cornaros?

This chapter is an attempt to reach a solution to the problem of what folk - poetry existed in Venetian Crete. It seeks to do for Venetian Crete something which, as far as I know, has not been attempted for any part of the Greek world - to define the «hypothetical corpus» of folk - poetry during a historical period. In practice, this will mean at the end of the Venetian period, for there is little evidence for us to divine the existence of folk - songs which by then had been forgotten.

The material we have is almost confined to Cretan poetry now current, or contained in modern printed and manuscript collections. From this we may remove immediately all work referring to the Turkish occupation, and to it we must add some

*) In this chapter, the abbreviations K and B are used for the most copious collection of Cretan folk - poetry and the most important study that affects it:

A. Κράρης Κρητικά ἄσματα Athens 1921 (very different from the 1909 Canea edition).

S. Baud - Bovy La chanson populaire grecque du Dodecanese. I Les textes Paris 1936.

To reduce footnotes, an appendix to this chapter gives the references to these two books.

few older manuscripts, and such evidence as may be got from incidental references in other works.

There are three ways in which we can tell that a poem was known before the fall of Candia. First, of course, it may have been copied before then in a manuscript now extant. Then for narrative poems of fairly wide distribution we may use a comparative method that consists of the collation of all variants, and the use of certain criteria to decide the centre from which they were dispersed; from this it is sometimes possible to decide what date of composition is likely to suit that particular place. It may be objected that this is irrelevant to the date when the poem reached Crete: that, for instance, a piece composed at Rhodes in the sixteenth century might not have come to Crete until the eighteenth. But poems popular enough to have achieved the distribution of, for instance, *Charzani's*, or *The Faithful Wife* must, in a cultural unit such as the Aegean basin, have achieved that distribution very quickly. A good song spreads at once; and only the barrier of war or blockade can halt its progress. In Crete, a centre of continual commerce, such obstacles can have stopped the spread of a poem only rarely, and for a short time.

The third aid to our dating is the internal evidence of incident and vocabulary, to be used for the songs which are typically Cretan, and almost confined to Crete. We may add certain stylistic considerations which will be discussed later.

If with these instruments we may begin to get some idea of the poetic heritage of a Cretan in the seventeenth century, if we can say «Chortatzes would have heard these lines», «Foscolo would have been familiar with this idea», then we shall be in a position to understand considerably more of their works.

They would have known nearly all the narrative poems now extant. Setting aside the theme of *Digenis Acritas*, which will need a chapter to itself, we may start with the song of *Prophyris*. The arguments for the identification of *Prophyris* are difficult¹, but it seems sure that he was one of the mythogenic heroes of those struggles — half - invasion, half - revolt — on Byzantium's Eastern marches, that gave *Digenis* himself, the *Son*

¹) H. Gregoire 'Ο Διγενής 'Ακρίτας New York 1942, p. 28.

Andronicos², Armouris³, and the lesser heroes whose names appear in Prospyris. In Crete only two of the three are recognisable: one is Nicephoros, the conqueror who won back Crete from the Arabs and restored it to the Byzantine Empire in 961. The song of Prospyris goes back to the tenth century.

Also from Cappadocia, and perhaps even older, were the two great Panhellenic ballads of Constantine and Areti, which was to spread from Greece all over Europe, and after eight centuries reach even England⁴: and The Bridge of Arta, (more correctly The Bridge of Adana, and probably the very bridge that Justinian built there in the sixth century). Then some songs in twelve-syllabled verse. The antique metre has left them weak and susceptible to change in an ear tuned to politicals. But The Fair Maid's Castle is still known, though its true title is hidden; it should be The Castle of Amorion, and celebrates the fortress which fell to the Arabs in 838. Other Asiatic songs of the same metre are grouped at the edges of the Acritic cycle: The Witch in the Well (this Constantine too is the youngest of nine brothers, as in Constantine and Areti), and two poems with Digenis's doublet, The Death of Yannakis, and Yannis and the Sun. The fragments that we have are lateborn, and contaminated with rhyme, but if we are to regard these heroes as pre-Acritean figures half-merged in the new epic cycle, the poems might well have been old when Nicephoros Phocas came to Crete. All were ancient when the Venetians landed. When Cornaros heard them they were for him twice as old as Erotocritos is for us.

A later arrival in Crete was Chatzarakis, a version of the widespread Charzanis, perhaps composed in Aegina in the twelfth century and refashioned at Rhodes in the early thirteenth. The rhymed version, Sior Tzanakis, is of course later; but even this can well be of the Venetian period, if we may judge from the title.

²) Π. Π. Καλονάρου Βασίλειος Διγενής 'Ακρίτας Athens 1941, vol. 2, p. 210.

³) *Id id.* p. 213.

⁴) W. J. Entwistle *European Balladry* Oxford 1939, pp. 237ff, 309, and index.

Chatzarakis can be dated by the name of the prince in the Rhodian version. We have an even more precise dating for Henry of Flanders, the ballad of the slaying of this Latin Emperor of Constantinople in 1216⁵. Today only its roughly rhymed form, *King Alexander*, exists in Crete.

The *Faithful Wife* may not at this time have been adopted for its present Cretan use, of being sung (very appropriately) as a journey song for the *ψίκι*, the marriage - procession⁶. This adoption, which has preserved so good a tradition in Crete, we cannot date, but the song itself was of the thirteenth or fourteenth century. The rhymed ending found in some versions came later, but may, like *Sior Tzanakis*, still have been as early as the seventeenth century. Much older was the now rare variant where, after the wife's fidelity has been proved, the husband in his turn is tested, and made to tell the details of his house. Comparisons with Russian songs show that this theme must have appeared (even forgetting the *Odyssey*) before the fall of Byzantium to the Crusaders. It had also been adapted into a love - song (this too sung in the *ψίκι*, and more common than the pure version) where it is not the husband, but the lover, who must gain entrance.

All these would have been heard, not only by Chortatzes and Cornaros and the other poets of the seventeenth century, but by their forerunners as well - Acontianos, Sachlikis, as far back as Dellaporta. As we go on we draw near to the time when these men lived, and must begin to doubt if such and such a song was known to this man or that. This was the most fruitful period of Cretan folk - poetry, when the island became a centre of composition and dispersion. The main stimulus for this activity was certainly the contact with Frankish, and particularly Italian, ideas; the delay after the occupation of Crete points to a settling - down, to the assimilation of the two peoples.

In this group, *The Pregnant Girl*, with its catalogue of the months since her lover has abandoned her, is found in a fifteenth - century manuscript⁷, and is very likely a Cretan com-

⁵) Μ. Μανούσακας Τὸ τραγούδι γιὰ τὸ βασιλιὰ "Ἐρρικο τῆς Φλάνδρας (Λαογραφία 14 (1952) pp 3 - 52).

⁶) Π. Γ. Βλαστός Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ Athens 1893, pp. 71ff.

⁷) Σ. Π. Λάμπροσ (BZ3 (1894).

position. Among the rest, which can only be roughly dated in the thirteenth to sixteenth centuries, obviously Italian themes were *The Evil Mother-in-Law*, *Bridesmaid to Bride*, *The Partridge and the Hunter*, *Brother and Sister*, and *His Brother's Wife*. A like subject, almost certainly from Amorgos, was *The Drowned Maiden*. The folkcustoms suggested in the best versions point to Carpathos as the home of *The Murdered Maiden*, though its «happy-ending» variant, *The Hunter and the Maiden*, is more likely to be Cretan, and of a later date. Four certainly Cretan poems made up the total: *Mavrianos's Sister* (on an Italian story used by Shakespeare in *Cymbeline*; the name is a grecoised memory of the hero Marianson in the French and some Italian forms);⁹ *The Wife and the Mistress*; *Martha*; and, by no means least, the rimada of *The Young Man and the Maiden*¹⁰, dated on manuscript evidence as before 1520¹⁰, (though probably not more than fifty years or so before). In the same manuscript are other lesser poems which are very likely Cretan¹¹.

Another manuscript, from Meteora and of the sixteenth or seventeenth century¹², contains the Pan-European ballad of *The Murderess Mother*, who serves her child's liver as a Thyestean feast for his father. It is likely, however, to be much older, in Crete only a fragmentary beginning now exists, under the name of *The Woman of Mylopotamos*. A similar, but later and less heroic theme, which borrows a line from *The Murderess Mother* is found in *The Adulteress and her Maid*.

In this period there seems to be a certain loosening of the

⁹) There seems no doubt that this, which has not been noted before, is true. Possibly the original Mavrianos was yet another sub-Acrotic hero (certainly very Acrotic phrases are connected with his name) attracted to the Western ballad by the similarity of names.

⁹) H. Pernot *Chansons populaires grecques des XVe et XVIe siècles* Paris 1931 pp. 72ff., and Introduction, pp. 7, 12ff., and notes, pp. 106 - 112.

¹⁰) G. Morgan *Three Cretan manuscripts* (KX 8 (1954) pp. 61 - 71) p. 66.

¹¹) H. Pernot op. cit. pp. 18 - 70, and Introduction, pp. 7, etc.

¹²) N. A. Βέης *Νεοελληνικό δημώδη ἄσματα ἐκ χειρογράφων κωδίκων* (Παναθήναια 10 (1910) pp. 211 - 216).

moral attitude. Many of the poems have plots like those of Boccaccio and his contemporaries. It may be remembered in passing that we have fragments of late Byzantine *novelle* identical with Italian examples¹³, but this does not affect the main conclusion that Cretan popular poetry, just like Cretan sophisticated poetry, was in these centuries drawing freely on Western models. Sometimes the models (and this too applies, as we shall see, to the sophisticated poems) seem not to be Italian, as would be the natural assumption. «The pastoral is a debate in alternating couplets between a gentleman and a shepherdess. The gentleman tries to seduce the young girl with fine promises, and she vigorously repels his advances»¹⁴. With the substitution of «speeches» for «couplets», this would be a fair description of *The Young Man and the Maiden*:

*Κόρη μὲ νιὸ δικάζεται ἀπὸνα παραθύροι
μνιὰ νύκτιαν ὅσο πῶδωκεν ἀγῆς τὸ σημαντήρι
ὁ νιώτερος ζητᾷ φιλι κ' ἢ κόρη δακτυλίδι...*

It is in fact an account of the French, and particularly North French, *pastourelle*¹⁵.

Such were the narratives known to our seventeenthcentury Cretan. But just as this first period of folk - song composition seems to coincide with the first period of literary composition, so the second literary period, of Cretan drama and *Erotocritos*, has its counterpart in a group of sea - faring songs of which Crete is the most likely home¹⁶. The most probable date for them is right at the end of Venetian rule. In this group, spread now all over the Aegean, are *Three Cretan Monks*, *The North Wind*, *The Jewish Renegade*, *The Galley Slave*, (which so often introduces and contaminates the *Acritic*

¹³) See chapter 4.

¹⁴) E. Hoepffner *Les troubadours* Paris 1955, pp. 13 - 14.

¹⁵) *The Young Man and the Maiden* is on the border between popular and sophisticated poetry. In a rather similar position is *Achilles*, in whose variants are plentiful signs of popular transmission, and this too has memories of one of the minor forms of the troubadours' repertoire. The *alba* is a conversation at dawn between a man and his mistress. Parts of its convention are the complaint of the lady after her lover has left, and the presence of his confidant (in *Achilles* it is *Patroclus*) who acts as guard for his retreat. (*Ibid.* p. 14).

¹⁶) For this group see B 253, 262 - 280.

Ride to the Wedding), The Death of the Sailor, and the «sailing - ship» type of The Ailing Husband. A variant of the second, The North Wind and the Shepherd, is very much rarer; it is found only in Carpathos and Crete, and either may claim it.

These by no means exhaust the list of narrative - poems. Many others, whose dispersion - patterns have not been studied sufficiently to provide certain answers to the questions «When?» and «Where?», can be placed at least before the cutting - off of Crete from the Christian world. The Armenian's Son is a variant of the Hellenic poem, The Diver, itself derived in all probability from the famous Sicilian ballad Cola Pesce¹⁷ The Love - Test¹⁸ (in Crete it is only the fragmentary dance - song The Hundred and Two Suitors) also has Italian affinities. Zervopoula's distribution suggests a Cretan origin. The Restless Maiden presents us with a strange problem in ballad - routes, for its model is clearly in a German work, The Nutmeg Tree¹⁹. The solution may be that the author of The Nutmeg Tree had travelled three times in France and may have found some Romance material there²⁰. No such explanation can be found for the four - line fragment Constantis in the Plough, found, as far as I know, only in Crete. This is a remnant of a Greek version of The Count of Rome, another German ballad based on the fifteenth century mastersong Alexander of Metz²¹.

The line between Henry of Flanders and Saint Sophia may now seem tenuous, and if we place there our division

¹⁷) Ν. Γ. Πολιτης 'Εκλογαί από τὰ τραγούδια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Athens 1932, pp 133 - 137.

¹⁸) Ibid. p. 109.

¹⁹) L. Erk - F. W. Böhme Deutscher Liederhort Leipzig 1893.

²⁰) W. J. Entwistle op. cit. vol. 1, pp. 93ff.

²¹) L. Erk - F. W. Böhme op. cit. vol. 1, pp. 93ff.

*«Er mocht ihn nit entfliehen,
das was sein grösste Klag,
im Pflug da musst er ziehen
viel länger dann Jahr und Tag.
Er leidt viel Hunger und Schwere
was ihm ein grosse Buss,
der König reit für ihm here,
der Graf fiel ihm zu Fuss».*

between the romanticised narrative and the historical song, the justification is in the magnitude of the event rather than the difference of attitude. But the lament for the cathedral of Christendom, and its companion, *The Fall of the City*, are after five hundred years still consciously historical; we may pardonably believe that no woman singing at her loom of King Alexander knows the full meaning of her song. As great a catastrophe as the capture of Constantinople left its impact on all Greece. The two songs we have are only a drop of the wave of poetry inspired by it.

Nearly a century before the end, the last struggles of the Empire had produced another work, characterised as the oldest historical poem of European Greece; *The Sack of Adrianople*²¹ (in 1361) is still sung in the White Mountains.

The Siege of Rhodes (by the Turks in 1520) is also common in West Crete. The Ali Pasha of *The Famous Galleon* is not the more notorious lord of Yannina in the early nineteenth century, who never achieved a navy, and whose dealings with the sea were negligible, but the Captain Pasha who died at the head of his fleet at Lepanto in 1570. The ballad of *The Sultan's Wife* refers to Eumenia Vergitzi, who was enslaved as a child of four at the capture of Rethymno in 1646, and became renowned through Europe when she rose to be Sultana eighteen years after²². And to round off our list of strictly datable songs we may include one which can only be a day or two outside the limits of this study — *The Fall of Candia*.

But clear dates and obvious history are by no means our only criteria. Time after time in the reading of a collection of Cretan poetry we meet things which suggest, and often demand, that a poem be admitted the three hundred years or so of currency that give it entrance to our lists. To an account of these the rest of this chapter is devoted.

The Turkish Princess who sits at her window and remembers that Crete once belonged to her father is by no means

²¹) A. Passow *Carmina popularia Graeciae recentioris* Leipzig 1860, p. 145.

²²) Μ. Μανούσακας *Ἡ ρεθεμνιώτισσα σουλτάνα Εὐμενία Βεργίτση στις εὐρωπαϊκὲς χαλκογραφίες καὶ στὰ ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια* (ΚΧ 5 (1951) pp. 349 - 384).

as old as the literal interpretation of her words would demand: but the nine pashas she calls to take the island must be forerunners of the traditional (and historical) seven who accomplished the fall of Candia, and whose graves were marked with the ceremonial halberds now in the museum there. The song need not be another referring to the Sultana Eumenia²⁴; this suggestion seems to be based on a rather strained interpretation of the line,

τὴν Κρήτη ἐθυμήθηκε πῶς ἦταν τοῦ κυροῦ της

It is more likely to come from the first years of the Cretan war, almost certainly before 1650. The later and harder years when the siege was tightened are glanced at in Yannis' Complaint — «battle all day and guard all night». The only situation to fit this in Cretan history began when Candia was finally invested, on May 22nd, 1667, and so remained until its surrender twenty - eight months later.

The few Cretans who remained on the island in the Turkish conquest had among all their sorrows one small consolation. No longer had they anything to fear from the Barbary pirates, who, though not always perfect vassals of the Porte, did not attack Crete when it was in Turkish hands. The Barbary State, that strange example of a whole economy founded on piracy and theft, was organized as a notable power by the brothers Arouj and Khaireddin Barbarossa in the early years of the sixteenth century²⁵. There is a tradition in Crete that Khaireddin made

²⁴) Ibid p. 382 Another suggestion is that of C. Kerofilas. in *Une famille particienne crétoise, les Vlasto*, New York 1932 p. 29, that the song refers to the despatch of twelve Byzantine lords to Crete by Alexis Comnenos in 1092. His version has *ρηγάδες* for *πασάδες*, but the theory is improbable.

²⁵) For the general history of the Barbary pirates, see H - D de Grammont *Histoire d' Alger sous la domination Turque*, Paris, 1887. For Barbarossa and the earlier period, see S. Rang - F. Denis *Fondation de la Régence d' Alger*, Paris 1837 (a translation of an almost contemporary Arabic source), E. Jurien de la Gravière *Doria et Barberousse* 1886, etc. For the sparse and hard- come - by details of the corsairs' activities in the Mediterranean, see Grammont, op. cit. p. 108, Bang - Denis op. cit. vol 1 pp 303ff, Jurien de la Gravière, op. cit. p. 253, F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l' époque de Philippe II* Paris 1949, pp 704, 706 (who gives the necessary references to documents in the Venetian archives, and to Noiret's collection), and Σ. Εὐαγγελίδης, *Ἡ Ἐνετοκρατία ἐν Κρήτῃ καὶ οἱ κατὰ τῶν Ἐνετῶν ἀγῶνες τῶν Κρητῶν* (TF 34) Athens 1939 p. 112.

Gavdhos a corsair stronghold for attack on the Cretan coast²⁶. That it was a summer lair in later times we know from such place - names as *Καὐμένη Κατοῦνα* and *Σαρακήνικο*, and from the plans drawn up in 1622 for fortresses to stop the infestation²⁷. But of so early a base there is no record, and it is as likely to be embroidery upon the fact that when the Archpirate turned in 1534 from the Western Mediterranean to the East, his minor attacks in the Peloponnese and the Ionian Islands were followed by a scathing raid on Crete. In 1538 Rethymnon, the third city of Crete, was put to the torch in spite of the resistance of seven thousand men. Apocoronas and eighty villages between were sacked, and thousands taken as slaves. Halfway through the sixteenth century there were 30,000 slaves in Algiers.

After the death of Khaireddin the storm broke again on Crete. The scourge fell in 1560 and again in 1562. In 1567 Rethymnon was burnt once more by Euldj - Ali, who returned four years afterwards to sweep along the Heptanese and Coroni to the long island. It was at this time that the Venetian sea - fortresses of Suda, Spinalonga, and Grambusa were built to meet the peril. But again in 1600 there came a heavy raid, and the affliction continued, though on a lesser scale, until the landing in 1645.

The corsairs were not always successful. Shortly after 1530, the «Young Moor» of Alexandria showed his flag off Canea. The Provveditore, Girolamo Canale, captured him with four of his squadron, killed three hundred janissaries, and freed a thousand slaves. In 1562 the Barbary Dragoutis was killed and his fleet smashed by Pietro Tron.

But in the folk tradition there is no knowledge of such successes. The corsairs are an Act of God, to be countered only by an act, of God or one of his saints. Churches all along the coast of Crete have legends of divine intervention against the pirates²⁸. When the intervention did not come, the church, like

²⁶) This tradition is wide - spread, but I have never seen it published, though it is referred to indirectly in Ν. Β. Τωμαδάκης, *Συμβολή εις τὰς τοπωνυμίας τοῦ Σελίνου* (Κρητικά Ι (1930) pp. 25 - 31) p. 30.

²⁷) G. Gerola, *Monumenti Veneti nell' isola di Creta* Venice 1905-1917, vol. 1, part 2, pp. 647 - 648.

²⁸) Α. Κ. Χατζηγιάκης, 'Εκκλησίες Κρήτης' παραδόσεις Rethymno 1954, *passim*.

Savvathiana near Candia, was moved from the shore up into the mountains, and all the survivors could do was cry

*σιῶ Μπαρμπαρέζω τις ἀλλές, ἤλιε μὴν ἀνατείλῃς*⁹⁹

From the first years of the terror must come a line, now out of the context of its own, lost, song

*Μιὰ Μπαρμπαριά κονροσέψαμε, κ' ἡ Κρήτη μᾶς τρομάσσει*¹⁰⁰

for these can only be the words of one of those first corsairs of the Barbarossas, who had scathed all Barbary as they made it into a single principality.

Sometimes the slaves came back. The mother who sang

*τροεῖς χρόνοι πᾶνε σήμερο, τέσσερεις πορπατοῦνε*¹⁰¹

was not without all hope. In Gavdhos, τὸ μετόχι τοῦ Σκλαβονοῦ still records the memory of a Gavdhiot slave who was sold from Algiers to Sclavounia (Illyria) and came home many years after¹⁰². The story of the priest and his wife who returned from captivity after sixteen and twenty - two years is recorded to this day in the inscription on the church they built as a thank - offering at Skepasti in Mylopotamos¹⁰³. But, generally,

*κάτω, κεῖ κάτω σιὴν Ἄξιάν, κεῖ κάτω σι' Ἀλιτζέροι,
ὁ Τάρταρης ἔχει ἐννι' ἀδερφοὺς μὲ τὸ σκοινὶ δεμένους*¹⁰⁴

where Tartaris, who so start was almost certainly some Tatar Bey, some pirate captain, has assumed the name and quality of Death.

In this half - light between the world and the supernatural, the Saracens and the Moors join Digenis as beings beyond human control. They become the «Old Corsairs», whose laire are «where the waters meet»¹⁰⁵. In this company the sailors of

⁹⁹) The Barbary Pirates.

¹⁰⁰) The Warrior - Maiden.

¹⁰¹) K 289, 3.

¹⁰²) This tradition was told me by Mr. G Koumantatakis, President of Gavdhos.

¹⁰³) Κ. Τσατσαρωνάκη, Ἡ πρεσβυτέρα τοῦ παπᾶ Νικοδήμου Τσαρμαροῦ (Νέα Χρονικά of Heracleion, June 5 - 12 - 19, 1949). This was Enldj - Ali's second raid.

¹⁰⁴) Tartaris. A Chian version preserves the form «Τάρταρης». See Α. Θέρος, Τὰ τραγούδια τῶν Ἑλλήνων, Athens 1952, vol 2, pp 163 - 164

¹⁰⁵) K. 285, 2.

Barbary join the turmarch of Anatolia in the mythical circle of men of great stature :

*οἱ Σέρβοι κ' οἱ Σαρακηνοὶ κ' οἱ Μῶροι γάμο κάνουν,
κι οὐλον τὸν κόσμον τὸν καλοῦν κι οὐλον τὸν πρεμαζώνουν.
Τὸ Διγενὴ δὲ τὸν καλοῦν γιὰ τοὶ κακὲς τοὶ χάρες...⁸⁶*

The sorrows of the survivors were sometimes as great. The building of the coastal defences may have produced the beautiful love-song *The Red-lipped Maiden* for the Frankish armada watched for can only be a perversion, in the wishes of the people, of «*Τοῦ Τούρκου τὴν ἀρμάδα*». The combination of tower-building and a Frankish fleet does not occur in Cretan history. But in the effort to counter the danger the Venetians extended the system of forced galley-service, the *angarie*⁸⁷. The hardships of the rowers were immense. Moresini boasted in 1629 that there were in the island 40,000 men, «strong and used to suffering», but admitted that in time of danger it would be very difficult to find them⁸⁸. Whole districts were depopulated in fear of the galleys, and the young men took to the mountains to escape the filth, the starvation, and the yearly epidemics that raged in the Arsenals of Canea and Candia⁸⁹. Even the more privileged marine-service, where the men were actually paid, was almost impossible to fill. The same Provveditore writes plaintively that «of the few sailors there were, most are slaves in Barbary»⁹⁰. The cry went up from Crete.

*«Περικαλῶ σε ναύκληρε, κ' ἔσὲ καρaboκύρη,
μὴ δῶσιε τοῦ πολυαγαπῶ βαρὺν κουπὶ νὰ λάμνη»⁹¹.*

This was a lady in a tower of steel and marble, but the words were those of thousands of Cretan mothers who baked their sons' ship's biscuit⁹², and waited for the galleys to come.

⁸⁶) Serbs and Saracens.

⁸⁷) Σ. Ξανθοῦ διδης, op. cit. p. 118.

⁸⁸) F. Moresini, *Relazione...* MDCXXIX ed. Σ. Σπανάκης, (Μνήμη τῆς κρητικῆς ιστορίας, vol. 2) Heracleion 1950, pp. 66 - 67.

⁸⁹) V. Lamansky *Secrets d' état de Venise* S. Petersburg 1884, where the material is from a report by Geronimo Tagliapetra, Duke of Candia in 1561.

⁹⁰) F. Moresini, op. cit. p. 66.

⁹¹) *The Lady's Appeal*.

⁹²) *The Sailor Goes*.

Οὐλὰν τὰ κάτεργά 'ρχονται κι οὐλὰ περνοδιαβαίνουν.
 Τοῦ Μιριαλῆ τὸ κάτεργο μὴδ' ἦρθε μὴ' ἐφάνη,
 ἀπού' χει Κρητικὸπούλα, ὁμορφα παλληκάγια,
 π' ὄντε σειστοῦν καὶ λυγιστοῦν καὶ παίζουν τὴν τρουμπέια
 τρὰ μίλια πᾶ τὸ κάτεργο ⁴³.

Too often they did not come.

. . . φοιγάδες ἐπιγῆκανε ἐξῆντα δυὸ χιλιάδες.
 Κλαῖν οἱ μανάδες τὰ παιδιὰ, κλαῖν οἱ γυναῖκες το' ἀντρες ⁴⁴

In the light of the folksongs one begins to doubt the benevolence of Venetian rule in Crete. The structure of sophistication implied in the Cretan theatre, the embassies and advocacies of Sachlikis and Dellaporta are on one side of the page. On the other we see galley - slaves, the walls of Candia, and the tale of revolt, time after time, against the foreign masters.

We are lucky enough to have a unique example of a folksong connected with a current tradition about the Venetian persecutions. In the twin villages of Upper and Lower Rodhakino, in the little - frequented and gorge - scarred seaboard to the east of Sphakia, this story is told : ⁴⁵

Some Venetians insulted the girls of a village called Myrtes, which stood where Rodhakino now is. Their menfolk killed the offenders; and one Cretan, returning to the village, was asked in words which are still sung,

«Εἶνιὰ 'χεις, καπετάνιο μου, κ' εἶσαι συλλογισμένος;
 Σὲ φονικὸ σὲ μπλέξανε, γῆ σὲ σασιναμένιο;»
 «Μὰ μένα δὲν μὲ μπλέξανε εἰσὲ κανένα πρᾶμα,
 μόνον Φράγκους δὲν προσκυνῶ.»

In revenge, the Venetians burnt the place and massacred its inhabitants. Only two brothers escaped, and hid in a thicket. As the enemy came searching the bushes, their sister sang, to warn them,

«Πουλὰκι ποῦσαι σὶὸ κλαδί, κάνε φτερὰ καὶ φύγε,
 γιὰτὶ σὲ τριγυρῖσανε πολλῶν λογιῶν γεράκια.»

⁴³) The Admiral's Galley. In this context *μυριαλῆ* — «admiral» is an almost certain correction for the name *Μυργιολῆς*, which has been drawn in from another Cretan ballad in the years when the name and office of Admiral had passed from common memory.

⁴⁴) K. 331.

⁴⁵) A. K. Χατζηγιάκης, op. cit. pp. 91 - 92.

but in vain. One brother was killed, and the other, who was lame, sent to prison. He bribed his way out of jail, and lived in another part of Crete until the arrival of the Turks. Then, as an old man, he returned with his five sons to found the villages of Rodhakino.

Because of its air of authority and its circumstantial detail, this tradition is very important to the study of Cretan folk-poetry.

But such episodes were not rare. We hear of another fugitive

*Γιὰ τὸ Μανώλη θὰ σᾶς πῶ, τὸν Ἀγιαποστολίτη,
ποὺ τὸν γυρεύῃ ἢ ἀφεδειὰ γὰ τὸν ἀναρωτήξῃ.
Μὰ ὁ νιὸς ποὺ τὴν πολλὴ σπουδὴ κι ἀπὸ τὴν προκοπὴν του
φριγάδα καβαλλίκεψε κ' ἐπῆρén τὴν καὶ πάει...⁴⁶*

where the word ἀφεδειά, used of the Venetian administration («signoria») and not of the Turkish, gives us our dating. The nature of this «inquisition» we may guess from a contemporary use of the same verb.

δέρουνν καὶ μαγκλαβίζουν τον, ρωτοῦν κι ἀναρωτοῦν τον⁴⁷

This Manolis escaped: another was not so fortunate.

*Μανώλην ἔχουν στὴ φλακὴ, Μανώλην μαγκλαβίζου,
δέρουνν καὶ μαγκλαβίζουν τον κι ἀδικοιτυραννοῦν τον.
Κ' ἢ μάνα νιου στὸ γύρο νιου τζαγκουρονομαδιομένη
«Μανώλη, μὴν πρικοίνεσαι καὶ μὴν βαροκαρδίξῃς,
καὶ τὴ Μεγάλῃ Παρασκῆ καὶ τὸ Μέγα Σαββᾶτο
κάνουν οἱ γι ἄρχοντες μιστά, βγάνουνε φλακισμένους,
κι ἄ δὲ σὲ βγάλου τοιεῶς ὁ Θεὸς θὰ σὲ γλυτώσῃ»⁴⁸.*

The «lords» who for piety release prisoners at Easter would not have been Moslems.

Who were they? Who were the ἄρχοντες? Historically they are the Ἀρχοντορωμαῖοι, the Ἀρχονιόπουλοι; originally the twelve families by tradition sent over by Alexios Comnenos to colonize Crete in 1092⁴⁹. By 1573 their descendants numbered some

⁴⁶) Manolis of Agiapostoli.

⁴⁷) K. 179.

⁴⁸) Manolis in Prison.

⁴⁹) Σ. Ξανθοῦ δίδης, op. cit. pp 17 - 18, 129. The source-work is E. Gerland, Histoire de la Noblesse crétoise au moyen age (Revue de l' Orient Latin 10 pp.), and this must be modified by Mr. Spanakis's publication of documents in the Μνημεῖα τῆς κρητικῆς ιστορίας and elsewhere.

four hundred families, holding fiefs or subdivisions of fiefs from the Venetian state. These must have been quite large family groups, for at the same time a single clan of the twelve, the Skordhili of Sphakia, was able to put three hundred fighting men in the field. It is sometimes said that in Sphakia and its province the members of various families are still hold to be *ἀρχοντες*. This does not seem to be so. There is a distinct social convention by which the adjective is applied to a family — «so - and - so is of an *ἀρχοντική οικογένεια*, an *ἀρχοντόσπιτο*» — but the noun is not used and it is reasonable to conjecture that its use was so closely connected with the feudal system set up even before the Venetians came that it virtually disappeared when that system came to an end. Certainly it is very rare in folk - songs of the Turkish era. (The word that replaced it was *καπεταναῖοι*, from the Turkish administrative system of village — headmen — «captains».) It occurs in *Daskaloyannis* in 1770⁵⁰. But in the 160 pages of historical ballads in Kriaris's collection, *ἀρχοντες* occurs only in the poem of Michalis Vlachos⁵¹, which is associated with a rebel in the early years of the eighteenth century. We may say that the presence of this word shows that a poem is not later than the eighteenth century, and is probably earlier⁵².

⁵⁰) Μπάριμα - Παντζελιός, Τὸ τραγοῦδι τοῦ Δασκαλογιάννη ed Β. Λαοῦδρας, Heracleion 1947.

⁵¹) K: 35, K. 38. Mr. N. Stavrinidis, Keeper of the Archives at Heracleion, tells me that Turkish records dealing with the cruel execution of Vlachos are in his charge, and are dated shortly before 1710. This disposes of Professor Baud - Bovy's statement that rhyme appeared in Crete in «long ballads» in the second half of the eighteenth century, (B. 129). That this is not so has been hinted at in my remarks on Sior Tzanakis (above, p. 11), and may be further emphasized in the treatment of Dolcetta and Fiorentino.

⁵²) Does this argument fail by the presence of the name Ρούσσιο in *Ἀρχόντους ἔχουν σὴ φλακὴ ὡς χίλιους πεντακόσιους*? The Ρούσσιοι were prominent at the time of the Greek revolution. But it is surely significant that this circumstantial song, with three names and striking situation, does not correspond with anything in our quite detailed accounts of the 1821 revolution in Crete. And the names are already shifting. Kriaris gives *Πωλογιωργάκης*, another source *Σηφογιωργάκης* (I. E. Μαθιουδάκης) *Δημοτικά τραγοῦδια Σελίνου* (Κρητικά 1 (1930) pp. 242 - 281) p. 249). Such loss of memory does not occur with the other nineteenth - century songs; and if we may not assign this song to the mysterious revolt of

These Lords of the Byzantine Empire were the mainspring of Greek rebellion against Venice. The names of the risings sound like an extract from their pedigrees: The Rebellion of the Skordhili and Melisseni; again of the Melisseni; of the Chortatzi; of Alexios Callergis; of Leon Callergis; of Vlastos; of Cantanoleon.

Filippo Pasqualigo, Captain of Candia in 1594 is speaking of this last battle, the rebellion of Cantanoleon, which had happened long ago in 1527:⁶³

«...disturbances which happened in the time of Gierolemo Cornaro, Captain of Candia, when it was necessary to execute more than three hundred persons, and send many to exile, to burn and raze their villages, confiscate their property, and exact other severe penalties. Now they (the Ἀρχοντοχωμαῖοι) have returned again to a life of pillage, licence, and dissolution, without fear of punishment...»

(The equation of klepht and patriot was not confined to the mainland).

«...Among these villains, the family of the Conti, of Alikampos, has the worst wrongdoers... In the time of Cornaro they were a hundred families, proud and evil... The Phoumis clan, of Kerameia, also boast that they are nobles of the Empire. Many of them were condemned to death for similar seditions... Then there are the Cantanoleons of Khristoyeraka... the Musuri and the Sguraphi, men of the vilest character who live on the Omalo and at Orthouni.»

And so on and so on through the various branches of the Cretan nobility.

Who and, more important, when were the Musuri, these «men of the vilest character»? The first question is easy to answer; they were one of the twelve noble families of Crete, who lived around the Omalo, the small lacustrine plateau high in the White Mountains, a natural stronghold which could be held against thousands⁶⁴. Now it is frequented only in the summer.

Sphakia in 1582 (L a m a n s k y, op. cit. 643), it must at least go back to the ill-charted years before Daskaloyannis's rebellion.

⁶³ F. Pasqualigo, Relazione. . MDXCIV ed. Σ. Σπανάκης, (Μνημεία τῆς κρητικῆς ἱστορίας, vol. 3) Heracleion 1953, pp. 137ff.

⁶⁴ A good description in X. Fielding, The Stronghold, London 1953, p. 59.

In April or May the shepherds from the three valleys around, from Ayia Irene, Lakki, and Samaria, bring their flocks up to pasture: and with the first chills of winter leave the Omalo deserted and snowbound until Spring. But there is some evidence that long ago it was inhabited throughout the year. A Byzantine road leads up to it from the Ayia Irene valley: this is the one traditionally known as the «Musuri Road». But before discussing the most famous of all Cretan songs, we may try to answer the second question. The mystery is that in the Turkish period the Musuri have disappeared. There are occasional individuals, but the clan, the most notorious of the twelve, has vanished. It is not necessary for us to think of some massacre or plague. More likely is one of those sudden changes of name which so perplex the Cretan historian⁵⁵. As the Ducades became Callergi, the Musuri became - what? Or, as the Skordhili split into Pateri, Papadopouli, Pattaki, and the rest, the Musuri disintegrated under the force of internal vendettas. Whatever the cause, the clan of the Musuri passes from our knowledge during the seventeenth century.

So that the ballad of the Nine Brothers, whose flocks

δὲν εἶν' ἐθὰ τῷ Σφακιανῷ μνηθὲ καὶ τῷ Μουσούρω

is probably at least as old as the seventeenth century. And the vendetta - song with its echo of Pasqualigo

*Καὶ πάλι κάταν φονικὸ οἱ Ἀρχοντομουσοῦροι*⁵⁶

must also be of this period.

Before we leave the Musuri, we must deal with one of the best known of all Cretan folk - songs, «When shall we see the Springtime stars, when will the brooklets run? — or in another translation, «when will February come?»:

Πότες θὰ κάμη ξεστεργιὰ πότες θὰ φλεβαρίση,

⁵⁵) Explained to the Most Serene Republic by Giacomo Foscarini in 1575, «Et come è costume in quell' Isola tramutar li cognomi loro in certi sopranoi, molti sono chiamati diversamente da quello sollevano, come li Papadopuli et li Pateri, sebene ambi discesi da una madesima famiglia». Quoted in J. W. Zinkeisen Geschichte des osmanischen Reiches in Europa Gotha 1856, vol. 4, p. 640.

⁵⁶) Κ. Σκόκος, in Ἡμερολόγιον 1892, Heracleion, pp 353ff. And also the song of George Tsourakis: ἀπὸ σκοτῶσα τὸν βοσκὸ οἱ γι Ἀρχοντομουσοῦροι (Phanourakis's manuscript no. 20).

*νὰ πάρω τὸ τουφέκι μου, τὴν ὁμορφή πατρῶνα,
 καὶ ν' ἀνεβῶ στὸν Ὀμαλό, στὴ σιράια τῶ Μουσούρω,
 νὰ κάμω μάνες δίχως γιούς, γυναῖκες δίχως ἄντρες,
 νὰ κάμω καὶ μωρὰ παιδιὰ νὰ ἴναι δίχως μανάδες.
 νὰ κλαῖν τὴ νύχτα γιὰ βυζι καὶ τὴν ἀγὴ γιὰ γάλα,
 καὶ τ' ἀποδιαφωτίσματα...*

This song is known to every Cretan child to be the inspiration and rallying cry of his ancestors in the revolts against the Turks. Kriaris calls it, roundly, *The Rebel*. And it cannot be denied that it might have had some relevance to the bloody raids of those revolts, for the Ayia Irene valley, to which the Musuri Road gives access, is one of the entrances to the province of Selino, home of the Moslemized Cretans who were the Christians' most fierce adversaries. In fact, for part of it, we have more evidence of antiquity than we have for any other non-historical poem outside a manuscript. The Byzantine poet Michael Glykas, writing in 1156, says of Death:

*γονεῖς ἀτέκνους καθιστᾷ, τέκνα χωρὶς γονέων,
 ἐκ τῆς ἀγκάλης τῆς μητρὸς τὸ βρέφος ἀφαρπάζει,
 τὸ βρέφος ἀπεστέρησε μητέρος θηλαζούσης...⁵¹*

This is a variant in pedantic language of the end of the folk-poem, and it is quite clear that the folk-poem is the original, and the pedantic poem the imitation.

Again there exists a version of the song, *The Warrior's Wish*, which gives a very different picture:

*Χριστὲ νὰ ζώνουμουν σπαθὶ καὶ νὰ ἴπιανα κοντάρι,
 νὰ πρόβαινα στὸν Ὀμαλό, στὴ σιράια τῶ Μουσούρω,
 νὰ σύρω τ' ἀργυρὸ σπαθὶ καὶ τὸ χρουσοῦ κοντάρι,
 νὰ κάμω μάνες δίχως γιούς, γυναῖκες δίχως ἄντρες,
 νὰ κάμω καὶ μωρὰ παιδιὰ μὲ δίχως τοὶ μανάδες.*

The Rebel is clearly a later, and, we shall admit, improved version of this. The only alternative would be to assign to the folk poet an antiquarian instinct entirely foreign to the genre, and, in the case of such a famous work, so ridiculous that it could never have survived. It can be said categorically that *The Rebel*, however patriotic it became in the Turkish era, was originally a vendetta-song of the Venetian occupation.

⁵¹) BGV 1. pp. 35 - 37.

The lance, as a cavalry weapon, has persisted into our own century⁵⁸. Quite apart from ceremonial, it was used in the great War, and even later on the Afghan frontier. But at the end of the sixteenth century it was suffering a sharp decline. In 1610 the standard cavalry treatise of the day advocated that only one quarter of a troop should be armed with lances, the rest with arquebuses and swords. By the end of the seventeenth century it was a forgotten weapon in Western Europe, and it was re-adopted as late as the beginning of the nineteenth century.

But even if we could imagine a seventeenth-century Cretan, (with that notorious dislike and contempt for horsemanship which was so regretted by the Venetian Provveditori)⁵⁹ riding with spear in the bucket, yet we could never imagine him doing so in the White Mountains, which must be some of the worst cavalry country in the world. If any *κορτάμι* was ever trailed murderously up the passes to the Omalo it would have been an infantry weapon: and not the long pike, whose only use was against cavalry, but a stabbing-spear or javelin. Yet the infantry-spear was rarely used by the beginning of the fifteenth century, and was even then regarded as an archaism suitable to Germans and Easterners, but not modern enough for the wars of the Italian states. However high we may put the conservatism of Western Crete, The Warrior's Wish cannot be imagined later than the sixteenth century. The traveller Belon, in 1550, does not include a spear in his description of Sphakian armament⁶⁰.

Neither does he mention firearms, though the infantry of Spain had in the fifteenth century laid the foundations of modern small-arms tactics⁶¹. It is recorded that the Sphakiots were reluctant to abandon their bows for the arquebus⁶². But,

⁵⁸) For this information see, principally Enciclopedia Italiana Rome 1933, s. v. *lancia*. Also Encyclopaedia Britannica s. v. *lance*.

⁵⁹) See, for example, Z. Mocenigo, *Relazione...* MDLXXXIX ed. Σ. Σπανιάκης (*Μνημεία τῆς κρητικῆς ἱστορίας*, vol. 1, Heracleion 1940) p. 94.

⁶⁰) P. Belon, *Les observations de plusieurs singularités et choses memorables, trouvées en Grèce, Asie, Judée, Egypte, Arabie, et autres pays estranges* Antwerp 1555, p. 38 v.

⁶¹) Enciclopedia Italiana s. w. *archibuse, schioppo, fucile, arciera, etc.*

⁶²) R. Pashley, *Travels in Crete* Cambridge 1837, vol. 2, pp. 286-287, quoting Garzoni in 1586.

thirty - six years afterwards, when Giulio Garzoni went to Sphakia as representative of the Venetian government, part of his entertainment was a shooting - match where he distributed the prizes to the winners :⁶³

δὲν ἔχει ὁ Νάδης κοπελλιές, μηδὲ καὶ χαροκόπους,
μηδὲ καὶ σημαδότοπους νὰ σημαδεύουν οἱ γι ἄντρες,
μηδὲ καὶ βόλι δὲ χωρεῖ...⁶⁴

To the warrior, Hell is a place without shooting - matches. In 1608, the Venetian commission visiting Sphakia was greeted with ceremonial volleys at the foot of the ravine⁶⁵. In the siege of Candia muskets and arquebuses were in common use, and in this Crete merely follows the pattern of all Europe, where, it has been said, «after 1650, the musket was, in general, the exclusive infantry weapon», and it was remarked as a curiosity that English mercenary archers were used in the antique style at the siege of La Rochelle in 1627.

So that the archaism of «sword and spear» would have become very marked, and the change to more modern armament indicated, long before the Venetians left Crete. If the presence of the Turkish word *τουφέκι* appears a stumbling - block, it must be said, once and for all, that Turkish words cannot prove a late date unless allied to Turkish ways. The chap - book of A s s, W o l f, a n d F o x had circulated in Crete since 1539 with the line

*Λουμπάρδες ἔχει φοβερές, τουφέκια γεμισμένα*⁶⁶

and the word was familiar to seventeenth - century authors.

Before we leave this fierce and troubling song, one more question must be asked. What was the *πατόνα*? Kriaris answers, «a sort of large pistol»⁶⁷, and in this sense it has been used by Kazantzakis in his novels of Turkish Crete. But it must be remembered that this Kriaris is the man who thought that the Grand Master (*Πρωτομάστορας*) of Rhodes was a chief engineer, and whose pompous enthusiasm in the Collection of Cretan

⁶³) Ibid. p. 290.

⁶⁴) K. 286.

⁶⁵) Σ. Ε α ν θ ο υ δ ῖ δ η ς, op. cit. p. 148.

⁶⁶) K. K r u m b a c h e r, Geschichte der byzantinischen Litteratur, 2nd edition, Leipzig 1897, p. 883.

⁶⁷) K. 199.

songs was equalled only by his lack of understanding of them⁶⁸. The word in Cretan poetry occurs only here, and in one late poem (1818), where it is part of a formula⁶⁹. «Pistols» are normally *πιστόλες*, and large pistols *κουμπούρια*. And whether the meaning «pistol» is Kriaris's own mistake, or, more likely, a popular mistake crystallised by him, the fact remains that *Patrona* in old Italian meant «a pouch», and in the Venetian dialect specifically «a cartridge - pouch»⁷⁰. It is easy to imagine that this meaning could have been forgotten with the arrival of cartridge belts and the Turkish word *σιλακλίκι*: and that the natural parallelism of the style should suggest another firearm. But the true meaning of this word is yet more evidence for setting The Rebel far back, and calling it a song of Venetian Crete.

In our pursuit of arms we have gone a long way from the warring lords of Crete⁷¹. And until the long-awaited excavation takes place in the Archivio Notarile di Candia, it is probably useless to search for more definite history. Historical background is a different matter. Reading the contracts and wills in

⁶⁸) «We believe that we have succeeded, after more than ten years of labour, patience, persistence, and care, in collecting ALL... Cretan folksongs» K. 378 (His own capitals).

⁶⁹) K. 47.

⁷⁰) G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano* Venice 1829 s. v. *patrona*. M. Notopoulos has now correctly identified the *patrona*, and even found a near-centenarian in Rethymno who remembered the meaning of the word. See J. A. Notopoulos, *Τὸ κρητικὸ τραγούδι τοῦ Ὀμηλοῦ καὶ ἡ πατρόνα* (KX 12 (1958) 171 - 175).

⁷¹) The history of weapons in the Renaissance is largely uncharted seas. The progression of lance, bow or crossbow, arquebus, musket, is hardly ever clearcut, and varies considerably between East and West Europe. The most salutary beginning for the unsuspecting student is a Scots poem celebrating the two dreadful military innovations brought by Edward III in his campaigns against Scotland in 1327 - crests on the helmets of his knights, and cannon. (A. Wagner, *Heraldry in England* London 1946).

In Crete, the bow was used as a hunting - weapon long after it had been given up in war. (P. de Tournafort *A Voyage into the Levant*, English translation, London 1718. See vol. 1, p. 22. The voyage took place in 1700). For this reason the word *δοξάρια* in a poem is an indication, and not a proof, of its age. But against fighting targets armed with muskets the bow was not a reliable weapon, and there is no suggestion in Cretan balladry of its use in combat.

that same Notarial Archive it is hard not to see the young lawyer throwing down his quill to walk in the weekend parade before the Ducal Palace

*Κάθε Σαββατοκύριακο πὸν ν' ἄμορφο τὸ Φόρος,
σκολάζουν οἱ γραμματικοί, σκολάζουν κ' οἱ νοδάρου,
σκολάζει κι ὁ πολυγαπῶ 'πὸν τὸ χρυσὸ κοντύλι*⁷².

perhaps Sachlikis himself, long before Moresini put his fountain in the square, and even longer before it ceased to be «Il Foro», and became *Μεϊνιάνι*⁷³. Not long before, when Salonika was the capital of an independent, and semi-mythical kingdom⁷⁴ (for some said that it was there that Areti was married, and not in Babylon)⁷⁵ a young man could ride off to the war not with sword and spear, but as a lutanist

*βασιτᾶ λαγοῦτα κι ἄργατα, πολλῶν λογιῶν παιγνίδια*⁷⁶

It is hard to forget the Latin jongleurs who sang, like Elias Cairels, in the courts of Greece⁷⁷. It should be impossible to read the vendetta songs and sheep-stealing ballads without remembering Foscarini's strictures on Cretan lawlessness⁷⁸; to read *The Pregnant Girl* and *The Deserted Maiden* without remembering Venetian complaints on the frequency of bastards in Crete⁷⁹. And (to take one final poem, certainly not Cretan, and perhaps much older than it seems at first sight, for the Turks and Janissaries are definitely a contamination on a

⁷²) Π. Βλασνός op. cit. p. 85.

⁷³) Which it had by the beginning of the eighteenth century. See Michalis Vlachos, K. 37, and p. 10, note 2, above.

⁷⁴) For the greatness of Salonica, see O. Tafrafi, *Thessalonique au quatorzième siècle* Paris 1913.

⁷⁵) As in the versions of Crete.

⁷⁶) K. 205.

⁷⁷) «Elias Cairels si fo de Sarlat, d' un borc de Peiregorc; et era laboraire d' or e d' argent e designaire d' armas. E fetz se joglar. Mal cantava, e mal trobava, e mal vidava, e peichs parlava: e ben escriviva motz e sons. En Romanias est et lonc temps; e quant el s' en parti, si s' en tornet a Sarlat, e la el morie.» Quoted in J A Buchon *Histoire des conquêtes et de l' établissement des Français dans les états de l' ancien Grèce...* Paris 1846, (from a manuscript at Venice), pp. 436 - 449. For other Frankish troubadours in positions of honour in Greece, see W. Miller, *The Latins in the Levant*, London 1908, p. 218.

⁷⁸) See above.

⁷⁹) V. Lamansky, op. cit. pp. 038ff.

crusading theme) it should be impossible to read *The Blood-stained Stream* without remembering the reprisals after Cantanoleon's rebellion. «For greater terror, he had four pregnant women brought before him, wives of the Capurioni; he had their bellies slashed open with cutlasses and the embryos pulled out. This act threw immense fear into the peasantry⁸⁰».

Only by remembering such things can we understand much of Cretan folkpoetry.

In 1645 the Turks landed at Canea: in 1669 the Venetians sailed from Candia. Between those years the process of physical conquest had been accomplished. The process of cultural conquest was never accomplished, but the Turks left behind them far more than their minarets. Even today, with the effects of Greek education — and a pedantic, purist education at that — growing with every year, six to seven hundred Turkish words are recorded in use in Crete⁸¹. The question that must now be set is whether these words (not their use, nor their form, for these would be difficult matters indeed), the existence of these words, can help our knowledge of Cretan folksong.

No song can be dated to the Turkish era by Turkish words in the absence of Turkish conditions. By the year 1600, Greek historical authors had used the words: *ἀγᾶς, ἀζάπης, ἀμήρσοια, ἀμφοῦς, βεζιόρης, γενίτζαροι, δερβίσης, διβάνι, ζάρι, ιαννιτζάραγας, καθῆς, κουρμπάνι, λαλά, μαγαζιά, μουτεοίζης, μπεγλεμπέης, ονιάδες, παζάρι, πασιᾶς, πεσκέσιον, ραγιαδες, σαράγιον, σερμπέτι, σεφέρι, σουλιᾶνος, σπαχίδες, τζαμί, τζελέπης, τιμάριον, τουφέκιον, χαράτζιον, χότζιας*, to name only the more common examples⁸². The same chap-book of Ass. Wolf and Fox which gave us the word *τουφέκι* in its first edition in 1539 can also provide *παζάρι*⁸³. The «Rhodian» lovesongs, presumably of the fifteenth century, have

⁸⁰) R. Pashley, op. cit. vol. 1, p. 154 (quoting Trivan).

⁸¹) I. I. Παπαγεωργοράκις, Συλλογή ξενογλώσσων λέξεων Canea 1952, pp 75 - 132.

⁸²) G. Moravcsik, Byzantinoturcica II Sprachreste der Türkvolker in den byzantinischen Quellen, Budapest 1945, p. 305.

⁸³) In the edition I have used Γαδάρου, Λύκου και Ἄλουπος διήγησις χαρῆς Venice 1848, line 12. A critical edition has been published by Δ. Ἀλεξίου, Ἡ Φυλλάδα τοῦ Γαδάρου (ΚΧ 9 (1955) 81-118).

γιασιμίν⁸⁴. In folksongs which are demonstrably far older than the Turkish occupation, Turkish words occur.

In such cases the only thing that they can prove is the truism that the song has at some stage passed through an area where the words were used. Almost always it can be shown that the Turkish is a local or personal use, and not part of the universal pattern of the song. In the very Frankish song, *The Broken Cage*, the only Turkish words occur in an obviously inserted parallelism:

ἀπὸν σὺ τρωῶς ἄσπρο ψωμί κ' ἐγὼ τὸ χορταράκι,
καὶ πίνεις καὶ γλυκὴν κρασί κ' ἐγὼ τὸ νερουλάκι,
(κ' ἐσὸν τὸ πίνεις τὸ κρασί σὲ φαρφουρὶ φλιντσάνι,
κ' ἐγὼ τὸ πίνω τὸ νερὸ στοῆ γῆς τ' ἀρολιθάκι.)

In the Cretan version of Mavrianos's *Sister*, the word ἀγάδες corresponds to ἀρχοντολόι in older variants. The introduction of rhyme brought many Turkish words to (what is in Crete a very characteristic position for them) the end of a line. No one would argue against the antiquity of Saint George, though perhaps we should not go as far as Kriaris, in assigning it to the year 303. But when it was converted to couplets, it acquired two Turkish words, both forced rhymes:

Κ' ἐπαίζανε τὰ μπολεθιά κι ὄτινος εἶχεν πέσει
νὰ παίρνῃ τὸ παιδάκιν του στοῦ λιονταριοῦ πεσοκέσι

and

Ὁλόχροουσα τῆ βάνανε, ὄλο μαργαριτάρι,
τὸν ἥλιο βάνει πρόσωπο, τὴ θάλασσα γιορρντάμι!

The same thing happens in Sior Tzanakis, the rhymed version of Charzanis

Πάρε τὴν ἀξαδέρφη σου καὶ κάμε τῆ ραέτι.

In a song discussed above, the word *μπεντένι* would suggest a late date; but another version has *τεῖχος*.

Having disposed of this fallacy (for Turkish words crop up quite frequently as «proof» of some dating or other) we may ask another, and more difficult question. Does the absence of Turkish words indicate a pre-Turkish date for a song? It is very important to remember the word «indicate»: such an argumentum e silentio can hardly ever «prove» anything.

⁸⁴) W. Wagner, *Ἀλφάβητος τῆς ἀγάπης* Leipzig 1879, p. 6.

Proof in a matter of this sort could come only if we could show (what seems at first sight very likely) that occasionally some Turkish words completely replaced their Greek equivalents. Is, for example, at the end of the eighteenth century, *μπαιράκι*, *ἀσκέρι*, *σοκάκι* and *πεσκέσι* had completely ousted their counterparts, then the use of *φλάμπουρο*, *στρατός*, *σιενό* and *δῶρο* would give positive dating. But we cannot go as far as this. Our results must be limited to what evidence we can get from the study of songs known to be of the Turkish occupation.

Songs of the Cretan insurrections are full of Turkish words. A rough count in Kriaris's collection gives about two hundred and fifty different examples, most of which are used more than once. Many obviously come from administration and now customs: *ἀγᾶς*, *πασᾶς*, *μπιμπασῆς*, *μπουγιουρντί*, *σεφέρι*, *δκά*, *σερασκέρης*, *ραυπηῆ* — all these are explicable. But when we come to words like *χαμπέρι*, *κιτάπι*, *μπεντένι*, *ἔριτζι* and the rest, for which good Greek equivalents exist, then it is fair to suspect that the Turkish influence on vocabulary is more than a colouring. And when the machinery of speech, adverbs and conjunctions, begin to be Turkish, and we meet *δμπανέ*, *μπιροντένι*, *ἄτζεμπα*, when we find verbformations like *γιουργάρω*, *νιαγιαντίζω*, *γιοκλανιάρω*, from Turkish roots with Greek endings, it is clear that common speech, however basically and essentially Greek, has suffered a serious contamination. And the contamination is immediate. The Siege of Vienna, in 1683, introduces us to *σαλαβαντίζω*, *γιοκλανιάρω*, *ἀσκέρι*, and *νιεριέρι*, Suda (1707 - 8) to *φιρμάνι*, *χαϊβάνι*, *ισαντήρι*, *κουμπαραδες* and *μπελᾶς*. Later «three priests sit down to write an appeal (*ἀριτζιχάλι*) to the Russians, to send them help (*μιντάτι*)

*Σαφῆς ἔξερεμέ δούδουμε, τὰ μούρκια μας πουλιοῦρε*⁶⁵

«Daskaloyannis is entertained by the Governor on the *νιβάι*,

*Φέριτε ταιμποῦκι γιασεμί καὶ φαλφουρι φλιντισάνι*⁶⁶.

Faced with such lines as these, and firm in the knowledge that our own historical song—Saint Sophia, The Fall of the City, The Siege of Rhodes, Manolis of Ayi apostoli, and the rest, show not one Turkish word between them⁶⁷,

⁶⁵) K. 58.

⁶⁶) K. 32.

there is a strong temptation to say that any poem with no signs of the conqueror's language must have been composed before the conqueror came.

But was there, perhaps, a convention by which such words were licit in historical poems and illicit in the ballads of romance and adventure? Even if folk-psychology could make such a distinction, there is good evidence that it did not. There is no difference of vocabulary (apart from that imposed by the subject) between the revolutionary poems and the few ballads that we can distinguish as being of the Turkish period. *Lenio* is the song of a forced marriage, with the bride dying of a broken heart: it uses *χαϊζής*, *νιωναμάς*, *ἀσκέρι* and *χαλάλι*. The Murder of Ibrahim Aga, a vendetta-song, has *ραμπή*, *φυσέκι*, *γιαταγάνι*, *νιαβράντα*. The most romantic of them all, which tells how *Susa* was killed by her brother for her affair with a young Turk, *Saribagli*, uses *ροσποῦ*, *χαντζεράκι*, *χαμπέρι* and *χάλι*. Finally, *Diamanto*, of the enslaving and ransom of a Spanish lady, provides from its octosyllables an imposing list: *κουρμπάνι*, *τελάλης*, *μερτσιανένιος*, *μπάρμπας*, *δντά*, *ταϊνι*, *κιαγιᾶς*, *καπανταής*, *ἀσκέρι*, *καϊής*, *μπαξίσι*, *μπινίσι*, *ταϊφᾶς*, *λαχουρί*.

The inference is clear. In all poems known to be of the Turkish epoch Turkish words are found⁸⁷. In most poems known to be of the Venetian epoch no Turkish words are found, and those which have Turkish words have them nearly always in positions where they are demonstrably not part of the original text. Therefore the absence of Turkish words in a song not otherwise datable must always be strong evidence that it comes from the time of the Venetian occupation.

The pattern of Cretan folk-song has now become clearer. The next problem to be solved is that of the correlation between date and form: whether we can say that certain types of song flourished at a certain period.

⁸⁷) Except *πασᾶς*, in *The Sultan's Wife* well after the beginning of the Cretan War.

⁸⁸) I shall allow one possible exception; the short poem *Hillasmén and Plainsmén* has the word *πορτακάλλι*. And it seems that in 1700, at least, there were no Portugal oranges in Crete (Tournefort, *op. cit.* vol 1, p. 20). But the word is in the last half-line, which, for reasons to be mentioned later, is always a place very susceptible to corruption.

A metrical classification shows that the great bulk of the poems is in fifteen-syllabled verse, either rhymed or unrhymed. But apart from the rare dance songs in shorter metres (the proportion of them in Crete is far smaller than in other places, notably the Dodecanese) there are two minor forms which may both be used for dating. The few works in dodecasyllables include *The Castle of Amorion* and the songs about the pre-Acritis Yannis. The others are free from Turkish words. The antiquity of the metre is certain, but it seems to have survived only because of its attachment to one or two good tunes; we have no sign of it, when, in written works, words are divorced from music. In Crete it can safely be said that twelve-syllabled songs are not merely from the Venetian occupation, but probably from its early days, and quite possibly before it.

The other case is quite different: the rhymed hendecasyllable is known to have been an importation from Italy⁸⁹. The songs which have survived in oral tradition in Crete are closely grouped: *The Siege of Vienna* (1683), *Suda* (1707-8), *Manettas* (1766)⁹⁰, and *The Plague of Canea* (1770). The one remaining example is *Tzortzakis and Zapheras*, where the absence of Turkish words points to the beginning of this period. The fact that three of these poems are seafaring recalls that strange and ill-recorded minor thalassocracy which grew at Sphakia, was broken by the effects on the Sphakiot of Daskaloyannis's rebellion.

*πού 'χαν καράβια ξακουστά και ναύτες παινεμένους,
σιτήν Πόλη και σιτή Βενεθιά περίσσα ξακουσμένους.
Δέν έδειλιοῦσαν πέλαγος, φουρτιοῦνες δέν ψηφοῦσα,
και τὰ στοιχειά τῆ θάλασσας κι αδιάνα τὰ νικοῦσα!
Και δά βαρκάκια βλέπουσι, σάπια και τρυνπημένα,
εἰς τὴν ἀμμουίτσα κείτουνται, ξερά, χαρβαλιασμένα⁹¹,*

And never recovered all its old prosperity. But that is outside the scope of this study, which may be satisfied that eleven-syllabled folk verse comes after the fall of Crete to the Turks.

⁸⁹) B. 116

⁹⁰) Kriaris's «1666» must be regarded as a misprint. The source of his information is unknown to me, but the mention of the Russians certainly points to the years just before Daskaloyannis's rebellion.

⁹¹) Μάργπα - Παντζελιδός op. cit. Lines 903-908.

No such certainty relieves our researches on the rhymed political. The first great historical folk poem in rhymed couplets seems to be Michalis Vlachos (c 1705), and by 1770 this was exclusively the form for historical narrative. Similarly, the romantic narratives of the Turkish era, *Lenio*, *Susa*, and the rest, are rhymed⁹³. But it cannot safely be said that rhyme was unknown to folk poetry before the Venetians left. The couplet itself, the «*mantinada*», can be traced back to the fifteenth and sixteenth centuries, for still-current *mantinades* are found in manuscripts of that time⁹⁴. It is arguable, though, that these come under the heading of sophisticated works absorbed into the popular tradition, (a subject which will be dealt with later), and the same may be said for the *Song of Archistrata*⁹⁴. The adaptations of older poems into rhymed couplets, notably *Sior Tzanakis* and *Saint George*, have in them slight signs of Turkish vocabulary, so that the name of the former hero may be only a memory of the Italian form of address. On the whole it seems unlikely that a psychological division between historical and non-historical narrative could have been made; and we should place the introduction of the rhymed political into original folksong about the beginning of the eighteenth century.

This does not necessarily mean that unrhymed political verse stopped at the same time. *Nanos* comes half a century later, but this is clearly an importation from the mainland, and is sung in Macedonia, so that it does not really affect the argument. The same may be said of *The Ghost of Mastrachas*, an obvious romantic and antiquarian production of the sort known in Greece as *παλιολλαδίτικα*; it contrasts markedly with the true folksong on the murder of the same hero in 1868.

⁹³) *Susa* is presumably based on an older unrhymed version, dated before 1679, if we are to judge from the two lines discovered by Legrand, written in an old edition of *The Fair Shepherdess*. Mr. Dulgerakis does wrong to doubt Legrand on this point. It does not in the least affect the chronology of the *rimada*, which would probably be eighteenth century. See E. I. Δουλιγεράκης, *Τὸ κρητικὸν δημῶδες ᾄσμα τῆς Σουσάννας* (ΚΧ 9 (1955) 334 - 376), pp. 357 - 9.

⁹⁴) The most notable collection in Cod. Vind. Theol. Gr. 244, published in H. Pernot op. cit.

⁹⁴) See chapter 8.

So that although it was perfectly possible for the unrhymed and rhymed styles of composition to exist at the same time, at least we have no certain unrhymed Cretan songs after 1710⁹⁵. While the comparison with sophisticated poetry, in which, two centuries earlier, the same displacement of unrhymed by rhymed took place suddenly and completely, so that no example of the earlier style may be positively dated after the first emergence of the later, leads us to think that any fifteen-syllabled Cretan verse without rhyme may fairly be presumed earlier than the eighteenth century.

At this point, perhaps we need an analysis and statement of what we know about the dates of Cretan poetry in unrhymed politicals:

- 1) The Acritic songs are pre-Venetian.
- 2) The semi-religious songs (kalanda, Saint George, and the rest), are probably pre-Venetian.
- 3) Of the narratives a few may be pre-Venetian. The rest are distributed between the thirteenth and the seventeenth centuries.
- 4) Of the *τραγούδια τῆς τάβλας* we have found six clearly and datably historical ones—Adrianople, Saint Sophia, The Fall of the City, The Siege of Rhodes, The Sultan's Wife, and The Fall of Candia. To these we can add about thirty which may not be strictly datable, but are just as clearly from the pre-Turkish era. Historical songs after the Venetians left are Michalis Vlachos, (which is not really a *τραγοῦδι τῆς τάβλας*; properly it is the only unrhymed historical narrative surviving in Crete), Karamusas, (1680)⁹⁶, and

⁹⁵) But see footnote 2 on page.

⁹⁶) The three variants of this song which tells of an episode in Karamusas's pacification of Crete in 1680, have never been dated, nor the historical event described. I owe this account to Mr. Stavrinidis's work in the Turkish archives of Candia:

Karamusas was made bey of Rethymno in 1647, and was one of the most efficient Turkish governors in Crete. After the fall of Candia, the sporadic unrest of the *χαϊνηδες* (traitor kinsmen) as the Turks called them, notably, in Sphakia, culminated in the «Revolt of the Chainides» in 1679-1680. The danger was aggravated by the incompetence of the beys of Canea and Candia, and at one time there was a chance of Canea falling to the rebels. Only the action of Karamusas, who on his own

Yannaronicolas, (dated by Kriaris as «1690 - 1740»). One other, Moros, is also of Turkish date⁸⁷.

It becomes more and more clear that the proportion of songs that can be proved to come after 1669 is very small indeed; and this is all the more marked when we think how much richer are our records of the Turkish period than of the Venetian. From the very first year of the landing until this century we possess more than half the Turkish archives⁸⁸. In Greek we have rich memoirs of the nineteenth century, and a growing number of family and ecclesiastic documents of an earlier time. But of the Venetian era our historians very rarely give a Greek name, being more concerned with the officers of state than with their subjects. If a person was distinguished enough, either by virtue or by circumstance, to have a song made up about him, and is still unknown to history, there is a very strong probability that he lived under Venetian rule.

And the songs themselves show their age. Apart from the history in them there are many times when the clear affinities of a song are with the Byzantine and Frankish poetry of the Middle Ages. When the Cretan of today sings

μὰ θὰ σοῦ πέψω μιὰ γραφή γλυκὰ λόγια νὰ λέη
νὰ βρῆς καλὸ γραμματικὸ νὰ σοῦ τήνε διαβάση (Κ 320,1)

he is expressing what his ancestor four hundred years ago expressed :

initiative left Rethymno, marched west, and exacted a fierce revenge, saved Turkish dominion in the island.

⁸⁷) In a different class come one or two songs obviously based on older poems. The Captains of Lakki is the sort of list-song which is revised from generation to generation: only the Turkish *καπετανλίκι* distinguishes it from, say, The Lords at the Wedding. Three more come from the Turkish period — Tsiolis, The Three Sons Slain, and Arnaoutopoula — but they are in no way to be considered «original» works. All three (and in particular Tsiolis) are centos of well known tags with a little local detail, and go far beyond the usual and legitimate borrowing of folksong-motifs. They are artificial, as are the «songs of the German occupation» published by Vavules; their complete lack of inspiration has already rendered them almost completely unknown. Perhaps one or two lines will survive:

ρίγρον κανόνια μονεσιά, στρατιῶτες μὲ τσ' ὀμπρέλλες
(Π. Π. Βαβουλές, Ὁ κρητικὸς τραγουδιστὴς Canea 1950, p. 221).

⁸⁸) That is, we have the complete archives of Candia. The other

Χαρτί σὲ πέμπω, λυγερή, ἀφέντρα, ἀνάγνωσέ το (CPG p. 18)⁹⁹
and the only difference is in the estimate he makes of his lady's
literacy. Where he says

τοῦ μαντζιοράνας τῆ κορφή, στοῦ ροσμαριουῦ τῆ φοῦντα (K 248.1)
his forerunner made it

τῆς μαζουράνας ἢ κορφή, καλοῦ βαροάμου ρίζα (CPG p. 54)
He half - boasts

Ἐγὼ περὶ καὶ δὲ μιλῶ, κ' ἢ κόρη χαιρετᾷ με
«Ποῦ πάεις ψεύτη τοῦ φιλιουῦ καὶ κομπωτῆ τοῦ ἀγάπης;» (K 236)
where the rhythm preserves a verb - form that was too old for
Erotocritos. His predecessor had the same habits :

...ἐγίνης κύρκας πέπανος καὶ γίνης διωματάρης,
καὶ γίνης ἀκατάδεκτος, διαβαίνεις ἀπὸ μπρός μου,
διαβαίνεις, δὲν μᾶς χαιρετᾷς καὶ δὲν μᾶς συντυχαίνεις (CPG p. 62)
and

...ὄτε διαβαίνεις, οὐ λαλεῖς, βλέπεις, οὐ χαιρετᾷς με (ABC 40)
Where his love - songs reach their most heroic heights—

Νά ᾿χεν ἡ γῆς πατήματα κι ὁ οὐρανὸς κερκέλια,
νὰ πάθιουν τὰ πατήματα, νὰ ᾿πιανα τὰ κερκέλια,
ν' ἀνέβαινα σὶ τὸν οὐρανό, νὰ διπλωθῶ νὰ κάτσω,
νὰ δώσω σῆσμα τ' οὐρανοῦ νὰ βγάλῃ μαῦρα νέφη,
νὰ βρέξῃ χιόνι καὶ νερὸ κι ἀμάλαγο χρουσάφι,
τὸ χιὸν νὰ ρίξῃ στὰ βουνὰ καὶ τὸ νερὸ σὶ τὸ κάμπους,
στὴν πόρτα τοῦ πολυγαλῶς τ' ἀμάλαγο χρουσάφι, (K 264)
he is anticipated, but not bettered, by the man of 1500 :

ποῖσε καὶ μένα σύγνεφον σὶ τοὺς οὐρανοὺς ἀπάνω,
νὰ βρέχω εἰς τὸν Γαλατῶν καὶ νὰ χιονίζω εἰς κάμπους,
καὶ σὶ τὴν ἀλλὴν ὁποῦ ἀγαπῶ ν' ἄβγῃ μαργαριτάρι. (CPG p. 24)

In the τραγούδια τῆς τάβλας we find the Byzantine motifs still
as fresh as ever. The bird in the cage is there—

πουλάκιν εἶχα σὶ τὸ κλουβί, ὄχι νὰ τὸ μερῶσω (K 301)
like Achilles's paramour, the partridge—

περὶ κὶν ἦρα σὶ τὸ κλουβί, ἀδούλωτον τοῦ πόθου. (A c h O 545)

part, the archives of Canea, was destroyed by looters at the end of the
German occupation.

⁹⁹) Cf. Achilles O line 346.

χαρτί σὲ πέμπω, λυγερή, χαρτὶν ἄλλ' ἀπὸ πόθου.

The wondrous garden survives, its description isolated and set as a feasting - song—

*Γιὰ ἰδὲς περβόλιν ὄμορφο, γιὰ ἰδὲς κατάκρουα βρούση¹⁰⁰,
κι ὄσα δεντρά 'μπεφεν ὁ Θεὸς μέσα 'νιαι φντεμμένα,
κι ὄσα πουλιά πετούμενα μέσα 'νιαι φωλεμμένα.
μέσα σ' ἐκεῖναν τὰ πουλιά εὐρέθ' ἕνα παγόνι,
καὶ χιίζει τῆ φωλίτσιαν του σὲ μιᾶς μηλιᾶς κλωνάρι!* (K 241)

The red apple held by the lady on her golden throne is one of those enamelled fruit that were the prerogative of the nobility of the great palace.

The ways of speech are the same. The clear opening note of the *Rimada*

Κόρη μὲ νιὸ δικάζεται ἀπόνα παραθύρι (CPEp 72)

echoes back and fore

**Αγγουρος ἀπ' Ἀνατολὴ κόρη ἀγαπᾷ σὴ Δύση...* (K 258)

**Ενας πανώριος ἄγουρος ἀγαπᾷ ὠραίαν κόρη...* (ABCp 48)

and

*Κόρη καὶ νιὸς ἐπαίζανε σ' ὄρειο περιβολάκι,
κι ἀπὸν τὸ παῖξε - γέλασε, πὸν τὸ πολὺ κανάκι,
ἀποκοιμήθ' ὁ νιὸς γλυκιὰ στοῆ λυγερῆς το' ἀγκάλες.
Σιγὰ σιγὰ τόνε ξυπνᾷ κι ἀγαλιανὰ τοῦ λέει
«Ξύπνα τὸ τρυγονάκι μου, ξύπνα, γλυκειά μ' ἀγάπη»* (K 300.1)

The song may as well be quoted in full for its memory of Achilles

*Κι ἀπὸ τὰ καταφιλήματα, καὶ τὰς περιπλοκάς των
τὰ δένδρη τὰ ἀναίσθητα αὐτοδονοῦσιν πλέον.
Ὅτιως κατέλαβεν ἡ ἀγῆ, καὶ πρὸς ἐκεῖνον λέγει
«Ἐγείρου, χρυσοπιέρονγε φαλκέ, ἀπὸ τῆς κλίνης* (A ch O 446 9)

The Gothic attack in the appeal to Christ:

Χριστέ κ' εἶντα μοῦ τὰ 'μπεφες τοῆ πέρδικας τὰ κάλλη., (K 292.1)

Χριστέ μου νὰ 'σπα τῆ φλακῆ, νὰ ρθῆ νὰ τὸν νταμώσω.. (K 289.3)

Χριστέ μου καὶ νὰ κάτεχα ποῖο μῆνα θὰ ποθάνω.. (K 292.2)

Χριστέ καὶ νὰ 'μουνε λυτὸ νὰ 'βγαῖνα σιὸ κυνήγι.. (K 207.1)

Χριστέ καὶ νὰ προβαίνανε δώδεκα καβαλλάροι.. (K 242.1)

this is perhaps unknown, certainly rare, in the folksongs of the rest of Greece. In Crete it is found many more times than these

¹⁰⁰) Cf. Florios and Platziaflora, 745ff.

examples show, and in the fifteenth and sixteenth centuries it was just as common¹⁰¹:

κι ὁ λογισμός μου λέγει μου. «Χριστέ μου νὰ σὲ φίλωνν (GPG 304)
 Χριστέ καὶ ἄς ἠύρῳσκετον πούπειτες θεραπεία.. (CPG 479)
 Χριστέ, παρακαλῶ σε το, δός μου καιρὸν καὶ τόπον. (CPG 430)
 Χριστέ, τί τὸν ὀρέγομαι τὸν κοκκινοςκαριάτισο.. (CPG 553)

Even one of the less pleasing facets of Byzantine romantic poetry is preserved in Cretan folksong: its love of the strange compound adjectives whose poetic virtues, one would have thought, had been settled by Aristophanes almost two thousand years before. Perhaps not the extremities of

. . τὴν κρουσταλλίδα τοῦ νεροῦ, τὴν παχνοχιονάτην,
 τὴν νερατζαρωτάκουστην κρινοτριανταφυλλάτην,
 τραχηλομαρμαρόμνοστην, ροδοκοκκινοχείλαν,
 τὴν συντυχογλυκόλαλον, ἔρωτοπονεμένην.. (Florios 190-193)

but a girl is still ἀσημοκονκλωμένη, a man στρογγυλομαυρογένης, a horse ἀνεμοκνλοπόδης¹⁰². The word-play which seems so unlike a folksong in

Ξένο κ' ἐγὼ ξένο κ' ἐσὺ ξένο καὶ τὸ περβόλι,
 ξένο μου κι ἄς τὰ παίξουμε ἐμεῖς τὰ δυὸ σὰ ξένα (K 312.1)

recalls the same clicking-together of

Χείλη μου, χείλη κόκκινα, χείλη, γλυκά μου χείλη,
 χιλιάκις ἄς ἐφίλουνα τῆς λυγερῆς τὰ χείλη.. (CPGp 32)

In the seventeen folksongs which have just been quoted, four Turkish words occur. One is *τουφέκι*, two more come in a line which has already been cited as an example of late interpolation, and the fourth is in a little rhyming jingle quite foreign to the poem around it. This result may be regarded as typical of the *τραγούδια τῆς τάβλας*.

But we have already used the words *τραγούδια τῆς τάβλας* a few times without explaining them. Perhaps the best explanation will come from a study of an even more heroic subject: Digenis in Crete.

¹⁰¹) Perhaps not only in Greece: cf. the anonymous English
 «Christ that my love were in my arms».
 (sixteenth century). The Oxford Book of English Verse ed. A. Quiller-Couch. Oxford 1912. no 27).

¹⁰²) K. 207.1, 317.1, 339.2.

APPENDIX TO CHAPTER 1

Admiral's Galley, The	K 341.2
Adulteress and her Maid, The	K 287
Ailing Husband, The	B 252 K 246.4
Armenian's Son, The	K 203.1
Arnaoutopoula	K
Barbary Pirates, The	K 185.2 K 185.3 K 332.1
Bloodstained Stream, The	K 294.2
Bridesmaid to Bride	B 213 K 274
Bridge of Arta, The	B 168 K 374
Broken Cage, The	K 301.2
Brother and Sister	B 242 K 230
Captains of Lakki, The	K 281.1
Constantine and Areti	B 163 K 221
Constantis in the Plough	K 11.1
Death of the Sailor, The	B 262 K 218 K 220.1
Death of Yannakis, The	B 289
Deserted Maiden, The	B 217 K 226.2
Diamanto	K 251
Drowned Maiden, The	B 258 K 275.2
Evil Mother - in - law, The	B 236 K 215 K 377.1
Fair Maid's Castle, The	B 275
Faithful Wife, The	B 228 K 296
Fall of Candia, The	K 330.2
Fall of the City, The	K 10
Famous Galleon, The	K 249.2 K 273
Galley - Slave, The	K 283.1 K 313.2
George Tsourakis	K 12.1
Ghost of Mastrachas, The	K 154
Hillsmen and Plainsmen	K 337.1
His Brother's Wife	B K 329.2
Hundred - and - two Suitors, The	K 204.2
Hunter and the Maiden, The	B 225 K 307.3 K 325.2 K 326
Jewish Renegade, The	B 267 K 305
Karamusas	K 41
King Alexander	K 344
Lady's Appeal, The	K 235
Lenio	K 298
Lords at the Wedding, The	K 217.3
Manettas	K 22
Manolis in Prison	K 325.1
Manolis of Ayiapostoli	K 285.2
Martha	B 250 K 340.1
Mavrianos's Sister	B 245 K 226.3 K 270.2

Michalis Vlachos	K 35 K 38
Moros	K 11.2
Murdered Maiden, The	B 220 K 372
Murderess Mother, The	B 256
Murder of Ibrahim Aga, The	K 295
Nanos	K 40
Nine Brothers, The	K 224
North Wind, The	B 266 K 218
North Wind and the Shepherd, The	B 269 K 313.1
Partridge and the Hunter, The	B 254 K 302.2
Plague of Canea, The	K 42.2
Pregnant Girl, The	B 219 K 256.2
Prosphyris	B 146 K 233
Rebel, The	K 199.3
Red - lipped Maiden, The	K 261.2
Restless Maiden, The	K 367
Sailor Goes, The	K 200.1
Saint George	K 7 K 236.2
Saint Sophia	K 200.3
Serbs and Saracens	K 203.3
Siege of Rhodes, The	K 44.1
Siege of Vienna, The	K 44.2
Sior Tzanakis	K 16 K 13
Suda	K 18
Susa	K 303.2
Tartaris	K 310.1
Three Cretan Monks	K 283.2
Three Sons Slain	K 270.1
Tsiolis	K 178.2
Turkish Princess, The	K 266.3
Tzortzakis and Zapheras	K 20
Warrior - Maiden, The	K 220.2
Warrior's Wish, The	K 335.3
Wife and the Mistress, The	B 251 K 284
Witch in the Well, The	B 287 K 320.2
Women of Mylopotamos, The	K 327.2
Yannaronicolas	K 30.1
Yannis and the Sun	B 291 K 323.3
Yannis's Complaint	K 311.1 K 341.1
Young man and the Maiden	B 201
Zervopula	K 240

CHAPTER 2 DIGENIS IN CRETE

The epic of *Digenis Akritas* is without doubt the greatest achievement of Byzantine demotic poetry, and its persistence in oral transmission for a thousand years is a fair gauge of its stature. Its heroic content has gathered to it a heroic amount of research and criticism, and only after the most startling discoveries and identifications have the main lines been established¹.

In the ninth and tenth centuries a body of heroic poetry existed among the «Acrites», the marcher - troops of the Byzantine empire. Its themes were the historic themes of the day, of the struggles between Byzantium, its heroic rebels, and the Saracens. Its scene lay in Cappadocia on the Euphrates. But although in the characters of these poems we may often see real personages,—Greek, Armenian, Paulician, and Saracen—from the conflicts of the time, the main hero about whom the songs accumulated was one *Digenis*, who may be identified with a Byzantine baron who died in a border clash in 788.

Behind this first plane of comparatively historical poetry we may divine older and stranger themes. There are old heroes from Parthia and Commagene whom the new *Digenis* has supplanted: *Cinnamos* and *Philopappos* are of the first and second centuries of our era. *Maximo* is one of the old Amazons, and Arab and Persian romances supply the models and some of the details of episodes from the hero's life.

¹) The best idea of the vast work on *Digenis Akritas* may be gained from the book - lists of three works which in their different ways give an excellent introduction to the Acritic problem and make another bibliography superfluous: Π. Π. Καλονάρος, *Βασίλειος Διγενής Ἀκρίτας* Athens 1941. Line - references are given from this edition. H. Gregoire, *Ὁ Διγενής Ἀκρίτας* New York 1942. J. Mavrogordato, *Digenes Akrites* Oxford 1956 To these may be added A. Χατζής, *Εὐστάθιος Μακροβολίτης καὶ Ἀκριτής* (*Ἀθηνᾶ* 54 (1950) pp. 134 - 176, 55 (1951) pp. 189 - 224) who gives a list of fifteen works by himself pointedly ignored in Gregoire's bibliography. Admittedly some of Chatzis's arguments on Byzantine literature are eccentric, but perhaps not more so than some of Gregoire's own on Byzantine history.

Towards the end of the eleventh century, an epic romance based upon these songs was composed in an archaizing style. From that romance have come the seven versions we know today. No normal methods of copying can explain the differences between them, and we must recognise that if our seven extant versions can vary so widely between themselves, *Acritas* must have suffered innumerable recensions as it was passed from hand to hand.

The Grottaferrata manuscript is of the fourteenth century; the Escorial late fifteenth or early sixteenth. The manuscripts of Athens (once called Andros) and Trebizond, which show the greatest likeness to each other, are both of the sixteenth century; and a rhymed version was composed in 1670 by a Chiot priest, and is now in Oxford. We have a prose version from a manuscript written in 1623, and three fragments of an Old Russian prose text which probably has a twelfth century origin. Finally we know of the existence of two other manuscripts in verse, and one in prose, all now lost².

Side by side with this written tradition, are the «Acritic» folk-songs, gathered from all parts of the Greek world. «Acritic» is a loose term, and includes not only songs containing obvious episodes or names from the main epos, but also poems about other characters from the heroic age, Constantes, Porphyris, Xanthinos, and the rest; and sometimes is stretched to include even obviously later ballads which have adopted some phraseology or detail from the earlier poetry. A few Acritic poems (The Son of Armuris, The Sons of Andronicos, and perhaps some others) can be shown on historical grounds to be earlier than the composition of the epic. Whether the rest are before or after the written text is still hotly debated.

In recent years, research on *Acritas* has taken two main li-

²) The prose manuscript was seen in the last century by Dr. Mordtmann: see Σ. Γωαννίδης, "Ἔπος μεσαιωνικὸν ἐκ τοῦ χειρογράφου Τραπεζοῦντος. Ὁ Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτης ὁ Καππαδόκης Constantinople 1887, p. . The manuscript might well have been in the library of Köprülü Mehemed Pasha, from which Mordtmann published at least one text (Mitteilungen des Deutschen Excursions-Clubs in Constantinopel, 1889, Heft II, pp. 39 - 40). The verse manuscripts were seen by Constantine Dapontes in the eighteenth century; one was illustrated. See Π. Π. Καλονάρος op. cit. Vol. 1, pp.

nes. The more fruitful has been the investigation of the historical background of the heroic age, and comparisons with the heroic poetry of the Mohammedans, and (less convincingly) the Crusaders. The other has concerned itself with the resemblances between *Acritas* and other Byzantine poetry and romance. Neither research has been able to go very far without emphasizing the radical difference between one text of the poem and all the others, and many problems will be illuminated if we can establish the nature and circumstances of this one text.

That the Escorial manuscript of *Acritas* was Cretan was first affirmed by Xanthoudides in 1913, and his conclusion may be considered all the more certain for the obvious regret with which he announces it; «admitting that this poem in no way honours the Cretan Muse who has produced *Erotocritos*, *The Fair Shepherdess*, *Erophile*, and the beautiful folksongs of the island»³ He bases his findings on some fifty words and expressions claimed to be Cretan. The argument is occasionally marred by the use as criteria of words from texts whose Cretan origin is by no means certain (e. g. *Lybistros* and *Florios*) but Xanthoudides' result is not affected if we take no notice of the half dozen words concerned, and no one has yet succeeded in disproving his main statement: «It does not escape me that some of the linguistic elements catalogued above, as I have already said in many places, are not exclusively Cretan, but also found in other islands; and some perhaps may be found locally in other provinces of Greece... On the other hand, those which are found elsewhere are not found all together in the dialect of any one island or province... Therefore I believe that only in the Cretan dialect could be found together and simultaneously all these linguistic element, and that, accordingly, this version is from Crete»⁴. He is prepared to go even further, and say that it is from West Crete.

No objection may be taken to Xanthoudides's dating, again on the language, as «before 1500 but not long before 1450»⁵. But it has been suggested that his wholesale assignment to Cre-

³) Σ. Ξανθοῦ διδης, Διγενής Ἀκρίτας κατὰ τὸ χειρόγραφον Ἐσχωριὰν (XK 1 (1913) pp. 523 - 572). See page 561.

⁴) *Ibid.* pp. 540 - 541.

⁵) *Ibid.* p. 591.

te of many works (including *Acritas E*) was based on a misunderstanding: and that these are, in fact, written in the common demotic of the day, of which more traces have survived in Crete than anywhere else. This theory would require a great deal of proof but *prima facie* it can be shown to be very unlikely; and if the more detailed examination of the poems of Dellaporta, written before 1403, shows, as seems likely, definitely Cretan characteristics, Xanthoudides's claims for many poems will have to be seriously considered.

We may examine some additional evidence for the Cretan origin of the work. *Acritas E* contains two historical names which are not found in any other version, yet are certainly genuine parts of the original tradition. The survival of Samosata (*E* 1320) cannot adequately be explained, though Crete has always had a reputation for preserving otherwise lost epic traditions; but there is a very good reason why Cretans should have remembered the name of Abou-Hafs (*E* 506). There is little doubt that the Abou-Hafs of the cycle is Amer's grandson, who turned renegade and brought his entire tribe over to the Byzantine side in 928⁶. But the name was well-known in Crete from another Abou-Hafs - the Spanish Saracen who led the expedition which captured Crete in 824, and was a mythopoetic character even for the Byzantine chroniclers⁷. This name would certainly have remained known in the island (perhaps even in the heroic poetry of the time) and would have been retained in a Cretan *Acritas* after it had been lost elsewhere.

Yet more evidence may be found in Cretan parodies of parts of *Acritas*. More will be said later about the way in which Sachlikis' poem *Pothotsoutsounia* is a burlesque of an *Acritic* theme. The main point of resemblance is where Sachlikis' whorles sit and boast:

καὶ τότε ἀπὴν ἐσχόλασεν ἐκεῖνο τὸ παζάριον
ἐκάτσαν καὶ ἐκανχίσθησαν διὰ τὰς ἀνδραγαθές τους.
καὶ μιὰ ἀπ' ἐκεῖνες ἤρχισε νὰ λέγῃ τὰ καλά της·
«Ὁὐκ ἤθρηκα πολιτικὴν κάλλιαν παρὰ ἐμένα».
* Ἄλλῃ εἶπεν «οὐκ ἤθρηκα μαυλίστριαν νὰ μὲ διάβῃ».

⁶) H. Gregoire, 'Ο Διγενῆς Ἀκρίτας New York 1922, pp. 110-111.

⁷) Ἰ. Παπαδόπουλος, Ἡ Κρήτη ὑπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς (TF 43) Athens 1948. See p. 61.

Ἄλλη εἶπε «πίνω τὸ κρασὶν παρ' ἄνδρα ἢ γυναῖκα».

Ἄλλη εἶπε «πίνω τὸ κρασὶν μανλίζω καὶ μεθύω» (Poth 817-823)

which is a reminiscence of *Acritas E* 679 - 683

*τραπέξιν ἤσιεσαν ὀμπρός γὰ φάγουν καὶ γὰ πίνον
καὶ καλ' ἔφαγαν, καλὰ ἔπιαν καὶ ἔκαλοψυχήσαν.*

ἄλλος ἔλεγεν «Ἐγὼ ἅπαντῶ πενήνια».

ἄλλος ἔλεγεν «Ἐγὼ ἅπαντῶ ἑβδομηντα».

ἄλλος ἔλεγεν «Ἐγὼ ἅπαντῶ διακόσιους». (E 679 - 683)

This passage is entirely missing in the Grottaferrata and Trebisond versions, and in the Athens manuscript reads

τραπέξαν ἔθεντο ἀντὶ ἔμπροσθεν θαυμασίαν,

ἔφαγον δὲ καὶ ἔπιον ἅπαντες χαριέντως·

καὶ μετὰ ταῦτα ἔλεγον ἕκαστος ἕξ ἐκείνων

ὅτι δύνανται πολεμεῖν πολλοὺς ἐκ τῶν ἀνδρείων (A 1628 1631)

It is obvious that Sachlikis's allusion is to *Acritas E*.

A smaller instance is in a modern spell for getting rid of ants from a threshing - floor. The ant (*μερμήγκι* or *μελίτακας*) is addressed;

«Μέρμηγκα πρωτομάστορα, πρῶτε τῶ μελιτάκω»⁸

a parody of *Acritas E* 797

«Στρατόρα, πρωτοστράτορα, καὶ πρῶτε τῶν στρατόρων»

This line again is in no other version.

Other evidence may appear in the course of this study; already there is enough to let us call the Escorial *Acritas* a Cretan poem.

The text of *Acritas E* is in a dreadful state. A whole quaternion is missing at the beginning - though it is unnecessary to assume, as Krumbacher does, that this would have been entirely occupied with *Acritas*, and represents a loss of some three hundred and fifty verses⁹. It is far more likely that the lost opening coincided with that of the Grottaferrata version, and that about a hundred and fifty lines have dropped out. There are some large gaps in the narrative, and a fair propor-

⁸) E. K. Φραγκάκη, Συμβολὴ εἰς τὰ λαογραφικὰ τῆς Κρήτης Athens 1949, See p. 33.

⁹) K. Krumbacher, Eine neue Handschrift des Digenis Acritas (Sitz. der philos. - philol. - hist. kl. der Kgl. Bay. Akad. der Wiss. 1904, vol. 2 pp. 309 - 356). See p. 314.

tion of metrical and verbal difficulties, but by far the most striking fault is the large number of lines which appear to be either very short or very long, (which really come to the same thing, as the manuscript is written as prose). The other faults can be explained by the usual accidents of missing leaves, illiterate copyists, and inept adaptors. But the most inept adaptor imaginable is not likely to have produced so regularly such confessions of metrical impotence as these half - lines seem to be. (It will be convenient to call them half - lines, though, as I shall show later, many in their manuscript form cannot strictly so be described.)

When looking for a reason for this phenomenon, it is worth recalling the words of the latest editor of the Escorial text: «It is possible that it came from the bad dictation of a more perfect, but still popular and compressed, text, of the sort which in other times used to circulate among illiterate bards (*ποιητάδες*) and singers, who had the talent of being able to remember thousands of verses»¹⁰. This seems a sensible statement, especially if we remove the words «in other times». Illiterate bards are still found in Greece; and if their memories do not now run to thousands of verses consecutively, poems (including Acritic poems) of two to three hundred lines have been taken down in the present century. In the works of these bards are found the same «half - lines» as we find in the Escorial manuscript.

Many collectors of folk - song have considered them a blemish, and have taken care to remove them. In Politis's collection, where two or more versions of the same song are often combined, no half - lines are found. One of the earliest collectors, Colonel Leake, who was in Epirus and Rumeli between 1804 and 1806, was more conscientious. «In (his) manuscript of these songs, after the first line, the first half of each succeeding line is always given in advance. These half - lines are always omitted in the text except where they contain a slight variety of reading»¹¹. In other words, the songs taken down by Colonel Leake were of the well - known type where single political verses are fitted to a tune covering one - and - a - half lines; to the first stanza are sung the first line and the first half of the se-

¹⁰) Π. Π. Καλονάρος, *op. cit.* 1 κθ.

¹¹) F. H. Marshall, *Four Klephtic Songs* (Είς μνήμην Σπ. Λάμπρου) Athens 1933 pp. 42 - 49. See p. 42.

cond; to the second stanza are sung the second line and the first half of the third; and so on until the end of the song, or until any pause in it, when the last line sung consists of the first half of a political verse, the second half being non-existent. For this style of song we shall use the name «link-song», as each stanza is linked into the next¹².

This form of folk-music is found only in Greece, and naturally enough, is used only for unrhymed texts. It is the predominant pattern in the clephitic ballads of the mainland, in the narrative-songs (though, as far as our evidence goes, it is more common in this use in the islands than anywhere else), and above all in the *τραγούδια τῆς τάβλας* — which we may translate as «feast-songs» — sung principally at weddings and baptisms in Crete; and almost all in Western Crete. It should be emphasized that the feast-songs are almost exclusively Cretan. There is a significant number of similar songs in Methone and Corone, where the connexion with Crete is clear and obvious¹³; elsewhere they are rare¹⁴.

Of their performance, we may quote at length from the description by a native of the Selinos valley running up into the White Mountains. It was written about a quarter of a century ago¹⁵.

¹²) I have seen the term *τραγούδια με κρίκο* used in a magazine article on folk-music.

¹³) Γ. Τ α ρ σ ο ύ λ η, *Μωραϊτικά τραγούδια Κορώνης και Μεθώνης* Athens 1941. See especially nos 17, 92, 97, 189, 190, 193, 263, 271, 273.

¹⁴) A very interesting example has been published since I wrote this study, in the folk-version of *Erophile*, performed to this day in Amphilochia. (Γ. Θ. Ζ ώ ρ α ς, *Πανάριτος* ΕΕΒΣ 27 (1951) 110-126). The prologue, spoken by Death, is in rhymed couplets, like the rest of the play; but at one point its structure disintegrates, and we have this passage:

*Ποῦ εἶν' ἡ ἀνδρεία τοῦ Ἀλέξανδρου, ποῦ εἶν' ἡ ἀνδρεία Φιλίππου,
ποῦ εἶν' ἡ ἀνδρεία τοῦ Δαρείου;
"Ὀλοὶ ἀπὸ μὲ περᾶσανε, δλοὶ ἀπὸ μὲ χαθῆκαν.
Σήμερα τὸ πρῶτ' - πρῶτ', προτοῦ περᾶση ἡ μέρα,
ἔχω νὰ θανατώσω τρεῖς,
τὸν Βασιλιᾶ, Πανάριτο, κι αὐτὴ τὴ θυγατέρα.*

Folk-music is used in the performance, and is presumably used quite extensively, if the 132 lines last half-an-hour. But it is not clear whether any of the play is actually sung. In any case, as will be seen, the use of the half-lines is exactly the same as in linksong narrative.

¹⁵) I. Ε. Μαθιουδάκης.

Journey - songs (*τραγούδια ιής στράτας*) are mostly longer poems, and are always sung to a tune different from that of the feast - songs. There are less of them: journey - songs are never sung at a feast or vice versa.

Feast songs are very numerous, and so are the tunes to which they are sung. The difference of the tunes lies in the repeats and interjected refrains (*ἀπογέροματa καὶ ἀποτσιόσιματa*) and in the insertion of various lines foreign to the song. Unfortunately they are more curtailed than journey - songs: Few are more than three or four stanzas (*κοντυλιές ἤτοι ἐκφωνήσεις*).

Among us the songs, (whether sung or recited), are performed by two choruses, each consisting of one or two good singers reinforced by a number of «helpers» (*τσιρόπαιδες*). One group sings one verse (one - and - a - half or two lines), and the other repeats it.

At the weddings, baptisms, and so on, at which these songs are principally sung, since all the villagers gather together with the women and children, and everybody wants to sing not only one or two songs but the whole repertoire, (as well as the askites, the products of momentary inspiration) they are compelled to perform only half or less of each poem; justifying themselves with the adage «His mother will die, who sings to the end». It should be noted that the curtailment of these songs is assisted too by the attitude of the persons at these gatherings who sing only for exhibition, so that others may not say «So - and - so doesn't know how, and not from any real urge to sing. Again, whoever plays an instrument, lute or lyra, does not sing, but plays almost continuously: for the musicians remember that their payment depends on the dancing, and whoever dances pays. Finally, the songs are curtailed by the common interchange of tune. For instance, when a poem of six lines is sung to a one - and - half - line tune, the last half - line will be omitted. If, after years have passed, some rememberer of old ways and tunes brings the poem back to a two - line verse, most often the remaining half of the last line, with all the line before it, will be removed as well. In this way a song of six lines becomes one of four...».

Some points of this account need comment. The system of a double chorus seems local, or certainly not general. Normally the verses are not repeated. Again, the author's very justified

stress on the interchange of tunes as a cause of text - shortening rather obscures the fact that some poems have by now become attached to particular tunes. It may be estimated that in Crete about a hundred and fifty feastsongs are sung to about thirty tunes. The Phanurakis manuscript and Vavules's collection show that this attachment has become quite definite. No doubt is ever shown as to what tune should be used for a song, and it appears that some tunes have even acquired names — The Ibex, and The Apple tree — taken from the first words of a poem sung exclusively to them¹⁶. Mathiudakis's description is of a system which was already near its end.

The content of these songs has already been shown ancient; and it would be fair to assume that ancient words go with equally ancient tunes. But we do not have to make this assumption. There is evidence that this form goes back at least as far as the fifteenth century, when the unique Moscow manuscript of the *Son of Armuris* contains six half - lines, including the ending. In the sixteenth and seventeenth centuries we have manuscript examples from the monastery of Iberon, where the text has a musical notation showing it to correspond closely with modern Cretan feast - songs¹⁷; and also from Meteora¹⁸.

The most likely hypothesis to explain the use of this tune — pattern for two entirely different classes of poem — the long cleptic narratives, and the short feast - songs, largely of Acritic content — is that at one time it was used for long Acritic narratives. In Epirus and Rumeli, where the Acritic cycle is now very little known, and rhyme has never come into use for narrative - songs, they gave way to cleptic ballads. And in Crete, where rhyme began to be used for revolution — ballads shortly after 1700¹⁹, and was known from the popular chap — books continually published from 1515 onwards, they suffered a gradual

¹⁶) Phanurakis, MS.

¹⁷) Σ. Λάμπρος, Δεκαετία δημόδη ᾄσματα μετὰ μουσικῶν σημείων (NE II (1914) pp. 425 - 432). See also S. Baud - Bouy, Sur la strophe de la chanson «cleptique». (Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves, 10 (1950) (Παγκάφεια - Melanges Henri Gregoire) pp. 53 - 78).

¹⁸) Ν. Α. Βέης, Νεοελληνικά ᾄσματα χειρογράφων κωδίκων (Παναθήναια (1919) pp. 211 - 218).

¹⁹) See chapter 1, p. 31 ff.

fragmentation into the short feast - songs of today. These long Acritic narratives, of which the Son of Armur is the oldest example, might even include the material of all the epic known to us from more sophisticated versions, and attain to the length of, say, the Escorial Acritas.

It seems quite clear that the feast - songs are a product of fragmentation. At present they are very short, the majority being four or five lines long, but generally speaking, the older collections have the longer songs, and it is easy to see our recorded development as a late stage in a continual shortening. The same dissolution is affecting the journey - songs. Today it would be rare for the Faithful Wife, or the Galley - Slave, to have thirty lines. Both are recorded from the last century in forty - line versions²⁰. At the same period there was living at least one person who had some vague memory of a complete Digenis - romance, albeit in a very corrupt and mutilated form²¹.

In 1870 a manuscript was sent to the Parnassus Society of Athens, which was making a collection of Greek poetry. It was from Crete, and contained less than twenty lines of verse in fragments, all that could be remembered from a long narrative summarised in prose. The story begins with Digenis's wooing (which is contaminated with the tale of Charzanis). The King and his five sons pursue the lovers, and are defeated. They claim that they were bringing dowry, but are nevertheless killed. Digenis digs a grave and (here an epilogue from another story is tacked on) covers himself and the maiden in it. From the grave now grow a reed and a laurel.

Although this tradition is so fragmentary, we may fairly draw from it the conclusion that at some period, (presumably about 1750 - 1800, when we begin to have the first great revolution - ballads), a form of Acritas was known orally in Crete. The degeneration of this form from the epic as we know it else, where may be compared with the degeneration of the versions of Apollonius of Tyre, sung early in the present century, from the original poem²².

²⁰) Π. Γ. Βλαστός, 'Ο γάμος ἐν Κρήτη Athens 1893, pp. 76, 80.

²¹) For this occurrence, see Ν. Γ. Πολίτης, 'Ακριτικά ἄσματα' ὁ θάνατος τοῦ Διγενῆ (Λαογραφία 1 (1900) pp. 242ff); also S. Baud - Bovy La chanson populaire grecque du Dodecanèse I Les taxte Paris 1936, p. 192.

²²) See chapter 8.

At the same time the vitality of some of the more exciting episodes of the cycle roused imitations in such poems as that (significantly, half in rhyme and half not) where an Anoyiate shepherd, Manuras, kills a monster:

κ' εἶχε διπλῆς τοῖ κεφαλές, καὶ δυὸ ζευγάργια μάθια²³
κ' ἤβγανε ἴπὸ τ' ἀρθούνιά του δυὸ καμινιῶ φουγάρο.

We may consider *Acritas E* as a version of the epic circulating in Crete by oral tradition in the fifteenth century, and that the Escorial manuscript was copied from a bard's private *aide-memoire*, or from a script taken down in actual performance, by a copyist who did not understand the reason for the frequent half-lines. A few were left as they stood; others were lopped or padded or changed to produce some sort of sense, even though it might be quite unmetrical; and we may guess that others were incorporated into the fifteen-syllable system in the way which has produced so many metrical irregularities in the poem.

But when we begin to examine the half-lines in *Acritas E*, we are at once confronted with a difficulty. In the songs collected by Colonel Leake the half-line is indeed the first hemistich of a political verse, and this is an almost universal rule in the songs of Continental Greece and Crete today. In the Escorial text, of the fifty-eight half-lines visible without emendation (of which more will be said later) only fourteen conform to this rule. The rest have seven syllables ending weakly (-υ), and so may be regarded as the second, not the first, half of the verse.

There is evidence that this is an early form. It occurs once in the *Son of Armuris*, and that in the most important place, the end:

..καὶ ἂν λάχῃ κέρδος ἴποιτες, ἀντάμα νὰ τὸ μοιράζουν,
καὶ νά' ναι ἀγαπημένοι.

In the *Evil Mother*²⁴, from a sixteenth or seventeenth-century manuscript at Meteora, we have a fine ending:

«Μὴ φᾶς, ἀφέντη μου, μὴ φᾶς, καὶ φᾶς καὶ μαγαρίσῃς,
ἀφ' τοῦ γνιοῦ σου τὸ σκῶτι».
Κ' ἔσυρε τὸ σπαθᾶκι του κι ἀποκεφάλισέ την.

From a seventeenth-century manuscript we have a *Hundred-Song* with

²³) E. K. Φραγκάκη, *op. cit.* p. 93.

²⁴) For this and the *Hundred-Song*, see N. A. Βέης, *op. cit.* pp. 212 ff.

"*Α δὲ πιστεύεις, κόρη μου, ὅτι θέλω φιλήσει
γιὰ πᾶ σὸ περιβόλι*

and the frequent

τρία λόγια τί εἶναι;

and so on up to a hundred.

While in one boby of poetry, that of the Saracatsans, it seems to be the prevalent form of the half-line, so dominant that it has developed the habit in some places of rhyming with the preceding line²⁵. (It is clear that where this happens it is a late development. In such cases the rhyme is the only one in the song.) The Saracatsans are (or were before the war), a nomad people of Macedonia and Bulgaria, but it seems clear that this way of life has, as always, tended to preserve old traditions, and that Saracatsan music is more conservative than that of their former neighbours in Epirus.

The «musical» hypothesis for the state of the Escorial text demands that the tune or tunes used for the performance of the poem must have been capable of ending in either an eight-syllable or a seven-syllable hemistich. One tune in the repertoire of Cretan feast-songs fits this requirement exactly. By using a notation in which musical phrases are expressed by letters and syllables by numbers, this tune may be represented:

Line I a 1-4, 1-8
b 9-10, 9-15
b 9-10, 9-15

Line II a 1-4, 1-8

This forms a one-and-a-half line stanza. In performance there is a marked pause before the next stanza; there is a slighter, but still noticeable, pause at the end of the line (i. e. after the repetition of phrase b). So that this tune, if used for an Acritic narrative, could close in the normal octosyllable, as given above, or, by very slightly varying the formula, in a heptasyllable;

Line I a 1-4, 1-8
b 9-10, 9-15
Line II b 9-10, 9-15
(Line III a 1-4, 1-8)

²⁵ E. Σ. Τζάτζιος, *Τραγούδια τῶν Σαρακατσαναίων* Athens 1928 passim. See also C. Hoega, *Les Saracatsans une tribu nomade grecque: I étude linguistique* Paris - Copenhagen 1926.

It is very satisfactory to record that the tune concerned is that which above all others may be called Acritic, and was regarded as so characteristically Cretan that the performer chosen to record it for the Folk Music Archive of Greece was none other than Eleftherios Venizelos himself: it is the Death of Digenis²⁶.

As far as I know this is the only tune to present in this pure form the answer to the problem of the Escorial text. This is not to say that the problem might not be answered with slightly more difficulty by other Cretan feast-tunes. The tune to which the Rebel is sung may be written:²⁷

Line I	a	1 - 3, 1 - 8
	b	9 - 12, 12 - 15
	c	9 - 15
Line II	d	1 - 4, 4 - 6
	e	1 - 8

Here phrases b and c correspond metrically, though not musically. This tune is called Death (*τοῦ Χάρωντα ὁ σκοπὸς*) from its frequent use of the Charos-songs.

Very rarely in Crete, as more often with the Saracatsans, the heptasyllable has been kept by being reinforced with rhyme, or used for a half-nonsensical refrain²⁸. Otherwise the eight-syllabled half-line seems universal.

That the weak close gave way to the now customary strong one is probably due to the fact that «Greek music abhors a paroxytone ending to the melody»²⁹, so that we have such phenomena as the two-line tune to which Erotocritos is now sung in Crete; where the last syllable of the couplet is not sung, but spoken, and almost suppressed³⁰. It even seems that Cretan

²⁶) Γ. Ν. Νάξος, 50 δημώδη ᾄσματα Πελοποννήσου καὶ Κρήτης Athens 1928, pp. 62 - 63.

²⁷) Ibid., pp. 56 - 57.

²⁸) *Ἀπάνηξέ μ' ὁ μέρμηγκας, κ' εἶχε τ' ἀτζὶ σιριμμένο*
τὸ μπράτσο σηκωμένο,
κ' εἰς τὴν Συριὰν ἐπήγαινε, ὀγιά νὰ πολέμησῃ.
Στὴ σιράτα τοῦ συναπαντοῦν Σαρακηνοὶ καὶ Μῶροι,
σαράντα γιανισόροι.

(K 289,2): a very interesting example because it is so obviously a parody of Acritic poetry, and therefore presumably of a date close to it.

²⁹) S. Baud-Bovy, Sur la strophe.. p. 68.

³⁰) Β. Κορνάρος, Ἐρωτόκριτος introduction by Α. Πολίτης Athens 1952 pp. 40, 54, where the music is printed.

music is rather more definite on this point than that of Continental Greece. In Rumeli the most usual ending for a link-tune is for the last syllable to be sung to part of a descending scale, basically four to eight notes, but often with a very complicated melismata⁸¹. The normal Cretan ending has a single note or a pair of short notes for the last syllable⁸².

Without the music, at least, the weak heptasyllable is usually more effective, and it is strange that the musical element has now so completely prevailed. But although modern half-lines are almost without exception octosyllables, there is still a tendency towards the dying fall, and in Passow's collection, for example, there are twice as many weak endings (- v v) as strong ones (v̄ v -)⁸³.

The purpose of the half-line is firstly technical; to vary the stream of a narrative which might otherwise become monotonous. The melody of *Errotocritos* has already been mentioned. In fact, there are two melodies, the second line of both being the same, and the first considerably different⁸⁴. One is used as the basic recitative, and is varied as the singer wills by the introduction of the other, normally for a single couplet, occasionally for two. It would be impossible to sing long narrative without such variation, and it is therefore a technical requirement. But in the best performances the variation has an organic connexion with the text. The second melody of *Errotocritos* has a heightening effect, rising to the subtonic where the standard melody goes only to the dominant. It is therefore used to tense and emphasize the narration. The half-line variation in unrhymed verse has the different intention of introducing a

⁸¹) M. O. Μεγαλιέ, *Τραγούδια της Ρούμελης* Athens 1931, pp. 8, 9, 11, 22, et passim.

⁸²) Γ. Ν. Νάξος, op. cit. pp. 63, 65, 71 et passim.

⁸³) A. Passow, *Popularia carmina Graeciae recentioris* Leipzig 1860.

⁸⁴) The recent study by Professor Baud-Bovy shows that the first melody is directly descended from a French tune presumably introduced to fifteenth-century Cyprus and dispersed from there to many parts of the Greek world. The second melody, however, which is an echo of the first, and gives to the sung *Errotocritos* its especial power, seems to be a particular invention of Crete. See S. Baud-Bovy *La strophe de distiques rimes dans la chanson grecque* (*Studia memoriae Belae Bartok sacra* Budapest 1956, pp. 365 - 383).

pause, which may close and satisfy the sense of the preceding passage; and always throws new strength onto the line that follows, when the singer's words appear clean and untrammelled.

At its best, the effect can be very powerful, and nowhere as powerful as at the end of a poem. In *The Faithful Wife*, after the strange horseman has told the woman that he has seen the body of her husband who has been away for so many years, slowly her fidelity is proved, and in the end she knows him:

κι ἀναιτρανίζει ταπεινά σὶ τοῦ μαυροκαβαλλάρη
κι ἐκείνη τὸν ἐγνώρισε⁸⁵.

There is nothing like this in *Acritas*, where the ending is corrupt in any case, but there are lesser examples of this locking of the sense: some in thought:

Εἶδα γάρ, ὀμμαῖά μου, τὰ δάκρυα τῆς μητρός μου,
καὶ ὡς δι' αὐτὸ ὑπαγαίνω. (E 376 - 377)

and

ἐγὼ μόνος μου, μοναχός, φουσοῦσα πολεμίζω
καὶ ὅλα νὰ νικήσω. (E 876 - 877)

and some in action:

καὶ σύρει τὸ σπαθίτιζιν του, κόπνει τὴν κεφαλὴν του,
καὶ ἔσχισέν τον μέσα (E 520 - 521)

And of course in the obvious place at the end of a speech: when the maiden sees the crowd of horsemen approaching, she says:

«Ὁμιμέν, ἀφέντη μου καλέ, καὶ βέβαιον νὰ μᾶς χωρίσουν
σήμερον ἀπ' ἀλλήλων» (E 1162 - 1163)

The Amir on his march calls on his warriors:

«καὶ πάντα ἔχετε τὸν νοῦν σας εἰς τὰς στενάς κλεισοῦρας,
μὴ ἀργήση καὶ μὴ φιορκιστῶ⁸⁶ καὶ λυπηθῆ ἡ ψυχὴ μου
καὶ ὁμοίως καὶ ἡ καλή μου». (E 491 - 493)

The other functions of the half-line, the gathering of strength which leads to the opening of a new theme, in effectively used to introduce speeches, sometimes quite quietly, with such lines as

καὶ ἐγὼ πάλιν οἶς λέγω (E 1190)

and

καὶ ὁ θεῖος τοῦ λέγει (E 760)

but once at least more powerfully, when it introduces one

⁸⁵) Π. Γ. Βλαστός, *op. cit.* p. 77.

⁸⁶) Text *φιορκίσω*.

of the most spell-binding passages in Greek folk-poetry:

Ἐπήγην καὶ ἐπέξευσεν κάτω καὶ ἀνέσια ἐσύνιυxen
τὸν πρωτοστράτορά του·
«Στράτορα, πρωτοστράτορα καὶ πρῶτε τῶν στρατόρων,
ἀπόστρωσε τὸν μαῦρόν μου καὶ στρῶσέ μου τὸν γρίβαν,
τὸν εἶχε πάντι ὁ θεῖός μου εἰς τὰς ἀνδραγαθίας του.
Τρεῖς ὕγκλες μου τὸν ὕγκλωσε καὶ τρεῖς ὀμπροσιελίνες
καὶ τὸ βαρὸν χαλίναρον διὰ τὰ γοργογυρίζη.» (E 795 - 801)

In other places the introduction is to a new episode:

Καὶ ὡς ὑπήγαιεν μοναχός του,
εὗρεν καλάμιν καὶ νερόν καὶ ἦτον ἀπέσω λέων (E 630 - 631)

or

Τὸ ἰδεῖν τοὺς νεωτέρους,
γοργὸν ἐπήγην τὸ ραβδὶν καὶ προσυπήνησέν τους (E 973β - 974)

These ends and beginnings have shown us the half-line, however well-manipulated, near its basic technical significance. We pass to another plane of composition (or performance: in heroic poetry it is often hard to know the difference) when it is used in a few special effects.

For sarcasm: Maximo scorns Philopappos for summoning her aid with the excuse that Digenis has a powerful army:

«Ἐγὼ μόνη καὶ μοναχὴ τὰ κατεβῶ εἰς αὐτόν,
τὰ κόψω τὸ κεφάλιν του καὶ ἐδῶ τὰ σᾶς τὸ φέρω,
τὰ ἐπάρω τὸ κοράσιον καὶ ἐδῶ τὰ σᾶς τὸ φέρω,
τὰ ἐπάρω τὴν πιθυμίαν σας καὶ ἐδῶ τὰ σᾶς τὴν φέρω,
καὶ ἐσεῖς μὴ κουρασθῆτε.» (E 1523 - 1527)

The Amir's mother writes of his marriage with the unbeliever:

«. . . ἡ χαιζιροφαγοῦσα
.
τὴν εἶχες εἰς τὸν σταυλόν σου καὶ ξιχές τὴν καὶ σκλάβαν,
ἐποϊκές τὴν κυρὰν σου.» (E 269 - 272)

For threat: twice close together in

«Εἰ δὲ καὶ οὐκ ἔλθῃς τὸ γοργόν,
μὰ τὸν Προφήτην τὸν καλόν, τὸν μέγαν Μαχουμέτην,
τὰ τέκνα σου τὰ σφάζουσι καὶ ἐμέναν θέλουν πνίξει,
τὰ δὲ κοράσιά σου τὰ καλὰ ἄλλους τὰ περιλάβουν!
Καὶ ἄν οὐδὲν ἔλθῃς τὸ γοργόν, κατέβειν ἔχω εἰς τὸ Μάγγας»¹⁾

¹⁾ If we accept the likely emendation:

Καὶ ἄν οὐδὲν ἔλθῃς τὸ γοργόν,

εἰς τὸ μνήμαν τοῦ Προφήτου·

καὶ κλίνειν ἔχω κεφαλὴν ὑπὲρ εὐχῆς μου πρώτης,

καὶ νὰ ἔχῃς τὴν κατάραν μου ὑπὲρ εὐχῆς γονέων». (E 284 - 291)

where the half - lines give a solemnity of stride which suggests naturally their use in oath:

«Κύριε, Θεὲ φιλάνθρωπε, ὁ κτίσας τοὺς αἰῶνας,

εἰάν ἐγὼ ἐνθυμηθῶ νὰ σὲ παραπονέσω,

θηρία νὰ μὲ διαμεριστοῦν». (E 903 - 905)

and

καὶ τοῦτο δμνύω καὶ λέγω σας·

μὰ τὸν Προφήτην (τὸν καλόν) τὸν μέγαν Μαχουμίην⁸⁸ (E 164-165)

It is noticeable that in these oaths and threats three of the half - lines and perhaps the fourth are the rising octosyllable, from whose rhythm come their deliberation and force. In such discrimination we see the hand of a real poet behind the Escorial *Acritas*.

The half - lines so far quoted have almost all been chosen from the fifty - eight that stand as perfect octosyllables or heptasyllables in the manuscript. But one of the main ailments of the Escorial text is a certain ponderous prosaicism. Time and time again we get the impression that genuine lines from the tradition have been swollen and twisted to produce a flatter narrative, and this impression is most readily confirmed when lines in *Acritas E* are close to lines in other versions. The truly heroic

Δεῦτε, καβαλλικεύσωμεν, ὑπάγωμεν εἰς κυνήγιν (T 872)

becomes

Δεῦτε ἄς καβαλλικεύσωμεν καὶ ἄς ὑπάγωμεν εἰς τὸ κυνήγιν

(E 571)

and

καὶ ἔβαλαν τὸ πρᾶγμα εἰς τὸ σπίνι του,

καὶ τὰ φαρία ἔβαλαν εἰς τὸν σταῦλον (E 601 - 602)

is better read as prose, while its equivalent elsewhere, though not markedly poetical, has at least the appropriate metre:

καὶ ἔβαλαν τὰ πρᾶγματα ἔνδοθεν εἰς τὰς θήκας,

καὶ τὰ φαρία ἔθεντο εἰς τοὺς μεγάλους σταύλους (A 1276 - 1277)

κατέβειν ἔχω εἰς τὸ Μακέ, εἰς τὸ μνήμαν τοῦ Προφήτου,

Mággas is a very difficult form for *Μακὲ* - «Mecca», which is known to the poet in line 537.

⁸⁸) See line 285 quoted above.

Sometimes the order of words is changed. The prosy line

Μὴ τοῦτος ἦν τὸν λέγουν ὁ Διγενῆς Ἀκροίτης! (E 1216)

has in the Athens text a more heroic shape:

Μὴ αὐτὸς ἦν ὁ Διγενῆς τὸν λέγουσιν Ἀκροίτην! (A 3054)

It is hard to believe that some of these distortions were not the product of an inconsistent and half-hearted attempt to produce a prose version like that of Andros.

Half-lines, being often the most poetic and pungent points of the narrative, notably suffered from this treatment, which has given rise to the many quite unmetrical lines which are longer than a hemistich and shorter than a full verse. Using square brackets to excise the intruding words, we find such things as

[καὶ ἐσὺ] ἔχεις ἐμένα [τῶρα] δοῦλον (E 357)

to correspond with the half-line already quoted

ἐποϊκῆς τὴν κυρὰν σου. (E 272)

And obvious superfluities point to the corrections in

[καὶ οἱ γέροντες] ἐκ τοῦ Ραχᾶς τὸ κάστρον (E 531)

the elders do not appear in the other versions): in

[καὶ ἐκίνησεν] εἰς Ρωμανίαν νὰ ὑπάγη (E 577)

and

[ὁ Φιλοπιπτοῦς] οὕτως τὸν ἀπεκρίθη (E 650)

Many other examples could be given: and there are also signs that half-lines have sometimes been expanded to become full verses. In one passage, the inserted words seem not only to be superfluous, but to interrupt the sense. They make it seem that more than one occasion is referred to, whereas the other texts make it clear that only the battle of Malakopi is meant:

τὸ πῶς σᾶς ἐγλύτωσα ὡς διὰ τὰς ἀνδραγαθίας μου

[καὶ πάντως, ἀγῶροί μου εἶδατε] εἰς τὰ Μυλοκοπία,

διὰν ἐφθάσασιν σιρατηγοὶ καὶ ἐπῆράν σᾶς δεμένους. (E 502-504)

The more learned for ἀγῶροι for ἄγουροι adds to our suspicion. Similar grounds suggest the corruption in

[καὶ ἦλθασιν] καὶ ἤθρασιν [τὸ ἐρμηνευθῆν] τὸ ρυάκιν. (E 78)

And yet again the excision of excessively archaizing forms in a demotic passage produces a reasonable and plausible result:

Καὶ ἂν θέλῃς, κυρά, νὰ θεραπεύσωμεν Γιαννάκην καὶ τὸν Λέον,

τὸν Κίναμον τὸν θαυμαστόν, [κ' ἐμὲν τὸν σὸν ἰκέτην],

κοπίασε, αὐθέντρια καὶ κυρά, καὶ ἄς ποίσωμεν δουλείαν,

καὶ ἄς θεραπευθοῦμεν [καὶ ἡμεῖς διὰ τὴν σὴν ἀγάπην].

(E 1379 - 1382)

We come now to another fault in transmission which can be attributed to a «musical» cause.

The usual collection of folk - poetry gives very little idea of what the words of a song sound like in actual performance. A stanza of the famous cleptic theme *The Golden Eagle* reads:

Χρυσὸς ἀητὸς καθόντανε σὲ κλέφτικο λημέρι.

Βαστοῦσε καὶ σιὰ νύχια του...

Taken down from the mouth of the singer, it would be :

Μωρὲ χρυσὸς ἀητὸς; αἶντε-ν-ἀητὸς καθόν' μωρὲ καθόντανε

μωρὲ σὲ κλέφτικο λημέρι.

Βαστοῦσε καὶ αἶ-ν-ἀητέ μ' σιὰ νύ' μωρὲ νύχια του

while at the end of each stanza (that is, in the middle of every fifteen - syllabled verse) there would be a refrain (*τοῦκισμα*) whose content would have no connexion with the theme of the narrative.

The distortions are of two sorts; some produced by repetitions of words and parts of words from the text, and some by interjections which may be stereotyped, or may have some relation to the story. All questions about the origins of Greek verse - forms should be treated with great wariness, but it seems fair to assume that such distortions are the result of fitting political verses to melodies intended for some quite different metrical shape. In taking down songs from performance these additions are pruned away so as to leave bare the fifteen - syllabled verse, and it is only in modern collections with music that we are able to see the original.

It might be imagined that the most inept transcriber could easily remove at least the errors of the first type, arising from plain repetition. In fact, *Acritas E* shows occasional signs of having been taken down from performance by a transcriber whose ineptitude reaches to the retention even of these mistakes. Common dittography might account for

ὁ Θεὸς τοῦ ἔδωσεν [ἔδωσεν] ἐδτυχίαν εἰς τὴν πολλὴν του ἀνδρείαν.

(E 620)

but in

καὶ νὰ [σὲ] στερηθῶ καὶ τὸ φῶς τοῦ λάμποντος ἡλίου (E 388)

the *σὲ* is obviously superfluous. The Amir (thee) is not mentioned at the corresponding points in other versions; *σὲ* must have come from the ligature it closely resembles, *σιέ*, and *καὶ νὰ σιε*, *στερηθῶ* is to be compared with the modern

*Ἐγὼ ῥμ' ἢ βλά -, ἢ βλάχα ἢ ἔμορφη*³⁹.

As for the passage

*Καὶ δὲν εἶναι κοράσια εἰς τὸν Παδᾶ [εἰς τοῦ Παπαδᾶ]
εἰς τοῦ Παστρᾶ τὸ κάσιτρον ;* (E 232 - 233)

—this seems so obvious a case as to require no further comment. Something of the same sort may account even for the overlong line in the opening of our text, which should be read

Μέλη καὶ [μέλη] ἄν σὲ ποιήσουσιν, βλέπε ἐντροπήν μὴ ποιήσης (E4)

The second sort of error, which comes from the interjections in the singing, is perhaps more difficult to deal with, because sometimes the interjection is more closely connected with the needs of the narrative. In fact we find many such mistakes in the Escorial text. The easiest type to identify, and therefore to reject, is not present: this is the entirely formal and meaningless ejaculation which is represented in the Peloponnese and Rumeli by *μωρὲ* and *ἄϊντε*. The Asia Minor equivalents, now spread all over Greece with the refugees of 1922, in *ἄμάν*; and rather more rarely in Crete we have the guttural expressed as *ὦχ* or *ἔχ*.

None of these is found in *Acritas E*, though we have some notable examples of the next type, where there is a basic meaning in the ejaculation, which has however become all but formalised. This is represented in modern folk-song by *λέει*⁴⁰, and *μᾶνα ῥμ*⁴¹, and we may compare the metrical improvements caused by the excisions in these lines:

**Ω πιάσε μου [λὲ] τὸν ἄγουρον ταχέως νὰ τὸν νικήσης* (E 47)

**Εγὼ δὲ [μοῦ λὲ] οὐδὲ τὸν ἐγνοιάζουμαι νὰ τὸν καταπονέσης* (E 50)

καὶ εἶδα [μᾶνα μου] καὶ ἄνθρωπος νεκρὸς κ' ἔιρεχαν τὸ ἄγιον
(*μύρος*) (E 551)

Σὺ δέ, [υἱήτηρ], γλυκειά μου παρηγορία. (E 557)

In these examples the interjections have rather more than their current debased meaning, and approach the third modern type, where the inserted words have a sense in the song. They are almost exclusively, in modern usage, vocatives: *μωρ* **Αράπη, Βασίλη Τσέλιο μου. Ρήνα Ρηνοῦλά μου. ἄϊ πουλί μ', γυιέ μ', ὦχ ὀ νιός, καλέ, μωρὲς κοπέλλες*⁴².

³⁹) M. O. Μεσλιέ, op. cit p. 73.

⁴⁰) Ibid. pp. 62, 64, 70 etc.

⁴¹) Ibid. p. 52 etc., Γ. Δ. Παχτικός, 260 δημῶδη ἑλληνικά ἄσματα Athens 1905, p. 13.

In the Escorial text we find:

Φαίνεται μου [ἀδέλφια μου ὅτι] οἱ γέρακες ἄνδρες ἀρπάκτες ἐνι
(E 327)

καὶ μηδὲν σοῦ φανῆ [νεώτερε] κακόν... (E 443)

καὶ ὁποιος εὐρεθῆ νὰ τὸν σκοτώσῃ [Διγενῆ] ἔναι πολλὰ ἀνδρειω-
[μένος (E 762)

Εὐλόγησέν σου ὁ Θεὸς [νεώτερε] τὴν περίσσην σου ἀνδρείαν (E 1289)

Καὶ ἂν θέλῃς [κυρᾶ] νὰ θεραπεύσωμεν Γιαννάκην καὶ τὸν Λέον
(E 1379)

Other cases, where the excision of similar vocatives would have similar metrical advantages, have been left out because the corresponding passages in other versions have words which could have given rise to a purely textual error. The examples cited can come from no textual confusions of this sort: there is an overwhelming presumption that they are interjections which have crept into a script taken down in performance.

Yet more evidence may be found in the exceptionally large proportion of lines beginning with the conjunction *καί*. Demotic poetry is almost exclusively endstopped, so that it is nearly always possible to begin a line with a coordinate conjunction: but more reason than this is needed for the extraordinary groups of as many as nine consecutive lines (E 1719 ff), or twenty lines out of twenty-four (E 1612 - 1635). The answer is again a musical one. Some link-tunes insert an extra syllable at the beginning of a repetition. The first line of *The Rebel* is sung

πότε θά, καὶ πότε θὰ κάμη ξεστειριά...

(in our notation 1 - 3, 1 - 8 — more properly 1 - 3, x, 1 - 8)⁴⁸

The second is sung

νὰ πάρω, καὶ νὰ πάρω τὸ τουφέκι μου...

and so on; so that to the unskilled recorder, who did not really understand the mechanics of what he was writing, or even to the highly-skilled performer, who knew them so well that he could use them as indication rather than authority, a ballad sung to this or a similar tune could easily produce strings of lines beginning with *καί*.

It remains only to point out that the part of the Escorial

⁴⁸⁾ M. O. Μετλιέ, op. cit. pp. 13, 22, 54, 60 - 62, 96 etc. op. cit. p. 107.

⁴⁹⁾ Γ. Ν. Νάξος, op. cit. pp. 56 - 57.

text where this habit is most highly marked, (and from which these examples have been taken), is the episode of the death of Digenis: and that the tune of *The Rebel* is the Death - tune of Cretan folksong.

Some of the history of *Digenis Acritas* has been mentioned at the beginning of this chapter. Can we now trace a little more exactly its literary progress?

The historical fact of the slaying of a Byzantine officer in 788 gave rise to a cycle of lays, in which he was introduced to the company of older heroes, and became their leader. During the ninth and tenth centuries we may imagine this cycle taking a shape near that of the epic as we know it. Likenesses to Arab and Persian works show that this shaping took place before the story passed from the hands of the border bards - the Paphlagonians of *Arethas*, «who made up songs of the feats of famous men, and sang them from house to house at an obol a time». Their everyday life was with the Moslem; they were open to Saracen influences in a way which was impossible for the courtiers of Byzantium.

In the eleventh century, and probably at the end of the eleventh century, if we are to accept as part of the original composition the knowledge of the fall of Iconium in 1072, there was composed, not a paraphrase, but a fully - coordinated epic romance based on the ballad - cycle. It has certain near memories of *Achilles Tatius*, and may or may not have been written by *Eustathios Macrembolites*, author of *Hysmine* and *Hysminias*, who also imitates this writer: it is certain at least that it had stylistic resemblances to *Macrembolites's* work and to *Prodromos's Rhodanthe* and *Dosicles*, and was of a similar date and of similar courtly influences. This was the archetype, the original from which our seven known versions stem.

They can have come only by oral tradition. There is no process of written transmission which could have produced such divergences as exist between the five poetic versions, or even between the two closest of them, those of Athens and Trebizond. «How could oral transmission have produced such widely differing forms of a work so totally unsuited to oral popularity?». This is the obvious question, and the answer must be that it is a question based upon fallacy; the fallacy that popular poetry

must necessarily be simple and in the contemporary language of the people. Homer was known and recited with reverence long after his dialect had passed from use. Of modern Icelandic folk-poems it has been written «They are subject to very complex conventions of alliteration and rhyme, and they are grouped together under rules which forbid the repetition of the same devices... The Icelandic people were, and are, acute critics of the form⁴⁴. The metrical conventions of Welsh ballads are equally complicated; and in medieval Provence at this very time the *trobadoric*, abounding in obscure allusions and ornamental forms, was rivalling, and even ousting, the simple *trobador plan*⁴⁵. Strange though it may seem to our tastes, it cannot be doubted that the archaizing romance of *Digenis Acritas* was, to the Byzantine world, popular poetry; and like all popular poetry, was recited, in part or even as a whole, up and down the land. From time to time (and the occasions must have been very rare compared with the total) one of these performances would be recorded, perhaps by a hearer, more probably by the performer himself. Our seven versions are like seven fossils of a prehistoric beast caught at varying stages in its evolution. Six of them have been subject to the pressure of layer upon layer of copyists, so that in the extreme cases one is metamorphosed into a different language, one into prose, one into rhyme. The seventh, the Escorial, is an almost immediate impression of the reality, of a performance given in Crete in the fifteenth or early sixteenth century.

This does not mean, of course, that we have the original text taken down from recital. The manuscript itself, with its tutored hand and its spaces left for illustration, would show us that. But the comparative absence of purely scribal errors, in combination with the multitude of non-scribal errors, makes it certain that we have something very close to the original performance⁴⁶.

What was this performance? Of one thing at least we are

⁴⁴) W. J. Entwistle, *European Balladry*, Oxford 1939, pp. 227 - 228.

⁴⁵) E. Hoepffner, *Les Troubadours*, Paris 1955, pp. 81 ff.

⁴⁶) It must be stressed that mistakes like *ἀδέλφη* for *ἀδέλφι*, or *μούστει* for *μούστρη*, must not be regarded as scribal errors. At this time, and in manuscripts of this sort, spelling was sufficiently correct if it produced the right sound - as it was, indeed, in England.

fairly sure - that it was unlikely to have been a performance of the whole poem. Even this is not impossible. «Avdo Mededovic.. would sing for about two hours in the morning and for another two hours in the afternoon, resting for five or ten minutes every half-hour. To sing a long song took him two weeks with a week's rest in between to recover his voice. The result was an epic poem..which has about 12,000 lines»⁴⁷. The Serbian bard's narration rate was about 250 lines an hour. A similar performance with link - tune narration (whose rate varies with the tunes from about eighty to a hundred and eighty lines an hour) would have produced, at the best, a work of over eight thousand lines. But such Marathons are exceptional. The longest normal recital would be confined to the space of an evening: five or six hundred lines may be regarded as a limit and much shorter episodes would be the rule⁴⁸.

This episodic form of transmission is very clearly visible in *A'critas E*. If a manuscript is founded upon a collection of recitals, heard at different times from different bards, there are bound to be unevennesses in the result. One of these unevennesses has already been mentioned, and it has been suggested that it is caused by the use of a special sort of tune in the episode of Digenis's death. But even in the very structure of the poem there is often no attempt to conceal the break between one episode and another.

In this way the young Digenis's encounter with the Apelates is almost completely independent of its context. It is introduced by the line

'Eδὰ ἄς σὰς ἀφηγήσωμεν περὶ τὰς ἀνωρίας του (E 619)

which comes after a ten-line passage which can only be described as a bard's false start to the Beast-slaying. It goes on for eighty lines (a very comfortable hour's entertainment), stops,

⁴⁷) C. M. Bowra, *Heroic Poetry*, London 1952, p. 351.

⁴⁸) It is hard to pin down the legends of a complete performance of *Erotocritos* (over 10,000 lines). A reputation of knowing in all by heart is comparatively common and very possibly true. The latest witness is Mr. Leigh-Fermor, in his introduction to C. Psychoundakis, *The Cretan Runner*, London 1955, p. 13. — «One would fall asleep for an hour or two, and wake up to find some gnarled shepherd still intoning». The narration rate of *Erotocritos* can be as high as five hundred lines an hour.

and without any pretence at transition the text moves straight to a very different matter - a praise of Love, leading to an entirely new introduction and scene - setting for a lay of Digenis Acritas.

Many of the «internal gaps and disturbance in the order of the lines» which the editors have seen in the Escorial text are explained quite simply by episodic composition. Yet another false start underlies the confusion in the account of the Amir's duel with Constantis. At line 30 the bard starts:

Σαρακηνός ἐλάλησεν τὸν Ἀμηρὸν τῆς γλώσσης (E 30)

then remembers something he has left out: he abandons his beginning, sings the fine demotic song where all nature shudders at the shock of the combatants, and then starts his narrative again.

Given such a method of composition, it is easy to understand the differences of scale and style which would have been impossible in a homogeneous work. The versions of Grottaferrata, Athens, and Trebizond show similar differences beneath their naere. But it is arguable that the excessive variation of style between, for instance, the prayer at Digenis's death - bed and Maximo's scorn of Philopappos show that *Acritas E* is well into the decline of heroic poetry. The record has been made at a highly significant time. The decline had already started, and soon it is to be hastened by the two events which together left the people only small memories of the old poetry - the invention of rhymed verse, and the establishment at Venice of firms specialising in the production of Greek chap - books. Only in areas remote from Venetian influence - Cyprus and Pontus - could Acritic poetry keep some of its old stature. In Crete the fall could not be averted. The Parnassos manuscript is a witness of the last stage of the tradition before it vanished from popular knowledge.

GARETH MORGAN

[Συνεχίζεται στο ἐπόμενο τεύχος]

Η ΙΔΙΟΓΡΑΦΟΣ ΔΙΑΘΗΚΗ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΙΕΡΕΩΣ ΤΟΥ ΜΑΡΑ ΤΟΥ ΚΡΗΤΟΣ (1704)

(Δέση αρ. 1048 — Συμβολαιογράφος Φραγκίσκος Βέλανος).

Ἐπιγράφομεν πιστῶς τὸ κείμενον μέχρι καὶ τοῦ στίχου 44 πού συμπληρῶνεται ἢ πρώτη σελίς τῆς μακροσκελοῦς διαθήκης του καὶ ἔξακολουθοῦμεν περαιτέρω τὴν πιστὴν ἀντιγραφὴν, ἀποκαθιστῶντες τὴν ὀρθογραφίαν πρὸς διευκόλυνσιν τῶν στοιχειοθετῶν.

«*Εἰς δόξαν Θεοῦ καὶ τῆς ἀειπαρθένου Μαρίας τῆς ἐλπίδος μας.
1704 Ἐπιφάνιου 25 εἰς Βενετία.*

Ἐστοντας καὶ ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου νὰ εἶσθαι θνητὴ καὶ τινὰς τὴν ἡμέραν μὴδὲ τὴν ὄραν τοῦ θανάτου | ναμὴν ἡξέυρη τηχένη τοῦ καθενὸς να προετιμάζετε διαναμὴν ἔλθη αἰφνίδιος καὶ τὸν ἀρπάση | καὶ μὴνη ἡ ψυχὴ του ἀδιόρθοτος, τὸ αὐτὸ στοχαζόμενος ἐγὼ Ἰερεὺς Γρηγόριος ὁ μαρᾶς ποτε | ἀφέντι μάροκο ἀπὸ τὸ κάστρον τῆς Κρήτης μά, τὴν σήμερον εὐρησκόμενος εἰς τὴν βενε | τία κάτικος καὶ θέλοντας νὰ προετιμάσο καὶ ναδιατάξω τὰ ὅσα ἡ θελησῆς μου βούλετε | ζητὸ πρότο τὴν συνχορσι ἀπὸ τὸν κυριόν μου καὶ Θεὸν τῶν πολλῶν μου καὶ ἀμετρήτων σφαλ | μάτων ὁποῦ εἰς ὄλην μου τὴν ζωὴν ἔκαμα, καὶ ἀπὸ τὴν Παναγίαν μου καὶ Θεοτόκον Μα | ρίαν τὴν βοήθησαν εἰς τὴν ὁποίαν ἔχω τὴν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας μου ναμουβοηθῆσι καὶ νὰ | μὴν ἀφίσι τὴν πολλὰ μου αμαρτολήν ψυχὴν ναπάγι εἰς τὰ βάσανα τῆς κολάσεως, μά αὐ | τὴ ὁποῦ πάντοτε μου ἐσιτάθη ἐλπίς καὶ βοηθὸς ναμου εἶναι καὶ μεταθάνατον βοήθησα, | καὶ ἀπὸ τοὺς ἁγίους ἀγγέλους καὶ πάντας τοὺς ἁγίους παρακαλὸ τὴν πρεσβήαν. | Συνχορὸ καὶ εὐχομε ὀλονῶν τῶν Χριστιανῶν καὶ ἐκηνῶν ὁποῦ εἰς τὸν κερὸν τῆς ζωῆς μου με | ἐβλάψασι, καθὼς παρακαλὸ καὶ ἐγὼ καθένα ὁποῦ ναελαβε βλάψιμον ἀπὸ λόγου | μου μὲ λόγο καὶ μὲ ἔργον διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ ἀφεντοῦ τοῦ Χριστοῦ ναμου συνχορῆσι ἐξ ὅλης | του τῆς καρδίας. Ἐπίνω διὰ πησιούς μου Κομησάριους τὸν ἐκλαμπρώτατον ἀνθέντι | ντετόρε¹ Σαλβατόρ Βάρδα καὶ τὸν ἐκλαμπρώτατον ἀνθέντι ντετόρε Τζώριτζη | Τζαντήρη καὶ οἱ δύο πολλὰ μου ἡγαπημένοι καὶ ἀρηβολοί φίλοι, τοὺς ὁποίους παρα | καλὸ ναδεχθούσι τὴν πῆραξην ἐτοῦτη καὶ νὰ τελειώσουσι τὰ ὅσα ἐδὼ κάτοθι θέλω | ὀρδηριάσο ἐπιθὶ καὶ ἔτιζι νὰ εἶναι ἡ θελησῆς μου

¹) = ἰατρός· ὁ Σαλβατόρ Βάρδας ἦτο Κρητικὸς, ὁ δὲ Τζαντίρης ἦτο Κερκυραῖος.

καὶ νὰ μὴν μὲ ἀπαντοῶνται², μόνο | τὴν ἀγάπην ὁποῦ ἐοτάθη ἀνα-
 μεσό μας νατὴν φανερόσουσι καὶ μετὰ τὸν θάνατόμου | καὶ ὁ ἀφέντις
 ὁ θεὸς τὸς τὸ θέλει πλερόσι καὶ ἐδῶ καὶ εἰς τὴν μέλουσαν ζωὴν καὶ
 τὸς δίδω καὶ ἐγὼ ὁ | ἁμαρτωλὸς τὴν εὐχὴν μου. Οἱ αὐτοὶ μου ἀφένταις
 κομεσάριοι³ θέλο εὐθὺς ἀνά | μεσό τους νὰ κάμουσι Ἰνβεντάριο⁴ εἰς
 τὴν ὀλήγην φιοχηὰ ὅπου μου εὐρίσκετε διαναμὴν | κάμουσι σπέζαις⁵
 εἰς τὸ παλάτι⁶, καὶ κοφινιάρουμε⁷ εἰς τὴν καλὴν τὸς ἀγάπη καὶ δὲν
 θέλο νὰ δίζουσι | κόντο⁸ κανενὸς τὸν κερὸν ὅπου θέλουσι κηβερνήσι
 τὴν ὀλήγη μου φιοχηὰ καὶ ὅτι κάμουσι νὰ | εἶναι καλὰ καομένα. Εἰς
 ταῖς γραφαῖς μου δὲν θέλο νακαμουσι Ἰνβεντάριο μὰ νὰ | ταῖς βάλουσι
 ὄλαις εἰς μίαν κασέλα ὅστε ὁποῦ ὁ ἀνηψὸς μου μὲ κομοντιόν⁹ του νὰ
 ταῖς διαβάσι | διανα διαλέξι ἐκίνας; ὅπου εἶναι χροιαζόμεναις ναταῖς
 φυλάξι. Καὶ ἀνλάχη καὶ δὲν | εὐρεθοῦσι οἱ δύο μου κομεσάριοι εἰς τὴν
 Βενετία, ὅποιος εὐρεθὴ τὸν παρακαλὸ νακά | μὴ τὰ χροιαζόμενα τῆς τα-
 φῆς μου καὶ νακάμη καὶ τὸ Ἰνβεντάριο καὶ ὅσὰν ἔλθη καὶ ὁ ἄλος | νὰ
 τεληόσουσι τὰ ἐπίληπα. τοὺς ὁποίους ἀβερίτρο¹⁰ πὸς ἔχω ἓνα λήμπρο¹¹
 μεγάλο στενὸ | καὶ μακρὴν δεμένο μὲ μεπεργαμίνα¹² καὶ εἰς αὐτὸ ἔχω
 γραμένα τὰ ὅσα μουεὐρίσκοντε | τόσον ταμομπηλε¹³ ὅσὰν καὶ τὸ σιάμ-
 πηλε¹⁴ ὅλα γραμένα μὲ γραμματα ἡδικάμου καὶ | ἀπαντὸ θέλουσι κα-
 ταλάβη κάθε πράμα. Θέλο καὶ ἂν ἀποθάνω εἰς τὴν Βενετία γῆ¹⁵ εἰς |
 τὰ περιχοράτης ναμὲ ἐνταφιάσουσι εἰς τὴν ! ἐκκλησία μας τοῦ ἀγίου
 Γεωργίου τῶν Γραικῶν εἰς τὴν ὁποίαν ἀφίνο διαμίαν φορὰν δουκάτα
 πέντε, τὴν ἰκόνα τῆς ἐλπίδος μου τῆς Κυρίας τῆς μεσο | παντίτησας
 ὁποῦ ἔχω εἰς τὸ σπῆτι μου, μὲ ἐπαρικήνησαν κάποιος ἀπὸ τοὺς ἄρχον-
 ταις τοῦ | γένους μας νὰ τὴν ὀσο εἰς τὴν ἐκκλησίαν διανατὴν βάλουση
 ἀποπανοθηδὸ ἀπὸ τὴν θύραν | τοῦ ἀγίου Βήματος ἐκεῖ ὁποῦ κάθε χρό-
 νο τὴν βάνο τὴν ἀγίαν λαμπρὴν διατὶ ἔχουσι γνώμη νὰ μειακάμουσι
 | τὰ διάσπηλα καὶ ἡδοκά τὸς λόγο νὰ τὸς τὴν δώσω καὶ ἐβάλασι πάρ-
 τε¹⁶ εἰς τὸ Καπίτολο¹⁷ εἰς τὸν καιρὸν ὁποῦ | ἦτον βαρδιάνος¹⁸ ὁ αὐ-
 θέντης ὁ ἀντώνιος ὁ μασανῆς καὶ ἐπέρασε ἡ πάριτε νὰ τὴν βάλουσιν
 εἰς μόδον ὁποῦ νὰ σφα | λίζεται μὲ πορτέλαις διὰ νὰ μὴν τὴν χαλάση
 ἡ σκόνη, μὰ κατόπι ὁποῦ ἐπέρασεν ἡ πάριτε ὁ ἐχθρὸς τῶν | ζιζανίων
 ἔσπειρε ζιζάνια εἰς κάποιους ὁποῦ δὲν θέλουσι νὰ μεταγένοσι τὰ διά-
 σπηλα καὶ ἐπήγασιν καὶ ἔσο | σπενιάρουσι¹⁹ μὲ τὴν δικαιοσύνη καὶ ἔως

²) = ἐγκαταλείπω. ³) = ἐπίτροποι, ἐκτελεσταί. ⁴) = ἀπογραφή.

⁵) = ἔξοδα. ⁶) = ἐννοεῖ τὸ Δικαστήριον. ⁷) = ἐμπιστεύομαι.

⁸) = λογαριασμό. ⁹) = εὐκαιρία. ¹⁰) = εἰδοποιῶ.

¹¹) = κατὰσπιχον. ¹²) = περγαμηνή. ¹³), ¹⁴) = κινητὰ καὶ ἀκίνητα.

¹⁵) = ἦ. ¹⁶) = πρότασις. ¹⁷) = συνέλευσις τῶν μελῶν.

¹⁸) = φύλαξ. ¹⁹) = ἀνακόπτω.

τώρα δὲν ἐσεβαστήκασι νὰ κάμουνσι τίποτα, καὶ εὐρίσκεται αὐτὴ ἡ εἰ-
κό | να εἰς τὸ σπίτι μου. Καὶ ἀνίσως ἐξῶντός μου δὲν σεβαστοῦσι νὰ
τὴν βάλουσι, θέλω ὅτι ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀρένταις τοὺς | Κομισαρίους μου
ὅποιος θελήσει, νὰ λάβῃ τὸ κόμοντιο νὰ τὴν πάρῃ εἰς τὸ σπίτι του μὲ
τὸ κασόνι τῆς διὰ νὰ | τὴν κρατῇ σφαλιστὴ νὰ μὴν τὴν βλάπτῃ ἢ σκό-
νη καὶ τὴν θέλει ἔχει βοήθειαν καὶ νὰ προκουράσουσι²⁰ ἴσως κοὶ τοὺς
| παρακινήσουσι νὰ τὴν βάλουσι ἐκεῖ ὅπου εἶναι ἡ μεγάλη μου ἐπιθυ-
μία. Μὰ ἂν ἴσως καὶ δοῦσι πῶς δὲν | εἶναι καμμία ἐλπίδα καὶ περᾶ-
σουσι δύο χρόνοι καὶ δὲν σεβαστοῦσι καθὼς ἄνω γράφω, τότες οἱ ἀ-
σένταις | οἱ κομισαριοὶ μου νὰ προκουράσουσι νὰ εὗρουσι καμμίαν
ἐκκλησίαν ὅποια τοὺς θέλει φανῇ ἐδώ εἰς τὴν Βερετίαν | νὰ τὸς τὴν
δώσωσι, μὰ νὰ θελήσουσι νὰ τὴν βάλουσι εἰς κανένα ἀλιάρε²¹ ὅπε νὰ
σφαλίζεται μὲ πορτέλαις διὰ νὰ | μὴν τὴν χαλάσῃ ἢ σκόνη καὶ ὄχι εἰς
ἄλλον μόδον. Ἔχω περὶ²² ἐλπίδα πῶς οἱ ἀδελφοὶ τῆς Ἐκκλησίας μας
| νὰ μὴν τὴν ρεφουδάρουσι²³, μὰ νὰ τοὺς φωτίσῃ ἡ Παναγία νὰ συ-
βαστοῦσι νὰ τὴν βάλουσι ἐκεῖ ὅπου ἐπιθυμῶ | καὶ ὅπου ἦταν πάντα ὁ
λογισμὸς μου διὰ βοήθειαν τῆς ψυχῆς μου. Ἀρίνω εἰς τὴν αὐτὴν ἐκ-
κλησίαν τοῦ | ἁγίου Γεωργίου τὰ διακόσια δουκάτα ὅπου ἔχω εἰς τοὺς
Γοβερνατόρους ντέλα ἐντράδα²⁴ πρὸς τέσσαρα τὰ ἑκατὸν | νὰ τὰ τζιρά-
ρουσι εἰς τὴν παρτίδα τῆς ἐκκλησίας διὰ νὰ ξοδιάζουσι τὸ πρὸ τῶν
ἑκατὸν | δουκατῶν εἰς τὸ λάδι τοῦ καντηλιῶν ὅπου ἀνύρει ὀμπροσιάς
εἰς τὴν Παναγία μου ἤγουν | ἐκεῖνο ὅπου εἶναι ὀμπροσιάς εἰς τὴν θύ-
ραν τοῦ ἁγίου Βήματος. Καὶ τῶν ἄλλων ἑκατὸ | τὸ πρὸ, νὰ μοιράζουσι
τὰ τρία δουκάτα κάθε χρόνο εἰς τοὺς πτωχοὺς διὰ τὴν ψυχὴν τοῦ μα-
κα | ρίτη τοῦ ἀρέντη τοῦ πατέρα μου ὅπου μοῦ ἄφισεν εἰς τὸ τεισιμέν-
το²⁵ του νὰ μοιράζω κάθε χρόνο | τοῦ ἁγίου Νικολάου, δουκάτα πέν-
τε, δίδοντας ἀπ' αὐτὰ τὴν λειτουργία τοῦ ἁγίου Σάββα καὶ τοῦ | ἁγίου
Νικολάου, καὶ ὅταν ἐμοιράσαμεν μὲ τὸν ἀδελφόν μου ἔλαβα εἰς τὴν
τζέκα δουκάτα | ἐβδομήντα καπιτάλε διατὶ ἐπληρώσανε ἐφτὰ εἰς τὰ
ἑκατό, μὰ ἀπήτης²⁶ τὰ ἐρεγολάρισαν²⁷ εἰς τὰ τρία, δὲν σκοδέρων²⁸ πα-
ρὰ δύο ἰντζίκα²⁹ καὶ ἐγὼ ἀρίνω ἑκατὸ ὅπου πληρώνουσι | τέσσαρα,
λοιπὸν τὰ τρία νὰ δίδουσι εἰς τοὺς πτωχοὺς, ἡμισὸ δουκάτο νὰ δι-
δουσι τοῦ ἐφημερίου | ὅπου εἶναι εἰς τὴν ἐβδομάδα τοῦ ἁγίου Σάβ-
βα καὶ τοῦ ἁγίου Νικολάου διὰ νὰ κάνη τὸ μνημόσυνο | καὶ τρισάγιον
εἰς τὰ ὀνόματα ὅπου παρακάτω θέλω γράψω τὰ ὅποια νὰ τὰ γράφουσι
εἰς τὸ λί | μπρο τῆς ἁγίας Πρόθεσης ὅπου κρατοῦσι εἰς τὸ ἅγιον Βῆμα

²⁰) = φρονιζῶ. ²¹) = βῆμα. ²²) = ὄμως. ²³) = ἀρνοῦμαι.
²⁴) = Δημόσιοι εἰσπράκτορες. ²⁵) = διαιθήκη. ²⁶) ἀπήτης = ἀφότου.
²⁷) = κανονίζω. ²⁸) = εἰσπράττω. ²⁹) = περιπτώ.

καὶ ἀνισῶς καὶ εἶναι ἄλλος ἔφη | μέριος τοῦ ἁγίου Σάββα καὶ ἄλλος
τοῦ ἁγίου Νικολάου, γὰρ δίδουσι καθενὸς τὸ ἕνα κάρτο διὰ γὰρ | κἀνή ὁ
καθένας ἀπόσπερα τὸ μνημόσυνο καὶ ἀπολείτουρα τὸ τρισάγιον. Καὶ
τὸ | ἄλλο ἡμισὸ δουκάτο γὰρ τὸ δίδουσι τοῦ ἐκκλησιαάρχῃ κάθε χρόνο
εἰς παντοτεινὸ διὰ τὸν κό | πον του ὁποῦ ἀνάφτει τὸ καντήλι τῆς Πα-
ναγίας μου. Καὶ ἀνισῶς καὶ δὲν θελήσουσι γὰρ δεχθοῦσι | εἰς τὴν ἐκ-
κλησία τὴν Παναγίαν μου, θέλω καὶ εἰς ὅποιαν ἐκκλησία τὴν δεχθοῦ-
σι, γὰρ τοὺς τζι | ράροουσι τὰ ἑκατὸ δουκάτια ὁποῦ ἀφίνω διὰ τὸ λάδι
τοῦ καντηλιοῦ διὰ γὰρ ἀνάφτη καὶ ἐκεῖ τὸ καντήλι τῆς. Καὶ τὰ ἄλλα
ἑκατὸν ἄς εἶναι εἰς τὴν ἐκκλησίαν διὰ γὰρ τὰ ντισπενσάροουσι⁸⁰ | καθὼς
ἄνωθε λέγω. Ἀκόμη ἀφίνω εἰς τὴν αὐτὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Γεωρ-
γίου ἕνα ῥέλι | ἡβάριον⁸¹ μὲ τέσσερα βάζα ἀπὸ χάρκωμα, χρυσομένα
μὲ τὸ ἀρμαράκι τος ἀπὸ | περὲρ⁸² μαῦρο μὲ φηγούραις χρυσομέναις
διανατὸ βάλουσι ἀπάνω εἰς τὸ ἀλιάρε τῆς ἁγίας | προθέσεως γὰρ τὰ σερ-
βίρωνται οἱ ἱερεῖς εἰς τὴν εἴσοδον εἰς ταῖς ἐσοταῖς γὰρ παρακαλοῦσι |
διὰ τὴν ψυχὴν μου, μὰ τὸ κλειδί γὰρ τὸ βασιῆ πάντα ὁ ἀφέντης ὁ Β:-
κάριος⁸³ καὶ μόνον ὅταν εἶνε | ἐσοταῖς ὁποῦ λειτουργοῦσι πολλοὶ ἱερεῖς
γὰρ τὸ ἀνοίγουσι. Εἰς τὰ αὐτὰ βάζα εἶναι εἰς τὸ ἕνα | ἕνας σταυρὸς
χρυσὸς καὶ μὲ μαρογαριτάρι καὶ ἔχει εἰς τὸ μέσον ἀπὸ τίμιον ξύλο τοῦ
Σταυροῦ, | εἰς τὸ ἄλλο, κομμάτι κόκκαλο τοῦ τιμίου Προδροῦμου, εἰς
τὸ ἄλλο, ἕναν ἀφτι τοῦ ἁγίου Γεωργίου | δεμένο μὲ ἀσῆμι. Καὶ εἰς τὸ
ἄλλο εἶναι τρία κομμάτια Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, Γρη | γορίου τοῦ
Θεολόγου καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Ἀκόμη ἀφίνω εἰς τὴν ἐκ-
κλησίαν | τὸ φελόνι μου τὸ βελουδο κολὸρ νιὲ φόγο⁸⁴ τὸ φόντο, μὲ φιό-
ρε πολύλογα, μὲ τὸ πετραχῆλι του | καὶ ὑπομάνικα. Καὶ ἀφίνω καὶ
ἕνα ποιηροκάλυμμα ὁποῦ ἔχω ἄσπρο ῥάζο ῥεκαμάδο⁸⁵ | διὰ γὰρ τὸ σερ-
βίρουντε ὅταν πᾶσι γὰρ μεταλαμβάνουσι τοὺς ἀρρώστους.

Ἀφίνω τοῦ Πανιερωτάτου | αὐθεντὸς Μητροπολίτου τὸ πετραχῆλι
μου τὸ κόκκινο, βελουδο ῥεκαμάδο καὶ τὰ ὑπομάνι | κά του ἀπὸ ῥάζο
ῥεκαμάδα καὶ τὴν ζώνη μου τὴν πράσινη, παρακαλῶντας τὸν Πανιερω-
τατον | γὰρ τὰ δεχθῆ διὰ σημεῖον τῆς εὐλαβείας μου καὶ γὰρ θυμᾶται
ὅταν λειτουργῶ γὰρ παρακαλῆ διὰ τὴν | ψυχὴν μου. Ἀκόμη θέλω καὶ
κάθε χρόνο εἰς παντοτεινὸν τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Σάββα ὁποῦ λει- |
τουρῶ ὁ ἀφέντης ὁ Μητροπολίτης διὰ τὸν ποιτὲ Μαιομιλιὰν Τρόνκο⁸⁶
γὰρ δίδουσι τῆς Πανιερότη | τὸς του ἀπὸ τὰ καλά μου ἕνα δουκάτο γὰρ

⁸⁰) = κατανέμω. ⁸¹) = λειψανοθήκη. ⁸²) = ἀχλαδιά.

⁸³) = ὁ ἐκ τῶν ἐπιτρόπων ἐπιμελητὴς τοῦ Ναοῦ. ⁸⁴) = χρῶμα πύρινον.

⁸⁵) = κεντητό.

⁸⁶) Ὁ Τρόνκος ἦτο Κύπριος· ἐχρημάτισεν ὑπηρέτης τοῦ Θωμᾶ Φλαγγίνη.

μοῦ πέρην μερίδα μὲ τὰ κάτωθεν ὀνόματα τῶν ἀπε | θαμένων μου καὶ ἀπολείτουργα νὰ κάνη ἓνα τρισάγιον ἀπάνω εἰς τὸν τάφον ὁποῦ μὲ θέλουσι ἔντα | φιάσει μὲ τὰ αὐτὰ ὀνόματα. Ἀκόμη τὴν ἡμέραν τῶν ψυχῶν ὁποῦ λειτουργᾷ διὰ τὸν ποτε ἀθόνητη Ἔκρη⁸⁷ νὰ τοῦ δίδουσι ἄλλον ἓνα δουκάτο εἰς παντοτεινὸ νὰ κάνη τὰ ὅμοια μερίδα καὶ τρισάγιον. |

Θέλω ὅτι νὰ δώσωσι διὰ μίαν φορὰν τῶν ἀφεντῶν τῶν ἐφημερίων δουκάτα δέκα νὰ μοῦ κάμωσι τό | σαις λειτουργίαις καὶ πάντα εἰς τὸ τρισάγιον νὰ ἀναγνώθωσι τὰ κάτωθι ὀνόματα τῶν ἀποθαμένων μου. |

Ἀκόμη θέλω καὶ ἀπὸ τὸ καθηγητάλε⁸⁸ ὁποῦ ἔχω εἰς τὸ νιάτσιο τοῦ ἀλατζοῦ⁸⁹ πρὸς τέσσερα εἰς τὰ ἑκατὸ | νὰ τζιράρουνσι τὰ διακόσα δουκάτα οἱ ἀφένταις οἱ κομισάριοί μου λέγοντας | *capellani*⁴⁰ *di s. Zorzi di Greci* διὰ νὰ σκοδέρουνσι τὸ πρό⁴¹, κάθε χρόνο εἰς παντοτεινὸ οἱ ἐφημέριοι | ὁποῦ κατὰ καιρὸν θέλουσι εἶσται νὰ τὰ μοιράζωσι οἱ τρεῖς τος, μὰ τὸ καβεδάλε νὰ στέκη κοντετζιονάδο⁴² εἰς παντοτεινὸ καὶ ποτε τινὰς νὰ μὴν μπορῆ νὰ τὸ δισπονέρη⁴³, δίδοντάς τος ὄμπλιγο⁴⁴ καθένας εἰς τὴν | ἑβδομάδα του νὰ μοῦ πέρην μερίδα εἰς τὴν ἅγιαν Πρόθεσιν μὲ τὰ κάτωθε ὀνόματα τῶν ἀπεθα | μένων μου κάθε μέρα καὶ κάθε Κυριακὴ ἀπόσπερα νὰ κάνη μία παράκλησι τῆς Πα | ναγίας μου, καὶ τρισάγιον τῆ Δευτέρᾳ ἀπολείτουργα μὲ τὰ κάτωθεν ὀνόματα : Μάρκου, | τοῦ πατέρα μου, Γεωργίας τῆς μητρός μου, Πηγῆς τῆς μητρικῆς μου, Ἰωάννου Ἀορέλιου, Νικολάου, | Μαρίας Ἰωάννου Ἀορέλιου, Γεωργίου, Νικολόζας, Μαρίας, Ζαμπέτας, Πελαγίας, | Πέτρου, Ἐδγενίας μοναχῆς, Γεωργίου ἱερέως, Μαρίας πρεσβυτερίνας, Θεοδοσίου, Ἰωάννου, | Μπεντίου, Ἄννης, Μαρίας, Εἰρήνης, Ἄντιω | νίου, Βίτωρος, Ἐλένης, Γεωργίας, Ἄντωνίου, Μιχαήλ, Ἰωάννου, Ἄντιωνίου καὶ Γρηγορίου ἱερέως ἑμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ.

Ἀκόμη ἀφίνω | τὰ ἄλλα διακόσια δουκάτα ὁποῦ ἔχω εἰς τὸ αὐτὸ νιάτσιο τοῦ ἀλατζοῦ⁴⁵ νὰ τὰ τζιράρουνσι : «*monache* | *s. Zorzi di Greci*» καὶ νὰ σκοδέρουν τὸ πρό ὁ ἀφέντης ὁ βαρδιάνος εἰς παντοτεινὸ νὰ τὸ δίδῃ τῶν κυρα | καλογράδων τοῦ μοναστηρίου μας, δίδοντάς τος ὄμπλιγο νὰ κάνουνσι κάθε τρίτη μίαι παράκλησι τῆς | Παναγίας διὰ τὴν ψυχὴν μου καὶ διὰ τῶν ἀπεθαμένων μου τῶν ἄνωθε. Καὶ ταῖς παρτίδαις ὡσάν | ταῖς τζιράρουνσι νὰ ταῖς δίδουσι εἰς τὴν ἐκκλησίαν νὰ ταῖς βάνωσι εἰς τὸ λίμπρο νὰ μὴν χαθοῦσι. |

⁸⁷⁾ = ὁ Βερνάρδος Ἔκρης, ἐκ τῶν προκρίτων τῆς Κοινότητος, ἦτο Κύριος.

⁸⁸⁾ = κεφάλαιον. ⁸⁹⁾ = ἦτο κρατικὸς ὀργανισμὸς διαχειριζόμενος τὸ ἀλάτι.

⁴⁰⁾ = ἱερεὺς παρεκκλησίου. ⁴¹⁾ = τὸ ἔσοδον, ὁ τόκος.

⁴²⁾ = ὑπὸ ὄρους. ⁴³⁾ = διαθέτω. ⁴⁴⁾ = ὑποχρέωσις.

⁴⁵⁾ ἀλατζοῦ = ἀλατιοῦ.

Ἄφινω εἰς τὴν Ἁγίαν Παρασκευὴν εἰς τὴν Λέξενα⁴⁶ τέσσερα ἀπὸ
 τὰ ξελικβάρια μου τὰ ξύλινα | χρυσοσωμένα μετὰ τὰ ἅγια λείψανα εἰς τὰ
 ὁποῖα εἶναι εἰς τὸ ἕνα κομμάτι μικρὸ κόκκαλο τῆς ἀγίας | Παρασκευῆς,
 εἰς τὸ ἄλλο τῆς Ἁγίας Ἐθγενίας, εἰς τὸ ἄλλο τῆς ἀγίας Θεοδώρας τῆς
 ἐν Ἄλεξαν | θρεῖα, καὶ εἰς τὸ ἄλλο τῆς ἀγίας Θεοδοσίας καὶ δύο εἰκό-
 2 νες τῶν διαστήλων, τοῦ ἀφέντη | τὸ Χριστὸ τὸ πλειὰ μεγαλύτερο καὶ
 1 πλατύτερο ἀπὸ ὅλα ὁποῦ ἔχω καὶ τὸν ἅγιον Γεώργιον καὶ μίαν Ἐπι-
 2 καθήλωσι⁴⁷ ἀπὸ ταῖς δύο ὁποῦ ἔχω τὴν μεγαλύτερη, δίδοντάς τος |
 ὄμπλιγο νὰ γράψουσι εἰς τὴν Ἁγίαν Πρόθεσι τὸ ὄνομά μου καὶ τὰ ἄ-
 νωθε ὀνόματα τῶν ἀπο | θαμένων μου νὰ μᾶς πέρουσι μερίδα καὶ νὰ
 κάνοσι καὶ ἕνα τρισάγιον κάθε Κυριακῆν | ἀπολείτουργα εἰς παντοτει-
 νόν. Ἀκόμη ἀφίνω εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον εἰς τὴν Πόλα⁴⁸ | ἄλλα
 τέσσερα ξελικβάρια ἀπὸ τὰ ξύλινα χρυσοσωμένα, μετὰ τὰ ἅγια λείψανα εἰς
 τὰ | ὁποῖα εἶνε εἰς τὸ ἕνα, τοῦ ἁγίου Μερχουρίου, εἰς τὸ ἄλλο τοῦ ἁγίου
 Πέτρου τοῦ ἐν Ἄλε | ξανθρεῖα, εἰς τὸ ἄλλο τοῦ ἁγίου Ἐυμενίου ἀρχι-
 2 επισκόπου Κρήτης καὶ εἰς τὸ ἄλλο | τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Καλυβί-
 2 του καὶ δύο εἰκόνες τῶν διαστήλων, τὸν ἅγιον Νικόλαον καὶ | τὸν ἅ-
 1 γιον Ἰωάννην τὸν Πρόδρομον, ὁποῦ εἶνε καὶ τὰ δύο κομπάνια⁴⁹ καὶ
 2 ταῖς θύραις τοῦ Ἁγίου | Βήματος, δίδοντάς τος ὄμπλιγο νὰ γράψουσι
 εἰς τὴν Ἁγίαν Πρόθεσι τὸ ὄνομά μου καὶ τὰ ἄνωθε τῶν ἀποθαμένων
 μου νὰ μᾶς πέρουσι μερίδα καὶ κάθε Κυριακῆ ἀπολείτουργα | νὰ κά-
 νουσι ἕνα τρισάγιον μετὰ τὰ ἄνωθε ὀνόματα, ἀκόμη ἀφίνω εἰς τὴν κυ-
 ρίαν τὴν | Τριμάρτυρο ὁποῦ ἐκίσασι οἱ ἀφένταις οἱ Κρητικοὶ εἰς τοὺς
 Κορροφὸς τέσσερα ξελικβι | ἄρια ἀπὸ χάρκωμα χρυσοσωμένα μετὰ τὰ ἅγια
 λείψανα εἶναι εἰς τὸ ἕνα τῆς ἀγίας | Πελαγίας καὶ εἰς τὸ ἄλλο τῆς ἀ-
 γίας Θέκλας τῆς πρωιομάρτυρος μετὰ τὸ ἀσμαράκι ὁποῦ τὰ | ἔχω. Καὶ
 2 δύο εἰκόνες τῶν διαστήλων, τὸν Ἀφέντη Χριστὸν καὶ τὴν Παναγίαν ἐπὶ
 1 Θρόνου | ὁποῦ εἶναι κομπάνια⁴⁹ καὶ τὴν Κοίμησι τῆς Παναγίας ὁποῦ
 ἔχω ἐπάνω εἰς τὸ ἄλταρέτο⁵⁰ μου | διὰ νὰ τὰ σεβρίζουνται διὰν κάνοσι
 τὴν προτζεσιόν⁵¹ τοῦ Ἀγγούσιου, δίνοντάς τος ὄμπλιγο | νὰ γράψουσι
 εἰς τὴν Ἁγίαν Πρόθεσιν τὸ ὄνομά μου καὶ τὰ ἄνωθε τῶν ἀποθαμένων
 μου νὰ μᾶς πέρ | νουσι μερίδα καὶ κάθε Κυριακῆ ἀπολείτουργα νὰ
 μᾶς κάνοσι ἕνα τρισάγιον. | Ἀκόμη ἀφίνω εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ
 ἁγίου Δημητρίου εἰς τὴν Ζάκυνθον ὁποῦ εἶναι νοικο | κύρης ὁ ἀφέν-
 τῆς ὁ Παπακόλας τέσσερα ξελικβάρια ἀπὸ τὰ ξύλινα χρυσοσωμένα | μετὰ
 τὰ ἅγια λείψανα ποὺ εἶνε εἰς τὸ ἕνα ὀλίγο λείψανο τοῦ ἁγίου | Σάββα

⁴⁶) Lesena ἢ Lussin' = νηοὶς τῆς Δαλματίας.

⁴⁷) ἐπικαθήλωσι = ἀποκαθήλωσις. ⁴⁸) Pola = λιμὴν Γιουγκοσλαβίας.

⁴⁹) = σύντροφοι, ἀπαράλλακτοι. ⁵⁰) = μικρὸς βωμός. ⁵¹) = λιτανεῖα.

εἰς τὸ ἄλλο τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου τοῦ ἐν τῇ Κρήσει. Εἰς τὸ ἄλλο τοῦ ἁγίου | Ἐφρέμ τοῦ Σύρου. Καὶ εἰς τὸ ἄλλο τῆς ἁγίας Θεοδώρας τῆς Ἀγιοῦστας καὶ δύο εἰκόνες τῶν διασιτήλων τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν 2
 Πρόδρομον | ἐκεῖνον ὅπου εἶναι μὲ ταις φτεροῦναις καὶ τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Θεολόγον καὶ τὴν | ἄλλην Ἐπικαθήλωσι ὅπου εἶναι μὲ τὴ 1
 σοῦτζα⁵² χρυσομένη, δίδοντάς τος ὄμπλιγο νὰ γράψουσι | τὸ ὄνομά μου εἰς τὴν ἁγίαν Πρόθεσι καὶ τὰ ἄνωθε τῶν ἀποθαμμένων μου νὰ μᾶς 2
 πέρουνσι | μερίδα καὶ κάθε Κυριακὴ ἀπολείτουργα νὰ κάνουσι ἕνα τρισάγιον μὲ τὰ ἄνωθε ὀνόματα | ἀπάνω εἰς τὸν τάφον ὅπου εἶναι θαμμένος εἰς τὴν αὐτὴν ἐκκλησίαν ὁ ποτε μου ἀδελφὸς Ἰωάννης Ἀορέλιος. Ἀφίνω ταις δύο εἰκόνας τῶν διασιτήλων ὅπου εἶναι μὲ ταις σοῦτζαις χρυσομέναις | κονπάνιαις, τὴν Παναγία ἐπὶ Θρόνου καὶ τὸν ἅγιον Σάββα νὰ ταις δώσουσι εἰς τὴν ἐκκλη | σίαν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου λεγομένου Μπράγορα εἰς τὴν κοντράδα⁵³ μου διὰ νὰ ταις βάλουσι εἰς | τὴν καπέλα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος. Εἰς τὴν ἐκκλησίαν εἰς τὴν χώραν | τῆς Περάγας τριτόριο⁵⁴ τῆς Πάντουβας ἔδωσα μίαν εἰκόνα μεγάλη τῆς Πανα | γίας, τὴν Ὁδηγήτρια, καὶ τὴν ἐβάλασι εἰς 1
 ἕνα ἀλλάρε, εἰς τὴν ὁποῖαν θέλουσι νὰ δώ | σουσι τὸ καντήλι μου τὸ ἀργυρὸ, ἀδὲν τὸ ἔχω δοσμένο ζῶντος μου καὶ διὰ νὰ ἀνά | φτουσι τὸ αὐτὸ καντήλι ἐγὼ τοὺς δίδω τὴν σήμερον τρεῖς μπότζανις⁵⁵ λάδι κάθε | χρόνον καὶ τὸ ἀνάφτουσι κάθε σκόλη ἀπὸ τὸ ταχὺ ἕως τὸ βράδν καὶ θέλω ὅτι νὰ δὶ | δουσι ἀπὸ τὸ δεξίδουό μου κάθε χρόνο εἰς παντοτεινὸ δουκάτα ἐξὶ τῶν ἀδελφῶν τῆς | αὐτῆς ἐκκλησίας ὅπου τοὺς ἐπονομάζουσι *i fratelli della Fabrica* διὰ νὰ ξοδιάζουσι | ἐκεῖνον ὅπου χρειάζεται διὰ νὰ ἀνάφτη τὸ αὐτὸ καντήλι καὶ τὰ ὑπόλοιπα νὰ πέρ- | νουσι τόσαις λαμπάδαῖς διὰ νὰ ταις ἀνάφτουσι εἰς τὸ αὐτὸ ἀλλάρε τῆς Παναγίας. |

Ἀκόμη ἀφίνω ἕνα ἀπὸ τὰ σπιτάκια ὅπου νοικιάζω εἰς τὴν αὐτὴν Περάγα τὸ νοῦ | μερο τέσσαρα Νο 4, τὸ ὁποῖον νοικιάζω τὴν σήμερον διὰ λίτρες⁵⁶ εἴκοσι τὸ χρόνο καὶ | θέλω ὅτι ὁ ἀφέντης ὁ πιοβάς⁵⁷ τζή Περάγας νὰ ἔχη τὴν ἐγνοια νὰ τὸ νοικιάζῃ καὶ ὅσον | νοῦκι ἐθγάλει νὰ κρατήζῃ ἀπ' αὐτὰ λίτρες δέκα καὶ σολντία δέκα κάθε χρόνο διὰ νὰ κάνη ἐφτὰ | λειτουργίαις τῆς Παναγίας εἰς τὸ αὐτὸ ἀλλάρε εἰς παντοτεινὸ εἰς ταις ἐφτὰ | ἐορταῖς τῆς Παναγίας ὅπου ἡ ἐκκλησία ἐορτάζει κάθε χρόνο καὶ νὰ δίδῃ καὶ τοῦ καμ | πανάρο ὅπου ἀνάφτει τὸ καντήλι τῆς Παναγίας κάθε χρόνο δύο λίτραις διὰ νὰ ἔχη ἐν | θύμησι νὰ τὸ ἀνάφτη

⁵²) (Βενετ διῶλ.) = κορνίτζα, πλμίσιον. ⁵³) = συνοικία. ⁵⁴) = περιοχή.

⁵⁵) μέτρον χωρητικότητος = 2 1/2 λίτρες. ⁵⁶) λίτρες = λίρες Βενετικές.

⁵⁷) = ἐφημέριος.

καὶ τὸ ῥέσιος ὁποῦ θέλει εὐγάλει ἀπὸ τὸ αὐτὸ νοῦκι γὰ τὰ δίδη | τῶν ἄνωθε ἀδελφῶν διὰ γὰ τὰ ξοδιάζουσι καὶ αὐτὰ εἰς τόσαις λαμπάδαις διὰ τὸ αὐτὸ ἀλιάρε | καὶ δίδω κάρικο⁵⁸ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀφέντη τοῦ πιοβὰν γὰ ἔχη τὴν ἔγνωια γὰ ἀνά | φτουσι τὸ αὐτὸ καντήλι. Καὶ ἄν καμμιά φορὰ δὲν εὔρη γὰ νοικιάση τὸ σπίτι θέλω καὶ | ἀπὸ τὰ ἄνωθε ἔξι δουκάτα γὰ δίδουσι οἱ ἄνωθε ἀδελφοὶ ταῖς λίτραις δέκα καὶ σολντία δέκα | τοῦ ἀφέντη τοῦ πιοβὰν διὰ γὰ κἀνη τζὶ ἐφτὰ λειτουργίαις διὰ τὸν καιρὸν ὁποῦ εἶναι ἄνοικο | τὸ σπίτι διατὶ θέλω γὰ γίνονται εἰς παντοτεινὸ. Ἀκόμη θέλω γὰ δίδουσι ἀπὸ τὴν | κληρονομίαν μου κάθε χρόνο εἰς παντοτεινὸ δύο δουκάτα εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ | Περαολόγ⁵⁹ τοῦ ἀφέντος τοῦ πιοβὰν ὁποῦ κατὰ καιρὸν θέλει εἶσται διὰ γὰ ξοδιάζη τὸ ἕνα εἰς | τόσο λάδι γὰ ἀνάφτη τὸ καντήλι τζὴ Παναγίας εἰς τὸ Καπιτέλλο⁶⁰ ὁποῦ εἶναι εἰς τὴν Κρο | ζέρα ἀπάνω εἰς τὴν σιράτα ὁποῦ ἄν ἀδειάζη τὸν πόντιε⁶¹ τζὴ Μπρέντας τὸ ὁποῖον τὴν σήμερον | ὁ αὐτὸς ἀφέντης πιοβὰς τὸ ἀνάφτει μὲ λάδι ὁποῦ ἐγὼ τοῦ δίδω καὶ τὸ ἄλλο δουκάτο γὰ | δίδη δύο λίτραις ἔκεινοῦ ὁποῦ πάγει καὶ ἀνάφτει τὸ καντήλι καὶ τὸ ῥέσιος γὰ πέρηγ τό | σαις λαμπάδαις ἀπὸ τρεῖς ἡγικαῖς τὴ μία γὰ τὰς ἀνάφτη εἰς τὴν Παναγίαν τοῦ αὐτοῦ | Καπιτέλλου. Καὶ ὅταν ἔχη χρεια ἀπὸ φουσίμο τὸ αὐτὸ Καπιτέλλο γὰ σοσπεντέρη⁶² | ταῖς λαμπάδαις καὶ γὰ ξοδιάζη ἀπὸ αὐτὰ γὰ τὸ φουάνη διὰ γὰ μὴν χαλάση, διατὶ καὶ | ἐγὼ δύο φοραῖς τὸ ἔφτιασα εἰς τὸν καιρὸ μου ὁποῦ ἦτον διὰ γὰ χαλάση. |

Θέλω καὶ κάθε χρόνο εἰς παντοτεινὸ τὴν ἡμέρα ὁποῦ ὁ ἀφέντης ὁ Θεὸς μὲ θέλει ἀνα | παύσει γὰ μου κάνουνσι μία λειτουργία ἀρχιερατικὴ μὲ τοὺς ἐφημερίους καὶ προεφη | μερίους καὶ δύο ἱεροδιακόνους, δίδοντας τοῦ ἀρχιερέως δύο δουκάτα, τῶν ἱερέων | ἕμισὸ δουκάτο καθενός, τῶν ἱεροδιακόνων ἕνα κάρτο καθενός, τοῦ ψάλτη ἕνα κάρτο | καὶ τοῦ ἐκκλησιάρχη μία λιράτσα⁶³, καὶ ὅσπερα ἀπὸ τὴν λειτουργίαν γὰ κάνουνσι ἕνα τρισάγιον, | γὰ κάνουνσι τὸ τρισάγιον ἐκεῖ ὁποῦ μὲ θέλουσι ἐταφιάσει μὲ τὰ ἄνωθε ὀνόματα τῶν | ἀπεθαμένων μου.

Ἀφίνω τοῦ ἐκλαμπροτάτου αὐθεντός ντετόρε Σαλβατόρ | Βάρδα τοῦ πολλὰ μου ἡγαπημένου καὶ κομισάριου διὰ σημειὸν τῆς πολλῆς μου
 1 ἀγάπης | μίαν εἰκόνα τῆς Παναγίας μὲ τὴν ἀργυρῆ λάμα καὶ μὲ κινιζόλαν ἐνταγιάδα⁶⁴ χρυ | σωμένη, τὴν μεγαλειέτηρ ἀπὸ ὄλαις ὁποῦ ἔχω
 1 καὶ τὸν Ἐσταυρωμένο ὁποῦ ἔχει τὴ σοά | τζα στενὴ ἀπὸ ἔμπανο μὲ τὸ

⁵⁸) = ἐπιφορτζῶ. ⁵⁹) = πολίχνη τῆς Παδούσης. ⁶⁰) — προσκυνητάρι.

⁶¹) = γέφυρα. ⁶²) = διακόπτω.

⁶³) = μεγάλη λίρα = 30 σολδία, ἀντὶ 20 ποῦ εἶχεν ἡ λίρα.

⁶⁴) κινιζόλα ἐνταγιάδα = πλαίσιον ξυλόγυπτον.

κροσιάλλι ὀμπροσιὰς καὶ μία κασέλα ἀπὸ ταῖς δύο | ὁποῦ ἔχω ἀπὸ κα-
ρᾶ⁶⁵ ἑνταγιαδάις, παρακαλῶντας τον νὰ τὰ ἀτζετάρη⁶⁶ διὰ νὰ μοῦ θυ.
μᾶται | καὶ τοῦ ὄρακομανιάρω τὰ ἀνέψα μου νὰ τὰ ἀγαπᾶ καὶ νὰ μὴν
ἀμπαντιονάρη τὰ ἐν | τερέσα⁶⁷ μου.

Ἀφίνω τοῦ ἐκλαμπροτάτου ἀθθεντὸς νιετόρε Τζώριτζη Τζανιέρη
ἄλλου μου | κομισάριου καὶ ἡγαπημένου μίαν εἰκόνα τῆς Παναγίας μὲ
τὴν ἀργυρῆ λάμα | καὶ μὲ κνιζόλα ἑνταγιαδά χρυσομένη, ἐκείνη ὁποῦ
ἔχει τὸ ἄρμα⁶⁸ μου εἰς τὴν κινι | ζόλα καὶ δύο μάντριπερλαῖ⁶⁹ ὁποῦ
ἔχω εἰς τὴν Περάγα καὶ εἶναι εἰς τὴν μίαν ὁ ἀφέν | τῆς ὁ Χριστὸς καὶ
εἰς τὴν ἄλλη ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος. Καὶ τὴν ἄλλη κασέλα τὴν
| κονπάνια τῆς ἄνωθε, παρακαλῶντας τον νὰ τὰ ἀτζετάρη διὰ σημείον
ἀγάπης καὶ | νὰ μὴν ἀμπαντιονάρη τὰ ἑντερέσα μου καὶ τοῦ δίδω τὴν
εὐχὴ μου καὶ τῆς ἀρχόντισσας του καὶ | τῶν παιδιῶν του.

Ἀφίνω τοῦ ἀφέντη τοῦ Μάρκο Προκατσιάντε⁷⁰ τοῦ ἡγαπημένου
μου ἔξα | δέλφου δύο εἰκόνας ὁποῦ ἔχω μικρὸς μὲ κνιζόλαις χρυσο-
μέναις, τὸν ἅγιον Φίλιππον καὶ τὴν ἁγίαν Μαρίνα, διὰ νὰ ταῖς βάλῃ
εἰς τὸ σκανμπέλον του⁷¹ νὰ μοῦ θυμᾶται. | Ἀκόμη θέλω νὰ τοῦ δί-
δουσι κάθε χρόνο ἀπὸ τὴν ἐντρᾶδα⁷² τῆς Περάγας ἓνα σακὶ σιὰ | ρι
ἀπὸ ἀνάμιον σιάρω⁷³ Βενέτικο καὶ μία βαρέλα κρασί εἰς ὄλην του τὴν
ζωὴν καὶ ἕστερα | ἀπὸ τὴν ζωὴν του τὸ αὐτὸ σιὰρι καὶ κρασί νὰ μέ-
νουσι εἰς τὴν κληρονομίαν μου. |

Ἀφίνω τοῦ ἀφέντη Μαρκαντώνιου Ἀχέλη τοῦ πολλὰ μου ἡγαπη-
μένου μίαν | εἰκόνα τῆς Παναγίας ἐκείνη ὁποῦ ἔχει τὴν κνιζόλα χρυσοῆ
καὶ κόκκινη καὶ ἄλλαις δύο | εἰκόνας μικραῖς, τὸν ἅγιον Σπυριδῶνα
καὶ τὸν ἅγιον Ἀντώνιον μὲ κνιζόλαις, διὰ σημείον ἀγάπης.

Ἀφίνω τοῦ ἐκλαμπροτάτου καὶ ὑψηλοτάτου ἀθθεντὸς Φραντζέσκι
Ντε | μένζο τοῦ πολλὰ μου ἡγαπημένου μίαν εἰκόνα τῆς Παναγίας μὲ
τὴν ἀργυρῆ λάμα | καὶ μὲ κνιζόλα ἑνταγιαδά ἐκείνη ὁποῦ ἔχει ἀτόρο⁷⁴
εἰς τὴν εἰκόνα μία σοάτζα στε | νὴ ἀπὸ περὲρ μάβρο.

Ἀφίνω τοῦ ἐκλαμπροτάτου καὶ ὑψηλοτάτου ἀθθεντὸς Φραντζέσκο |
Φοσκαρίνι μίαν εἰκόνα τῆς Παναγίας μὲ τὴν ἀργυρῆ λάμα καὶ μὲ κνι-
ζόλα ἑντα | γιαδά χρυσομένη, ἐκείνη ὁποῦ ἔχει εἰς τὴν κνιζόλα διάφο-
ραις φργοῦραις. |

Ἀφίνω τοῦ ἐκλαμπροτάτου καὶ ὑψηλοτάτου ἀθθεντὸς Νικολὸ Κορ-
νάρω υἱοῦ τοῦ ὑψηλοτάτου | ἀθθεντὸς Τζουάνε δύο εἰκόνες τοὺς ἁγίους

⁶⁵) καρᾶ = καρυδιά. ⁶⁶) = δέχομαι. ⁶⁷) = συμφέροντα.

⁶⁸) arma = οἰκόσημον. ⁶⁹) = μαργαριτομάννα.

⁷⁰) Προκατσιάντε τὸ γένος ἦτο ἡ μητέρα τοῦ Μοῦρᾶ. ⁷¹) = κομοδίνο.

⁷²) = εἰσόδημα. ⁷³) = 83 λίτρος. ⁷⁴) = πέριξ, ὀλόγουρα.

ἑπτὰ παῖδας καὶ τοὺς τρεῖς παῖδας | εἰς τὴν κάμινον μὲ κνιζόλαις ἀπὸ
ἔμπανο στεναῖς καὶ μὲ γιαιλιὰ ὀμπροσιὰς καὶ | τῆς ἐκλαμπροτάτης καὶ
ὕψηλοτάτης Κυρίας Αἰκατερίνας τῆς μητέρας τοῦ αὐτοῦ ἀφεντὸς Νι-
| κολό, ἀφίνω μίαν εἰκόνα τὴν Ἐγέροιν τοῦ Λαζάρου μὲ σοάτζα χρυ-
σωμένη στενή. |

Ἀφίνω τῆς ἐκλαμπροτάτης καὶ ὕψηλοτάτης Κυρίας Μένεγας Κοο-
| νάρο μίαν εἰκόνα τῆς | Παναγίας μικρὴ μὲ τὴν ἀργυρῆ λάμα καὶ μὲ
κνιζόλα ἐνταγιάδα χρυσοσωμένη, | ἡ ὁποία ἔχει εἰς τὴν κορώνα της ὀλίγο
μαργαριτῶρι καὶ ὁ Χριστὸς βασιτᾶ εἰς τὸ χέρι του τὸν κό | σμον, πα-
ρακαλῶντας τὴν ἀφεντιάν της νὰ τὴν ἀτζετάρη διὰ νὰ τῆς εἶναι βοηθὸς
καὶ τῆς ἔρακο | μαντάρω τὴν ἀνιψά μου νὰ τὴν ἀγαπᾶ.

Ἄλλη μία εἰκόνα τῆς Παναγίας ἔχω μικρὴ | μὲ κνιζόλα ἐνταγιάδα
χρυσωμένη, ἡ ὁποία ἔχει ἀτόρυνο εἰς τὴν εἰκόνα ἕνα φε | σιόνι ἀργυρὸ
τὴν ὁποῖαν ἀφίνω τῆς ἐκλαμπροτάτης κυρίας Νικολόζας Τζηγάλενας,
πια | καλῶντας τὴν νὰ ἀγαπᾶ τὴ Μητροδόου τὴ φιλιότζα μου⁷⁶. |

Ἀφίνω τῆς ἐκλαμπροτάτης κυρίας Ἀλεξανδρίνας Τζαντίρη μίαν
| εἰκόνα μικρὴ | ὁποῦ ἔχει τὸν ἅγιον Γεώργιον μὲ τὴν ἀργυρῆ λάμα καὶ
μὲ κνιζόλα ἐνταγιάδα χρυσοσωμένη | καὶ τῆς ἀφίνω καὶ τὴν εὐχὴν μου.

Ἀφίνω τοῦ ἐκλαμπροτάτου ἀφεντὸς ντεϊτόρε Τζουάνε Λοράντο μίαν
| εἰκόνα τῆς ἁγίας | Παρασκευῆς μὲ κνιζόλα ἐνταγιάδα χρυσοσωμένη διὰ
σημεῖον ἀγάπης.

Ἀφίνω τοῦ | ἐκλαμπροτάτου ἀφεντὸς Φραντζέσκο Βέλανο μίαν
| εἰκόνα τῆς Παναγίας μὲ τὴν ἀρ | γυρῆ λάμα καὶ μὲ κνιζόλα ἐνταγιάδα
χρυσωμένη, ἐκεῖνη ποὺ ἔχει εἰς τὴν κνιζόλα τέ | σσερες πέτρες μπλά-
βαις⁷⁶ διὰ σημεῖον τῆς πολλῆς μου ἀγάπης καὶ τοῦ ἀφίνω καὶ τὴν εὐ-
χὴ μου. |

Ἀφίνω τοῦ ἐκλαμπροτάτου ἀφεντὸς Νικολὸ Καραγιάννη μίαν εἰ-
| κόνα τῆς Ὁρθοδο | ξίας μὲ κνιζόλα ἐνταγιάδα χρυσοσωμένη μεγάλη διὰ
σημεῖον ἀγάπης τοῦ ὁποίου ἔρακο | μαντάρω τὸν ἀνηψό μου νὰ τὸν ἀ-
γαπᾶ καὶ τοῦ ἀφίνω τὴν εὐχὴ μου.

Ἀφίνω τοῦ ἐκλαμπροτάτου | ἀφεντὸς ἀμπάτη⁷⁷ Νικολὸ Παπαδό-
| πουλο μίαν εἰκόνα τῆς Παναγίας ζωγραφιὰ πα | λαῖα ἡ ὁποία ἔχει εἰς
τὸ ἔναντις πλάγι τὸν ἅγιον Ἰωσήφ καὶ εἰς τὸ ἄλλο τὸν ἅγιον Δομέ |
| νιγο μὲ κνιζόλα ἐνταγιάδα, παρακαλῶντας τον νὰ τὸ βάλῃ ἐπάνω εἰς τὸ
σκανμπέ | λο του διὰ νὰ θυμᾶται τίς ἀγάπες μας νὰ παρακαλῇ διὰ τὴν
ψυχὴν μου.

⁷⁶) = ἀναδεκτὴ. ⁷⁸) κυανόχρους.

⁷⁷) = ἀββᾶς, ἡγούμενος, ὁ Παπαδόπουλος οὗτος, ἔγραψεν τὴν ἱστορίαν τοῦ
Πανεπιστημίου Παδοῦς (1726).

Ἄφίνω τοῦ | ἀφέντη Μάρκο Καγιάνη τοῦ πολλά μου ἡγαπημένον
 μίαν εἰκόνα τοῦς Ἅγιους Δέκα τοῦς | ἐν τῇ Κρήτῃ ἀπὸ ταῖς δύο ὁποῦ
 ἔχω τῇ μικρότερῃ, διὰ σημεῖον ἀγάπης. Ἄφίνω | τοῦ ἀφεντῶς τοῦ
 Κωνσταντῆ Κολουπῆ ἀπὸ τὴν Κεφαλλονία μίαν εἰκόνα τὸν Ἅγιον |
 Κωνσταντῖνον καὶ Ἐλένη διὰ σημεῖον ἀγάπης.

Ἄφίνω τοῦ ἀφέντη τοῦ Τομάζο Κολιμπῆ, | υἱοῦ τοῦ ἀθθεντῶς Ζή-
 σιμου, τὸν ἅγιον Θωμᾶν μὲ κνιζόλα ἐνταγιαδά χρυσωμένη νὰ τὸν πα-
 ρα | καλῇ διὰ τὴν ψυχὴν μου καὶ τοῦ ἀφίνω καὶ τὴν εὐχὴν μου.

Ἄφίνω τῆς κυρίας Περίνας Ἐριζο | θυγατέρας τοῦ ποτε ἀφέντη
 Τζουάνε Ἐριζο μία εἰκόνα μικρὴ, τὸν ἀφέντη τὸ Χριστὸ | ἢ Ἐπικα-
 θήλωσις μὲ κνιζόλα ἐνταγιαδά χρυσωμένη καὶ μὲ γιαλι ὀμπροστιάς.
 Καὶ τῆς Περίνας τῆς ἀδελφῆς τῆς ἀφίνω τὸν ἅγιον Ἰωάννη τὸν Ἐλεή-
 μονα | μὲ κνιζόλα χρυσωμένη καὶ τοῦς ἀφίνω καὶ τὴν εὐχὴν μου.

Ἄφίνω τοῦ ἀφεντῶς Φραντζέ | σκο τοῦ Μπό τοῦ πολλά μου ἡγαπημέ-
 νου τὸν ἅγιον Δημήτριον μὲ κνιζόλα ἐντα | γιαδά χρυσωμένη καὶ τὸν ἅ-
 γιον Ἀλύπιον διὰ σημεῖον τῆς πολλῆς ἀγάπης ὁποῦ τοῦ φέρνω καὶ τοῦ
 ἀφίνω | καὶ τὴν εὐχὴν μου ἐξ ὅλης καρδίας μὲ ὄλους τοῦ σπιτιοῦ του.

Ἄφίνω τοῦ ἀφεντῶς νιετόρε Ἀλε | ξάνδρου Καντζιλέρη⁷⁹ γαμπροῦ
 τοῦ ἄνωθε ἀφεντῶς Φραντσέσκου μίαν εἰκόνα τῆς Παναγίας μὲ | τὴν
 ἀργυρῆ λάμα ἢ ὁποία ἔχει εἰς τὴν κνιζόλα τῆς μίαν ἄρομα da Cā'Bon⁸⁰,
 διὰ σημεῖον | ἀγάπης.

Ἄφίνω τοῦ ἀφεντῶς Πιεραντωνίου Μέλτσι μίαν εἰκόνα τῆς Πανα-
 γίας ζωγραφη | μένη εἰς τὴν περγαμίνα ἐκείνη ὁποῦ ἔχει ἕνα γέροντα
 γονατιστὸ ὀμπροστιάς τῆς | Παναγίας μὲ κνιζόλα ἐνταγιαδά καὶ γιαλι
 ὀμπροστιάς διὰ σημεῖον ἀγάπης τὴν ὁποίαν ἔχω | εἰς τὴν Περάγα.

Ἄφίνω τοῦ ἀφέντη τοῦ πατέρα Διονυσίου τοῦ Μαζαράκη ἐφημε-
 ρίου τοῦ ἁγίου | Νικολάου τῆς Πόλας ἕνα σιχάρι ὁποῦ ἔχω ἀπὸ ῥάζο
 κολῶρ ντε φόγο καὶ μὲ φι | ὄρα πολὺλόγα διὰ νὰ μοῦ θυμᾶται εἰς τὰς
 ἀγίας του εὐχάς.

Ἄφίνω δύο ἀπὸ ταῖς βέ | σταις μου ἡγουν ἀπὸ τὰ ἀπανωφόργια
 ταῖς καλύττεραις, νὰ δώσωσι τὴν μίαν τοῦ ἀφέντου | τοῦ παπᾶ Γεωρ-
 γίου τοῦ Γιαφούνη καὶ τὴν ἄλλην τοῦ ἀφέντη τοῦ παπᾶ Ἰωάννου Λαμ-
 πούδη καὶ νὰ | τὸς δώσωσι καὶ τέσσερα ἀπὸ τὰ ποκάμισά μου καθενὸς
 διὰ νὰ παρακαλοῦσι διὰ τὴν ψυχὴν μου. |

Ἄφίνω τοῦ ἀφέντη τοῦ παπᾶ Ἰωάννου τοῦ Μπούμπουλη ὁποῦ εἶ-
 ναι εἰς τὸν Ἀγκῶνα⁸⁰ μίαν εἰκόνα ἢ ὁποία | ἔχει τὴν Παναγία καὶ

⁷⁹) Ὁ Ἀλέξανδρος Καγγελλάριος ἱατρὸς ἦτο Ἀθηναῖος.

⁷⁹) = οἰκόσημον τῆς εὐγενοῦς οἰκογενείας Bon.

⁸⁰) Ἡ Ancona, ἰταλ. λιμὴν τῆς Ἀδριατικῆς, εἶχεν ὀρθόδοξον Ναόν.

τὴν Ἁγίαν Αἰκατερίνα ζωγραφία τοῦ Κῦρ Ἀγγέλου νὰ παρακαλῆ διὰ τὴν ψυ | χὴν μου.

Ἀφίνω τοῦ πατέρα⁸¹ τοῦ Σάββα Βλαστεροῦ νὰ τοῦ δώσωσι τέσσερα ἀπὸ τὰ ποκάμι | σά μου καὶ μία ἀπὸ τὰς βέσαις μου νὰ παρακαλῆ διὰ τὴν ψυχὴν μου.

2 Ἀφίνω τὸν ἅγιον | Ὀνούφριον καὶ τὸν ἅγιον Ἰωσήφ τὸν ἐν τῇ Κρήτῃ, ὁποῦ εἶνε καὶ τὰ δύο κονπάνια, νὰ δίδουσι | τὸ ἕνα τοῦ ἀφέντη καὶ διδασκάλου Ἰωάννου Ἀβράμη καὶ τὸ ἄλλο τοῦ ἀφέντη τοῦ πατέρα | Μελετίου Παπαδοπούλου διὰ σημεῖον ἀγάπης νὰ παρακαλοῦσι διὰ τὴν ψυχὴν μου. |

Ἀφίνω τοῦ ἀφέντη τοῦ πατέρα Ἄνθιμο Πρασινίκο τὸ γιουρδί⁸² μου ἀπὸ σκότο, | καὶ ἂν ζήσω καὶ τὸ κονσομάρω⁸³ καὶ κάμω ἄλλο ἀπὸ τὸ ἴδιο σκότο γῆ ἀπὸ κα | δενέλα, νὰ τὸ δώσωσι αὐτὸ καὶ ἄς τὸ ἀιτετήρη διὰ σημεῖον ἀγάπης νὰ παρακαλῆ διὰ τὴν | ψυχὴν μου.

Ἀφίνω τοῦ ἀφέντη τοῦ πατέρα Μπενέτο Μούζαλου ὁποῦ εἶναι εἰς τὸ μονα | σιῆρι εἰς τὴν Καριτὰ⁸⁴ μίαν εἰκόνα τοῦ ἀφέντη τὸ Χριστὸ τὸ «Ἴδε ὁ ἄνθρωπος» ζωγρα | φισμένο εἰς τὸ χάροκμα μὲ κνιζόλα μαύρη διὸ νὰ τὸ βάλῃ εἰς τὸ σκαμπέλον του νὰ μὲ | ἐνθυμᾶται εἰς τὰς προσευχαῖς του.

Ἀφίνω τοῦ ἀφέντη τοῦ πατᾶ Τζώριτζη Κουλουμπῆ υἱοῦ τοῦ | ἀφεντὸς Δράκου ἀπὸ τὴν Κεφαλλονία ἕνα φελόνι ὁποῦ ἔχω ἀπὸ ὀρμίζι⁸⁵ νεραντζάτο | καὶ ἕνα σιχάρι λινοῦ ἐκεῖνο ὁποῦ ἔχει τὰ ξόμπλια εἰς τὴν κάτω μερὰ⁸⁶ καὶ ἕνα πετραχῆλι | ἀπὸ ἐκεῖνα ὁποῦ ἔχω ντεσκουμπάνια⁸⁷ μὲ τὰ ὑπομάνικά του καὶ τὴν ζώνη ἀπὸ τζενταλί | νὰ λατάδα⁸⁸ διὰ νὰ παρακαλῆ διὰ τὴν ψυχὴν μου.

Ἀφίνω τοῦ ἱεροδιάκονου Μι | χαῆλ Σολομών τοῦ Ζακνυθινοῦ τοῦ ζωγράφου τὸ φελόνι μου τὸ πράσινο δαμασκάτο μὲ τὸ | πετραχῆλι του ἀπὸ βελουδο, κίτρινος ὁ κάμπος⁸⁹ καὶ τὰ φιόρα του πράσινα καὶ ἕνα ζευγάρι | ὑπομάνικα ἀπὸ βελουδο μὲ κόκκινα κλαδιά διὰ νὰ παρακαλῆ διὰ τὴν ψυχὴν μου. |

1 Ἐνα σφαλιστάρι μικρὸ ἔχω μέσα εἰς τὸ σκουρότοριό⁹⁰ μου μὲ ἀσημι φοδεάδο ἀπόξω, στρο | γγυλό, εἶναι ὁ ἅγιος Γεώργιος καὶ ὁ ἅγιος Δημήτριος, τὸ ὁποῖον ἀφίνω τοῦ ἐκλαμπροτάτου ἀφέντη | Ἀνδρέα Ἄν-

⁸¹) πατέρα = μοναχοῦ, père. ⁸²) Γιουρδί (τουρκ. λ.) = κοντόσι.

⁸³) = φθειρω, καταστρέφω. ⁸⁴) μονὴ Carità ἐν Βενετία.

⁸⁵) = μίμησις τῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων τῆς περσικῆς πόλεως Ormus.

⁸⁶) μερὰ = μεριά. ⁸⁷) = ὄχι δηλαδὴ ὁμοια, ἀπαράλλακτα, ἀλλὰ διάφορα.

⁸⁸) τζενταλίνα λατάδα = κυανόχρουν μεταξωτῶν.

⁸⁹) ὁ κάμπος = τὸ φόντο (ἀμφοτέρωι ἰταλικαὶ λέξεις). ⁹⁰) = γραφεῖον.

δροῦτσο καὶ τὸν παρακαλῶ νὰ τὸ ἀτζετάρη διὰ σημεῖον ἀγάπης καὶ τοῦ ξακομαντάρω | τὸν ἀνεψιὸν μου νὰ τὸν ἀγαπᾷ.

Ἄλλον ἓνα σφαλιστάρι ἔχω μέσα εἰς τὸ ἴδιο σκριτόριο, | ἀγιορεί-
τικο ἐνταγιάδο μὲ ἀσῆμι δεμένο ἀτόρνο τὸ ὁποῖον ἀφίνω τοῦ ἐκλαμ-
προτάτου ἀφέντη | Σπυριδιῶν τοῦ Σάρο⁹¹.

Καὶ τοῦ ἀφέντη Ἀναστασίου Σάρο⁹¹ τοῦ ἀδελφοῦ του ἀφίνω μίαν
εἰκόνα τὴν | Βάπτισι τοῦ ἀφεντός τοῦ Χριστοῦ μὲ σοάτζα χρουσωμένη
καὶ τοὺς ἀφίνω καὶ τὴν εὐχὴ μου. |

Ἀφίνω τοῦ ἀφέντη τοῦ νειτόρε Κωσταντῆ Χριστοφόρο τοῦ πολλὰ
μου ἡγαπημένου | μίαν εἰκόνα τὴν Γέννησιν τῆς Παναγίας μὲ σοάτζα
ἐνταγιάδα χρουσωμένη διὰ σημεῖον ἀγάπης. |

Τέσσερες εἰκόνες ἔχω μὲ σοάτζαις ἀπὸ περὸ μαῦρο εἶνε οἱ τέσσε-
ρες ἄνθρωποι τῆς Παναγίας | κονπάνια, ταῖς ὁποῖαις ἀφίνω ταῖς δύο τοῦ
ἀφέντη τοῦ Ἀρνέστο Μαγιώτα⁹² καὶ ταῖς ἄλλαις | δύο τοῦ ἀφέντη τοῦ
Φραντζέσκο Μασσανᾶ⁹³ διὰ σημεῖον ἀγάπης.

Ἀφίνω τοῦ ἀφέντη τοῦ Τζου | ἀνε τοῦ Κοντολέο⁹⁴ τὸν ἅγιον Παν-
τελεήμονα μὲ σοάτζα χρουσωμένη διὰ σημεῖον ἀγάπης. |

Ἀφίνω τῶν τριῶν θυγατέρων τοῦ ἀφέντη τοῦ Μανωλάκη Κακῆ
τρεῖς εἰκόνες : τὸν ἅγιον Ἰωάννην | τὸν Θεολόγον, τὸν ἅγιον Στυλιανὸν
καὶ τὸν ἅγιον Ἀρτέμιον, κάθε μιᾶς τὴν μίαν καὶ τὸς | ἀφίνω καὶ τὴν
εὐχὴν μου.

Ἀφίνω τοῦ ἀφέντη τοῦ Πιέρο Πίκολη ὁποῦ στέκει εἰς τὴν Περάγα
| μίαν εἰκόνα τῆς Παναγίας ὁποῦ ἔχω εἰς τὴν Περάγα, ζωγραφισμένη
εἰς τὸ χάρωμα ἢ ὁποῖα | ἔχει εἰς τὴν κνιζόλαν δύο κολώναις, διὰ ση-
μεῖον ἀγάπης.

Ἀφίνω τοῦ ἀφέντη τοῦ Τζώριτζη τοῦ Νιρνάκη, | τοῦ πολλὰ μου
ἡγαπημένου, τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Προδρομον ὁποῦ εἶναι μὲ κνι-
ζόλα ἐνταγιάδα καὶ τὸν ἅγιον Δανιὴλ τὸν Στυλίτη διὰ σημεῖον ἀγάπης
καὶ τοῦ δίδω καὶ τὴν εὐχὴ μου. |

Ἀφίνω τῆς κερᾶ Κατερίνας Καλαφάτη τῆς Μιταροπούλας νὰ τῆς
δίδουσι κάθε χρόνο δύο | δουκάτα εἰς ὄλην τῆς τὴν ζωὴν καὶ ὅστερα
ἀπὸ τὴν ζωὴν τῆς νὰ μένουσι εἰς τὴν κληρονομίαν μου. |

Ἀφίνω τοῦ Τζώριτζη Μέξερη τοῦ φιλιότζου μου νὰ τοῦ δίδουσι
κάθε χρόνο ἀπὸ τὴν ἐντοράδι τῆς | Περάγας ἓνα σακκὶ σιᾶρι ἀπὸ ἀνά-
μισυ σιᾶρο Βενέτικο, εἰς ὄλην του τὴν ζωὴν καὶ ὅστερα ἀπὸ | τὴν ζωὴν

⁹¹) Οἱ Σάροι αὐτοὶ ἦσαν οἱ υἱοὶ τοῦ τυπογράφου Νικολάου Σάρου.

⁹²) Ὁ Μαγιώτας Ἐρνέστος ἦτο γραμματεὺς τῆς Ἑλλην. Κοινότητος.

⁹³) Ὁ Μασσανᾶς ἐχρημάτισεν φύλαξ τῆς Ἐκκλησίας.

⁹⁴) Ἡ οἰκογένεια Κοντολέων ἦτο ἐκ Ναυπλίου.

καὶ τῶν δύο γὰ μένη εἰς τὴν κληρονομίαν μου καὶ γὰ μὴ μποροῦσι διὰ καμμίαν αἰτίαν | γὰ τὸ δμπλιγάρουν γῆ γὰ τὸ ἰνπενιάρουνσι⁹⁵, μόνο γὰ τὸ σκοδέρουνσι γὰ τὸ τρωσι διὰ γὰ μὲ | μακαρίζουσι καὶ ἄν ποτε τὸ δμπλιγάρουνσι γὰ εἶνε πρόβου⁹⁶ εὐθὺς.

Ἄφίνω τοῦ Μικέλη | Μέζερον ἀδελφοῦ τοῦ ἄνωθε Τζώριτζη γὰ τοῦ δίδουσι κάθε χρόνο ἀπὸ τὴν ἐνιράδα τῆς Περάγας | ἔνα σακκὶ σιτάρι⁹⁷ ἀπὸ ἀνάμισυ σιτάρο Βενέτικο καὶ μία βαρέλα κρασί γὰ τὸ μοιράζουσι | μὲ τὴ μάνναν του εἰς ὅλην τος τὴν ζωὴν, γὰ παρακαλοῦσι διὰ τὴν ψυχὴν μου, καὶ ὅστερα | ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ Μικέλη καὶ τῆς μάννας του γὰ τὸ δίδουσι τῆς Ἄννα Μαρίας θυγατέρας | τοῦ αὐτοῦ Μικέλη καὶ αὐτῆς εἰς ὅλην τῆς τὴν ζωὴν καὶ ὅστερα ἀπὸ τὴν ζωὴν τῆς γὰ μέ- | νουσι εἰς τὴν κληρονομίαν μου. Ἀκόμη ἀφίνω τοῦ αὐτοῦ Μικέλη μίαν εἰκόνα ὀπου⁹⁸ | ἔχω μεγάλη μὲ διαφόρους ἀγίους μὲ κνιζόλα ἀντί- γα μὲ κολώναις καὶ πόμολα. |

Ἀκόμη θέλω εἰς καιρὸν παντριγιᾶς τῆς ἄνωθε Ἄννα Μαρίας θυ- γατέρας τοῦ Μικέλη | γὰ ζοδιάζουσι οἱ ἀφένταις οἱ κομισάριοί μου γὰ τῆς κάμουσι ἔνα στρωῶμα φορνίδο | ἀπὸ ὅ,τι τοῦ χρειάζεται, καθὼς τὸς θέλει φανῆ ἀρομόδιον διὰ γὰ παρακαλῆ διὰ τὴν ψυχὴν μου. |

Ἄφίνω τοῦ κοπελιοῦ ὅπου θέλει εὐρεθῆ εἰς τὴν δούλεψίν μου εἰς τὸν καιρὸν τοῦ θανάτου μου γὰ τὸν | ἰτύσουσι καὶ γὰ τοῦ κάμουσι καὶ τὴν μίζαν⁹⁹ του καὶ γὰ πληρώσουσι καὶ τὸ ναῦλόν του γὰ τὸν πέψουσι εἰς | τὴν πατρίδαν του καὶ γὰ τοῦ δώσωσι καὶ δώδεκα δουκάτα γὰ τὰ βασιτᾶ εἰς τὸ σπῆρι τος καὶ γὰ τοῦ | δώσωσι καὶ ἔξι ἀπὸ τὰ ποκάμισά μου τὰ καλύτερα καὶ ὅ,τι ἄλλο θέλει φανῆ τῶν ἀφεντιῶν τῶν | κομισά- ριων μου ἀπὸν τὰ ὄουχα μου. Καὶ ἀνισὼς καὶ γένη ἱερέας γὰ τοῦ δί- δουσι κάθε χρόνο δου | κάτα δύο εἰς ὅλην του τὴν ζωὴν διὰ γὰ παρα- καλῆ διὰ τὴν ψυχὴν μου καὶ γὰ τοῦ δώσωσι καὶ ἔνα ἄν | θολόγιο ὀ- ποῦ ἔχω εἰς τὴν Περάγα καὶ ἔνα εὐχολόγι καὶ ἔνα ὄωλόγι καὶ ἔνα ψαλ- τῆρι καὶ ἔνα συναξαρισιή. |

Ἄφίνω τῆς Ἐλενίτσας τῆς φιλιότζας μου ἀδελφῆς τοῦ Μικέλη ἔνα στρωμάτζο ἀπὸ ἐκεῖνα ὀπου ἔχω | εἰς τὸ στρωῶμα μου καὶ ἔνα παγια- ρίτζο⁹⁸, μία προσκεφαλάδα, δύο προσκεφαλάδια, μία φελιζάδα⁹⁹, | ἔνα πάπλωμα καὶ ἔνα ζευγάρι σεντόνια διὰ γὰ παρακαλῆ διὰ τὴν ψυ- χὴν μου.

Ἄφίνω τῆς Κατε | ρίνας Μιάνη θυγατέρα τῆς Πάσκας ὅπου στέκει

⁹⁵) = ὑποχρεώνω, ἐνεχυριάζω. ⁹⁶) = ἔστερημένοι.

⁹⁷) μίζα ἦτο ἡ προμήθεια τῶν ἀναγκαίων τροφίμων τοῦλάχιστον 20 ἡμερῶν διὰ τοὺς ἱπιβιβαζομένους καραβιῶν. ⁹⁸) = στρωῶμα ἀπὸ ἄχυρο.

⁹⁹) φιλισάδα = εἶδος παπλώματος.

εἰς τὸ μετζάδο¹⁰⁰ μου τὰ ἄλλα δύο στρωμάτσα | ὅπου ἔχω εἰς τὸ στρω-
μα μου, τὸ παγιαρίτζο καὶ τὰ στρίποδα τὰ χρυσομένα μὲ ταῖς ταύλαις
τους, | μία προσκεφαλάδα, δύο προσκεφαλάδια, μιὰ φιλιτζάδα, ἓνα πά-
πλωμα καὶ ἓνα ζευγάρι σετιόνια | ἀπὸ τὰ καλύτερα ὅπου ἔχω καὶ εἰς
καιρὸν πανδρεϊᾶς τῆς γὰ τῆς δώσουσι διὰ μίαν φορὰν δονκάτα εἴκοσι
| διὰ τὰ παρακαλῆ διὰ τὴν ψυχὴν μου.

Ἐπιπλέον τὸν Μαῖο Καλεγάρο τὸν ἀφιτιουάλε¹⁰¹ μου ἔχω γὰ λάβω |
ἀπὸ τὸ νοῦκι τοῦ σιαργιοῦ ὅπου μοῦ πληρώνει καὶ ἀπὸ τορνέσα¹⁰²
ὅπου τοῦ ἐδάνεισα καὶ διὰ ταῖς ἀεληαῖς¹⁰³ ὅπου τοῦ ἐγόρσασα καθὼς
φαίνεται εἰς τὸ λιμπρέιο μου ὅπου γράφω τὰ ὄσα μοῦ | δίδει καὶ τὰ
ὄσα μοῦ χρωστεῖ καὶ εἶναι καὶ εἰς τὸ λιμπρέιο τὸ ξδικὸν του ὅπου τοῦ
κάνω ταῖς | ζῆτιζεπούταις καὶ θέλω γὰ τοῦ κάουσι τὸν κόντον του καὶ
ἀπὸ τὸ χρέος ὅπου χρωστεῖ | γὰ τοῦ χαρίσουσι τὰ ἔμισά διὰ γὰ παρα-
καλῆ διὰ τὴν ψυχὴν μου καὶ τὰ ἄλλα ἔμισά γὰ σκο | δέρουσι διὰ γὰ
πλερώσουσι τὰ ἄλλα μου λεγάτα. Καὶ ἀνισῶς καὶ αὐτὸς δὲν εἶναι ζων-
τανός, | τὸ ἴδιο γὰ κάνουνσι εἰς τὰ παιδιὰ του χαρίζοντάς τος τὸ ἔμισὸ
χρέος.

Ἐπιπλέον τῆς Γιουσίνας | γυναικὸς τοῦ αὐτοῦ Μαῖο δονκάτα πέντε
διὰ μία φορὰ διὰ γὰ παρακαλῆ διὰ τὴν ψυχὴν μου.

Ἐπιπλέον τῆς Μαρίας γυναικὸς τοῦ Τζανέλα Γιρότιο δονκάτα πέντε
διὰ μία φορὰ διὰ γὰ παρα | καλῆ διὰ τὴν ψυχὴν μου.

Ἐπιπλέον τῆς Λάουρας Γιρότιο θυγατέρας τοῦ ποιῆ Στέφανο ὅπου |
μοῦ ἐσιτάθηκε ἀφετιουάλες δονκάτα πέντε διὰ μία φορὰ γὰ παρακαλῆ
διὰ τὴν ψυχὴν μου. |

Ἐπιπλέον τῆς κερὰ Ἐλενέτας Προκατζιάντε τῆς ἀξαδέλφης μου δον-
κάτα τέσσερα κάθε | χρόνον εἰς ὄλην τῆς τὴν ζωὴν καὶ ὅστερα ἀπὸ τὴν
ζωὴν τῆς γὰ μένουσι εἰς τὴν κληρονομίαν μου. |

Ἐπιπλέον τῆς κερὰ Μπενιάς Φριέλο¹⁰⁴ δονκάτα τέσσερα κάθε χρόνον
εἰς ὄλην τῆς τὴν ζωὴν | καὶ ὅστερα ἀπὸ τὴν ζωὴν τῆς γὰ τὰ δίδουσι
τοῦ ἀφέντη τοῦ Νικολάκη Φριέλο τοῦ ἀδελφοῦ τῆς | εἰς ὄλην του τὴν
ζωὴν καὶ ὅστερα ἀπὸ τὴν ζωὴν του γὰ μείνουσι εἰς τὴν κληρονομίαν
μου.

Ἐπιπλέον τοῦ ἀφέντη τοῦ Θεοδόση Φριέλο μίαν εἰκόνα τῆς Παναγίας

¹⁰⁰⁾ μετζάδο = ammezzato, εἶναι τὸ μεσαῖον χαμηλὸν δωμάτιον, ἐξ οὗ καὶ
τὸ Γιαννιώτικο: μαντζάτο. ¹⁰¹⁾ = ἐνοικιστής

¹⁰²⁾ Τορνέσι, ἢ το μικροσκοπικὸν χάλκινον νόμισμα ἐν Κρήτῃ. Τέσσαρα ἐξ αὐ-
τῶν ἴξιζον ἓνα σολδί. Ἐδῶ ὅμως εἶναι ὑπὸ τὴν ἔννοίαν χρήματα, λεπτὰ.

¹⁰³⁾ ἀεληαῖς (κρητικὴ ἰδιωματικὴ λέξις) = ἀγελίδες.

¹⁰⁴⁾ Φριέλο. Τῆς κρητικῆς ταύτης οἰκογενείας ἦτο καὶ ἡ μητρική τοῦ Γρη-
γορίου Μαῦ ὀνόματι Πηγῆ.

ὁποῦ εἶναι | μὲ τὴν κνηζόλα ἀπὸ περὲρ μαῦρο καὶ μὲ φρογιάμε¹⁰⁵ ἐν-
ταγιάδα χρυσομένα | διὰ σημεῖον ἀγάπης.

2 Ἀφίνω τοῦ κονπάρο μου τοῦ ἀφέντη τοῦ Τζουάνε Παπᾶ δύο | εἰ-
κόνες, τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον μὲ κνηζόλα ἐνταγιάδα χρυ-
σωμένη | καὶ τὸν ἀφέντη τὸ Χριστὸ εἰς τὸ ποτήριον μὲ σοάτζα χρυσο-
μένη διὰ νὰ τὰ δώσῃ τῶν δύο του παιδιῶν τῶν | φιλιότζων μου καὶ
τὸς ἀφίνω καὶ τὴν εὐχὴν μου. Καὶ ἄν κανένα | ἀπὸ τὰ αὐτὰ φιλιότζα
γίνῃ ἱερέας ὁποῦ τὸ ἔχει γνώμη ὁ πατέρας τος, νὰ τοῦ | δίδουσι ἀπὸ
τὸ δρεξίδου¹⁰⁶ μου τέσσερα δουκάτα κάθε χρόνο εἰς ὄλην τὴν ζωὴν
διὰ νὰ | παρακαλῇ διὰ τὴν ψυχὴν μου καὶ ὕστερα ἀπὸ τὴν ζωὴν του
νὰ μένουσιν εἰς τὴν κληρονομίαν μου. |

12 Δώδεκα εἰκόνας ἔχω, ταῖς δώδεκα εφορταῖς, μὲ σοάτζις μαύραις,
κον | πάνιαις, ἀπὸ ταῖς ὁποῖαις τὴν μίαν ἀφίνω, τὴν Ὑπαπαντὴν, τῆς
ἀνεψῆς μου | καὶ ταῖς ἄλλαις ἔνδεκα θέλω νὰ ταῖς δώσουσι οἱ ἀφέν-
ταις οἱ κομεσάριοί μου εἰς | ἔνδεκα ἱερεῖς ἀπὸ ἐκείνους ὁποῦ θέλουσι
εὐρεθῆ εἰς τὸν ἐνταφιασμόν μου, ἀρχι | νῶντας ἀπὸ τοὺς ἐφημερίους,
προεφημερίους, ψάλτη, ἱεροδιακόνους τοῦ ἀρχιερέως | καὶ ταῖς ἄλλαις
τῶν ξένων ἱερέων ὁποῦ θέλουσι λάχει διὰ νὰ μὲ μακαρίσουσι. |

2 Ἀφίνω τοῦ ἀφέντη τοῦ ἀμπάτε Μελέτιου Ρόζα δύο εἰκόνας οἱ
ὁποῖαις εἶναι εἰς | φόρμα σφαλιστηρίου, μὰ ξεχωρισταῖς, καὶ εἶναι εἰς
τὴν μίαν ὁ ἅγιος Σπυρίδων καὶ εἰς τὴν | ἄλλην ὁ ἅγιος Μύρων ὁ Κρη-
της διὰ σημεῖον ἀγάπης.

1 Ἀφίνω τοῦ κονπάρο μου | τοῦ καπιτὰν Τζώριτζη Βαρούχα διὰ ση-
μεῖον ἀγάπης μίαν εἰκόνα τὸν ἅγιον Γεώργιον | ἀπὸ τοὺς δύο ὁποῦ
ἔχω εἰς τὴν Περάγα τὸ μεγαλύτερο.

Ἀφίνω τῆς ἡγαπημένης μου ἀνεψῆς | τῆς Μητροδώρας θυγατέρας
τοῦ ποτέ μου ἀδελφοῦ Ἰωάννου Ἀορέλιου νὰ τῆς δίδουσι κάθε χρόνο
δουκάτα δέκα καὶ ἓνα σακκὶ ἀλευρι ἀπὸ ἀνάμιση στάρο καὶ μιὰ | βα-
ρέλα κρασί εἰς ὄλην τῆς τὴν ζωὴν διὰ νὰ παρακαλῇ διὰ τὴν ψυχὴν μου.
Καὶ ὕστερα | ἀπὸ τὴν ζωὴν τῆς τὰ αὐτὰ δέκα δουκάτα νὰ τὰ δίδουσι
τῆς ἀνεψῆς τῆς τῆς Εὐπραξίας | ὅπου τὴν ἔχει εἰς τὴν συντροφίαν τῆς,
εἰς ὄλην τῆς τὴν ζωὴν διὰ νὰ παρακαλῇ καὶ αὐτὴ διὰ | τὴν ψυχὴν μου,
στέκοντας περὶ πάντα εἰς τὴν ὑποταγὴ τῆς θείας τῆς, ἀλλέως νὰ εἶναι
πρίβα. |

4 Ἀκόμη ἀφίνω τῆς αὐτῆς μου ἀνεψῆς τῆς Μητροδώρας τέσσεραις
εἰκόνας, τὴν Ὑπα | παντὴ τοῦ Σωτήρος, τοὺς Ἁγίους Τεσσαράκοντα,
τὸ μαρτύριον τῶν Ἁγίων Δέκα | τῶν ἐν Κρήτη καὶ τὸν ἅγιον Γρηγό-
ριον τὸν θεολόγον, ταῖς ὁποῖαις ὅταν εἶναι οἱ εἰς | ορταῖς τος νὰ ταῖς

¹⁰⁵) = σύμπλεγμα φύλλων.

¹⁰⁶) = ὑπόλοιπον περιουσίας.

δίδη τοῦ ἐκκλησιάρχη νὰ ταῖς βάνη εἰς τὴ μέση, ἐπειδὴ καὶ νὰ μὴν ἔχουσι ἄλλαις καὶ μὲ ταύταις ἐσερβίρονταν πάντα. Ἀκόμη τῆς ἀφίνω δώδεκα μῆ | ναῖα ἀπὸ τὰ εἰκοστέσσερα ἀποῦ ἔχω νὰ τῆς δώσουσι τὰ καλύτερα καὶ ἕνα ψαλιῆρι ἀπὸ | τὰ μεγάλα ὁποῦ ἔχω Μίκον Ἀποστόλου¹⁰⁷. Μίαν παρακλητικὴν, ἕνα πενηκοσιᾶρι, | ἕνα Τυπικόν, ἕνα Συναξαριστὴ καὶ ὅσα ἄλλα λίμπρα μου εὐρίσκονται νὰ | ἔχω ἀπὸ βίους ἀγίων εἰς ἀπλὴν γλωσσαν καὶ τῆς ἀφίνω καὶ τὴν εὐχὴν μου. | Ταῖς αὐταῖς εἰκόναῖς καὶ ὅλα τὰ λίμπρα ὁποῦ ἀφίνω τῆς ἀνεψῆς μου θέλω καὶ ὕ | στερα ἀπὸ τὴν ζωὴν τῆς νὰ τὰ βάνουσι εἰς τὸ ὄρατόριον¹⁰⁸ τος νὰ διαβάζουσι οἱ κερὰ | καλογράδαις νὰ παρακαλοῦσι διὰ τὴν ψυχὴν μου.

Ἀφίνω τῆς Μαργέτας Φριέλο | ὁποῦ εὐρίσκεται ἰσοῦς χρόνους εἰς τὸ σπίτι μου, διὰ τὴν πολλὴν δούλεψιν ὁποῦ ἔκαμεν | εἰς τοῦ λόγου μου νὰ τῆς δίδουσι κάθε χρόνο δουκάτα εἴκοσι καὶ δύο βαρέλαις κρασοῖ | εἰς ὄλην τῆς τὴν ζωὴν. Ἀκόμη θέλω ὅτι τὰ τρία στάρα τὸ στάρι ὁποῦ μοῦ ἄφισε χρέος ἡ | κερὰ ἡ μητρογιά μου νὰ τῆς δίδω ἀπὸ τὴν ἐντιράδα τῆς Περάγας, καθὼς εἰς τὸ ἱεσταμένιο τῆς | φαίνεται, νὰ τῆς τὸ κάνουνσι ἀλευρι κάθε χρόνο νὰ τῆς τὸ δίδουσι καθὼς καὶ ἐγὼ τῆς τὸ ἔδιδα κάθε | χρόνο ἕως τὴν σήμερον καὶ ὕστερα ἀπὸ τὴν ζωὴν τῆς, νὰ μένουσι ὅλα εἰς τὴν κληρονομίαν μου. |

Διὰ τὰ δώδεκα δουκάτα ὅπου σκοδέρονω ἀπὸ τὸ Μαγιστράτο νιέλε μπιάβαι¹⁰⁹ ἔχω μία νότα | εἰς τὸ λίμπρο μου καὶ θέλω νὰ κάνουνσι καθὼς εἰς αὐτὸ γράφω.

Κληρονόμον μου εἰς τὰ¹¹⁰ ἔχω καὶ εἰς τὰ¹¹¹ ἀσπετάρω ἐδῶ καὶ εἰς κάθε ἄλλον τόπον ὁποῦ νὰ μοῦ ἀγγίξῃ, θέλω καὶ ἀφίνω | τὸν ἀνηψὸν μου τὸν πανιερώτατον Μητροπολίτην Ἱεραπόλεως Μάξιμον τὸν Μορᾶ νίδν τοῦ ποτέ μου ἀδελφοῦ Ἰωάννου Ἀουρέλιου τοῦ ὁποίου ῥακομαντάρω τὴν ψυχὴν μου | καὶ τὴν ἀδελφὴν του νὰ τῆς βοηθᾶ καὶ τοῦ δίδω τὴν εὐχὴν μου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας. |

Ἐμένα μοῦ εὐρίσκονται νὰ ἔχω ἕξω ἀπὸ ἐκεῖνα ὅπου ἄνωθε ἐδισπονέρεσα, Καβι | τάλε εἰς τὴν τζέκα δύο χιλιάδαις δουκάτα καθὼς εἰς τὸ λίμπρο μου ξεκαθαρίζω πρὸς | τρία εἰς τὰ ἑκατὸ καὶ σκοδέρονω τὸ χρόνο δουκάτα ἐξῆντα καὶ εἰς τὸ Ντάτσιο¹¹² τοῦ | κρασιοῦ δουκάτα διακόσα πρὸς τέσσερα εἰς τὰ ἑκατὸ καὶ εἶναι ὅλα εἰς τὸ ὄνομά μου καὶ

¹⁰⁷) Ἀπόστολος Μίχος ἦτο λόγιος ἱερωμένος ἐκ Παραμυθιάς.

¹⁰⁸) = τόπος προσευχῆς. ¹⁰⁹) = ἦτο τὸ Γραφεῖον τῶν τροφίμων.

¹¹⁰) τὰ ἔχω=ἐκεῖνα ποῦ ἔχω. ¹¹¹) τὰ ἀσπετάρω=ἐκεῖνα ποῦ μοῦ ἀνήκουν.

¹¹²) = τὸ Γραφεῖον ἐπὶ τοῦ φόρου τοῦ κρασιοῦ.

θέλω | ὅτι πάντα νὰ εὐρίσκωνται εἰς τὴν Τζέκα¹¹³ γῆ εἰς τὰ ἄλλα δε-
πόζια τοῦ Προίντζιπε, μὲ κον | τειζιὸν¹¹⁴ ὅτι ποτὲ τινὰς νὰ μὴ μπορῶ
νὰ τὰ διασπονήω, μὰ νὰ στέκη τὸ καπιτάλε εἰς παν | τοτεινὸ καὶ μόνο
τὸ Προὸ νὰ σκοδέρονται οἱ ἀφένταις οἱ Κομμισάριοί μου νὰ πληρώ-
νουναι | τὰ λεγάτα¹¹⁵ μου ὁποῦ εἰς τὸ παρόν μου τεστιαμέντο ἀφίνω καὶ
τὰ ἐπίλοιπα νὰ πέμπουναι τοῦ | ἄνωθὲ μου ἀνηγοῦ. Καὶ ἀνισῶς καὶ ὁ
προίντζιπεσ θελήσῃ καμμιὰ φορὰ νὰ πλερώσῃ | τὸ καβηθάλε, θέλω καὶ
νὰ μὴν ἠμποροῦσι νὰ τὰ σηκώσουναι ἀπὸ τὰ ντεπόζια τοῦ προῖν | τζι-
πε, παρὰ νὰ εὐροῦσι ἄλλο ντεπόζιο σιγοῦρο νὰ τὰ ἰνβεσίρουναι¹¹⁶ ὁποῦ
νὰ μὴν | εἶναι περικόλο¹¹⁷ νὰ χαθοῦσι καὶ νὰ τὰ τζιράρουναι πάντα εἰς
τὸ ὄνομά μου μὲ ταις | ἴδιαις κονδιτζιόναις ὡς ἄνωθε καὶ τὸ μπουλέ-
τι¹¹⁸ ὁποῦ σηκώνουναι τὸ προὸ νὰ λέγῃ πάντα | D. Gregorio Mará.

Ἄκομη μοῦ εὐρίσκεται νὰ ἔχω εἰς τὸ χωρίον λεγόμενος τῆς | Πε-
ράγας, τερετόριον τῆς Πάντουβας κάνπους¹²⁰ δεκατρεῖς ἡμιοισ καὶ τα-
βέλλαις ἐντὰ μὲ φά | μπρικαις¹²¹ καὶ ἄλλα, καθῶς εἰς τὸ λίμπρο μου
ξεκαθαρίζω, ταις ὁποῖαις φάμπρικαις | ταις ἔκκιμα ἐγώ. Καὶ θέλω καὶ
ὁ ἄνωθε ἀνεπὸς καὶ κληρονόμος μὲ ὄλα τὰ μό | μπιλε ὁποῦ ἔχω ἐκεῖ,
νὰ τοὺς ἔχη καὶ νὰ τοὺς χαυῖ εἰς ὄλην του τὴν ζωὴν καὶ νὰ δίδῃ τὰ
λεγάτα, | τὸ σάρι καὶ κροσι ὁποῦ παραπάνω ἀφίνω κάθε χρόνο διὰ
τὴν ψυχὴν μου καὶ νὰ κρατῇ | καὶ τὰ σπῖτια ἀγομεντάδα¹²² διὰ νὰ μὴν
χαλάσουναι. Μὰ ἀνισῶς καὶ ὁ ἀδτός μου ἄ | νεπὸς δὲν ἔχει γνώμην νὰ
γυρίσῃ εἰς τὴν Βενετία καὶ εἶναι ἡ θέλησή του νὰ πωληθοῦσι οἱ αὐτοὶ
| κάμποι, θέλω ὅτι νὰ τοὺς πωλήσουναι οἱ ἀφένταις οἱ Κομμισάριοί
μου μὲ τὸ πλεὰ ἄβα | νιάρκιο¹²³ ὁποῦ νὰ μπορέσουναι ἐπειδὴ καὶ τὸ
τέλος τοῦ καβητάλη μου νὰ εἶναι διὰ τοὺς πτω | χοὺς καὶ ὅσον περισ-
σότερο εὐγάλουσι, θέλουναι ἔχει καὶ αὐτοὶ τὸν μιστόν. Καὶ νὰ πουλή-
σουναι | καὶ ὄλα τὰ μόμπιλε ὁποῦ ἐκεῖ μοῦ εὐρίσκωνται νὰ ἔχω, τὰ ὁ-
ποῖα εἶνε ὄλα γραμμένα | εἰς τὸ λίμπρο μου. Καὶ τοὺς ἀβερίρω πῶς
τοὺς αὐτοὺς κάμπους τοὺς εὔρηκα ἔρημους καὶ τοὺς | ἀγομενιάρησα μὲ
πολλαῖς πιαντάδαις¹²⁴ ἀπὸ κλίματα καὶ δενδρά καὶ ταις φάμπρικαις |
ὄλαις ταις ἦκαμα ἐγώ καὶ δὲν τυχαίνει νὰ στοχάσουναι πόσο μᾶς κοστί-
ζουναι γῆ πόσο τοὺς | νοικιάζω διατι μποροῦσι εἰς τὸ νοῦκι νὰ τοὺς
κρεσέροναι¹²⁵, μὰ νὰ τοὺς σιμάροναι πόσο ἔξίζουναι. | Ἐμένα εἰς τὸν

¹¹³) = Δημόσιον θησαυροφυλάκιον. ¹¹⁴) = ὄρος.

¹¹⁵) = κληροδοτήματα. ¹¹⁶) = ἐπενδύω. ¹¹⁷) = κίνδυνος.

¹¹⁸) = ἡ ἀπόδειξις καταθέσεως. ¹¹⁹) = D Don

¹²⁰) Ὁ κάμπος τῆς Πάδοβας = μέτρο τετραγωνικὰ 3862. Ἡ τάβλα ὑποδι-
αίρεσις τοῦ κάμπου = μέτρα τετραγ 4.60 ¹²¹) = κτίρια.

¹²²) ἀγομεντάδα: augmentare (ἀρχ.) aumentare = ἐπαυξάνω.

¹²³) = ὄφελος, κέρδος. ¹²⁴) = φυτεῖαι. ¹²⁵) = αὐξάνω.

καιρόν μου μοῦ τοὺς ἐγυρέψασι νὰ τοὺς πουλήσω καὶ μοῦ ἐδίδασι καὶ εἰς τὰς φάμπρικαις | ὅσα ἐξώδισα καὶ νὰ σιμάρουνσι καὶ τοὺς κάμπους μὰ ἐγὼ δὲν ἠθέλησα νὰ τοὺς περιβαριστῶ. | Δοιπὸν ἄν θελήσῃ ὁ ἀνηψός μου νὰ πουληθοῦσι ὅσα ἐγγάλουσι νὰ τὰ ἱνβεσίρουνσι εἰς τὰ | Ντεπόζιτα τοῦ Πρίντζιλε καὶ ἀπὸ τὸ πρὸ νὰ δίδουσι τὰ λεγάτια, τὸ στάρι καὶ κρασί ὁποῦ παρᾶνω | ἀφίνω καὶ τὸ θέσιος νὰ τὰ πέμπουσι τοῦ ἀνηψοῦ μου κάθε χρόνον εἰς ὕλην του τὴν ζωὴν ὁποῦ ὁ ἄ | φέντης ὁ θεὸς νὰ τοῦ τὴν δώῃ χρόνους πολλούς. Καὶ ὅσπερα ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ αὐτοῦ μου ἀνηψοῦ | ἀφίνω διὰ Κομεσαρίους μου εἰς παντοεινὸ τὸν ἀφέντη τὸ Βαροδιάνο μὲ τοὺς ἀφένταις | τοὺς Γοβεραδόρους τῆς μπάγκας ¹²⁶ τοῦ ἁγ. Γεωργίου τῶν Γραικῶν, ὁποῦ κατὰ καιρόν θέλουσι εἶσται | ὁμάδι μὲ τοὺς ἄνωθι μου ἀφένταις Κομεσαρίους τοὺς ὁποίους παρακαλῶ νὰ κάμουνσι διὰ | τὴν ψυχὴν τος νὰ δεχθοῦσι τὴν αὐτὴ μου Κομεσαρία καὶ κατέχουσι καλὰ πῶς καὶ ἐγὼ εἰς ὁ | λην μου τὴν ζωὴν δὲν ἔλειπα νὰ δουλέψω τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸ γένος μὲ πολὺν πόθον | καὶ ἀγάπην. Καὶ τὸ καβειάλε ὁποῦ ἔχω εἰς τὴν Τζέκα καὶ εἰς τὸ Νιάτσιο τοῦ κρασοῦ νὰ τὰ τῆι | ράουσι μὲ τὰ καβειάλε τῆς ἐκκλησίας νὰ σκοδέρῃ τὸ Πρὸ ὁ ἀφέντη; ὁ Βαροδιάνος | μὰ πάντα τὸ μπουλεῖτι νὰ σηκώνεται εἰς τὸ ὄνομά μου καθὼς ἄνωθε γράφω. Καὶ τοὺς κάμπους | ὁποῦ ἔχω εἰς τὴν Περάγα μὲ τὰς φάμπρικαις καὶ μὲ τὰ μόμπιλε, ἃ δὲ τὰ ἔχουσι που | λημένα εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνηψοῦ μου νὰ τοὺς πουλήσουσι καθὼς ἄνωθε γράφω μὲ κάθε ἄβαν | τάγκιο. Καὶ ὅσα ἐγγάλουσι νὰ τὰ ἱνβεσίρουνσι ἐκεῖ ὁποῦ ἔχουσι τὰ ἄλλα κα | βειάλη τῆς ἐκκλησίας μὰ εἰς τὸ ὄνομά μου, πάλι καὶ εἶναι πουλεμένη τὴν ἱνβεσιίδα | ὁποῦ ἔχουσι καμμένη, νὰ τὴν τζιράουσι μὲ τὰ καβεδάλια τῆς ἐκκλησίας ὡς ἄνωθεν, | καὶ σκοδέροντας ὅλα τὰ πρὸ νὰ δίδουσι κάθε χρόνο ὅλα τὰ λεγάτια ὁποῦ παρᾶνω ἀφίνω. | Ἀκόμη θέλω καὶ κάθε χρόνο εἰς παντοεινὸ νὰ γράφουν εἰς τὸ θόδολο ¹²⁷ τῆς ἐκκλησίας ὁποῦ συνηθί | ζουσι καὶ γράφουσι τὴν ἁγίαν τεσσαρακοστὴν δουκάτα ἔξι, δίδοντάς τος ὀμπλιγο εἰς τὰς | τρεῖ, λειτουργίαις ὁποῦ λειτουργᾶ ὁ ἀφέντης ὁ Μητροπολίτης διὰ λόγου μου καθὼς παρᾶνω | γράφω, νὰ ἀνάφτουσι μία τόριζα ἀπάνω εἰς τὸν τάφον ὁποῦ μὲ θέλουσι ἐνιαριάσει διὰ | νὰ κἀν τὸ τρισάγιον ἀπολείτουρα. Καὶ νὰ ἀνάφτουσι καὶ μία λαμπάδα εἰς τὴν Πα | γαρία τὴν ὥραν ὁποῦ ὁ ἀφέντης ὁ ἐφημέριος μοῦ κάνει τὴν παράκλησι. Ἀκόμη | νὰ δίδουσι τῆς ἐκκλησίας δουκάτα τέσσερα κάθε χρόνο διὰ νὰ γίνονται μὲ τὰ ἄλλα τέσσερα | ὁποῦ ἄφῃσα

¹²⁶) = ἐπιτροπικὴ τράπεζα. Τὸ σημερινὸ μπαγκάρι τῶν ἐκκλησιῶν.

¹²⁷) Ὠνόμαζον τὸ κατὰστιχον ὅπου ἐνεγράφοντο ἐτησίως αἱ ἔκτακτοι εἰσφοραὶ τῶν μελῶν, ἰδιοχείρως.

ἀπὸ τὸ καβετάλε ὁποῦ ἔχω εἰς τοὺς Γοβερναδόρους ντέλλα ἔντροδα, ὅλα
 ὀκτώ, | νὰ τὰ ξοδιάζουσι εἰς τὸ λάδι τοῦ κατηλιού τῆς Παναγίας διὰ
 νὰ μὴν ἔχη ἡ ἐκκλησία καμμιά | ἔξοδο. Καὶ ἀνωῶς καὶ δὲν δεχθοῦσι
 τὴν Παναγία μου εἰς τὴν ἐκκλησία μας, εἰς ὁποῖαν | ἐκκλησία τὴν δε-
 χθοῦσι, νὰ δίδουσι καὶ τὰ αὐτὰ δουκάτα τέσσερα. Διὰ τὰ δύο δουκάτα
 | ὁποῦ παρᾶνω ἀφίνω νὰ δίδῃ ὁ κληρονόμος μου τοῦ ἀφεντὸς τοῦ
 Μητροπολίτου τοῦ ἁγίου | Σάββα καὶ τῶν Ψυχῶν, θέλω καὶ τὸν καιρὸν
 ὁποῦ σκοδέρνει ὁ ἀφέντης ὁ βαρδιάνος νὰ τοῦ δίδῃ | ἄλλα δύο εἰς κάθε
 λειτουργία τὰ δύο δουκάτα διὰ νὰ κἀνῃ τὸ τρισάγιον εἰς παντοτεινὸ κα-
 θῶς | ἄνωθε γράφω. Ἀκόμη νὰ δίδουσι τῶν ἀφεντῶν τῶν ἐφημερίων
 δουκάτα ἑπτὰ διὰ νὰ γί | ρωνται μὲ τὰ ὀκτώ ὁποῦ τὸς ἄφρισα ἄνωθε,
 δουκάτα δέκα πέντε διὰ νὰ κἀνουσι μὲ καλύτερη | προθυμία τὸ χοῦος
 των καὶ νὰ γράφουσι καὶ τὰ ὀνόματα τῶν δύο μου ἀνεψιῶν, τὸν καιρὸν
 | ἐκεῖνον, ἐκεῖ ὁποῦ ἔχουσι τὰ ἄλλα ὀνόματα τῶν ἀπεθαμένων νὰ τὰ
 μνημονεύουσι, | Μαξίμου ἀρχιερέως καὶ Μητροδώρας μοναχῆς. Καὶ ἡ-
 σιερα ἀπὸ τὸ σπερνὸ τοῦ ἁγίου | Σάββα νὰ κἀνουσι καὶ οἱ τρεῖς ἐφημέ-
 ριοι ἕνα μνημόσυνο ἀπάνω εἰς τὸν τάφον μου κάθε | χρόνον μὲ ὅλα τὰ
 ὀνόματα τῶν ἀπεθαμένων μου. Ἀκόμη νὰ δίδουσι τοῦ ἐκκλησιαρχῆ | κά-
 θε χρόνο ἄλλο ἕμισὸ δουκάτο διὰ νὰ γίνεται μὲ τὸ ἄλλο ἕμισὸ ὅπου πα-
 ρᾶνω τοῦ ἀφίνω, | ἕνα δουκάτο διὰ νὰ ἀνάφῃ τὸ κατηλι εἰς Παναγίας
 μὲ καλύτερον πόθον καὶ νὰ | ἀνάφῃ καὶ τὴν τόρτζα καὶ τὴν λαμπάδα τῆς
 Παναγίας καθὼς παρᾶνω γράφω, καὶ δὲν κἀνοτίας, | νὰ εἶναι πρόβος.

Ἀκόμη νὰ δίδουσι τῶν κερά Καλογράδων τοῦ μοναστηρίου μας
 τῶν Γραικῶν, | τὸν καιρὸν ὁποῦ σκοδέρνει ὁ ἀφέντης ὁ Βαρδιάνος κά-
 θε χρόνο εἰς παντοτεινὸ δουκάτα | εἴκοσι δύο διὰ νὰ γίνωνται μὲ τὰ
 παρᾶνω ὁποῦ τοὺς ἄφρισα, ὅλα δουκάτα τριάντα διὰ νὰ κά | νουσι ἄλλη
 μία παράκληση τῆς Παναγίας κάθε Παρασκευὴ νὰ παρακαλοῦσι διὰ
 τὴν | ψυχὴν μου καὶ διὰ τοὺς ἀποθαμένους μου.

Ἀκόμη θέλω νὰ δίδῃ ὁ ἀφέντης ὁ βαρδιάνος | κάθε χρόνο εἰς παν-
 τοτεινὸ δουκάτα τέσσερα τοῦ ἀφέντη τοῦ ἡγουμένου τῆς ἁγίας Παρα-
 σκευῆς | εἰς τὴν Λέζενα διὰ νὰ θυμᾶται νὰ κἀνῃ τὸ τρισάγιον καὶ νὰ
 πέρῃ τὴν μερίδα εἰς τὴν ἁγίαν Πρόθεσιν, | κάθε ὁποῦ λειτουργήσῃ
 μὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἀπεθαμένων μου. Ἀκόμη νὰ δίδῃ τοῦ ἐφημερίου
 | τοῦ ἁγίου Νικολάου εἰς τὴν Πόλα δουκάτα τέσσερα, κάθε χρόνο εἰς
 παντοτεινὸ διὰ νὰ κἀνῃ | καὶ αὐτὸς τὸ τρισάγιον καὶ μερίδα κάθε ὁποῦ
 λειτουργήσῃ μὲ τὰ ἄνωθε ὀνόματα τῶν ἀπεθαμῆ | νων μου.

Ἀκόμη νὰ δίδουσι τοῦ ἐφημερίου τῆς Τριμάστρου εἰς τοὺς Κορ-
 φούς δουκάτα τέ | σσερα κάθε χρόνο, εἰς παντοτεινὸ διὰ νὰ κἀνῃ καὶ
 αὐτὸς τὸ τρισάγιον καὶ μερίδα κάθε | ὁποῦ λειτουργήσῃ μὲ τὰ ἄνωθε
 ὀνόματα τῶν ἀπεθαμένων μου.

Ἀκόμη νὰ δίδουσι τοῦ | ἐφημερίου τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Δη-
μητρίου εἰς τὴν Ζάκυνθον ὁποῦ τῶρα τὴν ἐφημε | ρεύγει ὁ ἀφέντης ὁ
παπᾶ Κόλας δουκάτα τέσσερα κάθε χρόνον εἰς παντοτεινὸ διὰ νὰ | κἀνη
καὶ αὐτὸς τὸ Τρισάκιον καὶ μερίδα κάθε ὁποῦ λειτουργοῦσι μὲ τὰ ἄ-
νωθε ὀνόματα | τῶν ἀπεθαμένων μου. Καὶ ἀφίνω διὰ χρόνος εἰς τὴν
ψυχὴν τῶν αὐτῶν ἐφημερίων | τῶν ἄνωθε τεσσάρων ἐκκλησιῶν νὰ γρά-
ψουσι τὴν αὐτὴν ὀμπλιγατζιὸν μὲ τὰ ἄνωθε ὀνό | ματα τῶν ἀπεθαμέ-
νων μου εἰς τὴν ἁγίαν Πρόθεσι εἰς μίαν καρτέλλα ξέχρωρα κολ | λημέ-
νη εἰς μίαν τάβλα νὰ τὴν κρεμάσουσι εἰς τὴν ἁγίαν Πρόθεσι διὰ νὰ
σιτέκη πάντα νὰ | ἔχουσι ἐνθύμησι καθένας ἀπὸ τοὺς ἐφημερίους εἰς
κάθε καιρὸν νὰ σκοδέρῃ τὸ λεγάτο του | καὶ νὰ κἀνη καὶ τὸ χρόνος του
γράφοντας τὸν καιρὸν ἐκεῖνον ὁποῦ ἔχουσι νὰ σκοδέρουνσι τὰ | τέσσερα
δουκάτα καὶ τὰ ὀνόματα τῶν δύο μου ἀνηψῶν Μαξίμου ἀρχιερέως καὶ
Μητρο | δώρας μοναχῆς.

Ἀκόμη θέλουσι νὰ δίδουσι τοῦ ἀφέντη τοῦ Ἀρονέστο Μαγιώτα κά-
θε χρόνο | δουκάτα ἕξι διὰ νὰ κρατῇ τὸ δρεγίστρο¹²⁸ εἰς τὰ ἄνωθέ μου
λεγάτα τὰ ὅσα σκοδέρουνσι καὶ τὰ | ὅσα δίδουσι διατὶ οἱ λεγατόριοί
μου εἶναι ὄξω ἀπὸ τὴ Βενετία καὶ δὲν θέλουσι πέμπει νὰ | τὰ σκοδέρ-
νουσι εἰς τοὺς καιρούς τος καὶ νὰ τοῦ δώσουσι καὶ ἕνα λίμπρο διὰ νὰ
τὰ γράφῃ, τὸν | ὅποῖον παρακαλῶ νὰ κἀνη νὰ τὰ δίδουσι μὲ εὐκολία
διὰ νὰ γίνεταί τὸ μνημόσυνόν μου. Ἀκόμη τὸν παρακαλῶ ἄν λάχη καὶ
δὲν ἔχουσι δρεγιστράδο τὸ παρόν μου τεσταμέντο εἰς τὸ λί | μπρο τῆς
ἐκκλησίας, νὰ τὸ δρεγιστράρῃ διὰ νὰ φάινεται εἰς κάθε καιρὸν νὰ γίνε-
ται ἢ θέλησή μου | καθὼς πολλὰ ἐπιθυμῶ. Καὶ ὅστερα ἀπὸ τὴν ζωὴν
τοῦ αὐτοῦ Μαγιώτα, νὰ δίδουσι τὰ αὐτὰ ἕξι | δουκάτα τοῦ καδερονέ-
ρη¹²⁹ τῆς ἐκκλησίας διὰ νὰ κοντινούαρῃ¹³⁰ καὶ αὐτὸς τὸ ἴδιον ὄρδι-
νε¹³¹ μὲ | προθυμίαν.

Ἀκόμη θέλω νὰ δίδῃ ὁ ἀφέντης ὁ Βαρδιάνος εἰς τὴν ἐκκλησίαν
τῆς Περάγας | ἄλλα δουκάτα τέσσερα διὰ νὰ γίνονται μὲ τὰ ἕξι δου-
κάτα ὁποῦ παρᾶνω ἀφίνω ὅλα δουκάτα | δέκα διὰ νὰ ἀνάφτουσι τὸ
καντήλι τῆς Παναγίας κάθε σκόλη ἀποσπέρας εἰς τὸν ἑσπερινόν, μὰ ὅλην
| τὴν νύκτα καὶ ὅλην τὴν ἡμέρα τῆς σκόλης καὶ ὅσα ἀβαντζάρουσι¹³²
ἀπὸ τὸ λάδι νὰ πέρουνσι τόσαις | λαμπάδαις διὰ νὰ ταῖς ἀνάφτουσι εἰς
τὸ αὐτὸ ἀλλάρε εἰς ταῖς λειτουργίαις.

Ὅσα ἀβαντζά | ρουσι ἀπὸ τὸ πρὸ ὁποῦ σκοδέρουνσι πληρώνοντας
ὅλα μου τὰ λεγάτα θέλω νὰ τὰ μοιράζουσι κάθε | χρόνον εἰς παντοτεινὸ
εἰς τοὺς πτωχοὺς, χρειαζόμενους, τὰ ἕμισά τὴν Χριστοῦ Γέννησιν καὶ

¹²⁸) = κατ᾿ἄσχιον.

¹²⁹) = λογιστής.

¹³⁰) ἔξακολουθῶ.

¹³¹) = τάξις.

¹³²) = περισσεύω.

| τὰ ἄλλα ἔμισά τὴν Ἑγίαν Ἀνάστασιν διὰ τὰ παρακαλοῦσι διὰ τὴν
 ψυχὴν μου καὶ διὰ τοὺς ἀπε | θαμένους μου. Θέλω καὶ οἱ ἀφένταις οἱ
 κομισάριοί μου εὐθὺς νὰ πουλήσουσι τὰ ὀλίγα | μόμπιλε καὶ τὸ ἀσημι
 ὄπου μοῦ εὐρίσκειται ἔξω ἀπὸ ἐκεῖνα ὁποῦ ἀφίνω διὰ | λεγάτα. Καὶ
 ἔξω ἀπὸ τὰ ἱερά μου καὶ ἄλλα τὰ ὁποῖα ἔχω εἰς τὸ λίμπρο μου γραμ-
 | μένα εἰς φύλλα 196 τὰ ὁποῖα θέλω νὰ τὰ πέψουσι τοῦ ἀνηγοῦ μου
 νὰ τὰ κρατῆ διὰ ἓν | θύμησι νὰ μὲ μακαρίζῃ.

Ἀνισῶς καὶ εἰς τὸν θάνατόν μου εὐρεθῆ νὰ χρωσιῶ κα | νεὸς καὶ
 δὲν φθάσουσι τὰ μόμπιλέ μου νὰ πλερώσουσι ἀπὸ τὰ πρὸ | ὁποῦ σκο-
 δέρονουσι καὶ ἀπὸ τὴν ἐντροπὰ τῆς Περάγας καὶ νὰ μὴν ἀρχινοῦσι νὰ
 πλε | ρώνουσι τὰ λεγάτα παρὰ τὰ σοτισφάρουσι¹⁸⁸ τὸ χρέος διὰ νὰ μὴ
 δώση κόντο ἢ ψυχὴ μου δι' αὐτιά, | μόνο τὸ λεγάτο τῆς μαργέτας Φρι-
 ἔλο θέλω νὰ τῆς τὸ δίδουσι πάντα διατι δὲν ἔχει | ἄλλο νὰ γλυτώνη,
 παρὰ αὐτό. Καὶ νὰ δίδουσι καὶ τὸ λεγάτο εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Πε- |
 ράγας καὶ εἰς τὸ Περαρόλο διὰ νὰ ἀνάψουσι τὰ καντήλια τῆς Πανα-
 γίας διὰ βοήθειαν | τῆς ψυχῆς μου. Ξεκαθαρίζω πῶς εἰς τὸν καιρὸν
 τῆς ζωῆς μου ἐδούλεψα πολλοὺς | φίλους ἀπὸ διαφόρους τόπους, οἱ
 ὁποῖοι μοῦ ἐγράψασι καὶ ἐσκοδέριζα τορνέσα | καὶ τὰ ἔδιδα ἐκεῖ ὁποῦ
 μοῦ ἐγράψασι καὶ ἀλλουνῶν τοὺς ξώδιαζα εἰς πρᾶγμα ὁποῦ | τὸς ἐ-
 χρειάζετον καὶ τὸς τὸ ἔπεμπα. Καὶ ἀπὸ ἐκείνους ὁποῦ ἐγὼ ἐλάμβανα
 τὰ | τορνέσα τὸς ἔκανα ῥιτζεπούταις¹⁸⁴, μὰ ἐγὼ ἀπὸ διαφόρους δὲν
 ἔλαβα καουτιζιόναϊς¹⁸⁵ | καὶ τραλεάλτρε¹⁸⁶ ἀπὸ σκολάρους¹⁸⁷ ὁποῦ μοῦ
 τὰ ἐπέμψασι οἱ γονεοὶ τος καὶ τὸς τὰ | ἔπεμπα εἰς τὴν Πάντοβα καὶ
 μοῦ ἐγράψασι πῶς τὰ ἐλάβασι, μὰ δὲν ἐφύλαξα | ὄλουνῶν ταῖς γρα-
 φαῖς τος, πάρτε¹⁸⁸ ἀπ' αὐτῶν δὲν λείπουσι νὰ εἶναι ἀνάμεσα εἰς ταῖς
 γρα | φαῖς μου, καὶ βάνω μάρτυρα τὸν ἀφέντη τὸ Θεὸ πῶς δὲν χρω-
 σιῶ κανενὸς ἀπ' αὐτῶν, | ἄντζι¹⁸⁹, ἔχω νὰ λάβω ἀπὸ διαφόρους κα-
 θὼς θέλουσι δὴ οἱ ἀφένταις οἱ κομισάριοί μου | εἰς ταῖς νόταις μου
 διὰ νὰ τὰ ῥεκοπεράσουσι¹⁴⁰. Μὲ κάποιους εἰς τὸ παρὸν ἔχω νὰ | κάμω
 κόντους ὁποῦ μοῦ γράφουσι ἕως τὴν σήμερον καὶ σκοδέρων καὶ τὸς
 ξοδιάζω καὶ ἔχω | ξεχωριστὰ λίμπρα εἰς τὸ ὄνομα τοῦ καθενὸς μὲ
 μπλάβο χαρτί, ἀπόξω καὶ εἰς αὐτὰ | φαίνονται ἄν τοὺς χρωσιῶ γῆ ἄν
 ἔχω νὰ λάβω καὶ νὰ κάμωσι τοὺς κόντους τοῦ καθενὸς διὰ νὰ | τοὺς
 σαλντάρουσι¹⁴¹.

Ἔχω καὶ ἓνα λίμπρο *de riceveri* καὶ μοῦ ἔχουσι εἰς αὐτὸ διάφο-

¹⁸⁸) = ἱκανοποιήσουν. ¹⁸⁴) = ἀποδείξεις.

¹⁸⁵) = ἐγγυήσεις, προφυλάξεις. ¹⁸⁹) = μεταξὺ ἄλλων.

¹⁸⁷) = μαθηταί. ¹⁸⁶) = μέρος. ¹⁸⁹) = τοῦναντίον μάλιστα.

¹⁴⁰) = ἐπανακτηθῶν, ἐξασφαλίσουν ¹⁴¹) = ἐξοφλῶ.

ροι | καουτζιόναις καὶ εἰς τὸ ἴδιον ἔχω δεμέναις κάποιαις γραφαῖς
 χρειάζόμεναις | ὅπου μοῦ σερβίρουσι ὁδὶα καουτζιόναις θέλω καὶ οἱ
 ἀφένταις οἱ κομεσάριοί μου | νὰ πληρώνουσι τὸν ἀφέντη τὸ νοδάρο τὸ
 Βέλανο διὰ νὰ εὐγάλη τοὺς πόντιους¹⁴² τοῦ τε | σταμέντου εἰς τὰ λεγάτα
 ὁποῦ ἀφίνω νὰ δίδονται παντοτεινὰ καὶ νὰ τοὺς πέγουσι εἰς | τὴν Λέ-
 ζενα, εἰς τὴν Πόλα, εἰς τοὺς Κορφούς, εἰς τὴν Ζάκνυθο, εἰς τὴν Πε-
 ρρά | γὰ καὶ εἰς τὸ Περαρόλο διὰ νὰ ἔχουσι ἐνθύμησι εἰς κάθε καιρὸν
 νὰ γυρεύουσι | τὰ λεγάτα τος καὶ νὰ κάνουσι καὶ τὸ χρέος τος καὶ εἰς
 κάθε κόπια νὰ γράψη καὶ τὰ ὄνσ | ματα τῶν ἀπεθαμένων μου διὰ νὰ
 ξέρουσι νὰ γράψουσι εἰς τὴν ἀγίαν Πρόθεσι νὰ κάνουσι | τὸ χρέος τος.
 Καὶ νὰ γράψη καὶ τὸ παρόν μου τεσταμένο εἰς τὸ λίμπρο τῆς ἐκκλη-
 σίας | μας ὁποῦ ἔχουσι τὰ ἄλλα τεσταμένα. Ἀκόμη νὰ κάμη καὶ μία
 κόπια μὲ γράμ | ματα Ρωμαίϊκα εἰς τὸ λεγάτο ὁποῦ ἀφίνω τῶν κερὰ
 Καλογράδων διὰ νὰ τὸ ἔχουσι | εἰς τὸ ὀρατόριον τος νὰ θυμοῦνται νὰ
 κάνουσι ταῖς παρακλήσαις νὰ παρακαλοῦσι διὰ τὴν | ψυχὴν μου, βά-
 νοντας εἰς τὴν ἴδιαν κόπιαν καὶ τὸ λεγάτο ἰζὶ ἀνηψᾶς μου. |

Θέλω καὶ εὐθὺς οἱ ἀφένταις οἱ κομεσάριοί μου νὰ δώσουσι εἰς τὴν
 ἐκκλησίαν μας τοῦ ἀφέντη τοῦ | Βαρδιάνο τὸ λίμπρο τῆς Κομεσαρίας
 Καλορμάνο καὶ ὅ,τι ἄλλα χαρτιά εὐρίσκονται εἰς τὸ | σπίτι μου ἤγουν
 σκριτούραις¹⁴³ ἀπὸ λογαριασμὸν τῆς αὐτῆς Κομεσαρίας καὶ νὰ κάνου-
 σι | λογαριασμὸν εἰς τὰ ὅσα ἐσκοθάρισα καὶ εἰς τὰ ὅσα ἐξώδιασα καὶ ὅσα
 ἐνβεστήρησα, | τὰ ὁποῖα φαίνονται ὅλα εἰς τὸ αὐτὸ λίμπρο μὲ γράμμα-
 τα τοῦ ἀφέντη τοῦ Τζώρτζη τοῦ Νανάκη | ὁ ὁποῖος ἐντραβενίρησε¹⁴⁴
 εἰς ὅλα καὶ τὸς θέλει δώσει ἐνφορμότησια¹⁴⁵ καθαρὰ ἀνίσως καὶ ἐγὼ |
 εἰς τὴν ζωὴν μου δὲν θέλω ἔχω καομένους τοὺς κόντους μου. Μὰ ἔχω
 ἐλπίδα εἰς τὸν | ἀφέντη τὸν Θεὸν νὰ τὰ κομαντάρω προχοῦ ἀποθάνω,
 μὰ ἂν εθρεθῶ χρεώστης εἰς τί | ποτας νὰ πληρώνουσι, διὰ νὰ μὴν ἔχη
 νὰ δώση κόντον ἢ ψυχὴ μου.

Ἀκόμη νὰ δώσουσι | τῶν ἀφεντιῶν τῶν ἐφημερίων τῆς ἐκκλησίας
 τὸ τεσταμένο τοῦ ποτὲ ἀφέντη Φλαγγίνη | καὶ τὰ δύο λίμπρα ὁποῦ ἔχω
 γραμμέναις ταῖς Γράτζιαις¹⁴⁶ ὁποῦ ἐβγαίνουσι κάθε χρόνον, | νὰ τὰ
 κρατοῦσι εἰς φύλαξι οἱ ἐφημέριοι διὰ νὰ γράψουσι κάθε χρόνον ταῖς
 γρά | τζιαις ὁποῦ ἐβγάνουσι καθὼς ἔκανα καὶ ἐγὼ διὰ νὰ ἔχουσι εἰς
 ἐνθύμησι ἀπὸ χρό | νο εἰς χρόνον πόσαις ἐβγάνουσι διὰ νὰ μὴν γένων-
 ται σφάλματα καθὼς εἰς αὐτὰ | ξεκαθαρίζω.

Θέλω εἰς τὸν καιρὸν ὁποῦ θέλουσι πουλήσει τὴν ποσειδὸν¹⁴⁷ τῆς

¹⁴²) = τὰ σημεῖα τῆς διαθήκης ὅπου ἀναφέρονται τὰ κληροδοτήματα (legati).

¹⁴³) = γραπτά. ¹⁴⁴) = ἐπενέβη. ¹⁴⁵) = πληροφορία.

¹⁴⁶) = χάριτες, βοηθήματα. ¹⁴⁷) = ἰδιοκτησία.

Περάγας, | ἄν θελήσῃ ἐκεῖνος ὁποῦ θέλει νὰ τὴν ἀγοράσει νὰ δμπλη-
 γαριστῇ νὰ δίδῃ τὰς εἴκοσι λίτραις | εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Περάγας
 ὁποῦ ἀφίνω νὰ σκοδέρησῃ ἀπὸ τὸ νοίκι | τοῦ σπιτιοῦ Νο 4 νὰ εἶναι,
 τὸ σπίτι λίμπερο ¹⁴⁸ εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀγοραστῆ, ἀλλέως | καὶ δὲν
 θελήσῃ, τὸ αὐτὸ σπίτι νὰ εἶναι πάντα δμπλιγάδο διὰ τὸ αὐτὸ λεγάτο
 διὰ νὰ | γίνονται οἱ λειτουργίαι τῆς Παναγίας καὶ νὰ πέρησῃ καὶ
 τὰς λαμπάδαις καθὼς παρὰ νῶ | γράφω, εἰς δόξαν τῆς Παρθένου καὶ
 βοήθειαν τῆς ψυχῆς μου 'Αμὴν. |

1706 Μαῖου 11 εἰς Βενετία

'Επιθυμῶντας νὰ ξεκαθαρίσω πὼς ἔχω νὰ λάβω ἀπὸ τὸν ἀφέντη
 Ζήσημο Κολομπῆ | ἀπὸ τὴν Κεφαλληνιά καθὼς εἰς τὸ κόντιο του φαίνε-
 ται ὑπογραμμένους ἀπὸ τὸν σιῶρ | Τομάζο τὸν υἱὸν του ἐκατὸ δουκάτα
 λντζίρκα, ἀπὸ τὰ ὅποια θέλω νὰ δώσῃ | τοῦ Θανάση Σκιαδᾶ ὁποῦ τὴν
 σήμερο εὑρίσκειται εἰς τὴν δούλεψί μου, δουκάτα | εἴκοσι πέντε καὶ τοῦ
 ἀφέντη Παπατζώρτζη Κολομπῆ δουκάτα δέκα διὰ νὰ μοῦ | κάμη τόσες
 λειτουργίαι καὶ τὰ ἐπίλοιπα ἀφίνω τοῦ ἄνωθε ἀφέντη Τομάζο Κολομπῆ
 διὰ νὰ παρακαλῇ διὰ τὴν ψυχὴν μου. |

'Ιερὸς Γρηγόριος ὁ Μαρκᾶς βεβαιῶνω τὰ ἄνωθε

Τῆ 24 Μαρτίου 1712 (ὁ Νοτάριος ἔγραψε τὰ κάτωθι) :

«'Εδημοσιεύθη ἡ παροῦσα Διαθήκη ὡς καὶ ὁ Κωδὶκελλος τοῦ
 προειρημένου ποτὲ σεβασμίου ἱερέως Γρηγορίου Μαρκᾶ ἐνώπιον τοῦ νε-
 κροῦ τοῦ ἰδίου καὶ διεβιβάσθη ἀντίγραφον εἰς τὸ 'Εξοχώτατον Γρα-
 φεῖον τῶν ὑδάτων διὰ τὰ 5 τοῖς ἐκατόν».

"Οπισθεν τῆς Διαθήκης ὁ Νοτάριος ἔγραψε τὰ κάτωθι :

«ἐν ἔτει 1706 ἡμέρα Τρίτη Μαῖου ἐνδεκάτη 'Ινδικτιῶν 14η

'Ο σεβάσμιος ἱερὸς Γρηγόριος Μαρκᾶς τοῦ ποτὲ Μάρκου ἐκ Κρή-
 τας, ἐφημέριος τῆς ἐκκλησίας τοῦ 'Αγίου Γεωργίου τῶν Γραικῶν κλπ.
 ἐκάλεσεν ἐμὲ τὸν Δημόσιον Νοτάριον Φραγκῖσκοκ Βέλανον καὶ ἐπὶ πα-
 ρουσίᾳ τῶν κάτωθι μαρτύρων μοὶ παρουσίασε τὴν διαθήκην του κλπ.

Μάρτυρες : ἐγὼ Δὸν Μελέτιος Παπαδόπουλος τοῦ Κωνσταντίνου ἱερὸς
 ἔλληγ

ἐγὼ ὁ Δὸν 'Ιωάννης Λαμπούδης ἐφημέριος τῆς ἐκκλησίας
 τοῦ 'Αγίου Γεωργίου τῶν Γραικῶν κλπ.».

¹⁴⁸) = ἐλεύθερον.

Ἴδου τώρα ὁ Κωδῖκελλός του :

Εἰς δόξαν Θεοῦ 1712 Μαρτίου 2 εἰς Βενετίαν

ἐγὼ ὁ ἱερεὺς Γρηγόριος Μαρκᾶς

Εἰς περασμένους χρόνους ἔκαμα ἓνα τεσταμέντο μὲ γράμματα ἐδικά μου καὶ τὸ | ἐπρεξεντάρισα ¹⁴⁹ εἰς τὸ Καντζέλο ¹⁵⁰ τοῦ ἐκλαμπροτάτου ἀφεντὸς Φραντζέσκου Βέ | λανου. Εἰς τὸ παρτικολάρε ¹⁵¹ ὁποῦ γράφω διὰ τὴν Παναγίαν μου ὁποῦ εἶναι ἡ ἐλπί | θα τῆς σωτηρίας μου, λογιάζω πῶς νὰ ἔχασα τὴν ἐλπίδα μου διατὶ ἂν ἐγὼ δὲν ἦμ | πόρεσα νὰ κάμω τίποτας ὁποῦ ὠμίλουν μὲ ἐλευθερία, πόσον μᾶλλον | ἓνας ἄλλος παγένει διὰ νὰ κάμη πολέμους, ποῦρε ¹⁵² παρακαλῶ τὸν ἐκλαμπρό- | τατον ἀφέντη δετόρε Τζόριτζη Τζανίρη τὸν κομεσάριό μου, ὁ ὁποῖος εἶναι συχνὰ | εἰς τὸ Καπίτολο, νὰ κάμη διὰ τὴν ψυχὴν μου νὰ τὴν ἐλάβη εἰς τὸ σπῆτι του εἰς δύο | χρόνους διὰ νὰ ἔχη καιρὸν καὶ ἐνθύμησι νὰ παρακιᾶ ἐκείνους ὁποῦ ὀπονέρουσι ¹⁵³ | νὰ κοιτηταριοθοῦσι ¹⁵⁴ νὰ παύσουσι τὸν πόλεμο ὁποῦ κάνουν μὲ τὴν Παναγία, | μὰ ἂν περάσουσι οἱ δύο χρόνοι καὶ δὲν ἦμπορέσει νὰ τοὺς καταπέση νὰ ἀφίσουσι | νὰ βαλθῇ ἡ αὐτὴ εἰκόνα ἀπὸ πανωθιὸ ἀπὸ τὴν θύρα ¹⁵⁵ καθὼς γράφω εἰς τὸ τεστα | μέντο μου, τότε θέλω νὰ συμφωνήσουσι οἱ ἀφέντες οἱ κομεσάριοί μου νὰ τὴν | δώσουσι εἰς καμμίαν ἐκκλησίαν ἐδῶ εἰς τὴν Βενετία μὲ τὸν ἴδιο μῶδο καθὼς | γράφω εἰς τὸ τεσταμέντο μου καὶ διὰ νὰ γένοσι ὄλα μου τὰ ἰντερέσα μὲ ποντονα | λιτὰ ¹⁵⁶ καθὼς εἶναι ἡ θέλησίς μου. Ἰνστιτουίρω ¹⁵⁷ τρίτον μου Κομεσάριον τὸν ἐκλαμ- | πρότατον καὶ ὑψηλότατον αὐθέντη Φραντσέσκο Δεμέτζο, τὸν ὁποῖον παρα | καλῶ νὰ μὴ μὲ ἀμπαντονάρη, μὰ τὴν ἀγάπη τὴν πολλὴ ὁποῦ πάντα | μὲ ἐφανερώσε, νὰ μοῦ κοντινουάρη καὶ ὕστερα ἀπὸ τὸν θάνατό μου καὶ νὰ κάμη | νὰ γενῇ ἡ θέλησίς μου μὲ ποντοναλιτὰ εἰς τὰ πάντα, μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους | δύο Κομεσαρίους, τόσον διὰ τὴν Παναγία ὡσὰν καὶ διὰ κάθε ἄλλο μου ἰντερέ | σε. Κομμάτι λεονκόρο ¹⁵⁸ μοῦ εὐρίσκεται εἰς τὸ σκριτόριό μου ὁποῦ μοῦ τὸ ἐκανί | σκεψε ὁ μακαριώτατος Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, τὸ ὁποῖον θέλω νὰ τὸ κά | μουσι τέσερα μερικὰ, νὰ πάρη ὁ καθένας ἀπὸ τοὺς ἀφένταις τοὺς Κομεσα- ρίους | μου τὸ ἓνα καὶ τὸ τέταρτο μέρος νὰ πένουσι τοῦ ἀνηφοῦ μου.

¹⁴⁹) = ἐπαρουσίασα. ¹⁵⁰) = συμβολαιογραφεῖον. ¹⁵¹) = λεπτομέρεια.

¹⁵²) = ὄμως. ¹⁵³) = ἀνθίστανται. ¹⁵⁴) = εὐχαριστηθοῦν.

¹⁵⁵) Εὐρίσκεται καὶ σήμερον ἡ εἰκὼν αὕτη, περὶ τῆς ὁποίας κάμνει λόγον ἐπανειλημμένως ὁ διαθέτης, ὑπεράνω τῆς Ἁγίας Πύλης μεταξὺ τῶν διαστύλων, ὁρατὴ ἀπὸ τὸ ἱερόν.

¹⁵⁶) = ἀκρίβεια. ¹⁵⁷) = ἐγκαθιδρύω.

¹⁵⁸) liocorno=κέρας ζώου τὸ ὁποῖον ἐθεωρεῖτο ὅτι ἔχει μαγικὰς ἰδιότητας.

Μοῦ εὐρίσκειται νὰ ἔχω | καὶ ἓνα μπαστοῦνι, ἀπὸ μαργαριταρόριζα
καομένο, τὸ ὁποῖον ἀφίνω τοῦ 'Υ | ψηλοτάτου ἀφεντὸς Φραντζέσκο
Δεμέτζο τοῦ ἄνωθε.

Δύο εἰκόνες μοῦ εὐρί | σκονται, οἱ ἅγιοι ἐπὶ παῖδες εἰς τὴ | μία
καὶ εἰς τὴν ἄλλην οἱ τρεῖς παῖδες εἰς τὴν | Κάμινον, τὲς ὁποῖες ἀφίνω
τῆς ἐκλαμπροτάτης καὶ ὑψηλοτάτης κυρᾶς | Μαριγέτας Δεμέτζο θυγα-
τέρας τοῦ ὑψηλοτάτου ἀφεντὸς Φραντζέσκο διὰ νὰ | τὲς ἔχη βοήθεια οἱ
ὁποῖες εἶνε μὲ σοάτζες μαῦρες καὶ μὲ κρουσιτάλι | ὀμπροστάς.

Εἰς τὸ σπίτι μου εὐρίσκειται εἰς τὴν ὕψηροσίαν μου ὁ Σπῦ | ρος
Κολομπῆς υἱὸς τοῦ ποτὲ ἀφεντὸς Ζησίμου ἀπὸ τὴν Κεφαλωνιά τοῦ ὀ-
ποίου | ἀφίνω νὰ τοῦ δίδουσι κάθε χρόνο δουκάτα δώδεκα εἰσὲ ὄλη
του τὴ ζωὴ καὶ | ὅστερα ἀπὸ τὴ ζωὴ του νὰ μένουσι εἰς τὴν κληρονο-
μία μου. Ἀκόμη θέλω | νὰ τοῦ κάμνουσι τὴ μεζάδα¹⁰⁰ του καὶ νὰ πλη-
ρῶνουσι τὸ ναῦλό του καὶ ὅ,τι ἄλλο τοῦ χρεὶ | ἀζεται, διὰ νὰ ὑπάγη
εἰς τὸ σπίτι του, νὰ τοῦ δίδουσι τὴν κασέλα μου τὴν κά | ρινη ἐκείνη
ὁποῦ ἔχω ἀπὸν κάτωθε ἀπὸ τὰ ἅγια λείψανα, νὰ τοῦ δώσουσι | ἔξι ὑ-
ποκάμισα ἀπὸ τὰ καινούργια μου, ἔξι τζιπὸνια καὶ ἔξι βρακιὰ | λινὰ
καὶ ἔξι ζευγάρια καλτσόνια λινὰ καὶ ἄλλα ἔξι ὀργουλένια ἀπὸ τὰ | βαμ-
μένα καὶ δύο ζευγάρια ποῦ ἔχω δεμπαβέλα ῥοβάνα¹⁰⁰, νὰ τοῦ δώσουσι
| τὴν Παναγία ὁποῦ εἶναι εἰς τὴν ἄλλη κάμαρα, παλαιά, μὲ ἓνα στε-
φάνι | ἀργυρὸ καὶ τὴν ἄλλη ὁποῦ ἔχει τὴν μαύρη κνιζόλα μὲ φιδόρα μὲ
χρυσᾶ | ἀπάνου. Ἀκόμη νὰ τοῦ δώσουσι καὶ τοὺς Ἀρίους Δέκα ἐκεί-
νους ὁποῦ ἄφισα τοῦ ποτὲ | ἀφέντη Μάρκο Καγιάννη καὶ τὰ δύο κουά-
δρα ὁποῦ ἔχω εἰς τὸ πόρτεγο εἶναι | εἰς τὸ ἓνα ὁ ἀφέντης Χριστὸς καὶ
σηκώνει τὸ Σταυρὸ καὶ εἰς τὸ ἄλλο ἔχει τὰ πάθη | τοῦ ἀφεντὸς τοῦ
Χριστοῦ. Ἀκόμη θέλω νὰ τοῦ δώσουσι τὸ στρῶμα ὁποῦ θέλει καὶ |
δύο ζευγάρια σεντόνια καὶ δύο μαξιλάρια, νὰ τοῦ δώσουσι καὶ τὴ βα-
λί | τζα μου τὴ μεγάλη καὶ δέκα δουκάτα νὰ τὰ βασιτᾶ εἰς τὸ σπίτι
τους. |

Καὶ ἂν ὁ Σπῦρος θελήσῃ νὰ γένη ἱερέας θέλω νὰ τοῦ δώσωσι μιὰ
μούδα¹⁰¹ ἱερὰ φορηθᾶ | ἥγουν τὸ πράσινο φελόνι ταμπὼ μὲ τὸ πετρα-
χῆλί του καὶ ὑπομάνικα | καὶ ἓνα στιχάρι, τὸν ἄερα τὸν πράσινο ῥεκα-
μάδο μὲ τὸ ποτηροκάλυμμα | καὶ δισκοκάλυμμα καὶ δύο κομμάτια
ἅγια λείψανα ἀπὸ ἐκεῖνα ὁποῦ ἔχω | εἰς τὲς σκάτολες καὶ τὸ Εὐαγγέλιο
τὸ μεγάλο σταμπάτο καὶ ἓνα Εὐαγγέλιο | ὁποῦ ἔχω χειρόγραφο μὲ βε-
λουδο ἀπόξου κόκκινο τὸ ὁποῖον ἔχει ἀπὸ τὴν μία | μερέα ἓνα σταυρὸ

¹⁰⁰) mesata καὶ misa εἶναι τὸ αὐτό. Ἐγράψαμεν ἤδη τί ἐσήμαινεν.

¹⁰⁰) μπαβέλλα ῥοβάνα = χρῶμα μαῦρο κοκκινωπὸν.

¹⁰¹) muta = ἀλλαξιά.

ἀργυρὸ καὶ ἔξι φιογῶρες στρογγυλές καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος | ἔχει ἓνα
σταυρὸ ἀργυρὸ καὶ τέσσερες φιογῶρες στρογγυλές.

Ἡ ἐκλαμπροτά | τη κυρία Ρεγγίνα Ἐρίτζο ἔτυχε εἰς τὴ Βενετία
καιρὸν περασμένο, ἡ δ' | ποία μου ἔσεστέρισε μὲ μεγάλην ἀσιστέντζα¹⁶²
καὶ ἀγάπη εἰς τὴν ἀρρώστεια μου | τὴν μεγάλην, τῆς ὁποίας θέλω νὰ
τῆς δίδουσι κάθε χρόνο τέσσερα δουκάτα | νὰ παρακαλῆ διὰ τὴν ψυχὴ
μου καὶ ὕστερα ἀπὸ λόγον τῆς νὰ τὰ δίδουσι | τῆς σινιόρας Περίνας
τῆς ἀδελφῆς τῆς καὶ ὕστερα ἀπὸ τὲς δύο νὰ μένουσι | εἰς τὴν κληρονο-
μία μου

Τοῦ ἀφέντη Φραντζέσκο Μπὸν τοῦ πολλά μου | ἡγαπημένου ἔχω
πολλές δμπληγατζιόνες¹⁶³ καὶ οἱ δυνάμεις δὲν σεοβίρουσι νὰ κά | μουσι
ἐκεῖνο ὁποῦ εἶναι τὸ πρέπον καὶ παρακαλῶ τὸν ἀφέντη τὸν Θεὸν | νὰ
τοῦ δώσῃ τὴν ἀνταμοιβή καὶ εἰς τὰ παιδιὰ του καὶ εἰς τὰ ἐγγόνια του
καὶ διὰ νὰ | μὴ σβύσῃ εἰς τὸν καιρὸ του ἡ ἐνθύμησί μας θέλω νὰ τοῦ
δώσουσι τὸ μαχαῖρι καὶ | περοῦνι καὶ μία κούπα ὁποῦ ἔχει ἐνταγιάδο
τὸν ἅγιον Ἀντώνιο καὶ τὸ σβελάρι¹⁶⁴ τὸ μεγάλο ὁποῦ | ἔχω ὄξον εἰς τὸ
πόρτεγο¹⁶⁵ μὲ τὴν κασέλα του.

Μέσα εἰς τὴ βαλίτζα μου τῆ | μικρὴ εἰς μίαν σκάτολα εὐρίσκονται
δύο κομμάτια λεονκόρονο καὶ | θέλω νὰ τὸ εὐρουσι νὰ τὸ δώσουσι τὸ
ἓνα κομμάτι τοῦ ἀφεντὸς Φραντζέσκου Μπὸν | καὶ τὸ ἄλλο νὰ τὸ δώ-
σουσι τοῦ Σπύρου Κολομπή. Ἀκόμη ἀφίνω τοῦ αὐτοῦ ἀφεν | τὸς
Φραντζέσκου Μπὸν τὸ σκριτθριο ὁποῦ ἔχω ἀπὸ νογέρα¹⁶⁶ μὲ κυπαρί-
σι | μὲ τὸ ταβολίνι¹⁶⁷ του διὰ νὰ τὸ κρατῆ εἰς τὴν κάμαρά του νὰ μού
ἐνθυμᾶται. |

Τοῦ Τζοριτζέτου ἐγγόνου τοῦ ἀφεντὸς Φραντζέσκο Μπὸν θέλω νὰ
τοῦ δώσουσι μία | κούπα ὁποῦ ἔχω ἀργυρῆ, παραχρονσωμένη καὶ τοὺς
ἀφίνω καὶ τὴν εὐχὴ μου ἐξ | ὀλης μου τῆς καρδιᾶς.

Μὲ τὸν ἀφειτούαλε μου ὄξον εἴκαμα καὶ τοῦ ἐκάμασι | τοὺς κόντους
τοὺς ξάστερους καιρὸν περασμένον καὶ τοὺς ἔδωκα εἰς τὰ χέρια | του
καὶ ἔχω καὶ μία κόπια εἰς τὸ λίμπρο μου μέσα καὶ θέλω καὶ τοῦ ἀφί-
νω | ἀπὸ ὄλο τὸ χρῆος τὰ ἔμισά καὶ τὰ ἄλλα ἔμισά νὰ τὰ σκουδάρουσι
οἱ ἀφέντες οἱ κομισάριοί μου διὰ νὰ δώσουσι τὰ λεγάτα μου καὶ εἰς τὸ
λίμπρο μου | θέλουσι εὐρῃ ξεκαθαριστὰ τὸ χρῆος του.

Τζῆ Ὀλίβας Γηρότο ἄφισα εἰς τὸ | τεσταμέντο μου πέντε δουκάτα
ἡ ὁποία ἀπόθανε καὶ θέλω νὰ τὰ | δώσουσι τῆς θυγατέρας τῆς διὰ μία

¹⁶²) = ὑποχρεώσεις.

¹⁶³) assistere, assistenza = περιποιοῦμαι, περιποιήσις.

¹⁶⁴) σβελάρι = sveglia = ξυπνητήρι. ¹⁶⁵) = τὸ κύριον δωμάτιον τῆς οἰκίας.

¹⁶⁶) νογέρα = καρδιά. ¹⁶⁷) = τραπεζάκι.

φορά. Ἀκόμη δὲν θυμοῦμαι ἂν ἄφισα | τῆς Τζουάνας Κόπου εἰς τὸ
τεσταμένο μου καὶ ἂν λάχῃ νὰ μὴ τῆς ἄφῃσα θέλω | νὰ τῆς δώσουσι
δουκάτα τέσσερα διὰ μία φορὰ νὰ παρακαλῇ διὰ τὴν ψυ | χή μου.

Τοῦ Σάντου Γηρότου θέλω νὰ τοῦ δώσουσι δουκάτα πέντε διὰ μία
φορὰ, καὶ | τοῦ Σάντου Καλιγάρου δουκάτα τέσσερα διὰ μίαν φορὰ.
Καὶ | τοῦ Τζουάνε τοῦ ἀδελφοῦ του ἄλλα τέσσερα διὰ μία φορὰ νὰ πα-
ρακαλοῦνε | διὰ τὴν ψυχὴν μου.

Εἰς τὸ τεσταμένο ἄφισα τοῦ ἀφεντὸς Παπαμιχαῆλ | Σολομὸν μιὰ
μούδα ἱερὰ τὰ ὅποια τοῦ τὰ ἔδωσα καὶ θέλω ὅτι αὐτὰ | ὅπου γράφω
εἰς τὸ τεσταμένο μου, νὰ τὰ δώσουσι τοῦ κὺρ Διάκου Φραντζέ | σκο
Κολομπὴ νὰ παρακαλῇ διὰ τὴν ψυχὴ μου, καὶ νὰ τοῦ δώσουσι καὶ
δύο κομμάτια ἅγια λείψανα ἀπὸ ἐκεῖνα ὅπου ἔχω εἰς τὲς σκάτολες καὶ
τὸ κόνι | σμα τὴν ἔγερσι τοῦ Λαζάρου ὅπου ἔχει κνιζόλα στενὴ χρυσο-
μένη.

Τῆς κυ | ρίας Μαριέτας Κονταρῆ δουκάτα τέσσερα διὰ μίαν φορὰ.

Τῆς σινιόρας | Μπέτας Λαμπούδη ἄλλα τέσσερα διὰ μίαν φορὰ.

Τῆς σινιόρας Μπέτας | Κάκνη¹⁸⁸ ἄλλα τέσσερα διὰ μίαν φορὰ.

Τῆς Ἐλενέτας | Πρασινικοπούλας ἄλλα τέσσερα διὰ μίαν φορὰ.

Τῶν Σιπιεροπούλων ἄλλα τέσσερα διὰ μί | αν φορὰ.

Τῆς κυρίας Ἐργινοῦσας Καντζηλιέρη δουκάτα δύο διὰ μίαν | φορὰ.

Τῆς κυρὰ Μαθιᾶς Κονταρῆ δουκάτα δύο διὰ μίαν φορὰ.

Τῆς Σαν | τίνας ὅπου στέκει κάτω εἰς τὸ μετζάδο δουκάτα δύο διὰ
μίαν φορὰ.

Τῆς Πολύδωρης δουκάτο ἓνα διὰ μίαν φορὰ.

Τῆς Κολόνενας καὶ τῆς θυγατέρας | τῆς τῆς Λιανόρας δουκάτο ἓνα
τῆς κάθε μιᾶς διὰ μία φορὰ.

Τῆς | Τζανέτας Μοροπούλας δουκάτα δύο διὰ μίαν φορὰ.

Τῆς κυρᾶς Τζουὰ | νας Βενετάντο ἀφίνω νὰ τῆς δίδουσι κάθε χρό-
νο δουκάτα δύο νὰ παρακαλῇ διὰ τὴν ψυχὴν μου.

Ἀκόμη ἀφίνω τῆς Μαρίας θυγατέρας τῆς ποτὲ | Βιτώριας Δαφνο-
μήλη ὅπου στέκει τὴν σήμερο στὸ σπῆτι ὅπου στέκω νὰ | τῆς δίδουσι
κάθε χρόνο δουκάτα ἕξι διὰ τὴν ἀσιστέντζα ὅπου μοῦ | ἔκαμε εἰσὲ ὄλη
τῆς τὴν ζωὴν καὶ ὅσπερα ἀπὸ τὴ ζωὴ τῆς νὰ μένουσιν | εἰς τὴν κληρο-
νομία μου.

Ὅλίγα σολδία μοῦ εὐρίσκονται νὰ ἔχω μέ | σα εἰς τὸ σκαμπέλο μου
καὶ ἂν δὲν φιτάνουσι νὰ γένη ἢ θανὴ μου καὶ νὰ πλη | ρώσουσι τὰ λε-

¹⁸⁸⁾ Ἡ οἰκογένεια Κάκνη ἦτο ἐκ Ζακύνθου. Τῆς οἰκογενείας ταύτης ἦτο
καὶ ἡ σύζυγος τοῦ Νικολάου Σαλαμὸν—τοῦ πατρὸς τοῦ ἔθνικοῦ ποιη-
τοῦ—ἡ Μαρίνα Κάκνη.

γάτα μου, θέλω νὰ πουλήσουσι τὸ ὀλίγο ἀσῆμι ὁποῦ μοῦ εὐρίσκεται, |
ἔξω ἀπὸ ἐκεῖνα ὁποῦ ἀφίνω ἄνωθεν καὶ ἀπὸ ἐκεῖνα ὁποῦ ἀφίνω τοῦ
ἀνη | σοῦ μου, διὰ νὰ κάμουνσι τὰ χρειαζόμενα καὶ καθὼς σκοδάρου-
σι¹⁶⁹ ἀπὸ τὰ | πρὸ καὶ ἀπὸ τὴν ἠντιράδα τῆς Περάγας, θέλουσι κομο-
δάσει τὰ πάν | τα.

Τοῦ Ἑλίας Κολομπῆ υἱοῦ τοῦ ποτε Ζήσιμον ὁποῦ εὐρίσκεται | εἰς
τὸ Σεμινάριο Φλαγγίνη θέλουσι νὰ τοῦ δίδουσι κάθε χρόνο δουκάτα |
δύο τὸν καιρὸν ὁποῦ ἤθελε σταθῆ εἰς τὸ Σεμινάριο καὶ νὰ τοῦ δώσου-
σι καὶ τὸν | ἅγιον Γεράσιμον καὶ ὅταν ἔξη ὁ καιρὸς νὰ πάγη εἰς τὴν
πατριδα του | νὰ τοῦ δώσουσι διὰ μίαν φορὰν δουκάτα δέκα διὰ νὰ
κάμη τὴν μίσα του. |

Τοῦ Ἀθανάση Σκιαδᾶ νὰ τοῦ δίδουσι καὶ αὐτοῦ δουκάτα δύο κά-
θε χρόνο | τὸν καιρὸν ὅπου ἤθελε σταθῆ εἰς τὰ μέρη ἐπιῦτα καὶ νὰ τοῦ
δώσουσι καὶ δύο | ποκάμισα.

Τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας ὅπου ἔχει εἰς τὸ ἕνα τῆς πλά | γι τὸν ἅ-
γιον Νικόλαον καὶ εἰς τὸ ἄλλο τὸν ἅγιον Γεώργιον ἀφίνω τοῦ ἀφεντὸς
δειῶρε | Νικόλα Μπουμπούλη διὰ σημεῖον ἀγάπης. Ὅσον ἀλεῦρι | ἄ-
βαντζάσει εἰς τὸ κασόνι μου θέλω νὰ τὸ δώσουσι τῆς ἀνηψιάς μου τῆς
Μη | τροδώρας ἢ ποῦρε¹⁷⁰ τῆς ἀνηψᾶς τῆς τῆς Πραξίας καὶ νὰ τῆς
δώσουσι καὶ ὅ,τι | ἄλλο εἶναι χρειαζόμενο διὰ νὰ μοῦ κάμουνσι τὰ μνη-
μόσυνά μου εἰς τὸν χρό | νον καὶ ἂν δὲν ἀβαντζάσει νὰ τῶς τὸ ἀγορά-
σουσι.

Εἰς τὸ ἀρμάρι ὁποῦ ἔχω τὰ | λίμπρα μου εἶναι μία σακούλα μπλά-
βη, τὰ προτζέσα¹⁷¹ τῆς λήτες¹⁷² ὁποῦ | μᾶς ἐκάμασι οἱ ἀφέντες οἱ
Μπαδοβέροι διὰ τὴν ποσειδὸν τῆς Περά | γας καὶ κάμποσα ἄρμπουρα
σταμπάδα¹⁷³ καὶ θέλω νὰ τὰ δώσουσι τοῦ ἀφέν | τη τοῦ Φραντσέσκο
τοῦ Μπὸν ὁποῦ καὶ αὐτὸς ἔχει ἰντερέσε εἰς τὴ Περά | γα νὰ τὰ φυλά-
ξη διὰ κάθε χρεια, διατι ἐγὼ τὰ ἀνεμάζωξα μὲ πο | λὺν κόπον καὶ ἔ-
ξοδα καὶ ἄς ἔχη τὴν ἔγνοια τους νὰ μὴ χαθοῦσι διατι δὲν | τὰ θέλει
εὔρη μὲ εὐχολία.

Μίαν εἰκόνα ἔχω τοὺς Ἀγίους Πάντες τὴν | ὁποῖαν ἀφίνω τοῦ ἀ-
φεντὸς Κάρλου Κόλα ἀπὸ τὸ Τζάντε διὰ σημεῖον | ἀγάπης.

Ἀπὸ τὸν σινιὸρ Τομάζο Κολομπῆ ἔχω νὰ λάβω καθὼς φαίνεται
| εἰς τοὺς κόντους μας ἀπογραμμένους ἀπὸ τὸ χέρι του τὸν καιρὸν
ὁποῦ ἐσοῦδα | ζε εἰς τὴν Μπάδοβα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα θέλω νὰ δώσῃ τοῦ
ἀφεντὸς Παπα | γιώργη Κολομπῆ δουκάτα δέκα νὰ μοῦ κάμη τόσες

¹⁶⁹) σκοδάρω, σκοδέρω, σκουδάρω = εἰσπράττω. ¹⁷⁰) oppure = ἢ,

¹⁷¹) = αἱ δικογραφίαι. ¹⁷²) = δικαστικοὶ ἀγῶνες.

¹⁷³) ἄρμπουρα σταμπάτα = σχεδιαγράμματα.

λειτουργίες και τὸ ἕστος τὸ | ἀφίνω τοῦ αὐτοῦ σινιὸρ Τομάζου διὰ
σημεῖον ἀγάπης.

Ἄφίνω τὸν ἄγιον Λου | κᾶν τοῦ ἀφέντη Νικολὸ Φριέλη και νὰ τοῦ
δώσουσι κάθε χρόνο τὸ λεγάτο | ὁποῦ ἀφίνω τῆς ποτὲ Μπενιᾶς τῆς ἀ-
δελφῆς του εἰσὲ ὄλη του τὴν ζωὴ και ἕστερα | ἀπὸ τῆ ζωὴ του νὰ μέ-
νουσι εἰς τὴν κληρονομίαν μου.

Ἄφίνω τοῦ ἀξαδέλφου | μου τοῦ ἀφέντη τοῦ Μάρκο Προκατζιάντε
τὸ καλαμάρι μου τὸ ἀργυρὸ | μὲ τὸ σαλσέρι¹⁷⁴ του τὸ ἀργυρὸ. Ἀκόμη
εἰς τὸ τεσταμέντο μου ἄφισα νὰ τοῦ δί | δουσι τὸν κάθε χρόνο ἓνα σακ-
κι στάρι και μία βαρέλα κρασι ἀπὸ τὴν Πε | ράγα και κοισιδεράρω
πὼς τοῦ εἶναι δύσκολο, και διὰ ταῦτος τὸ ἀνουλλάρω¹⁷⁵ | και θέλω νὰ
τοῦ δίδουσι κάθε χρόνο δουκάτα δώδεκα εἰσὲ ὄλη του τὴν ζωὴν | ἀπὸ
τὴν Ἰνιράδα τῆς Περάγας. Ἀκόμη τοῦ ἀφίνω τὸ σκριτόριο τὸ κυπα-
| ρισένιο τὸ μεγάλο ὁποῦ ἔχω ἀπάνου εἰς τὸ ἀρμάρι μου τὸ μεγάλο,
δί | δοντάς του ὀμπλιγο μὲ κόμοδό του νὰ δώση νὰ κάμουσι δώδεκα
λειτουργί | ες διὰ τὴν ποτὲ Ἐλενέτα Προκατζιάντε. Ἐνα Σὰν Γκερό-
| λαμο ἔχω ἄν | τίγο¹⁷⁶ και τὸν ἀφίνω τοῦ ἀφεντός Ἀντιώνη Προκατζι-
άντε υἱοῦ τοῦ σινιὸρ Ἀουρέ | λίου διὰ σημεῖον ἀγάπης.

Τοῦ ἀφέντη τοῦ Παπαλαμπούδη θέλω νὰ | δώσουσι δουκάτα ἔξι
διὰ μίαν φορὰ νὰ παρακαλῆ διὰ τὴν ψυχὴν μου.

Τῆς φι | λιόιζας μου τῆς Ἐλενέτας γυνῆς τοῦ σινιὸρ Νικολέτου
Κανάκη θέλω νὰ τῆς δίδου | σι δουκάτα τέσσερα διὰ μίαν φορὰ νὰ
παρακαλῆ διὰ τὴν ψυχὴν μου.

Τοῦ και | λογέρου τοῦ Μπαρότση θέλω νὰ δώσουσι δύο δουκάτα διὰ
μίαν φορὰ νὰ παρα | καλῆ διὰ τὴν ψυχὴν μου.

Ἐγὼ χάριτι θεῖα χρεὴν δὲν ἀφίνω, μὰ ἄν λάχη ἀφί | νω τοὺς ἀ-
φέντες τοὺς κομεσάριους μου νὰ τὰ κομοδάρουσι διὰ νὰ μὴν ἔχη | νὰ
δώση κόντο ἢ ψυχὴν μου.

Εἰς τὴν Κομισαρία τοῦ ποτὲ Μικέλη Φολεροῦ | μὲ ἐμπερδεύουσι οἱ
ἁμαρτίες μου και ἐγὼ ἀφιδαρεύτηκα¹⁷⁷ εἰς τοὺς ἀφέντες | τοὺς συντρό-
φους μου και ἄφρικα και ἐμανατζάρασι¹⁷⁸ εἰσὲ ὄλα τὰ πάντα και ἐμένα
| ἔτρεχε τὸ ὄνομά μου και νὰ μὴ διγοουσταριστῶ¹⁷⁹ μὲ τὴν ἀφεντία
τους δὲν | τοὺς ἔκαμα ποτὲ κανένα προτέστο περβία τοῦ παλατίου¹⁸⁰
και ἔκαμα πολ | λὸς μόδους νὰ ἐλευθερωθοῦμε και ἔκαμα πολλὰ πα-
ρακάλια τῶν ἀφεν | τῶν τῶν συντρόφων μου νὰ ἰδοῦσι νὰ ἐλευθερω-

¹⁷⁴) σαλσέρι = τὸ τρυπητὸ δοχεῖο ὅπου ἔβαζαν τὴν ἄμμον.

¹⁷⁵) ἀνουλλάρω = ἀκυρώνω. ¹⁷⁶) = ἀρχαῖος, παλαιός.

¹⁷⁷) = ἐμπιστεύομαι. ¹⁷⁸) = διαχειρίζομαι.

¹⁷⁹) disgustare = δυσαρεστοῦμαι.

¹⁸⁰) προτέστο πέρ βία τοῦ Παλατίου = διαμαρτυρία διὰ τοῦ δικαστηρίου.

θοῦμε καὶ ποτὲ δὲν ἤμπό | ρεσα νὰ δῶ ἕνα τέλος καὶ τὸ ρεμετέρω¹⁸¹
εἰς τὸ κριτήριο τοῦ ἀφεντὸς τοῦ Θεοῦ ὁποῦ | αὐτὸς εἰξεύρει πὼς ἐγὼ
δὲν ἔμανετζάρω καὶ εἰς τὴν κοσέντζια τῶν αὐτῶν μου | συντρόφων
καὶ ρεκομανιάρω τὴν αὐτὴ ὑπόθεσι τοῦ ὑψηλοτάτου ἀφεντὸς | Φραν-
τσέσκου Δεμέτζο νὰ μὴν ἀφίση νὰ μοῦ γενῆ κανένα προεγκιουδίτζιο¹⁸². |

Εἰς τὸ σπίτι μου εὐρίσκειται ἕνα ἀρμάρι ἀλπεδένιο¹⁸⁴ μὲ τὲς γρα-
φὲς καὶ λί | μπρα ὁποῦ εὐρεθῆκασι τοῦ ἀδιοῦ Φουλεροῦ ἀπὸ τὲς ὁποῖες
εἰς διαφόρους καὶ | ρουὲς ὁποῦ ἐχρειαστήκασι, ἐβγάλασι διάφορες γρα-
φὲς καὶ λίμπρα καὶ δὲν τὰ | ἐναγύρασι εἰς τὸ ἀρμάρι μὰ εὐρίσκονται
εἰς τὰ χέρια τῶν ἀφεντιῶν | τῶν Κομεσαριῶν. Τὸ ἄλλο πρᾶγμα τῆς Κο-
μεσαρίας ὁποῦ εἶχα εἰσὲ φύ | λαξι καὶ ἐκρατούσαμε μίαν καμάρια δι'
αὐτὸν καὶ ἐπλέρωνα ἐγὼ τὸ | νοῖκι τὸ ἐκονσενιάρωσι¹⁸⁵ οἱ ἀφέντες οἱ
σύντροφοί μου τὸ ἐρένιο¹⁸⁶.

Ἐγὼ εἰς καὶ | ρὸν περασμένο ἤκαμα τοῖς κόντους μου ἀπὸ τὸν
ποτὲ ἀφέντη Τζῶρ | τζη Λαμπούδη καὶ εἶχα νὰ λάβω καὶ μοῦ τὰ ἔδω-
σε ὁ ἀφέντης ὁ δετόρες ὁ Ἄν | τρουτίζος καὶ κἀνω κόντιο νὰ ἔχω νὰ
λάβω ὡς καθὼς φαίνεται εἰς τὸν κόντιο | ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἔχει μία κό-
πια ὁ αὐτὸς δετόρες ὁ Ἄντρουτίζος καὶ ἀβεργίρω | τὸν ὑψηλότατο ἀ-
φέντη Φραντζέσκο Δεμέτζο, τὸν κομισάριό μου πὼς ἔχω | τὸ κόντιο μέ-
σα εἰς ἕνα μάλιστα δεμένο καὶ εἰς ἐκεῖνο φανερώνει τὰ | ὅσα ἐγὼ ἔμανε-
τζάρω καὶ παρακαλῶ τὴν ὑψηλότητά του νὰ μὴν ἀφίση | νὰ μοῦ γενῆ
κανένα προεγιουντίτζιο. Τὰ κατὰ τῆς Νοβέντιας ἀπὸ λογαρια | σμὸ τοῦ
Τζουάνε Μιάνη Ρίτζο ἔδωκα τὸ ποσέσιο¹⁸⁷ τῆς ἀδελφῆς του τῆς Κά- |
τες καὶ σκοδέρει τὴν Ἰντραδά ἀπὸ τὸν χρόνον τὸν περασμένον καὶ θέλω
νὰ | τοὺς δώσουσι τὸ λιμπρέτο τῆς δέιτζι μας¹⁸⁸ καὶ τὸ λίμπρο δὲ ρι-
τζέβερο, νὰ | τὰ φυλάγη διὰ καουτζιό της καὶ ἔχω καὶ ἕνα προτζέσο μὲ
τὸ δεσέγκο¹⁸⁹ | διὰ τοὺς κάμπους τοῦ Σάν Λάζαρο καὶ ἂν δὲν τῆς
τὸ ἔχω δοσμένο νὰ τῆς | τὸ δώσουνε.

Τοῦ ἀφέντη τοῦ δετόρε τοῦ Χριστόφορο τοῦ πολλὰ ἠγαπημένου μου
θέ | λω νὰ τοῦ δώσουσι τὴν εἰκόνα ποῦ τοῦ ἀφίνω εἰς τὸ τεσταμέντο
μου καὶ νὰ τοῦ δώσουσι | καὶ ἔξι δουκάτα διὰ μίαν φορὰ εἰς σημεῖον
ἀγάπης.

Τοῦ Σαλβαδόρου υἱοῦ τῆς σι | νιόρας Μπέτιας Λαμπούδη καὶ Ἰω-
άννη τοῦ ἀδελφοῦ του νὰ δώσουσι καθενὸς δύο | δουκάτα διὰ μίαν φο-
ρὰ νὰ παρακαλοῦσι διὰ τὴν ψυχὴ μου.

¹⁸¹) = ἐπαφίεμαι. ¹⁸²) = συνείδησις. ¹⁸³) = ζημία.

¹⁸⁴) ἀλπεδένιο = ἀπὸ πεύκη. ¹⁸⁵) = παραδίδω. ¹⁸⁶) = κληρονόμος.

¹⁸⁷) ποσέσιο = κυριότης. ¹⁸⁸) = δεκάτη.

¹⁸⁹) disegno = σχεδιάγραμμα.

Θέλω τὴν ἡμέρα | ὁποῦ ὁ ἀφέντης ὁ Θεὸς δεκτῆ τὴν ψυχὴ μου νὰ δώσουσι τῶν κυρὰ Καλο | γράδων τῶν ἐδικῶν μου κάθε μιᾶς ἕνα δουκάτο νὰ κάμουσι μίαν | παράκλησι διὰ τὴν ψυχὴ μου.

Παρακαλῶ τὸν ἐκλαμπρότατο ἀφέντη | Τζόρτζη Τζαντήρη τὸ Κομεσάριό μου νὰ πάρη τὸν κόπον νὰ σκοδέρη εἰς τὴν | Περάγα διατι ἐκείνος εἶναι γείτονας καὶ δὲν τοῦ εἶναι πείραξι.

Τζι ὄνοράν | τζες¹⁹⁰ τὸ πουλάμε¹⁹¹ τότε παρακαλῶ νὰ μὴ τις βάνη εἰς κόντο μὰ νὰ πέμ | πη τοῦ Ἄρχου δύο ζευγάρια καπόνους¹⁹² καὶ τὸ ἐπίλοιπο νὰ μοιράζουσι μὲ | τὸν ἀφέντη τὸ δευτέρω τὸ Βάρδα καὶ τοὺς παρακαλῶ νὰ τὸ δεκτοῦσι. |

Τὴν Παναγία ὁποῦ ἄφινά τοῦ ποτὲ ἀφέντη Φραντζέσκο Φοσκαρίνη θέ | λω νὰ τήνε δώσουσι τοῦ ὑψηλοτάτου ἀφεντός Νικολό, τοῦ υιοῦ του, καὶ ἴονε | παρακαλῶ νὰ τὴν ἀτζετάρη.

Θέλω ὅταν δίδουσι τὰ ὀνόματα τῶν ἁ | πεθαμένων μου εἰς τὲς ἐκκλησίες ὁποῦ γράφω εἰς τὸ τεσταμέντο μου, νὰ | γράφουσι καὶ τὰ ὀνόματα τῆς Μαρίας καὶ Νικολοῦ διὰ νὰ τὰ μνημονεύ | ούσι καὶ αὐτά.

Ὁ ὑψηλότατος ἀφέντης Πιέτρος Μαφέτης ἄνοιξε εἰς τὴν | Περάγα μὲ πρόπρια αὐτοριτὰ¹⁹³ ἕνα παρεθύρι μεγάλο τὸ ὁποῖο | μᾶς ἐφέρει μεγάλο προγιουδίτζιο καὶ δὲν ἤμπόρεσα μὲ ὄλους τοὺς λογα | ριασμοὺς ὁποῦ τοῦ εἶπα, νὰ θελήσῃ νὰ τὸ σφαλίσῃ μὲ τὸ καλὸ καὶ κορέρει¹⁹⁴ | κάουσα¹⁹⁵ εἰς τὴν Ἀβογαρία¹⁹⁶ καὶ θέλω ἂν δὲν τήνε τελειώσω ἐγὼ τὲς ἡμέρες ἐτοῦτες | νὰ τήνε τελειώσουσι οἱ ἀφέντες οἱ κομεσάριοί μου χωρὶς ἄργητα καιροῦ διό | τι μὲ τὰ λόγια του μᾶς ἐπέρασε πὼς θέλει κομοδατζιόν¹⁹⁷ καὶ εἶναι περα | σμένα δύο χρόνια καὶ ὅ,τι κάμει χρεία νὰ ξοδιάσουσι ἀπὸ τὰ καλά μου. |

Τὸ Σπύρο νὰ μὴ βιαστοῦσι νὰ τὸν λιπεντσιάρουσι¹⁹⁸ διατι αὐτὸς κατέχει ὅλα μου τὰ ἴν | τερέσα, τὰ μέσα καὶ τὰ ὄξου καὶ θέλει δώσει μεγάλη δούλεψι τῶν ἀφεντιῶν | τῶν Κομισαρίων καὶ θέλω ὅσον καιρὸν σταθῆ εἰς τὴ Βενετία νὰ τοῦ κάνουσι τῆς | σπέζες¹⁹⁹ καὶ ὅ,τι ἄλλο τοῦ χροιαστῆ, οἱ ἀφέντες οἱ κομεσάριοί μου.

Τοῦ ἀφέντη τοῦ Φραν | τέσκον τοῦ Μπὸν τοῦ πολλὰ μου ἡγαπημένου ξεκομανιάρω τὰ Ἰντερέσα μου | ὥσαν καὶ αὐτὸς ὁποῦ ἔχει νὰ κάμῃ ὄξου, ὥσαν ὁποῦ περνᾷ μεγάλη ἀγάπη ἄνα | μεσό μας καὶ διὰ ταῦτα τότε ἀφίνω καὶ αὐτὸν Κομεσάριό μου καὶ θέλει μὲ | ψέξῃ κάθε

¹⁹⁰⁾ onoranze = τὰ πρὸς τιμὴν δῶρα.

¹⁹¹⁾ pollame = πουλερικά.

¹⁹²⁾ caronni = τὰ παχειὰ κοιόπουλα.

¹⁹³⁾ propria autorità — αὐθαιρέτως

¹⁹⁴⁾ = τρέχω.

¹⁹⁵⁾ causa = δίκη.

¹⁹⁶⁾ Avogaria (del Comun) = πολιτικὸν καὶ ποινικὸν Δικαστήριον.

¹⁹⁷⁾ κομοδατζιόν = συμβιβασμός.

¹⁹⁸⁾ = ἀπολύω.

¹⁹⁹⁾ = ἔξοδα.

ἕνας διατὶ εἶναι ὀλίγη ἢ φακοῦτὰ²⁰⁰ καὶ ἀφίνω πολλοὺς Κομε | σα-
ρίους, μὰ ὅλοι εἶνε φίλοι μου ἠγαπημένοι καὶ τοὺς παρακαλῶ σὴν ἀ-
γάπη | ὅποῦ ἐπέρασε ἀνάμεσά μας νὰ τὴν φανερώσουνε καὶ μὲ τὸ θά-
νατό μου | καὶ τοὺς ἀφίνω τὴν εὐχή μου ἐξ ὅλης μου τῆς καρδίας²⁰¹
καὶ ἐτοῦτο εἶναι τὸ τέλος τοῦ ἀνωθέ μου Κωδικέλλου, κονφερμάροντας
εἰς | τὰ ἀποδέλοιπα τὸ ἀνωθέ μου τεσταμέντο»²⁰².

«Τῆ 24 Μαρτίου 1712

Ἐδημοσιεύθη ἐπὶ τοῦ νεκροῦ καὶ διεβιβάσθη ἀντίγραφον εἰς τὸ
ἐξουχώτατον Γραφεῖον τῶν Ὑδάτων, ὡς ἀνεγράφη καὶ κάτωθι τῆς δια-
θήκης τοῦ προαναφερθέντος Ἱερέως Γρηγορίου Μαῦ.

Κ. Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ

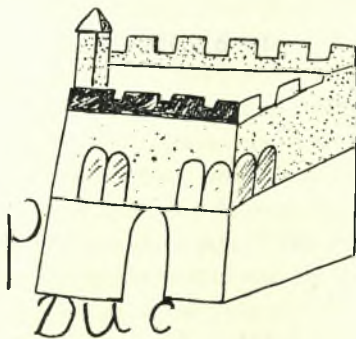
²⁰⁰) = ἡ περιουσία.

²⁰¹) Ἔως ἐδῶ ὁ Κωδικέλλος ἐγράφη καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ διαθέτου παρ'
ἐμπίστου, σχεδὸν ἀγραμμάτου, τοῦ ὁποίου ἡ γραφή παρουσιάζει μεγά-
λας δυσχερείας εἰς τὴν ἀνάγνωσιν.

²⁰²) Οἱ τελευταῖοι δύο στίχοι τοῦ Κωδικέλλου ἐγράφησαν παρὰ τοῦ νοτα-
ρίου Φραγκίσκου Βέλανου, Κρητὸς, ὁ ὁποῖος ἐγνώριζεν Ἑλληνικά.
Ὅπισθεν τοῦ Κωδικέλλου ὁ νοτάριος ἀνέγραψε τὴν συνήθη πράξιν πα-
ραλαβῆς ἧς ἔλαβε χώραν τὴν 20ὴν Μαρτίου 1712 παρόντων τῶν μαρ-
τύρων: Ἰωάννου Ἱερέως τοῦ Λαμπούδη, Κρητὸς καὶ Νικολάου Κανά-
κη τοῦ ποτὲ Αὐγουστίνου ὁμοίως ἐκ Κρήτης.

ΤΟ ΔΟΥΚΙΚΟΝ ΑΝΑΚΤΟΡΟΝ ΤΟΥ ΧΑΝΔΑΚΟΣ

Περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς τοῦ Δουκικοῦ Ἀνακτόρου τοῦ Χάνδακος, ἤτοι τῆς κατοικίας καὶ ἔδρας τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος τῆς Κρήτης κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐνετικῆς κυριαρχίας, δὲν ἔχομεν τελείως σαφῆ ἀντίληψιν. Ὁ Gerola (Monumenti Veneti nell' Isola di Creta III σ. 9 ἔξ.) συνέλεξεν ἐκ τῶν ἐνετικῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν τινα στοιχεῖα σχετικὰ πρὸς τὸ ἐπιφανές τοῦτο δημόσιον οἰκοδόμημα καὶ ἀνε-

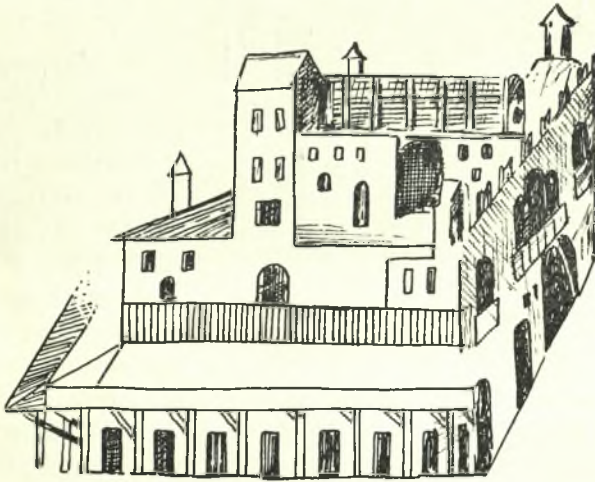
Σχέδιον 1.—Τὸ Δουκικὸν Ἀνάκτορον κατὰ τὸν Buondelmonti.

γνώρισεν ὠρισμένας παραστάσεις του εἰς τὰς παλαιὰς ἀπόψεις τῆς πόλεως (αὐτ. σ. 14). Ἐθεώρησα ἐν τούτοις σκόπιμον νὰ προβῶ εἰς μίαν ἀκριβεστέραν ἐξέτασιν τοῦ μνημείου, ὡς ἀρχιτεκτονήματος, καὶ εἰς συγκέντρωσιν καὶ παραβολὴν ὄλων τῶν γνωστῶν παραστάσεων του, τὰς ὁποίας δίδω καὶ ἐν λεπτομερείᾳ διὰ πιστῶν σχεδιασμάτων ἐκτελεσθέντων ὑπὸ τοῦ ζωγράφου κ. Θωμᾶ Φανουράκη. Πᾶσαι αἱ ἀπεικονίσεις τοῦ ἀνακτόρου προέρχονται ἐκ τῶν

χρόνων τῆς ἐνετοκρατίας δεδομένου ὅτι τοῦτο, ἡρειπωμένον ἤδη τὸ 1815 κατὰ τὴν πληροφορίαν τοῦ Πρακτικῆς, κατεστράφη, ὡς καὶ πολλὰ ἄλλα ἐνετικὰ μνημεῖα τοῦ Χάνδακος (Vultone, ναὸς τοῦ Ἁγίου Γίτου κ.λ.), πιθανώτατα ἐκ τοῦ σεισμοῦ τοῦ 1856, πρὶν φωτογραφηθῆναι, καὶ συνεπῶς ἀγνοοῦμεν τὴν κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν μορφήν του.

Τὴν παλαιότεραν γνωστὴν ἀπεικόνισιν τοῦ Δουκικοῦ Ἀνακτόρου παρέχει εἰς γενικὴν ἄποψιν τῆς πόλεως ὁ περιηγητὴς Buondelmonti κατὰ τὸ 1429 (σχέδιον 1, λεπτομέρεια τοῦ πίν. Α' εἰκ. 1, κατὰ Gerola Mon. Ven. I σ. 8 εἰκ. 1). Πρόκειται περὶ τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως τῆς περιβαλλομένης ὑπὸ τῶν παλαιωτέρων τειχῶν μὲ τοὺς χαρακτηριστικὸς πύργους, πρὶν ἀκόμη κατασκευασθῶν τὰ μεγάλα τείχη τοῦ 15' αἰῶνος. Τὰ προάστεια (borghi) παρουσιάζονται ἤδη τελείως ἀνεπτυγμένα. Ἡ ἐντὸς τῶν τειχῶν πόλις, διασχίζεται ἀπὸ τὸν κύριον καὶ τότε δρόμον της, τὴν «Ρούγαν», ἣ ὁποία ἀρχεται ἀπὸ τοῦ λιμένος καὶ καταλήγει εἰς τὴν πλατεῖαν παρὰ τὴν πύλην Vultone. Ἐπὶ τῆς πλατείας εὐρίσκεται ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Μάρκου καὶ ὀλίγον βορειότερον, ἐν ὀγκῶδες οἰκοδόμημα, τοῦ ὁποίου εἶναι ὄραται δύο πλευραί. Ἡ

ἐπιγραφὴ P. Duc., ἦτοι Palazzo Ducale, ἡ θέσις, τελείως ἀντίστοιχος πρὸς τὴν σημειουμένην εἰς τὸν χάρτην τοῦ Werdmüller, (σχέδιον 4, κατὰ Mon. Ven. I, 1 πίν. 3) ὡς θέσιν τοῦ Δουκικοῦ Ἀνακτόρου, καὶ ἡ μορφή, πείθουν ὅτι πράγματι τὸ σχέδιον τοῦ Buondelmonti ἀπεικονίζει τὴν κατοικίαν καὶ ἔδραν τοῦ Δούκα. Διακρίνεται μία θύρα, ἡ τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ οἰκοδομήματος (ἐπομένως ὄχι ἡ κυρία εἴσοδος, ἡ ὁποία ἔκειτο, ὡς θὰ ἴδωμεν, εἰς τὴν ἐπὶ τῆς πλατείας πλευρᾶν), σειρὰ διλόβων παραθύρων, ἐπίστεψις ὀδοντωτῆ καὶ πυργίσκος

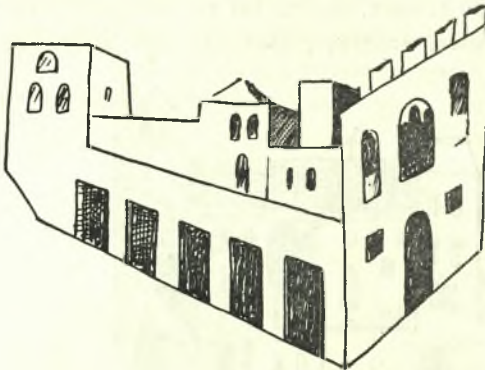

Σχέδιον 2.—Τὸ Δουκικὸν Ἀνάκτορον κατὰ τὸν Γ. Κλώντζαν.

τοποθετημένους εἰς τὴν ΒΑ γωνίαν τοῦ κτιρίου. Ἐν καὶ τὸ σχέδιον τοῦ Buondelmonti δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ λεπτομερές, βοηθεῖ ἵνα σχηματίσωμεν ἀντίληψιν περὶ τοῦ χαρακτήρος τοῦ δουκικοῦ ἀνακτόρου τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΕ' αἰῶνος: ἦτο τοῦτο λιτὸν γοτθικὸν οἰκοδόμημα, ὡς τὰ ἀνάλογα σύγχρονα ἀνάκτορα τῆς Ἰταλίας.

Ὡρισμένα ἐκ τῶν στοιχείων τοῦ παλαιοῦ κτιρίου διατηροῦνται εἰς τὰ νεώτερα σχέδια καὶ ἄλλα προστίθενται, εἴτε διότι τὰ σχεδιάσματα αὐτὰ ἦσαν ἀκριβέστερα, εἴτε διότι πράγματι τὸ κτίριον ὑπέστη, ὡς ἦτο φυσικόν, μετατροπὰς καὶ προσθήκας. Καὶ τὰ τρία δημοσιευόμενα ἐδῶ σχέδια εἶναι κατὰ 160 περίπου ἔτη νεώτερα τοῦ σχεδίασματος τοῦ Buondelmonti καὶ περιέχονται εἰς τὸν Μαρκιανὸν κώδικα τοῦ Γ. Κλώντζα (πβ. Β. Λαούρδαν, «Κρητικὰ Χρονικά» Ε' 1951 σ. 231 ἑξ.). Ἡ εἰκὼν τοῦ πίν. Α' εἰκ. 2 (Gerola Mon. Ven. II σελ. 22 εἰκ. 1) σχετίζεται μὲ προφητείαν τῆς μελλοντικῆς κατακτίσεως τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ παριστᾷ συμπλοκὴν Εὐρωπαϊῶν

καὶ Τούρκων ἐξελισσομένην μεταξὺ τῆς Πύλης τοῦ Φόρου ἢ Voltone, ἀριστερά¹, καὶ τοῦ Ἁγίου Μάρκου, τοῦ ὁποίου ἀπεικονίζεται ἡ προσθία στοὰ καὶ παρ' αὐτὴν τὸ πυργοειδὲς μετὰ ὀδοντώσεων κωδωνοστάσιον, τὸ γνωστὸν καὶ ἐξ ἄλλων παραστάσεων («Ἡ ἀποκατάστασις τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Μάρκου» ἔκδοσις Ε.Κ.Ι.Μ. σελ. 15). Εἰς τὸ κέντρον τῆς εἰκόνης ἀπεικονίζεται μέγα οἰκοδόμημα (σχέδιον 2), τὸ ὁποῖον

Σχέδιον 3.—Ἐτέρα ἄποψις τοῦ Δουκικοῦ Ἀνακτόρου κατὰ τὸν Γ. Κλώντζαν.

κατέχει, ὡς καὶ τὸ τοῦ Buondelmonti, τὴν θέσιν τοῦ κατὰ τὸν χάρτην Werdmüller Δουκικοῦ Ἀνακτόρου. Τὸ κτίριον δὲν ὄραται ὅμως ἀπὸ βορρᾶ, ὡς παρὰ Buondelmonti, ἀλλ' ἀπὸ τῆς πλατείας, ὥστε νὰ ἀπεικονίζονται ὄχι πλέον ἢ βορεία καὶ δυτικὴ του πλευρᾶ, ἀλλ' ἡ ἀνατολική, ἣτις εἶναι παράλληλος περίπου πρὸς

τὴν πρόσοψιν τοῦ Ἁγίου Μάρκου, κειμένη ἔναντι αὐτῆς, καὶ ἡ νοτιο-ἀνατολική, ἡ ὁποία βλέπει πρὸς τὴν πλατεῖαν. Ἡ ἔναντι τῆς στοᾶς τοῦ Ἁγίου Μάρκου πλευρᾶ εἶναι προφανῶς ἡ κυρία ὄψις τοῦ οἰκοδομήματος, χαρακτηριζομένη ἐκ τοῦ μεγάλου τοξοειδοῦς πυλῶνος, τοῦ τριλόβου κεντρικοῦ ἀνοίγματος μὲ τὸν ἐξώστην² καὶ τῶν πλαγίων, μεγάλων, τοξοειδῶν ἐπίσης παραθύρων. Ἡ πρόσοψις ἐπιστεφεται, ὡς αἱ πλευραὶ αὐτῆς ὄραται εἰς τὸ σχέδιον τοῦ Buondelmonti, δι' ὀδοντώσεων, εἰς δὲ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν ὑπάρχει καὶ πάλιν ὁ πυργίσκος, πιθανώτατα σκοπιὰ. Δύο ἄλλα ἀνάλογα κατασκευάσματα εἶναι πιθανώτερον κα-

¹) Διακρίνεται ἄνωθεν αὐτῆς ὁ φούντικος μετὰ τῶν ὀδοντώσεων καί, παρὰ τὴν μεγάλην Πύλην τοῦ Φόρου ἢ Voltone, ἕτερα μικροτέρα, ἣτις εἶναι ἡ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν κατεδαφισθεῖσα κατὰ τὴν ἀνάγειρον τοῦ μεγάρου τῆς Χωροφυλακῆς, ἐκεῖθεν δὲ ὅλη ἡ σειρὰ τῶν θολωτῶν καταστημάτων τῶν κατεδαφισθέντων τὸ 1952 καὶ 1960, καὶ τῶν ἀκόμη διατηρουμένων ὁμοίων τῶν δικηγορικῶν γραφείων. Οἱ ναοὶ μετὰ τῶν κωδωνοστασίων οἱ διακρινόμενοι ἐξωτερικῶς τῆς γραμμῆς τῶν παλαιῶν τειχῶν εἶναι ἡ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς Πλατείας Στράτας εὐρισκομένη «Κυρία τῶν Ἀγγέλων» καὶ ἡ «Madonnina» ἢ «Παναγία τοῦ Φόρου» (νῦν «Στοὰ Ἀρασιᾶ»).

²) Ἀσφαλῶς τοῦτο εἶναι τὸ χαρακτηριζόμενον ὡς «Iagò» ἢτοι «ἡλιακὸ» εἰς ἐνετικὸν ἔγγραφον Mon. Ven. III σελ. 10 καὶ ὡς «λότζια» εἰς ἔγγραφον, περι οὗ βλ. σημ. 4.

Είχ. 1. — Άποψις του Κόστρου κατά τον Buondelmonti (1429).

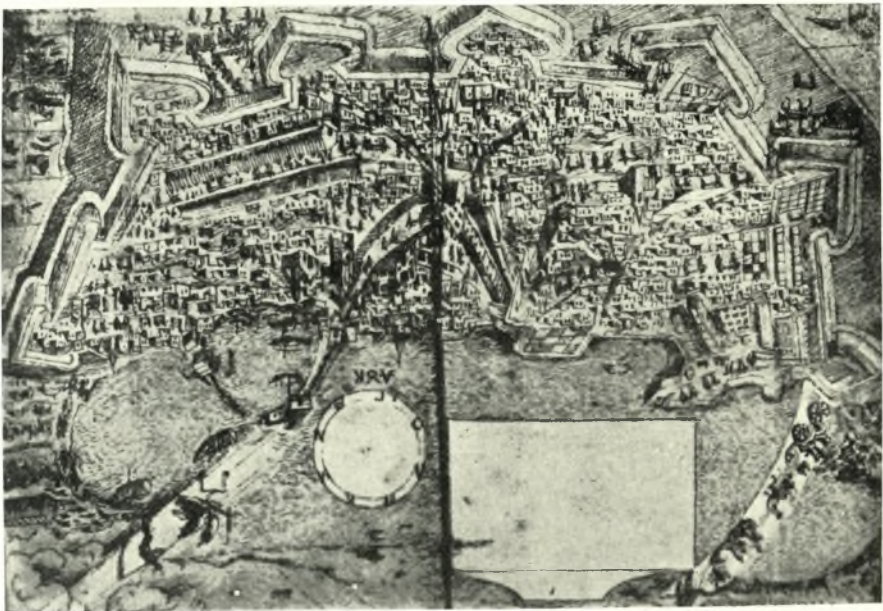

Είχ. 2. — Άποψις της πλατείας του Άγίου Μάρκου κατά τον Γ. Κλώντζαν.

Εἰκ. 1 (ἀριστερά). — Ἐποψία τῆς πομπῆς τοῦ Corpus Christi πρὸ τοῦ Δουκικοῦ Ἀνακτόρου.

Εἰκ. 2 (κάτω). — Ἐποψία τοῦ Κάστρου κατὰ τὸν Γ. Κλώντζαν διαρκούσης τῆς πανώλους (1592 - 5).

πνοδόχοι. Ἡ πλευρά, ἢ περίπου παράλληλος πρὸς τὴν γραμμὴν τῶν παλαιῶν τειχῶν (ἀπὸ τῶν σημερινῶν καταστημάτων Πετροάκη μέχρι Ἀλικιώτη), δὲν εἶναι ὄρατὴ εἰς τὴν ἀπεικόνισίν μας. Ἀντιθέτως φαίνεται ὀλόκληρος ἢ ἐπὶ τῆς κυρίως πλατείας νοτιοανατολικῆς πλευρᾶς μὲ σειρὰν ἐξ ὀκτῶ θυρῶν: πρόκειται περὶ τῶν θολωτῶν χώρων, ἐκ τῶν ὁποίων σώζονται σήμερον τέσσαρες, οἱ στεγάζοντες τὰ καταστήματα Παπατσαρᾶ, Μαλλίδη, Μανουσάκη καὶ Τζοβενῆ³. Πρὸ τούτων ὑπῆρχεν ἐπόστεγον καὶ ἄνωθεν αὐτῶν κιγκλίδωμα. Σημαντικὸν τμήμα κατὰ τὸ μέσον τοῦ οἰκοδομήματος καταλαμβάνει χώρος καλυπτόμενος προφανῶς διὰ στέγης ἐκ κεράμων (διακρίνονται αἱ ὀριζῶνται σειραὶ τῶν στρωτήρων καὶ αἱ κάθεται τῶν καλυπτῆρων), ἀσφαλῶς δὲ πρόκειται περὶ τῆς «sala major» (Mon. Ven. III σ. 10) ἢ «aula auditoria», περὶ τῆς αἰθούσης ἀκροάσεων τοῦ ἀνακτόρου, ὅπου διεξήγοντο καὶ αἱ δίκαι («in qua redditur jus» αὐτ. σ. 11), ἧτις εὗρίσκετο κατὰ τὸν Δούκαν Ἰερώνυμον Δονᾶτον, τὸν περιγράφαντα τὸν σεισμόν τοῦ 1508 (Ἑλ. Πλατάκη, Οἱ σεισμοὶ τῆς Κρήτης, «Κρητικὰ Χρονικά» Δ' 1950 σ. 478) «in media area palatii». Τουρκικὸν ἔγγραφον τοῦ 1670 ἐπιβεβαιοῖ ὅτι αἱ σάλαι εὗρίσκοντο εἰς τὸν δεύτερον ὄροφον⁴. Τὸ μέγα τρίλοβον ἄνοιγμα τῆς προσόψεως ἀντιστοιχεῖ πιθανώτατα εἰς τὴν αἰθουσαν αὐτήν. Ἀνωθεν τῶν ὀδοντώσεων τῆς προσόψεως διακρίνεται, νομίζω, ἡμικυκλικὸν τύμπανον, ἴσως μετὰ στρογγύλον παραθύρου (occhio). Ἐπομένως ἢ κεράμωσις ἐκάλυπτε στέγην θολωτήν. Πάντως ἢ στέγη αὐτῆ, πρέπει νὰ εἶναι ἢ περιγραφομένη εἰς κείμενον τοῦ 1384 (Gerola, Mon. Ven. III σ. 10) ὡς «tectum gaybe sale palacii»⁵. Τὸ σχεδίασμα τοῦ 1429 παραλείπει τὸ στοιχεῖον τοῦτο, ὡς καὶ πολλὰ ἄλλα, ὅχι διότι δὲν ὑπῆρχον, ἀλλὰ μᾶλλον, διότι γίνεται μία ἀπλοποίησις καὶ συμβατικὴ δῆλωσις τοῦ ἀνακτόρου, ὡς ἔχοντος ἐνιαίαν, ὀριζοντίαν

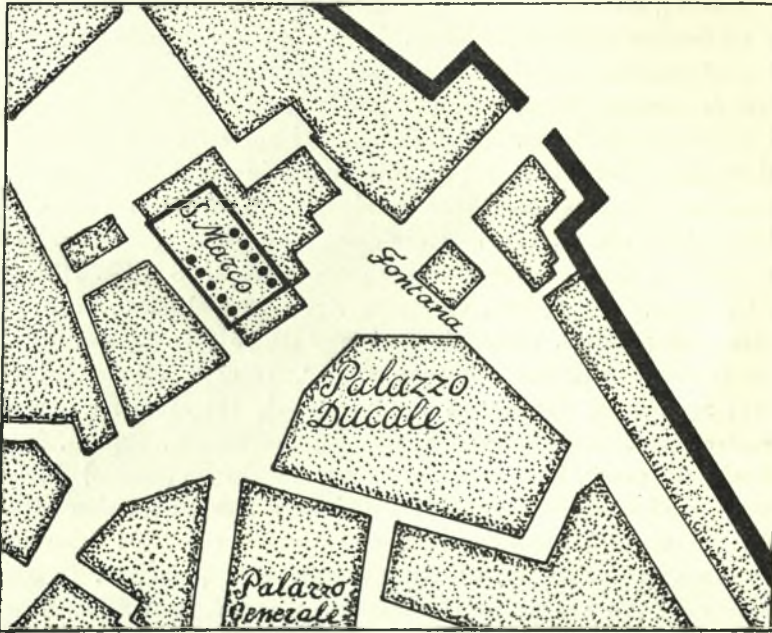
³) Μὲ τὰς διαδοχικὰς ἀλλοιώσεις καὶ τὰ προσκτίσματα ἢ ἀρχικῶς τρίπλευρος κάτοψις τοῦ τμήματος τούτου τοῦ ἀνακτόρου κατέστη καμπύλη.

⁴) Mon. Ven. III σ. 16. Σ. Ξανθοῦ διδου, Χάνδαξ - Ἡράκλειον σελ. 67. Τὸ τουρκικὸν ἔγγραφον ἀναφέρει δύο αἰθούσας· μία ἐξ αὐτῶν εἶναι ἢ «aula». Πρόκειται περὶ τοῦ παραχωρητηρίου διαφόρων ἀκινήτων, ἐν οἷς καὶ τὸ Δουκικὸν Ἀνάκτορον, εἰς τὸ Δεφτερδάρ τζαμί. Τὴν «loggia» μεταφράζει ὁ Ξανθοῦ διδης ἔ. ἀ. ἀτόπως «λέσχην».

⁵) Ὁ Ducange, Glossarium, ἔχει τὴν λέξιν *gaibus*, ἣν ἐρμηνεύει «locus cavus, subterraneus», καὶ ἀνάγει εἰς τὸ ἰταλικὸν *gabbio*. Ἴσως δι' αὐτοῦ νοεῖται γενικῶς πᾶσα κοίλη, ἤτοι θολωτῆ, κατασκευὴ καὶ ὅχι ἀναγκαστικῶς ὑπογεία. Τὸ κείμενον τοῦ 1384, ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἀνάγκην ἐπισκευῶν τοῦ ἀνακτόρου, Mon. Ven. III σ. 11 λέγει ὅτι ἢ «gaiba» κινδυνεύει νὰ καταρῶσθαι καταστρέφουσα καὶ τὴν «soffitam», δηλαδὴ τὴν κάτωθεν αὐτῆς εὐρισκομένην ξυλίνην, ὀριζοντίαν ὀροφήν.

στέγην περιβαλλομένην δι' ὀδόντων καθ' ὅλας ἱτάς πλευράς, καὶ ὄχι μόνον κατὰ τὴν πρόσοψιν. Γενικῶς τὸν πολυσύνθετον καὶ πολυγωνικὸν χαρακτήρα τοῦ ἀνακτόρου δὲν ἀποδίδει ἢ παρὰ Buondemonti ἀπεικόνισις.

Τὸ προβαλλόμενον εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Κλώντζα (πίν. Α' εἰκ. 2) ἄνωθεν τοῦ Δουκικοῦ Ἀνακτόρου κτίριον εἰς σχῆμα Γ, μὲ τὴν ἐπίπε-

Σχέδιον 4.—Ἡ πλατεία τοῦ Ἁγίου Μάρκου κατὰ τὸν Werdmüller.

δον στέγην, δὲν δύναται νὰ ἀνήκη ὀργανικῶς εἰς τὸ ἀνάκτορον. Πολὺ πιθανώτερον πρόκειται περὶ τοῦ οἰκοδομικοῦ τετραγώνου τοῦ κειμένου ἔναντι τῆς βορείας καὶ δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ἀνακτόρου (ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ καταστήματος Βαλαβάνη μέχρι τοῦ ΟΤΕ καὶ ὀλίγον πέραν αὐτοῦ), τὸ ὁποῖον οὕτω ἀκριβῶς θὰ ἦτο ὄρατον ἐκ τοῦ ὑψηλᾶ κειμένου ἰδεατοῦ σημείου, ὁπόθεν νοεῖται ὀρώμενος ὁ ὅλος χῶρος. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι διγλοῦται, παρὰ τὸν πυργίσκον τοῦ Δουκικοῦ Ἀνακτόρου, καὶ ὁ δρόμος ὁ χωρίζων τὸ οἰκοδομικὸν αὐτὸ τετράγωνον ἀπὸ ἄλλου γειτονικοῦ κτιρίου καταλαμβάνοντος τὸν χῶρον τοῦ σημερινοῦ πάρκου Θεοτοκοπούλου καὶ εἰς τὴν αὐτὴν οἰκοδομικὴν γραμμὴν κειμένου. Τὸ κτίριον τοῦτο εἰς τὸν χάρτην τοῦ Werdmüller χαρακτηρίζεται ὡς «Palazzo (del) Generale», ἀνάκτορον τοῦ Στρατηγοῦ⁹.

⁹ Εἰς τὴν παράστασιν αὐτὴν τῆς πλατείας τοῦ Ἁγίου Μάρκου δὲν ἀπει-

Ἐν ἄλλο σχεδιάσμα τοῦ κώδικος τοῦ Κλώντζα, παριστῶν τὴν μεγαλοπρεπῆ πομπὴν τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ λατινικοῦ κλήρου μὲ τὰς εἰκόνας⁷, τὰ λάβαρα καὶ τὰ ἑξαπτέρυγα, κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Corpus Christi (ἐκ Gerola Mon. Ven. II σ. 23, εἰκ. 2 παρ' ἡμῖν πίν. Β' εἰκ. 1) περιλαμβάνει καὶ τμήμα τῆς κυρίας προσόψεως τοῦ Δουκικοῦ Ἀνακτόρου μὲ τὰ γνωστὰ ἤδη στοιχεῖα, τοὺς ὀδόντας (εἰς σχῆμα οὐρᾶς χελιδόνος, ὡς καὶ εἰς τὸ προηγούμενον σχεδιάσμα, καὶ ὄχι τετραπλεύρους, ὡς παρὰ Buondelmonti), τὸν ἀκραῖον πυργίσκον, τὸ τρίλοβον ἄνοιγμα καὶ τὸ ἐν ἑκ τῶν παρ' αὐτὸ δύο μεγάλων παραθύρων, καὶ τὸν τοξοειδῆ πυλῶνα. Ἡ ἀπεικόνισις αὕτη παρέχει μερικὰς ἀκόμη λεπτομερείας, ὡς δῆλωσιν τοῦ γλυπτοῦ διακόσμου τοῦ περιβάλλοντος τὸν πυλῶνα καὶ πιθανῶς κοσμοῦντος καὶ τὴν βᾶσιν τοῦ οἰκοδομήματος κατὰ τὴν πρόσοψιν⁸. Προσέτι ἀπεικονίζεται μικρόν, ξύλινον, ὡς φαίνεται, ὑπόστεγον, ἐξυψηρετοῦν ἀσφαλῶς τὸν φρουρὸν τοῦ πυλῶνος.

Ὡς δεικνύει ὁ χάρτης τοῦ Werdmüller, τὸ ἀνάκτορον τοῦ Στρατηγοῦ ἐξεῖχε κατὰ τὴν ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Δουκικοῦ Ἀνακτόρου καὶ διὰ τοῦτο μέρος τῆς προσόψεώς του ἦτο δραστὸν ἐκ τῆς κατευθύνσεως τῆς στοᾶς τοῦ Ἁγίου Μάρκου, ὀπόθεν νοεῖται ὀρωμένη ἡ σκηνή. (Ἡ στοὰ δηλοῦται δεξιὰ μὲ πλῆθος ἀνθρώπων παρακολουθούντων τὴν πομπὴν κάτωθεν τῶν τόξων καὶ διακοσμεῖται μὲ τρεῖς ἐνετικὰς σημαίας ψαλλιδωτὰς καὶ φερούσας τὸν λέοντα τοῦ Ἁγίου Μάρκου)⁹. Εἰς ἐντελῶς ἀντίστοιχον θέσιν ἀπεικονίζεται τὸ ἀνάκτορον τοῦ Στρατηγοῦ καὶ εἰς τὴν ἐξετασθεῖσαν παράστασιν τοῦ πίν. Α' εἰκ. 2, κρυπτόμενον ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ Δουκικοῦ Ἀνακτόρου καὶ προβαλλόμενον μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς στοᾶς τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Φαίνεται ὅτι καὶ τοῦτο ἦτο οἰκοδόμημα ἀνάλογον πρὸς τὸ Palazzo Ducale, μὲ πολύλοβον ἄνοιγμα ἄνωθεν ἐξώστου καὶ σειρὰν τοξοειδῶν ἄνοιγμάτων κατὰ τὴν βᾶσιν¹⁰.

κονίζεται ἡ κρήνη Μοροζίνη, διότι κατὰ τὸν χρόνον ἐκτελέσεως τῶν εἰκόνων, κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΓ' αἰ., δὲν ὑπῆρχεν ἀκόμη. Αὕτη κατεσκευάσθη τὸ 1628. Ἐντὶ αὐτῆς ἀπεικονίζεται κάτω δεξιὰ φρέαρ μὲ πολυγωνικὸν pozzale. Ἄντιθέτως εἰς τὸν χάρτην τοῦ Werdmüller δηλοῦται ἡ κρήνη.

⁷) Ἡ πρώτη ὑψηλὰ φερομένη εἰκὼν τῆς πρώτης ἐκ τῶν ἄνω σειρᾶς εἶναι πιθανῶς ἡ τῆς Μεσοπαντιίτσας, ἡ δὲ δευτέρα τοῦ Ἁγίου Τίτου.

⁸) Πβ. τὸν ναὸν τῆς Κυρίας τῶν Ἀγγέλων ἐν Γουβερνέττω Mon. Ven. II εἰκ. 360.

⁹) Ἡ στοὰ ἡ loggia τοῦ Ἁ. Μάρκου ἐξελήφθη ὡς Loggia di Candia εἰς Σπανᾶκη Ἡ Lodza Ἡρακλείου 1938 εἰκ. 1 σελ. 7 σημ. 1. Ὁρθῶς ἐπιτοφορήθη ἡ εἰκὼν τῆ ὑποδείξει μου εἰς ἄρθρον τοῦ Ἁ. Ἐμπειρίκου. France - Grèce 2e et 3e trimestre 1956 σελ. 39.

¹⁰) Πβ. διὰ τὸν τύπον τοῦτον τῶν ἀνακτόρων, δημοσίων ἢ ἰδιωτικῶν,

Μίαν ἀκόμη ἀποψιν τοῦ Δουκικοῦ Ἀνακτόρου τοῦ Χάνδακος μᾶς δίδει γενική ἀπεικόνισις τῆς πόλεως εἰς τὸν κώδικα Γ. Κλώντζα (πίν. Β' εἰκ. 2, κατὰ Gerola ἔ. ἀ. III σ. 13). Τὸ Κάστρον παριστάνεται κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς τρομερᾶς πανώλους τῶν ἐτῶν 1592 - 5. Εἰς τοὺς δρόμους κυκλοφοροῦν ἄνθρωποι μεταφέροντες νεκρούς· ἀπὸ τὰ τεῖχη μὲ κλίμακας καταβιβάζονται πτώματα πρὸς ταφὴν· πλοῖον μεταφέρον ἄσθηνεῖς πλέει ἀπὸ τοῦ λιμένος εἰς τὸ Λαζαρέτιον (τὸ σήμερον καλούμενον Μαντράκι), ὅπου ἀναμένει ὁ Θάνατος μὲ τὸ δρέπανον.

Τὸ Δουκικὸν Ἀνάκτορον (σχέδιον 3) εὗρισκόμενον εἰς τὴν θέσιν του μεταξὺ τοῦ Voltone, τῆς μακρᾶς σειρᾶς τῶν Quartieri ἐπὶ τῶν παλαιῶν τειχῶν καὶ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος τοῦ λιμένος, ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τὴν πρόσοψιν μὲ τοὺς ὀδόντας, τὸ κεντρικὸν τρίλοβον ἄνοιγμα ἄνωθεν τοῦ πυλῶνος καὶ τὴν σειρὰν τῶν καταστημάτων τῆς ἐτέρας πλευρᾶς. Ἡ ἀπεικόνισις εἶναι πολὺ ὀλιγώτερον λεπτομερῆς τῆς παρεχομένης εἰς τὴν σκηνὴν τῆς συμπλοκῆς καὶ ἐν πολλοῖς συμβατικῇ. Ἀλλὰ τὰ κύρια γνωρίσματα καὶ ὁ γενικὸς χαρακτήρ τοῦ οἰκοδομήματος ἀποδίδονται καὶ ἐδῶ ἐπαρκῶς.

Ὁ κώδιξ τοῦ Κλώντζα περιέχει μίαν ἀκόμη ἀποψιν τοῦ Χάνδακος μὲ τὴν «ἀρμάδα», δηλ. τὸν ἠνωμένον στόλον τῆς Ἑνετίας, τοῦ Πάπα καὶ τῆς Ἰσπανίας, πλέουσας πρὸς τὴν κινδυνεύουσαν Κύπρον τὸ 1570 («Κρητικὰ Χρονικὰ» Ε' 1951 σ. 240 πίν. Θ'). Τὸ Δουκικὸν Ἀνάκτορον παριστάνεται καὶ ἐδῶ, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ τόπου μελέτη τοῦ χειρογράφου θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι χρήσιμος, διότι ἡ εἰκὼν δὲν ἔχει ἀποδοθῆ ἐπιτυχῶς εἰς τὴν φωτογραφίαν. Ἄλλως ἢ ἐξέτασις καὶ τῶν ἄλλων μικρογραφιῶν ἐπὶ τοῦ πρωτοτύπου θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ λύσῃ ὠρισμένας ἀπορίας, ὡς πρὸς ἀσαφῆ τινὰ στοιχεῖα τῆς μορφῆς τοῦ ἀνακτόρου.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ

Molmenti La Storia di Venezia nella vita privata I σελ. 31. Διὰ τὰς διακοσμητικὰς ἐπιστέψεις μὲ ὀδοντώσεις P. Toesca Il trecento εἰκ. 108, 109, 114, 116 (ὅπου αἱ ὀδοντώσεις ἔχουν σχῆμα χελιδνοσουλᾶς) εἰκ. 117. Αἱ ἀπεικονίσεις μας δὲν βοηθοῦν εἰς τὴν ἀναγνώσιν τοῦ ναῖσκου τοῦ Ἁγίου Βερνάρδου, ὁ ὁποῖος ὑπῆρχεν εἰς τὸ Δουκικὸν Ἀνάκτορον τοῦ Χάνδακος Μον. Ven. III σελ. 10 σημ. 8. Γωνιακὸς πυργίσκος (campaniletto) ὑπῆρχε καὶ εἰς τὸ Palazzo Ducale τῆς Βενετίας Molmenti ἔ. ἀ σελ. 80.

ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΑ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΓΑΛΛΙΚΟΥ ΠΡΟΞΕΝΕΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

21.*

(Aff. Etr. B¹ 344)

Ἐπόμνημα συνημμένο στὴν ἐπιστολὴ τῆς 6 Ὀκτωβρίου 1735 τοῦ Maltor,
ὑποπροξένου σὶ τὸ Ἡράκλειο πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν Ναυτικῶν De Maurepas.

(Χωρὶς ἡμερομηνία)

Mémoire sur l' état présent du commerce
de l' Huile de l' île de Candie.

L' huile est le principal objet du commerce de l' île de Candie. La recolte y commence ordinairement au mois de Novembre, excepté aux environs du port de Mirabeau où l' on ne presse les olives qu' au mois de Fevrier: 'A la ville de Candie d' où cette contrée depend, on vend l' huile au poids; à celles de Rettimo et de la Canée on la vend à la mesure qu' on nomme mistache; celle de Rettimo doit peser dix oques et celle de la Canée huit oques et demi.

Quoiqu' il y ait plusieurs fabriques de savon dans les villes de l' île de Candie, les français font la plus grande consommation de l' huile qu' on y recueille; il depend certainement d' eux de la tenir à bas prix, mais ils sont désunis et incapables de prendre de bons arrangements; que la recolte soit abondante ou non, l' huile est toujours fort chère; les fabricants du savon n' ont aucune part à cette cherte, ils se recrient sur la conduite des français; elle est telle, disaient ces fabricants, qu' ils n' agiraient pas autrement si les oliviers de l' île de Candie leurs appartenaient.

En effet dès le mois de Juillet ceux de Marseille envoient des tonneaux à la Canée pour servir au transport de l' huile de la nouvelle recolte. On ne saurait les y débarquer sans que les habitants de cette ville attentifs à tout ce qui a du rapport au commerce de l' huile, s' en aperçoivent ces préparatifs faits à leurs yeux, sans nescésité et même à contretemps plusieurs mois

*) Βλ. «Κρητικά Χρονικά», τόμ. Ι', σελ. 372 κ. ἐξ.

avant la recolte, font regarder l' huile comme une marchandise qui doit être recherchée et disposent les Candiotes à la vendre chèrement.

L' empressement des français établis à la Carée vient au secours de ces préparatifs, pour fortifier les dispositions où les Candiotes sont déjà; quoique les olives soient vertes et exposées encore à beaucoup de contretemps au mois de Juillet, les courtiers de ces français sont mis en mouvement pour acheter de l' huile qui doit en provenir.

On conçoit aisément combien ces démarches prématurées nuisent aux acheteurs. Les vendeurs de l' huile ont compris depuis longtemps de quelle importance il était pour eux d' être unis; la vente de l' huile à la Canée est dirigée par deux ou trois d' entre eux seulement; aux premiers propositions que leur font les courtiers des français, ils repondent que n' y ayant rien d' assuré sur la recolte ils n' osent pas encore prendre des engagements. Les français ne se rebutent pas, ils reviennent plusieurs fois à la charge. Les vendeurs entrent enfin en négociation et à l' insu les uns des autres chaque courtier a été vu diverses fois. Un des vendeurs fait marché avec celui qui porte plus haut le prix de l' huile et qui en paie toute la valeur à l' avance; le vendeur a soin de rendre ce traité public; le prix auquel il a été conclu devient le prix courant de la place. Les autres courtiers se présentent pour acheter aux mêmes conditions et sont reçus, de façon que chaque vendeur reçoit des sommes importantes longtemps avant la recolte de la marchandise qu' il s' oblige de donner en paiement.

Cette pratique entièrement opposée au bien du commerce des tous les pays, l' est plus particulièrement à celui de l' huile de l' Ile de Candie. Les français n' y ont d' autres concurrents qu' eux mêmes. Les fabricants du savon sont les seuls qui puissent les traverser et les nuire. Ils ne renchérissent certainement jamais sur le prix des français; ils achètent au contraire l' huile à meilleur marché et ce serait très inutilement qu' on voudrait les empêcher d' en avoir la quantité qui leur est nécessaire pour leur commerce; ils sont nés dans les pays; leur connaissance y est plus étendue que celle des français et ils ne se servent pas de courtiers pour leurs affaires.

Tous ces avantages sont bien grands; d' ailleurs il est naturel que prix pour prix les fabricants du savon soient préférés;

ceux qui recueillent l' huile sont leurs compatriotes ou leurs confrères dans la même religion.

Ce raisonnement sert à démontrer que de quelque façon qu' on se tourne les fabricants du savon auront toujours la quantité d' huile qui leur sera nécessaire; qu' on ne peut pas les regarder comme en étant les renchérisseurs et que l' augmentation du prix de cette denrée est l' ouvrage de l' empressement et de la jalousie des français; enfin que c' est sans nécessité qu' à l' envi les uns des autres, ils préviennent de loin le temps de la recolte et qu' ils donnent leur argent à l' avance dès le mois de Juillet.

Cet usage d' avancer ainsi leur argent, expose les français à des inconvenients très facheux; ceux qui le reçoivent peuvent mourir ou faire banqueroute avant la livraison de l' huile, il y a plusieurs exemples de l' un et de l' autre cas; il sera seulement fait mention ici de trois.

Les français n' ont certainement pas oublié que la banqueroute d' un juif nommé Bonfils leur coûta cinquante mille piastres et que quelques années après un autre juif nommé Franco étant mort, ils perdirent quarante cinq pour cent sur vingt cinq mille piastres qu' il leur devait; ils se ressouviendront peut être longtemps aussi d' un troisième Juif nommé Sabatay, mort le mois d' Août dernier, après avoir reçu d' eux environ vingt mille piastres.

Quoique ces accidents ne soient pas rares et qu' ils causent un préjudice très considérable, on ne doit pas espérer que les français établis à la Canée se portent d' eux mêmes à prendre les mesures convenables pour n' y être plus exposés; poue gagner la commission des fonds que les négociants de Marseille leur envoient, il faut qu' ils en fassent l' emploi. C' est précisément à cet objet que chaque particulier fixe son attention. Ces négociants sont nés dans une ville où l' on idolâtre la liberté du commerce: la seule idée d' un reglement les effraye. On leur représente inutilement que ceux que les ordres du Roi font exécuter à Smyrne, à seyde et ailleurs, ont retabli le commerce de ces Echelles dans un bon état; ils ne sont pas touchés de ces exemples; la seule voix de leur intérêt les frappe, ils sont insensibles à celle du bien public.

En 1731 la recolte de l' huile fut moins abondante que ne la sera celle de cette année 1735. Les français étant alors convenus de l' acheter en commun, ils ne la payerent que trente deux pa-

ras la mistache, mesure de leur ville. Ils l'ont achetée dès le mois de Juillet dernier 42 et 43 paras. Lorsqu'on leur représente que l'époque de 1731 devrait être la règle de leur conduite, ils répondent qu'il faut que le commerce soit libre et qu'ils sont présentement un trop grand nombre de négociants pour parvenir à régler entre eux la repartition de l'huile.

Pour remédier à cette prétendue impossibilité d'un accord et pour arrêter l'usage où sont les français établis à la Canée de donner leur argent à l'avance, il est indispensablement nécessaire qu'ils soient soumis à observer un règlement. Le Sieur Maltor ose en proposer un projet.

Projet de Règlement

1° Il paraît qu'il convient : 1° que les négociants de Marseille n'envoient des tonneaux vides à la Canée qu'après le mois d'Octobre, et que les bâtiments qui en seront chargés, partant d'un des ports de Provence avant la fin du dit mois d'Octobre, ne soient reçus à ceux de l'île de Candie qu'au commencement du mois de Décembre.

2°. Que sous quelque prétexte que ce soit les négociants français établis à la Canée, ne donnent en aucun temps directement ni indirectement des avances en argent ou en lettres de change pour en les payer en huile ou autre marchandises.

3°. Qu'au commencement du mois de Novembre de chaque année les négociants français de la Canée soient obligés de s'assembler dans la maison consulaire pour régler, en présence du consul, le prix auquel ils achèteront l'huile de la nouvelle récolte dans des différents endroits de l'île de Candie où on la charge sur les bâtiments français,

4°. Que la délibération prise dans cette assemblée étant autorisée par le consul, sera exactement exécutée par les français avec défense d'acheter l'huile au prix plus haut que celui qui aura été fixé par cette délibération.

5. Qu'il soit aussi défendu à ces négociants d'acheter ou de faire acheter de l'huile de la nouvelle récolte avant que le prix en ait été réglé par l'assemblée qu'on convoquera annuellement à se sujet, au commencement du mois de Novembre.

On est convaincu par l'expérience que les négociants français établis dans les Echelles du Levant s'y étant beaucoup multipliés, le commerce des ces même Echelles bien loin d'être aussi lucratif qu'il l'était autrefois donne souvent des grandes

perles; celui de l' île de Candie est dans ce cas; il n' y a que les ordres du Roi qui puissent le retablir; on va démontrer que le projet de règlement proposé poura y être d' un grand secours.

L' objet du premier article de ce projet de règlement est de retarder l' arrivée des tonneaux vides, jusqu' au commencement du mois de Décembre. Les premières impressions sont ordinairement les plus difficiles à détruire. On ne peut pas être trop attentif à éloigner ce qui peut en occasionner de désavantageuses. Les tonneaux vides n' étant débarqués à la Canée qu' au mois de Novembre ou de Décembre, les Candiotes n' en seront plus frappés comme ils le sont au mois de Juillet, la recolte de l' huile sera alors ouverte, il n' y aura rien de précipité, ni qui rende les habitants de la Canée rencherir, le retardement des bâtimens les etonnera au contraire, et si les français savent en profiter ils acheteront l' huile à un plus bas prix que celui qui aura été fixé par leur assemblée.

La défense portée par l' article second prévendra le mal que l' usage d' acheter l' huile à l' avance cause au commerce et empêchera les français de s' exposer au danger de perdre leur bien ou par la mort ou par la mauvaise foi des débiteurs qu' ils se font sans nécessité. Les trois autres articles seront un frein qui arrêtera la vivacité et l' empressement des français; ils ne pourront plus rencherir les uns sur le marché des autres. La peine attachée aux contraventions les contiendra; ils seront obligés de s' en tenir au prix fixé par la délibération de leur assemblée et le commerce de l' huile deviendra avantageux. Les gens du pays de leur côté pour obliger les français à augmenter le prix de l' huile feront peut être le semblant de ne vouloir pas leur en vendre, mais ils n' ont qu' à tenir bon en ce cas, les Candiotes seront forcés de venir à eux.

22.

(Aff. Etr. B¹ 344)

Ἐπόμνημα συνημμένο στὴν ἐπιστολὴ τῆς 2 Ἰανουαρίου 1736 τοῦ Dez, προξένου στὰ Χανιά, πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν Ναυτικῶν De Maueras.

(Χωρὶς ἡμερομηνία)

Mémoire sur le commerce d' entrée et de sortie qui se fait entre la France et le royaume de Candie.

Ce qui s' appelle le commerce qui se fait entre la France et

le royaume de Candie, est proprement le commerce qui se fait entre la France et l'Échelle de la Canée, l'Échelle de Candie ne recevant, ordinairement rien de France que par la Canée et n'ayant quoi que unie à ses environs que de quoi fournir par an aux chargements de 2 ou 3 des plus petits bâtiments au plus.

Le commerce entre la France et l'Échelle de la Canée n'a jamais eu et n'aura probablement jamais que deux objets de quelque considération : l'un pour la sortie et l'autre pour l'entrée; celui de sortie est l'extraction des huiles et celui d'entrée est l'envoi des fonds en deniers nécessaires pour les achats.

Il est évident que le second de ces deux objets doit toujours avoir une proportion de suffisant avec le premier vu que les achats d'huile ne se font qu'en argent comptant, mais il n'y a aucun inconvénient que les envois en deniers excèdent le prix de ces achats, par ce que le pis aller est, que cet excédent serve ou aux avances que quelques marchands sont en habitude de faire aux propriétaires des oliviers, ainsi qu'il sera expliqué ci-après, ou aux chargements à faire dans d'autres Échelles pour lesquelles les marchands de Marseille ne manquent jamais de donner des ordres subsidiaires aux bâtiments qu'ils envoient ici pour les huiles.

Ce qui réduit le fonds du commerce qui se fait entre la France et le royaume de Candie à l'extraction des huiles, c'est d'une part que le royaume de Candie ne produit que des olives en quelque abondance et de l'autre que ce royaume est si peu étendu et si peu peuplé qu'il ne s'y fait qu'une très petite consommation de tout ce que la France pourrait lui fournir soit dans la quantité soit dans la diversité des marchandises.

Ce peu de consommation s'est remarqué de tout temps dans les états même antérieurs à ceux des cinq dernières années.

Les envois des fonds en deniers nécessaires pour les achats des huiles se font en espèces étrangères et en lettres de change sur Constantinople, sur Smyrne et sur quelques autres Échelles et s'il entre dans ces envois tantôt plus, tantôt moins d'espèces ou de lettres de change, cela dépend du plus ou du moins qui se trouve dû aux marchands de Marseille par leurs commissionnaires dans ces Échelles où il y a toujours plus ou moins lieu à une moins value des marchandises qu'on en peut tirer en retour des marchandises d'entrée, en ce que ces Échelles n'ont à fournir, que des marchandises grossières et de bas prix en retrait

des marchandises de toute espèce, qu' on leur apporte de France et dont elles font une grande consommation. Les Échelles de Constantinople et de Smyrne font plus qu' aucune autre dans ce cas, et s' il y a du blé à prendre dans les environs de celle de Smyrne, on n' y en fait des chargements que rarement par la nécessité du concours de diverses circonstances sans lequel ces chargements serait le plus souvent très peu utiles.

Depuis quelques années qu' on a commencé à Constantinople et dans d' autres lieux des États du G. S. à tirer le savon des savonneries établies dans le royaume de Candie par préférence aux savons qui se tiraient auparavant de Syrie et de Smyrne, il s' est établi d' année en année dans ce royaume quelques nouvelles savonneries; il s' y en est par exemple établi deux dans le cours de 1735. Cela a servi et servira toujours de plus en plus de prétexte aux marchands d' huile d' en augmenter le prix, mais les marchands français donnent eux mêmes lieu d' une manière bien plus réelle à l' augmentation du prix de cette denrée, ainsi qu' il sera expliqué ci - après.

Ce qui a fait donner à Constantinople et dans d' autres endroits des états du G. S. la préférence au savon qui se fait en Candie sur les savons de Smyrne et de Syrie, c' est quant au savon de Smyrne qu' on y faisait entrer dans la composition de celui - ci de la chaux en substance soit par ignorance ou pour en augmenter le poids, au lieu qu' on ne met dans le savon de Candie que de l' eau de chaux laquelle est moins corrosive que la substance même. Et c' est quant au savon de Syrie que ce dernier ne se saurait donner à un aussi bon prix que celui de Candie, tant par rapport aux cendres qui sont également rares et chères en Syrie, que par rapport à la cherté des huiles de cette province causée par le peu d' olives qui s' y recueillent depuis quelques années.

On vient à ce qu' on a dit que les marchands français qui font le commerce des huiles dans le royaume de Candie donnent lieu eux mêmes plus que toutes autre choses à l' augmentation du prix des ces huiles et voici comment.

Divers marchands de Marseille sont en habitude de donner ordre à leurs commissionnaires en Candie d' acheter et de payer comptant longtemps avant la recolte des olives, la quantité d' huile dont ils prévoient qu' ils auront besoin, parcequ' au moyen de l' avance de leurs deniers le prix de ces achats est toujours

inférieur à celui qui court après que les huiles sont faites.

Il arrive delà que la plupart des propriétaires des oliviers ne se trouvant plus pour lors avoir besoin d' argent, ils mettent tel prix que bon leur semble aux huiles qui ne sont pas vendues par la fermeté qu' ils ont, à n' en point donner à un prix inférieur, sachant bien qu' à l' arrivée des bâtiments français qui seront adressés aux marchands qui n' ont point fait d' achats à l' avance, il faudra bien qu' on en passe par où ils voudront. Et c' est ainsi que quelques particuliers qui se trouvent en état de faire ces sortes d' avances font tort à tous les commerçants en général et à eux mêmes personnellement pour les huiles qui viennent à leur être nécessaires au delà des celles qu' ils ont achetées par avance, à joindre que celles - ci ne leur étant jamais livrées en entier que dans des termes beaucoup plus reculés que ceux qu' ils ont stipulés, on ne les voit que trop souvent obligés pour ne pas retarder les chargements de leurs bâtiments d' acheter des huiles des ceux mêmes par qui il leur en est dû et à des prix fort au dessus de prix convenus pour les huiles qu' on leur doit encore.

Les marchands de Marseille donnent encore un autre ordre d' autant plus propre à faire augmenter les huiles qu' ils le donnent tous généralement. Ils veulent que leurs commissionnaires qui ont des bâtiments à charger ne s' embarassent point à quel prix ils achètent les huiles dont ils ont besoin, pourvu qu' en cas de concurrence ils parviennent à en avoir la préférence, de sorte que ces commissionnaires vont tous hautement sur les marchés les uns sur les autres. Je viens de le voir moi - même et je me suis expliqué avec les marchands de cette Échelle sur le préjudice visible que ces façons d' agir apportent nécessairement au commerce en général, mais je n' ai su que repliquer à la réponse qu' ils m' ont tous faite que tels sont les ordres des ceux qui les font travailler, aux intentions de qui ils ne peuvent que se conformer exactement sous peine d' être réduits à se retirer en France faute d' occupation.

Il est au surplus à présumer et je viens encore d' être confirmé dans cette pensée par ce qui s' est passé sous mes yeux dans les derniers jours, que dans les occasions où les marchands de cette Échelle ont à exécuter le dernier des ordres dont on vient de parler, ils ne le font point sans quelque aigreur les uns contre les autres et sans une jalousie de métier très capables de re-

duire avec le temps, si cela n'est déjà fait aux simples démonstrations extérieures l'union sincère qu'il semble pendant bien de temps de l'année, qu'on doit croire qui est entre eux.

23.

(Aff. Etr. B¹ 344)

Ἐπόμνημα συνημμένο σὴν ἐπιστολῇ τῆς 2 Ἰανουαρίου 1736 τοῦ Dez, προξένου στὰ Χανιά, πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν Ναυτικῶν De Maurepas.

(Χωρὶς ἡμερομηνία)

Mémoire sur la différence qui se trouve entre le commerce qui s'est fait en 1735 à la Canée pour des bâtiments français et entre le même commerce des quatre années précédentes.

Comme ce qui à été dit dans un mémoire qui accompagne celui-ci et qui traite du commerce ouvert entre la France et le royaume de Candie en général, fait voir que des tous les articles de ce commerce il n'y a que celui de l'extraction des huiles quant à la sortie, et que celui de l'envoi des fonds en deniers nécessaires pour les achats quant à l'entrée, qui soutiennent ce commerce. Tous les autres articles tant d'entrée que de sortie n'étant que d'un très petit objet, il ne sera parlé ici, vu d'ailleurs que l'article de l'envoi des fonds en deniers est aussi rempli dans l'état de 1735 que dans ceux des précédentes années, il ne sera, dit-on, parlé ici que de la différence qui se trouve entre 1735 et entre lesdites 4 précédentes années dans l'article de l'extraction des huiles.

Cette différence est très considérable car il se voit que les parties d'huile que les bâtiments français ont chargées dans les années 1731, 1732, 1733 et 1734, excèdent de 3, 5, 7 et 8 fois ce qui en a été chargé en 1735.

Heureusement cette grande différence n'a eu sa source que dans un événement fortuit, lequel n'a dans le royaume de Candie que des revolutions très éloignées.

Il fit dans tout ce royaume au mois d'Avril 1734 temps auquel les oliviers sont en fleurs, un coup de vent de nord très chaud qui brûla et fit tomber la plupart des ces fleurs. Cet accident fit manquer totalement, pour ainsi dire, la récolte des olives en sorte qu'il ne se fit en cette année dans ce royaume pres-

que point d'huile et c'est à cette disette d'huile que se doit attribuer le peu qui en a été portée en France en 1735, car comme la recolte des olives ne se fait qu'à la fin de l'année, c'est sur les chargements de l'année qui suit cette recolte qu'influe l'abondance ou la rareté des huiles.

Le peu d'huiles qui se fit en 1734 a aussi donné lieu en partie à l'augmentation du prix de cette denrée qui se remarque dans les achats énoncés dans l'état de 1735 au dessus du prix des achats énoncés dans les états des 4 années précédentes, mais cette augmentation a encore eu une autre cause qui est expliquée dans le mémoire dont on a parlé au commencement de celui-ci.

24.

(Aff. Etr B¹ 344)

Ἐπόμνημα συνημμένο στήν ἐπιστολή τῆς 12 Μαΐου 1736 τοῦ Maltor, ὑποπροξένου στό Ἡράκλειο, πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν Ναυτικῶν De Maurepas.

(Χωρὶς ἡμερομηνία)

Le dépérissement du commerce de l'huile de l'île de Candie se réduit à trois causes qui sont :

La trop grand nombre de négociants français établis à la Canée.

Les achats que ces négociants font d'avance des particuliers qui recueillent l'huile

et les magasins qu'ils tiennent aux avenues de la porte de la ville pour y acheter l'huile au détail.

Chacun convient de cette vérité que le trop grand nombre de négociants dans une Échelle nuit considérablement au bien et à l'utilité de son commerce. Celui de Candie consistant au seul article de l'huile, cet obstacle lui est plus désavantageux. Chaque négociant, sollicité par son intérêt particulier, tache de prévenir et même de supplanter ses collègues; les uns et les autres pour remplir les commissions qui leur sont adressées, s'empres- sent d'acheter. Les gens du pays attentifs à toutes les démarches des ces négociants profitent de cet empressement qui les rend les maîtres du prix de l'huile.

Cet inconvénient n'est pas le seul ni même le plus grand. Le commerce de l'île de Candie ne peut être porté au delà de

trois cent mille piastres année commune; il est partagé entre dix maisons des nationaux établis à la Canée et le profit de la provision qui leur est adjugée fournit à peine à leurs dépenses. Le gain est cependant le principal objet que ces nationaux se proposent dans leurs établissements en Turquie; mais parceque le profit de la provision n'est pas un moyen qui puisse les conduire à leurs fins, les plus avides achètent de l'huile plusieurs mois avant la recolte à dessein de revendre. Cette spéculation est entièrement opposée au bien public. Ces négociants au lieu de se contenter à l'augmentation du prix de l'huile occasionnée par l'empressement général, donnent eux-mêmes lieu à un renchérissement plus onéreux en achetant encore de l'huile au temps de la recolte à des hauts prix. On verra ci-après quel est le point de vue de cette pratique.

Les achats faits d'avance ont ces inconvénients :

L'argent qu'on donne longtemps avant le terme convenu pour la livraison de la marchandise est toujours beaucoup aventuré entre les mains des débiteurs.

Ceux qui achètent ainsi sont assurés de voir venir à leur adresse des bâtiments. Les négociants de Marseille qui doivent les leur adresser ont l'intention de les en informer d'avance afin qu'ils prennent leurs mesures pour avoir au prix courant de la place l'huile nécessaire à la cargaison des ces bâtiments. L'usage que ceux de la Canée font des ces avis, c'est de marquer d'abord un grand empressement de faire par là renchérir la marchandise, d'en acheter quelque petite partie à haut prix pour se mettre à l'abri du reproche, d'endosser ensuite sur leurs correspondants une partie de celle qu'ils ont déjà achetée, et finalement de traiter en juifs ceux des autres négociants auxquels l'arrivée de plusieurs bâtiments au port de la Canée rend nécessaire l'huile qui leur reste.

On va démontrer quel est le mal qui résulte des magasins que les négociants français établis à la Canée ont aux avenues de la porte de la ville.

La plupart de ces magasins dirigés par des gens du pays sont tenus par ceux des négociants qui revendent l'huile. Ces magasins leurs sont un moyen assuré d'en faire augmenter le prix d'une manière moins sensible. Ceux des gens du pays qui vendaient autrefois de l'huile en gros n'osent plus s'y hasarder, parce que les magasins tenus par les français leur otent le

moyen d' en ramasser à un prix raisonnable. Cet établissement et les achats faits d' avance dont il est parlé plus haut, ont rendu ruineux le commerce de l' île de Candie et ces deux causes dérivent de la première, qui est le trop grand nombre de négociants français établis à la Canée.

25*

(Aff. Etr. B' 344)

*Υπόμνημα τοῦ Brignol ἀντιπροσώπου τῶν ἐμπόρων Χανιωῶν συνημμένο στὴν ἐπιστολὴ τῆς 28 Ἰουνίου 1736 τοῦ Dez, προξένου στὰ Χανιά, πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν Ναυτικῶν De Maurepas.

(La Canée, le 25 Juin 1736)

Le Sieur Brignol député des négociants qui composent la Nation française en cette Échelle de la Canée, ayant reçu une lettre que Messieurs les Échevins et Députés de la Chambre du Commerce de Marseille lui ont fait l' honneur de lui écrire le 21 Mars dernier, portant ordre de dresser un mémoire, contenant les moyens par lesquels l' on pourrait régler les achats de l' huile d' une manière convenable à tous les nationaux qu' ils pourront signer ce mémoire et y faire insérer les raisons propres à appuyer leus sentiments. Il aurait communiqué le contenu de cette dite lettre à tous les marchands français composant la Nation qui s' est trouvée assemblée pour la seconde fois pardevant Monsieur Dez conseiller du Roi, consul de France en ce royaume de Candie, le 25 Juin 1736.

En conséquence de cette dite lettre, le dit Sieur député aurait dressé le présent mémoire, qui sera présenté à la Nation encore assemblée comme dessus et le signera qui ne sera d' avis contraire pour ensuite être remis entre les mains de mon dit Sieur le consul, qui aura la bonté de l' envoyer à Messieurs les supérieurs, qu' ils auront attention à voir.

Que considérant le grand nombre des bâtiments français qui abordent en cette Échelle après le temps de la recolte faite les

*) Τὰ ὑπομνήματα μὲ τoὺς ἀριθμοὺς 25, 26, 27, 28 καὶ 29 εἶναι ἡ συνέπεια μιᾶς ἐπιστολῆς τοῦ Ἐμπορικοῦ Ἐπιμελητηρίου τῆς Μασσαλίας, μὲ ἡμερομηνίαν 21 Μαρτίου 1736, ποὺ ἐπιφορτίζει τὸν Brignol νὰ συντάξῃ ἓνα ὑπόμνημα ἀναφερόμενο στὴν κρίση ποὺ περνᾷ τὸ ἐμπόριο τοῦ λαδιοῦ.

dix maisons françaises toutes très bien appuyées par des commerçants de Marseille, l' on verra qui n' est pas extraordinaire ni surprenant que l' augmentation du prix que l' huile a fait ici, rien autre ne la produit et ne la fait accélérer que le besoin inévitable où sont la plupart des négociants de Marseille, incités à l' exemple l' un de l' autre adresser et multiplier ou à faire travailler les maisons d' ici pour en retirer continuellement d' huile, qui grossit extraordinairement les demandes reiterées de cette denrée indépendamment des celles que trop souvent en viennent faire des capitaines français sans être adressés qu' on appelle communement aventuriers, lesquels pour vite charger, faire un bref voyage et jouir d' une provision ne menagent rien sur le prix qui ne leur importe qu' soit haussé ou diminué.

Ce qui fait naître ce besoin extrême d' huile devenu depuis quelque temps d' une étendue très considérable, parce que l' huile est le premier article et le plus solide des marchandises qu' on puisse tirer du Levant et celui le moins sujet à perdre. C' est à l' égard d' un négociant de Marseille, parce qu' il veut occuper au transport de cette denrée des bâtiments de mer dont il est propriétaire et que restant oisifs dans le port de sa demeure ne font pour lui que des fonds absolument infructueux et sujets à un dépérissement. C' est à l' égard d' un autre parce qu' il convient à ses intérêts de faire travailler des négociants de cette Échelle dont il a fait l' établissement et aux émoluments duquel il est associé directement ou indirectement pour ne pas leur procurer soit par lui même, soit par ses soins et ses sollicitations auprès de ses amis autant qu' il peut des commissions pour acheter et amasser d' huile. À l' égard de celui - ci c' est qu' il prend le parti de convertir en retrait d' huile (qui lui devient des beaux louis d' or à son arrivée à Marseille) plutôt qu' en d' autres marchandises de longue haleine à en pouvoir faire du comptant le provenu de celles consistant en draps, indigo, sucres et autres qu' il a faites passer de France à Constantinople et à Smyrne. Enfin à l' égard de celui - là c' est que son commerce roule sur la fabrication du savon qu' il fait faire pour son compte, pour laquelle il est attentif à se ménager un avantage qui médite sur le prix de l' huile que doit consumer en la faisant lui même acheter à sa source ou sur le lieu, à tout cela y joignant encore la grande facilité que nos négociants ont en cette Échelle de négocier des lettres de change sur Smyrne et Con-

stantinople, qu'elles font éviter le risque de la mer pour les fonds qu'on y destine de Marseille, pour les projets et les enlèvements de l'huile, produit que sans exagération à un commencement de recolte; il se trouve en cette Échelle des ordres et des fonds bien au-delà de ce qui s'y peut acheter d'huile et ce qui le prouve évidemment c'est le nombre assez fort de sequins effectifs de toute espèce qui sont sortis et qui sortent d'ici pour Marseille sur divers bâtiments pour n'avoir pas voulu les employer en huile et les argents qui restent encore dans les caisses françaises à convertir en dite huile; bien a voulu pour ce commerce qu'on n'a pas pensé d'employer les sequins ci-dessus que si on se fut mis en état d'en faire tout autant d'huile, le prix de cette denrée serait encore monté de cinq paras par mistache au dessus de soixante qu'a été le plus haut prix donné.

Quand ces ordres et ces fonds arrivent ici dans les mois de Novembre, Décembre et Janvier, ils ne peuvent faire autrement que d'occasionner des grands mouvements pour les achats que les commissionnaires poursuivent vivement avec d'autant plus de raisons qu'un chacun d'eux veut se trouver pourvu d'huile quand les bâtiments qui leur sont adressés arrivent afin de ne pas les faire rester inutilement dans ce port qui causerait sans doute des plus gros frais. Comment donc effectuer la multitude des commissions auxquelles les sus-dits différents et présents motifs donnent lieu sur cette Échelle et à dix différentes maisons y établies qu'elles forment dix demandeurs, s'il on y fait de nécessité vertu pour se pourvoir d'huiles et la préparer avant l'arrivée des bâtiments qui ne tardent guère de paraître après celle des ordres et des fonds, attendu que la plupart de tous les négociants de Marseille en cette Échelle souhaitent ardemment et vite recevoir d'huile avant la fin d'Avril pour pouvoir en faire usage au préalable la campagne des savons finie à Marseille; C'est donc aux dits négociants de Marseille que Messieurs les supérieurs doivent s'adresser ou du moins il paraît ainsi pour les faire mettre en règle pour les achats qu'ils ordonnent ou qu'ils font faire en cette Échelle et pour empêcher que leurs ordres et expéditions précipités ne mettent pas si souventes fois leurs commissionnaires d'ici dans la gêne ou dans la nécessité de faire à tout prix les dits achats; des qu'ils après tout l'on n'a pas tant de sujet de se plaindre, qu'on consulte chacun des sus-dits négociants de Marseille qu'ils ont fait ici des expéditions

et qu' on les oblige de faire voir tous les prix sous lesquels ils ont reçus leurs huiles qu' ils fassent une incorporation de tous ces mêmes prix, ils feront voir qu' ils ne se recrient, bien loin delà le plus gros nombre se plaindra qu' il n' a pas eu tant d' huile comme il avait fait dessein d' en tirer d' ici, en cette dure et triste occasion, qui se fait des pertes généralement à tous les autres articles de marchandises qu' on tire du Levant; ce qui n' est pourtant pas extraordinaire, puisqu' on s' y attend à toutes les cessations de guerres; qu' on rappelle la mémoire de celle de 1713 quelles pertes ne donna t- il pas l' huile, qu' on rappelle encore celle de 1729 aussi quelle perte ne donna- t- elle pas? Présentement en mettant l' huile rien qu' au plus haut prix qu' elle s' est achetée et qu' on examine tout jusqu' au profit qui se fait d' entrée sur les espèces et marchandises on n' y perd rien sur le pied de 35 livres la millerole à Marseille, mais en prenant les affaires de la source de cette recolte on verra par compte qui se vient de faire ici qu' il y a des marchands de Marseille qui ont reçu des premiers et de derniers prix c' est à dire depuis 35 paras jusqu' à 60 paras le mistache qu' ils trouvent un profit de 5 à 6 par millerole ce qui dénote assez qu' il ne faut savoir que s' en bien prendre au commerce de la Canée, pour de profit il n' en manque jamais en mettant un prix dans l' autre à l' extrémité.

Qu' on n' ait pas à Marseille la douce et flateuse pensée que quand la demande de l' huile renforce ici que les français sont les seuls maîtres du prix, cette Échelle se trouve bien différente en revolution de ce qu' elle était autrefois pour le commerce, tellement bien que s' il venait s' y établir de nouveau ces vieux marchands qui s' en sont retirés, il faudrait qui fissent un apprentissage pour se mettre au fait des routines et des affaires présentes; maintenant qu' il y a ici, à Rettimo et à Candie au-dessus de quarante savonneries qui consomment le tiers d' une recolte quand elle se trouve abondante, les français ayant donc les fabricants à savons du pays pour concurrents aux achats d' huile c' est impossible qu' ils puissent faire toute l' huile qui leur faut avec précipitation par ordre du concours des marchands de Marseille qui en veulent, s' ils ne se donnent des grands mouvements et plus aujourd' hui qui manque sur cette Échelle des vendeurs en grosse partie, qu' au temps passé que pour quatre maisons commissionnaires françaises qui étaient celles qui travail-

laient (les autres ne faisaient rien ainsi qu' il paraît par les manifestes en chancellerie) il y avait dix de ces vendeurs et qu' une seul savonnerie; que c' est bien different aujourd'hui qui se trouve sur cette île quarante savonneries et seulement que deux ou trois de ces vendeurs, que le plus souvent se liguent ensemble pour soutenir haut le prix des grosses parties d' huile à vendre qu' ils ramassent et qu' ils achètent peu à peu de l' argent qui reçoivent de l' acheteur; d' ailleurs les dit vendeurs sont si intimidés de l' ardeur et de l' empressement avec le quel ces fabricants achètent toujours à un prix plus fort que du courant, qu' ils n' ont d' autre courage qu' à passer de fort modiques ventes suffisantes que pour charger des bateaux, par crainte de vendre par supposition à 40 paras et d' être forcés demain d' acheter à 45 paras comme souventes fois il arrive, car depuis quelque temps ces fabricans à savons par un entêtement déplorable augmentent continuellement le prix de l' huile, jusqu' à ce qui soit à son plus haut période ou à un point à presque rien gagner sur la fabrication; et les français commissionaires d' ici qui ne sont pas moins en nécessité d' huile que lesdits savoniers sont forcés et ont le couteau à la gorge pour les suivre, car s' il faut d' huile aux savoniers d' ici pour faire travailler leus fabriques, il en faut également aux français pour faire marcher les bâtiments qui leur sont envoyés et pour envoyer des retraits aux commerçants de Marseille qui en veulent des effets qu' ils ont fait passer à Smyrne et à Constantinople, tellement bien que souventes fois il s' est vu même a cet hiver passé que de nos marchands ont été forcés d' envoyer leurs commis chercher d' huile en Morée, particulièrement à Naples de Malvoisie pour n' en trouver suffisamment en cette Échelle.

S' il y a quelque cause à laquelle on doit attribuer le peu de profit qui paraît dans le commerce de l' huile que font ici les négociants de Marseille et surtout à cette année, ce n' est pas dans la manière que les achats se pratiquent qui faut la chercher; pour la trouver l' on ne doit s' arrêter qu' un moment sur les fréquentes variations par lesquelles passent les prix de l' huile pendant l' année à Marseille, il n' est presque point de mois qu' il n' y apporte quelque changement, et ce qui est précisément le point dont il s' agit ici; c' est qui court ordinairement à chaque mois de Septembre, Octobre, Novembre et Décembre un bon prix de l' huile à Marseille qui met d' abord en mouvement

ceux des commerçants du dit lieu dont le nombre est trop fort pour cette Échelle qu' ils ont des vues sur cette denrée, delà viennent les ordres et les commissions données comme en foule aux commisionaires de cette Échelle, ceux que doivent-ils pas faire pour preparer d' huile comme par exemple quand ils ont été appuyés et encouragés par l' avis du bon prix de 37 livres la millerole à Marseille, ainsi qu' il a été celui de Septembre, Octobre, et Novembre derniers, mais ce bon prix de Marseille qu' a donné occasion à tant de projets exécutés, n' a eu pour ainsi dire qu' une lueur passagère, tandis que celui - ci se soutient tant parceque les savoniers continuent d' acheter, que parceque aussi il y a toujours quelques négociants qui en font de même par besoin de cette denrée, que pour faire marcher des bâtimens et que pour tirer des retraits de Smyrne et de Constantinople, cependant la demande ne cessant ici comme il arrive aujourd'hui que les français continuent leurs achats et la quantité d' huile diminuant à vue d' œil; ce n' est pas surprenant ni inouï que le prix de celle se soutienne ou qui ne diminue que lentement, comme il a commencé de faire, sur les avis peu favorables venus nouvellement de Marseille que si le prix baisse au dit lieu pour quoi ne le soutient - on pas et pourquoi aussi ne s'y abstient - on pas de faire des projets et des expéditions qui suffoquent pour ainsi dire cette Échelle, aussi il se voit que les commerçants de Marseille ne diminuent en rien de l' empressement d' en retirer d' huile que jusque à ce qu' ils sachent qu' il n' y en a plus, non-obstant les méchants avis du prix qui leur ont été donnés et qu' ils on reçus depuis le 20 Janvier dernier; les propriétaires de cette denrée attentifs à tous ces mouvements ne se reduisent à la vendre qu' à force de prix et après avoir été sollicités par toute sorte d' endroits par les acheteurs français.

L' on ne peut que convenir maintenant que si en cette Échelle le prix de l' huile a été poussé un peu haut cette année, ce n' est que par les considérables commissions d' huile qu' on y a adressées qu' elles continuent encore, et par les capitaines venus à l' aventure, certains desquels expédiés de Marseille depuis la fin d' Octobre dernier et venus ici en Décembre ensuite que tant seulement l' huile commençait de sortir du moulin, n' ont rien ménagé jusqu' à payer 58 paras la mesure de l' huile de cette ville parcequ' absolument et à tout prix comme des affamés ils ont voulu charger d' huile pour ne savoir où en trouver en au-

cun autre endroit du Levant qu' en cette Échelle où la recolte n' y a pas été si abondante comme on la croyait et où les huiles ont été fort resserées. Aussi de ces obstacles est venu partie de la chéreté qu' elle était inévitable cette année, vu que les bâtimens français destinés pour l'huile n' ont vu ni n' ont su autre endroit pour en trouver que cette Échelle, attendu qu' à la côte de Smyrne et en Morée la recolte y a totalement manquée et si à ces endroits il se trouve recolte prochaine comme on le débite et que celle de cette Échelle soit tant soit peu abondante, il y a tout à espérer que les commerçants français n' y occasionneront pas plus tant l' augmentation du prix pour n' y venir avec l' empressement; tel de ceux avait en dernier lieu fait projet d' en tirer six chargemens d' huile qui n' en fera à l' avenir d' autres plus forts que la moitié, l' autre moitié sera destiné pour Smyrne ou pour Morée.

Finalement il paraît que c' est faire tort aux négociants composant la Nation en général de cette Échelle de leur imputer un prétendu manque de conduite sur les achats qu' elle a faits, de quoi elle en demeurera l' avis dans l' esprit des Messieurs les Supérieurs qui auront la bonté d' examiner à fond toutes les raisons avancées dans ce mémoire; et pour conclusion de celui l' on dira que s' il y a de la nécessité à faire quelque arrangement à ce commerce il paraît qu' il ne doit se renfermer qu' à faire moderer les commerçants de Marseille qui sont le grand mobile du prix ici par leur empressement d' en tirer d' huile, afin qu' ils ne soient pas si actifs ni tant empressés à donner des ordres pressants et à ne faire désormais que des expéditions sur les avis des chargemens achetés pour le moins la plus grosse partie de ceux et non au hasard ou à l' aventure; venant à faire lesdites expéditions qu' à pareilles bonnes enseignes, les prix peuvent ne plus tant monter ici ou de moins y rester sur un pied raisonnable en égard à celui de Marseille, étant naturel que rien ne ralentit tant les empressements du commissionaire (tenus par loi commerçante d' effectuer autant qu' il est possible et suivant ses lumières les ordres qu' on lui donne) que lorsqu' il voit son commettant modéré et qui ne veut rien précipiter aux achats. Messieurs les Supérieurs peuvent faire mettre en pratique cette maxime proposée assurément et il y a tout à espérer qu' elle pourra être que la restauration de ce commerce pour la prospérité duquel il n' y a aucun des nationaux qui ne soit porté d' y

26.

(Aff. Etr. B¹ 344)

Ἐπόμνημα τοῦ J. Chiousse ἐμπόρου σιὰ Χανιά, συνημμένο
 σιὴν ἐπιστολὴ τῆς 28 Ἰουνίου 1736 τοῦ Dez, προξένου σιὰ Χανιά,
 πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν Ναυτικῶν De Maurepas.

(La Canée, le 6 Juin 1736)

Mémoire des raisons qui font voir ce qui
 est pernicieux au négoce des huiles de ce pays.

Divers membres de la Nation ont introduit l' usage d' avoir des magasins aux avenues de la porte de la ville, comme font les gens du pays pour acheter les huiles au détail, outre ça de prendre les huiles des gens du pays en dépôt en donnant d' argent à l' avance pour en avoir la préférence lors de leur vente et d' acheter à l' avance des paysans, ce qu' il ne convinrent du tout point au bien et à l' avantage de tous ceux négocient en ce pays, ce qu' on verra clairement par les raisons déduites ci - après.

Premièrement il faut savoir que du temps passé qu' il n' y avait point de magasin tenu par les français de la manière qu' on fait aujourd' hui, les gens du pays étaient fort embarrassés à l' ouverture de la campagne pour mettre un prix sur les huiles qu' on devait acheter au détail, ce qui faisait qu' on le mettait à si bas prix qu' il été possible de peur de n' acheter à un prix qui ne nous convint point, lequel n' était guère augmenté que lorsque quelques d' eux avaient passé quelque vente avantageuse et dont cette augmentation n' allait jamais fort haut pendant tout le temps des achats au détail et comme pour lors ils n' étaient pas traversés par ceux des magasins des français ils achetaient tranquillement et ils nous passaient des ventes d' huile à prix convenables à cause qu' ils avaient la facilité de remplacer promptement la même quantité d' huile qui venaient de nous passer vente, soit en achetant au détail ou de ceux qui recevaient en dépôt dans leurs magasins, ce qu' ils ne peuvent plus faire aujourd' hui, leur en ayant ôté le moyen par la multitude de magasins que les français ont établis, lesquels sont régis par des juifs, des grecs et même des turcs, lesquels à l' ouverture de la campagne ne vont pas chercher de ci - près pour le prix des huiles dont les gens du pays sont forcés de suivre et même ils

sont obligés de les faire augmenter d' un jour à l' autre à cause que ceux qui achètent pour les français ont l' argent mignon et de meilleures espèces que nous les autres, ce qui fait que les paysans les préfèrent prix pour prix; et par cette raison pour s' attirer les dits paysans ils sont obligés d' en augmenter le prix, et ce qui les encourage à celà faire c' est qu' ils se voient suivis par ceux qui achètent pour les français, attendu que ceux - ci ne veulent point perdre ceux qu' ont coutume de venir vendre à leur magasin, quand même ils voient qu' il y a de la perte aux dits achats, ce qui fait qu' insensiblement les augmentations se font jusqu' à leur haut période; par toutes ses raisons qui sont sans fard et sans déguisement on jugera facilement combien les magasins des français sont pernicieux à ce négoce.

Secondement pour prouver que les huiles prises par les français en dépôt pour lesquelles on est obligé de donner d' argent à l' avance pour en avoir le préférence lors de leur vente est un négoce pernicieux, je dis que si ses gens - là ne trouvaient pas chez nous la facilité du dépôt ni d' argent en prêt sur leurs huiles, ils seraient forcés de faire affaires avec les marchands du pays qui vendent en gros comme ils faisaient du temps passé, lesquels pour trouver d' argent pour ceux qui leur auraient donné leurs huiles en dépôt ils seraient forcés de nous passer des ventes par intervalle au lieu que ces gens - là ayant reçu d' argent des français ils attendent tranquillement pour vendre leurs huiles que le prix soit à son plus haut période, dont plusieurs en ont fait une triste expérience cette année.

Troisièmement, je dis que les achats à l' avance faits avec les paysans sont aussi très pernicieux, parce que s' ils viennent vers nous c' est pour en tirer un meilleur parti que de ceux avec qui ils avaient coutume de vendre, dont il y a un temps immémorial qui font ce négoce; ainsi lui ôtant le moyen des dits achats nous lui ôtons celui de nous pouvoir passer des ventes; outre ça on voit clair que delà il en survient quelque augmentation.

Qu' on ne dise pas que c' est la manière de négociier qui fait faire les augmentations sur le prix des huiles; celà peut s' attribuer à deux sortes de manière, si on prétend trouver à dire à ceux qui ont fait des achats à prix onéreux, je me contenterais de dire sans apostropher personne qu' ils n' ont pu mieux faire, et pour contre je dis et je soutiens que ce sont uniquement ceux

qui font acheter au détail à l' avance des paysans et qui prennent les huiles en dépôt, qui par ses menées ont été absolument la cause des augmentations.

Qu' on ne dise pas aussi qu' il y a eu de tout temps des magasins de français pour acheter au détail; quand du temps passé il y en a eu ils travaillaient d' une autre manière qu' on ne fait aujourd' hui, car il le faisaient par spéculation et il n' est pas arrivé de ce temps - la des revolutions au prix des huiles au détail, au contraire ceux qui achetaient pour lors tenaient en raison les gens du pays puisque quand ils voyaient que le prix ne convenait pas, ils cessaient d' acheter, ce qui faisait que par appréhension les gens du pays ne poussaient pas leur pointe comme ils font aujourd' hui; ce que j' en dis est la pure vérité puisque je parle de ce que j' ai fait moi même lorsque je faisais acheter au détail dont il n' y a personne dans la Nation qui l' ignore, mais le système de ceux qui font acheter aujourd' hui, c' est de faire toujours acheter soit qu' il tourne à compte ou non et c' est ce qu' il a ruiné ce commerce.

Qu' on ne dise pas aussi que les savoniers sont cause des augmentations, car si on ne leur été pas contraire lorsqu' ils font leurs achats d' huile s' ils pouvaient ils les achèteraient à bas prix pour gagner davantage et pour preuve que ses gens ne sont pas portés à celà, c' est que lorsqu' il n' y avait que les juifs qui achetassent au détail quand ils voyaient que les savoniers étaient disposés à faire augmenter les huiles ils leur vendaient ceux qui leur étaient nécessaires, ce qu' ils acceptaient de très bon coeur; il est vrai qu' aujourd' hui les savonneries se sont fort multipliées, celà n' importe, les juifs pour ne pas faire augmenter le prix des huiles ils s' obligeraient de fournir aux dits savoniers les huiles qui leur seraient nécessaires, ce qu' il serait de convenance aux uns et aux autres.

De nous lier pour acheter les huiles en commun, cela serait fort bon si celà pouvait se faire sans risque, mais ça serait nous exposer à des grands dangers car on sait par expérience que les gens du pays sont très mal disposés contre nous et voyant que nous voudrions en quelque manière nous rendre les maîtres du prix des huiles, les grecs qui sont nos ennemis jurés ne manqueraient pas de travailler auprès des turcs pour nous faire jouer quelque méchant tour; outre ça que deviendraient les bâtiments qui viennent ici à l' aventure acheter leur chargement, sur quoi

on doit faire toute l' attention qui mérite une telle affaire.

Enfin si on met ordre à ces manières pernicieuses de négocier tant ici qu' à Rettimo et faire en sorte que ceux qu' iront de bonne foi ne soient point trompés, il est certain que les vendeurs en grosses parties s' accumuleront et se mettront en état de faire dans la suite de fréquentes ventes tantôt à l' un tantôt à l' autre comme ils faisaient du temps passé à des prix convenables, car il leur convient très parfaitement que les huiles ne fassent pas des augmentations considérables pour être payés des huiles qu' ils ont achetées à l' avance à bas prix, dequoi j' en ai vu des expériences comme de tous les autres faits dont ce mémoire fait mention.

Ἄ la Canée le 6 Juin 1736

J. Chiousse

27.

(Aff. Etr. B' 344)

Ἐπόμνημα τοῦ P. Rille ἑμπόρου στὰ Χανιά, συνημμένο στὴν ἐπιστολὴ τῆς 28 Ἰουνίου 1736 τοῦ Dez, προξένου στὰ Χανιά, πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν Ναυτικῶν De Maurepas.

(La Canée, le 6 Juin 1736)

Mémoire où l' on explique les causes en quoi on ne se conduit pas bien en cette Échelle pour ce qui est des traites et des achats des huiles qu' on fait en ce royaume de Candie reduites à notre avis en cinq points.

Mais il ne sera pas hors de propos d' exposer avant toute chose la situation dans laquelle se trouve présentement le commerce des huiles de ce royaume et par qui cette denrée est enlevée. Il n' y a pas longtemps que la Nation française en faisait seule par ces demandes la balance du prix, mais depuis qu' on a trouvé à Constantinople et autres endroits de la Turquie la qualité des savons qu' on fait sur ce royaume très bonne, il s' y est formé une si grande quantité de fabriques à savon, qu' on peut dire sans exagérer que toutes ensemble consomment à années communes un quart de la recolte des huiles, sans y comprendre une quantité de cette denrée que les gens du pays enlèvent pour les

mêmes endroits, si bien que lorsque les demandes des savons et des huiles pour Constantinople et pour la Turquie sont tant soit peu considérables, ce qui arrive très souvent, ce sont les gens du pays qui font à leur tour la balance du prix des huiles et non plus la Nation française comme elle faisait depuis peu de temps; il ne faut pas pour preuve de ceci aller chercher bien loin des exemples, puisqu' il est assuré que ce sont les gens du pays qui les premiers ont payé les huiles cette année à soixante paras le mistache qui est le plus haut prix qu' on les ait vues et que les mêmes gens du pays poussèrent cette denrée l' année passée jusqu' à septante paras le mistache, tandis que les français ne les achetèrent le plus haut prix qu' à cinquante quatre paras. Il faut cependant observer que les gens du pays ne payaient point l' année passée un droit qu' on lui a imposé du depuis d' un para par chaque oque d' huile ou huit paras et demi par chaque mistache de cette ville. Cette denrée est encore souventes fois enlevée par les Nations étrangères soit pour Venise soit pour Livorne.

Le premier point en quoi on ne se conduit pas bien pour les traites et les achats des huiles qu' on fait en ce royaume c' est cette quantité de magasins qu' ils ont les négociants français à l' avenue de la porte de cette ville et à celle de Rettimo pour faire acheter des huiles en détail. Il n' y a pas longtemps que des juifs, des turcs et des grecs de cette ville et de Rettimo vendaient des huiles en grosses parties comptant de les remplacer au moyen des magasins qu' ils avaient en détail, mais depuis que les français font ce dernier commerce tous ces vendeurs d' huile en grosses parties se sont dissipés à Rettimo et le nombre en est réduit aujourd' hui à deux ou trois en cette ville, qui n' osent pas même passer des grosses ventes de cette denrée, crainte de ne pouvoir la remplacer; il n' en était pas ainsi lorsque les français n' avaient encore point de magasins pour faire acheter des huiles en détail; alors les gens du pays étaient pour ainsi dire les maîtres du prix et bien souvent leurs intérêts se trouvaient à le ménager, lorsqu' ils avaient passé vente d' une plus grande partie d' huile qu' ils n' avaient pas encore achetée et ils mesuraient à les payer selon le prix que les français lui offraient; la facilité qu' avaient ces vendeurs de remplacer les huiles desquelles ils venaient de passer des ventes, les faisaient contenter de deux paras par chaque mistache de bénéfice, au lieu qu' à

présent ils veulent gagner dans une seule vente ce qu' ils gagnaient ci devant en plusieurs. On dira peut être que le nombre des vendeurs d' huile en grosses parties est petit; il est constant que lorsque la cause qui les a fait quitter cessera, nous voulons dire lorsque les négociants français ne feront plus acheter des huiles en détail, qu' on verra commencer de nouveau ces vendeurs en grosses parties et que dans peu de temps il y en aura une si grande quantité qu' il y en avait ci - devant et par conséquent les mêmes moyens pour acheter cette denrée à prix convenable; un seul magasin pour faire acheter des huiles en détail de la part des négociants français fait plus d' impression sur cette place que dix de la part des gens du pays. Tout le monde est attentif au mouvement de ceux des français pour voir s' ils font quelque augmentation et si le cas arrive, on peut dire que l' augmentation est générale deux heurs après, sans que ce mouvement influe aux diminutions car on croit alors que les français reculent pour mieux sauter. Si l' on tolère les magasins des huiles en détail de la part des français comme ce sera un moyen à faire une grosse partie des achats de cette denrée, tous les négociants seront obligés d' y avoir recours comme ont commencé quelques uns, à limitation de ceux de la Nation qui en ont déjà deux et trois, deux magasins par chaque maison française feront un nombre plus que suffisant pour porter les gens du pays à quelque émotion, les uns pour les empêcher d' acheter eux mêmes en détail les huiles qui leurs sont nécessaires pour leurs fabriques à savon et les autres pour leur ôter un droit qu' ils croient leur appartenir d' acheter en détail la denrée du crû de son pays, ce qui n' appartient proprement qu' aux citadins. Avant l' établissement de ces magasins des négociants français pour les huiles en détail on avait la facilité de faire en cette ville des achats des chargements de cette denrée à Rettimo, mais présentement tous ces vendeurs (qui ont passé pour plus de trois cents mille mistaches huile depuis neuf années que nous sommes établis en cette Échelle qu' ils ont tous exactement consignés sans qu' il en manque un seul) se sont retirés et lorsque ceux de notre Nation qui n' ont point encore de maisons établies à Rettimo sont obligés d' y passer, pour y faire quelques achats, ils trouvent plus d' obstacles pour y réussir de la part des français qui y sont établis que de la part des gens du pays, car ceux - là non contents d' avoir le champ libre pour

ainsi dire pour acheter toute l'année ils multiplient leurs demandes à l'arrivée du nouveau venu avec tant de précipitation qu'on a de la peine à connaître si c'est par leur besoin ou pour faire augmenter la denrée à un prix excessif afin d'obliger le nouveau arrivé à quitter la partie; on dira peut être que c'est de l'habile négociant de tâcher de faire lui seul tout le commerce d'une Échelle, mais nous croyons que c'est contre l'intension des Messieurs les Échevins et Députés de la Chambre de Commerce de Marseille qui n'ont des vues que pour le bien public.

Le second c'est le nombre de dix maisons françaises établies en cette Échelle. On ne sera pas surpris de la subite augmentation des huiles si l'on considère que dix censaux* peuvent aller le même jour et peut être la même heure faire demande d'huile au même marchand vendeur, qui ne manque jamais de prétexter qu'on lui en donne un tel prix, et dans la crainte que cela soit on l'augmente pour en avoir la préférence. En réunissant ces dix maisons à cinq les demandes ne seraient pas si grandes et par conséquent le moyen d'obtenir les huiles à prix convenable plus facile; et ce qu'il y a de bien certain c'est que cette réunion de maisons outre l'avantage public qu'elle procurerait elle épargnerait encore environ trois mille piastres de dépenses toutes les années à la Nation, ce qui est une somme considérable pour une Échelle comme celle - ici.

Le troisième, il y a quelques négociants français en cette Échelle dont les censaux sont des vendeurs d'huile en grosses parties; qu'on suppose pour un moment que ces négociants cachent par leur prudence la quantité d'huile qu'ils ont besoin lorsqu'ils ordonnent à leurs censaux d'en faire des achats, mais item il faut leur faire connaître qu'on en a besoin, et il est presque impossible qu'un juif qui a des huiles à vendre en ménage bien le prix au profit de l'acheteur lorsqu'on lui donne des ordres d'en acheter.

Le quatrième, il s'est introduit depuis peu par quelques membres de la Nation une manière d'acheter les huiles en ce royaume la plus pernicieuse qu'on pouvait jamais s'imaginer, soit en donnant de l'argent à l'avance sans change (comme s'il ne coûtait rien de gagner) soit en recevant gratis les dépôts des

*) Censal = ὄνομα πού ἔδιναν στους μεσίτες στην Ἀνατολή.

huiles des bourgeois pour en avoir seulement la préférence lors de la vente. L'expérience nous apprend toutes les années qu'on trouve toujours un gracieux avantage en achetant les huiles à l'avance ou quelque temps avant la récolte, soit qu'on achete du vendeur à grosse partie, soit qu'on achete du bourgeois; ce dernier qui ne l'ignore point ne vend sa denrée qu'au besoin, mais une fois qu'il a la facilité de la mettre en lieu d'assurance sans qu'il lui en coûte rien et de trouver de l'argent sans change pour survenir à ces besoins, il ne s'empresse plus de vendre ces huiles qu'après la récolte faite et comme alors le besoin des français est pressant le bourgeois en profite en demandant de ses huiles un prix exorbitant qu'on est forcé d'y donner.

Et le cinquième, toutes les raisons qui causent l'augmentation des huiles en ce royaume ne proviennent pas toujours des correspondants établis sur cette Échelle, mais elles sont souvent causées par l'empressement des Messieurs les négociants de Marseille soit en faisant des expéditions, avant d'être assurés que les huiles sont prêtes, soit en donnant la direction du chargement à des capitaines; il faut avouer qu'il y a des capitaines qui méritent et qui ménagent avec prudence la direction d'un chargement, mais il y en a aussi qui laissent facilement entrevoir leur dessin et soit que ces expéditions sans avoir leurs huiles prêtes soient adressées à des négociants établis ou à la direction des capitaines, toujours est-il assuré qu'avec le bâtiment sur l'Échelle on ne peut plus bien ménager le prix des huiles tant parce que ce bâtiment fait des dépenses journalières que parceque les gens du pays nous voyant forcés d'acheter ils demandent un haut prix des huiles et ils l'obtiennent.

Par toutes ces raisons expliquées au mémoire ci-dessus on montre autant qu'il nous semble les causes du dérangement des affaires de cette Échelle mais nous espérons des lumières et de l'équité des Messieurs les Échevins et Députés de Commerce de Marseille qu'ils y appliqueront le remède qu'ils croiront être nécessaire pour l'avantage des Messieurs les négociants de Marseille et utile pour ceux de cette Échelle.

À la Canée le sixième Juin mille sept cent trante six

P. Rille et Compie

28.

(Aff. Etr. B¹ 344)

Ἐπόμνημα τῶν Chaulan καὶ Hermitte ἐμπόρων στὰ Χανιά,
συνημμένο στὴν ἐπιστολὴ τῆς 28 Ἰουνίου 1736 τοῦ Dez, προξένου στὰ Χανιά,
πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν Ναυτικῶν De Maurepas.

(La Canée, le 7 Juin 1736)

Mémoire sur la situation de l'Échelle de la Canée

Les causes du dépérissement des affaires en cette Échelle se réduisent à trois points.

Les achats qu' on fait à avance des particuliers qui recueil lent l' huile pour livrer à la récolte.

Les magasins tenus par les français aux avenues de la porte de la ville pour acheter l' huile en charges.

Et les argents donnés sans change et même au change, en vue d' avoir de l' huile en magasin dont on ne fixe le prix que lors que le débiteur veut vendre.

On va tâcher de mettre au jour les inconvénients qui resultent de ces trois points; et tout ce que nous dirons ne sera appuyé que sur des faits constants.

La seule nécessité où se trouvent les bourgeois et les paysans dans le cours de l' année, tant pour avoir de quoi vivre, que pour cultiver et ensemercer leurs terres, les oblige de vendre le fruit de leur récolte huit, dix mois et même un an avant que de l' appercevoir à un prix fort modique et fort au - dessous de ce que l' huile vaut toujours au temps de la récolte; ce tempe venu la nécessité n' ayant cessée que pour un temps, ils ne livrent jamais à plein la quantité d' huile qu' ils ont vendue d' avance; ils portent alors à d' autres pour fournir à leurs besoins présents une partie des huiles dont ils avaient reçu déjà le paiement. Les français qui comptent sur la quantité d' huile pu' ils achètent ainsi d' avance en donnant avis à leurs amis pour qu' on leur expédie des bâtiments pour l' enlever; ces bâtiments venus, comme l' huile n' est pas livrée à plein et que les débiteurs restent en arrière du quart, du tiers et même de la moitié, quelques fois plus, ces français sont alors obligés pour subvenir au chargement de leurs bâtiment, d' acheter l' huile à tout prix et la font monter dans peu à des prix exorbitants.

Ces achats faits des particuliers ont un autre inconvénient;

c' est qu' ils ôtent aux marchands d' huile les moyens de nous en passer des ventes considérables comme ils faisaient autrefois ou à l' avance ou dans le temps même de la recolte. Ils n' osent pas s' engager aujourd' hui parceque les français leur enlèvent l' huile sur laquelle ils comptaient. On a beau dire qu' il n' y a pas assez de vendeurs pour satisfaire au nombre des demandeurs; c' est précisément parce que les français achètent directement des particuliers qu' il n' y a pas un plus grand nombre de vendeurs en gros. Tel ferait volontiers ce commerce qui n' ose pas s' y aventurer.

Les magasins que les français tiennent aux avenues de la porte de la ville pour acheter les charges d' huile qui entrent, portent aussi un préjudice considérable au bien du commerce; en ce que les gens du pays qui y ont aussi des magasins, ne manquent jamais de rencherir sur le prix que les français mettent d' abord à cette denrée dans l' espoir d' en acheter une plus grande quantité. Les français pour ne pas rester en arrière augmentent encore, ceux - là assurés de leur revendre après en gros avec quelque paras de bénéfice, poussent toujours au - delà du prix de ceux - ci et ainsi dans peu de jours l' huile monte à un prix ruineux.

D' ailleurs ceux des français qui tiennent ces magasins et qui achètent tout ou en partie pour leur compte et qui ont acheté d' avance des parties d' huile considérables, peuvent bien être portés à pousser le prix de l' huile pour faire un profit plus considérable sur celles qu' ils ont déjà; à quoi ne porte pas l' avidité du gain? Et ils sont en cela secondés par l' empressement de ceux même qui n' achètent que pour compte d' amis qui n' ont d' autre vue que d' en faire une plus grande quantité.

Les argents qu' on donne sans change ou même au change dans la vue d' avoir de l' huile en dépôt dont on ne doit fixer le prix que dans le temps de la recolte et au choix du débiteur, contribuent aussi très fort au dérangement des affaires. Ceux qui prennent ces argents sont ou des bourgeois ou des marchands; les premiers s' ils ne trouvaient pas ce secours dans la bourse des français, vendraient leur huile aux marchands juifs ou autres, qui auraient par - là moyen de nous passer des ventes à nous mêmes les marchands - eux, mêmes qui trouvent de l' argent soit au change ou sans change, n' ont que faire alors de nous passer des ventes pour avoir de quoi fournir aux achats

journaliers qu' ils ont à faire; les uns et les autres se prévalent du besoin où ils savent que sont les français lorsque les bâtiments sont sur l' Échelle; ils prennent ce temps pour fixer le prix de l' huile qu' ils ont promis de donner par préférence à ceux qui leur ont prêté de l' argent, et leur font payer bien chèrement une marchandise qu' ils auraient à bon compte s' ils savaient profiter du besoin d' argent où sont eux - mêmes les marchands qui seraient dans la nécessité de passer des ventes d'huile pour en avoir.

On a proposé pour obvier à certains abus d' établir une repartition générale; cette repartition (les sources du dérangement subsistant) n' obvierait point au mal. Elle n' est pas praticable par rapport à la situation du pays et elle est sujette à beaucoup d' inconvénients pour nous mêmes.

Les achats des particuliers qui recueillent l' huile subsistant et les magasins aux avenues de la porte ayant toujours lieu, l' huile qui est ainsi achetée ne devant entrer en repartition que dans le temps de la récolte et au prix courant d' alors, on laisse subsister ce qui donne lieu à l' augmentation. Ceux qui font ces achats, ne devant en avoir pour eux que la plus petite partie, voudront au moins faire un bénéfice considérable sur ce qu' ils seront obligés d' abandonner; et il ne tient qu' à eux par le moyen des magasins de pousser le prix aussi haut qu' ils trouveront à propos.

Les gens du pays sont portés de mauvaise volonté contre les français; nous en avons vu, il n' y a pas longtemps, un terrible exemple. L' assurance d' une ligue que nous ferions pour tenir leur denrée à bas pris (et ils en seraient d' abord informés) les ferait éclater en murmures et porterait peut - être leur mauvaise volonté à des extrémités funestes pour nous. L' interdiction des magasins et des achats faits des particuliers ne produirait pas le même effet. Ce n' est que depuis peu que la français s' en sont aviser et au grand regret de tous les marchands du pays qui sont le plus grand nombre.

Nous disons encore qu' une repartition générale est sujette à beaucoup d' inconvénients par rapport à nous mêmes. La Nation de la Canée est composée de dix maisons, le commerce qui s' y fait pour France produit dix mille piastres de provisions; ces dix mille piastres reparties sur dix maisons ne leur procureraient guère au delà de ce qu' il faut pour leur dépense. Com-

ment sera - t - on en état de céder la place à d' autres après les dix années auxquelles la Cour à trouvé à propos de fixer la résidence des négociants dans les Échelles?

Cette repartition fermerait le port aux capitaines qui viennent avec la direction de leur chargement s' ils étaient obligés d' y entrer et quel séjour ne seraient-ils pas obligés de faire sur l' Échelle, si pour faire le chargement d' un tel capitaine il fallait en acheter dix autres. Si ces capitaines n' étaient pas obligés d' entrer dans la repartition, comme ceux qui viennent ainsi dans les Échelles sont obligés de s' adresser à un négociant, on n' aurait qu' à faire expédier de France les bâtiments avec l' adresse au capitaine en apparence et ordre dans le fond de s' adresser à un tel qui de cette manière ferait ses affaires sans donner à la Nation aucune part aux achats qu' il ferait.

Les causes du dérangement des affaires de cette Échelle développées indiquent le remède qu' on peut y appliquer. Nous espérons des lumières et de l' équité de nos supérieurs qu' on remédiera au désordre d' une manière avantageuse pour les négociants de France et utile pour nous.

Fait à la Canée le 7 Juin 1736

Chaulan et Hermitte

29.

(Aff. Etr. B¹ 344)

Ἐπόμνημα τῶν Careffe, Utre et Compagnie ἐμπόρων,
συνημμένο στὴν ἐπιστολὴ τῆς 28 Ἰουνίου 1736 τοῦ Dez, προξένου στὰ Χανιά,
πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν Ναυτικῶν De Maurepas.

(Χωρὶς ἡμερομηνία)

Mémoire sur les sujets qui portent préjudice au commerce
des français sur les huiles de l' île de Candié, Savoir.

1° Les ordres des négociants de France trop considérable pour ce pays.

2° La façon d' acheter d' aujourd'hui contraire au bien général du commerce.

3° La repartition générale préjudiciable au commerce des français.

Les négociants de Marseille donnent tous les ans des ordres

qui suffiraient pour contenter les dix maisons de l'Échelle. Si le travail de celle-ci pouvait être poussé aussi loin que le besoin, chacun sait que le sixième de se besoin n'est jamais rempli et que pour avoir plus d'huile, les uns que les autres on se sert de divers moyens, comme de donner de l'argent sans change, recevoir en dépôt d'huiles en magasin gratis et ne couper le prix de celle-ci qu'à la volonté du vendeur qui attend toujours l'extrémité pour vendre; delà s'ensuit que pour un ou deux chargements qu'on fait plus que les autres par cette espèce de préférence pour les huiles, on en soutient le prix au gré du propriétaire, de quoi le public est d'abord informé, ce qui ne contribue pas peu à produire les mauvaises affaires.

Le plus certain, dit-on, est de faire des achats à l'avance, c'est notre avis pour les achats faits des marchands de la ville, mais ceux qu'on fait des villageois et paysans et qu'on va le plus souvent forcer à cela jusque dans leurs tanières, ils ne sont ni tolérables ni d'un secours assuré pour charger les bâtiment. La preuve du préjudice que ces achats portent au commerce est de voir que les négociants juifs qui font ce négoce soient en arrière tous les ans de 6, 10, 15 ou 20000 mistaches d'huile, lesquels venant à leur manquer leur font perdre le fruit de leur travail et au delà, car c'est l'ordinaire de ne recevoir qu'une partie de ces achats et de se contenter d'une promesse pour une autre récolte; on repend ainsi beaucoup d'argent à la campagne; on attire à soi les pratiques qui faisaient autrefois une partie du fondement des ventes des négociants juifs de la place, et en empêchant ces derniers d'être en état de vendre comme ci-devant, on se trouve pourvu d'un peu d'huile et de beaucoup de créances qui subsistent longtemps d'une récolte à l'autre. Voilà le fruit des achats à l'avance avec les campagnards.

À l'ouverture de la récolte il y a divers magasins français ouverts pour le détail; on fixe un prix pour les achats de ces magasins; les juifs, les fabricants à savon et tous ceux qui travaillent à l'huile se règlent sur ce prix et pour pouvoir faire plus ils renchérissent souvent, on vient à faire réflexion ensuite que les prix augmentent tous les jours, qu'il conviendrait de les diminuer vu l'abondance de la marchandise et la perte qu'il donne à Marseille; mais dans la crainte de faire éloigner les pratiques qui apportent tous les jours l'huile au magasin on ne veut jamais être les premiers à baisser le prix, on aime mieux le

soutenir dans ce feu de la récolte et ensuite lorsqu' elle tire sur sa fin on est obligé de suivre une route qu' on s' est formée volontairement; c' est pourquoi on ne voit plus à présent que la marchandise une fois montée, diminue beaucoup de sa grande augmentation comme elle faisait autrefois. Jadis pour charger dix bâtiments, l' huile aurait montée peu à peu de 40 jusqu' à 50 paras, après quoi le calme succédant et le pays ne voyant point ces magasins du détail qui leur servent comme de guides, l' huile revenait presque aussitôt à son premier prix et dans cet intervalle chacun faisait ses affaires; où est ce temps là! pour le faire revenir il faudrait, se semble, fermer les magasins du détail, tant ici qu' à Rettimo, supprimer les achats à l' avance pour le dehors, ne donner aucun argent à l' avance pour cause d' huile, ni recevoir des huiles en dépôt.

Dès qu' on supprimera ce qui est contraire au bien de ce commerce selon l' explication ci - dessus, il y aura moyen de le faire avec plus de facilité et de convenance et on verra en même temps croître le nombre des négociants du pays qui oseront passer pour lors des ventes auxquelles il ne sauraient s' engager présentement; et effectivement on voit la moitié d' une récolte en magasin à la disposition même des français, sans qu' il se trouve personne qui veuille vendre et sans même que ces français qui ont l' huile puissent leur fixer le moindre prix et cela parceque les propriétaires les leur livrent partie en dépôt et retirent l' avance à peu près sa valeur sans en payer un change, ils ont ainsi le provenu de leur denrée sans être dans la nécessité de la vendre, pour faire leurs affaires. Voilà les inconvénients que les dépôts et les magasins du détail entraînent après soi.

On parle d' une repartition générale; ce moyen pour remettre les affaire est bon pour un pays où le nombre de maisons est proportionné au travail, et où il y a d' ailleurs divers articles qui suppléent les uns aux autres; mais en cette île où il n' y a qu' un peu d' huile, la repartition ne saurait jamais convenir pour deux raisons, la première est qu' elle ne produirait à chaque maison que la dépense du courant de l' année et la seconde c' est que, pour avoir l' huile d' une manière convenable à tous, il faudrait y fixer un prix qui ferait crier les habitants du pays. Nous y sommes vus d' assez mauvais œil pour ne pas éviter tout ce que peut nous rendre suspects, de façon qu' il paraît qu'

il n° y a rien de mieux à faire que de ne plus recevoir l° huile en dépôt, interdire les achats au dehors, fermer les magasins du détail et permettre d° ailleurs à un chacun de commercer selon ses lumières.

Careffe Utre et Compie

30.

(Aff. Etr. B¹ 344)

Ἐπόμνημα συνημμένο στήν ἐπιστολή τῆς 14 Αὐγούστου 1737 τοῦ Maltor, ὑποπροξένου σιῶ Ἡράκλειο, πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν Ναυτικῶν De Maurepas.

(Candie, le 14 Août 1737)

Mémoire pour Monseigneur le Comte De Maurepas

Un officier de la Porte Ottomane connu sous la qualité d° Aga du Grand Visir, envoyé en l° île de Candie pour en visiter les fortifications, l° artillerie et les munitions de guerre, arriva à la rade de la Sude le vingtième du mois passé.

Il commença de travailler au fait de sa mission par la visite du château de la Sude, pour les réparations duquel et en conséquence des ordres dont il est porteur, il a été ordonné qu° on préparât incessamment douze mille quartiers de pierres taillées et tous les matériaux nécessaires à l° emploi de ces pierres; ces pierres sont des carrés longs, d° un pied et demi de hauteur par environ deux pieds et demi de longueur. Cet officier passa ensuite de la Sude à la Canée, d° où il s° est rendu à Candie le deuxième du présent mois d° Août.

Les fortifications externes donc le nombre est de sept, furent le premier objet de sa visite; il a jugé qu° il serait nécessaire d° y faire beaucoup de réparations, de même qu° à une partie considérable des murailles qui soutiennent les glacis du fossé de la ville et à celles du chemin couvert dans le même fossé. Les mines sont dans le même cas par le dommage que les pluies y ont causé dans le temps. Cet officier a été satisfait de l° état des remparts et des bastions, il paraît cependant qu° il y avait beaucoup de réparations à faire.

Les magasins à poudre ont été trouvés dégarnis et partie de la poudre qu° il y a, a été trouvée de mauvaise qualité par les épreuves qu° on en a faites.

Dans le magasin des armes il n' y a que de fusils ou mousquets à mèches et d' autres armes anciennes qui ne peuvent être d' aucun usage. Une partie des canons et généralement tous les affûts sont dans un état à ne pouvoir plus servir; il y a seulement quarante huit affûts dans les magasins de l' arsenal, à la construction desquels on employa l'année dernière toutes les matières propres à ces ouvrages. Par la visite qu' on a faite des bombes et des boulets à canon, on a trouvé qu' il y en a une suffisante quantité, mais on a remarqué qu' il manque beaucoup des ustensiles nécessaires au service de la grosse artillerie.

L' aga du Visir a voulu en conséquence de sa commission être instruit de l' état présent de la garnison; il s' en est rapporté aux registres des officiers, suivant lesquels cette garnison consiste à environ sept mille cinq cents hommes de différents corps de milices et quinze cents desquels sont janissaires.

Une partie du fossé de la ville était employée en jardins; les rigoles qui y conduisaient l' eau ont été remplies de pierres et de terre et il a été défendu de mettre cette partie du fossé ni aucune autre en jardin à l' avenir.

On conserve dans des magasins souterrains, qu' on appelle des puits, une provision de quarante mille mesures de blé qui n' ont pas été ouverts depuis longtemps; on a résolu de les vider cette année et de renouveler ces quarante mille mesures de blé; chaque mesure de blé pèse environ cinquante livres poids de table.

Les gens du pays ont d' abord paru être beaucoup en peine de la cause du voyage et de la commission de l' officier du Visir; ils sont présentement occupés par d' autres inquiétudes; des passagers turcs d' un bâtiment parti de Smyrne le 4 de ce mois d' Août et arrivé le 8 à Candie, ont débité que les soldats de l' armée commandée par le Grand Visir s' étaient mutinés, qu' après avoir tuer ce Seigneur, son Keaya et le Janissairaga une partie de cette armée avait passé dans le camp des tartares et que l' autre partie s' est retirée chacun chez soi. On ajoute qu' il y avait des mouvements séditieux dans la ville capitale de l' Empire, que le Grand Moufti profitant de l' exemple des malheurs arrivés dans un semblable cas à son père, a abdiqué sa dignité et s' est retiré dans une ville de la Natolie. On parle, mais sourdement, de la prochaine déposition du Grand Seigneur, il y a même de personnes constituées en dignité, qui prétendent

que ce prince est déjà déposé; et de toutes ces différentes nouvelles qui peuvent être sans fondement ou du moins altérées, il résulte une consternation qui est générale.

Dès le commencement du mois de Janvier dernier et sur de lettres que des esclaves de Malte avaient écrites on crut ici que les armées du Roi d'Espagne devaient passer en Morée et en cette île de Candie. Ce bruit fit de si fortes impressions dans l'esprit des habitants de l'île que les Pachas qui la gouvernent crurent devoir en informer la cour ottomane et rendre compte en même temps de l'état des places de guerre. Les gens sensés de la ville de Candie croient que c'est en conséquence de ces informations que l'aga du Visir a été envoyé.

31.

(Aff. Etr. B' 344)

'Υπόμνημα συνημμένο στην επιστολή της 14 Σεπτεμβρίου 1737 του Maltor, υποπροξένου στο Ηράκλειο, προς τον ύπουργό των Ναυτικών De Maurepas.

(Candie, 14 Sept. 1737)

Quatrième mémoire sur le Commerce
de l'huile de l'île de Candie

Par les mémoires qui ont précédé celui-ci il a été démontré que les causes du dérangement du commerce de l'huile de l'île de Candie sont :

La mésintelligence des négociants français de la Canée causée par leur trop grand nombre; leur empressement à acheter l'huile et à la payer même longtemps avant la récolte; la pratique de ceux de ces négociants dont le principal commerce consiste à acheter ainsi l'huile et à la revendre ensuite sur le lieu et l'établissement des magasins que les nationaux tiennent aux avenues de la porte de la ville.

Le Sieur Maltor qui a fourni ces mémoires dans le temps et qui proposa même des moyens pour arrêter ces abus, étant allé dernièrement à la Canée où il a recueilli avec soin tout ce qui de la part des nationaux avait du rapport à leur commerce, ose présenter un plan plus simple que les précédents et qui peut à son avis arrêter efficacement le cours de ces abus et celui d'un autre encore qu'il a remarqué et qui est occasionné par le be-

soin que des négociants de Marseille peuvent avoir de se servir de l'Échelle de la Canée pour attirer précipitamment à eux les fonds qu' ils ont en d' autres Échelles; une opération de cette espèce nuisit beaucoup dans le mois de Juin dernier au commerce de la Canée où les achats d' huile ayant été suspendus à cause de sa cherté, on commençait à en voir diminuer le prix lorsque l' arrivée d' un bâtiment déranger cette disposition par l' empressement de celui auquel il fut adressé et que répondit au murmure des autres négociants qu' il ne pouvait pas se dispenser d' exécuter les ordres de son majeur.

Il a paru au Sieur Maltor que pour remédier à ces inconvénients il serait convenable que les nationaux partageassent également entre eux l' huile qu' ils achètent à la Canée et celle qu' ils font acheter à Rettimo et au département de la ville de Candie et que ceux de ces nationaux qui la revendraient sur l' Échelle fussent exclus du partage.

Par là on arrêterait les effets de la mésintelligence première cause du mal et ce partage romperait les mesures de ceux qui n' achetant de l' huile que pour la revendre ne négligent aucun des moyens que leur cupidité leur suggère pour la faire renchérir. Les gens du pays même perdraient l' utilité qui leur revient du manque d' expérience des négociants français derniers venus. Or ce défaut d' expérience est aussi une des causes capitales du dérangement du commerce de la Canée, ainsi que le Sieur Maltor le remarqua un jour que les anciens négociants faisant sentir dans la joie d' un festin la supériorité des moyens qu' ils avaient pour les achats des huiles, un des derniers venus répondit qu' il en convenait mais qu' il avait une ressource lui même qui le mettait en état charger les bâtiments qui lui étaient adressés et que cette ressource consistait à payer plus chèrement l' huile, voilà ajouta - t - il ce qu' occasionne votre expérience, ni vos amis ni les nôtres n' y trouvent souvent pas leur compte.

Il est aisé de remarquer que la différence qui se rencontre parmi les négociants de la Canée, dans les moyens qu' ils ont d' acheter l' huile produit un préjudice considérable; l' égalité du partage y remédierait, de même qu' à celui qui revient de la pratique où ces négociants sont d' acheter l' huile et de la payer longtemps avant la recolte.

Les juifs sont ordinairement les vendeurs de ces achats prématurés. Ils n' auraient plus eux mêmes les moyens d' acheter

des gens du pays qui recueillent l'huile par ce que le secours de l'argent des nationaux leur manquerait et de la cessation de cet abus il resulterait, que ceux qui recueillent l'huile ne trouveraient de ressource que chez les français, ce qui formerait un avantage important; les facultés des habitants du royaume de Candie sont bornées à peu de chose; c'est là un fait certain, mais supposant même que les juifs seraient toujours en état d'acheter d'avance l'huile, ainsi qu'ils le pratiquent depuis longtemps, il est naturel de présumer qu'ils seraient menagés sur leurs opérations dès qu'ils seraient assurés de n'avoir plus l'avantage de la concurrence des négociants français sur lequel ils comptent beaucoup. Un autre bien qui reviendrait de ce partage serait la retraite de quelques uns des négociants de la Canée; son commerce année commune ne peut pas être porté au dessus de trois cents mille piastres qui en donnent douze mille aux dix maisons de négociants qui sont établis et à chacune desquelles il ne reviendrait que douze cents piastres. Ces maisons sont régies par deux négociants; or l'objet du profit de cette commission ne serait certainement pas capable d'arrêter ceux qui ont déjà quelque fortune et par leur retraite ceux qui resteraient auraient lieu d'espérer d'aller un jour rejoindre leur famille avec quelque aisance.

Κ. Γ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ

ΚΡΗΤΗ ΚΑΙ ΟΜΗΡΟΣ

Ἀπὸ τὰ ὁμηρικὰ χωρία, πὺ μιλοῦν γιὰ τὴν Κρήτη, μᾶς δίνεται ἀνάγλυφα ἢ εἰκόνα τῆς μυκηναϊκῆς μεγαλονήσου. Πυκνὰ κατοικημένη, ἔχει ἑνενηντὰ ἢ ἑκατὸ πόλεις. Ὁ πληθυσμὸς τῆς εἶναι ἀνάμεικτος καὶ ὁ στόλος τῆς ἰσχυρός. Ὁ Ἰδομενέας εἶναι δυνατὸς βασιλιάς καὶ συμμετέχει στὸν Τρωϊκὸ πόλεμο μ' ὀγδόντα πλοῖα. Ὁ ἀριθμὸς εἶναι σημαντικός, ἂν σκεφθῆ κανεὶς ὅτι ὁ Μενέλαος ἔχει ἑξήντα καὶ ὅτι δυνατοὶ βασιλιάδες, ὅπως ὁ Ἀγαμέμνων καὶ ὁ Νέστωρ, διαθέτουν λίγο περισσότερα: εἴκοσι ὁ πρῶτος, δέκα ὁ δεύτερος. Ὁ Κρητικὸς βασιλιάς κατέχει ἔξ ἄλλου μιὰ ἑξαιρετικὴ θέση στὴν Ἰλιάδα. Ἡ Κρήτη βρῖσκεται σὲ σχέσεις μὲ τ' ἄλλα μυκηναϊκὰ βασίλεια καὶ ἔχει διατηρήσει τὶς παλιὰς μινωϊκὰς ἀναμνήσεις. Ὁ Μίνως, ὁ Ραδάμανθυς, ὁ Δευκαλίων, ἢ Ἀριάδνη εἶναι πρόσωπα, πὺ θυμοῦνται συχνὰ οἱ ὁμηρικοὶ ἥρωες. Δίνοντας μιὰ ἑξαιρετικὴ θέση στὴν Κρήτη καὶ στὸν Ἰδομενέα ὁ Ὅμηρος μᾶς βοηθᾷ—ἀντίθετα ἀπ' τὶς ἀπόψεις τοῦ Evans— νὰ πιστέψωμε στὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς ἰσχυροῦ μυκηναϊκοῦ βασιλείου στὸ νησί.

Σ' ἕνα ἀπ' τὰ κυριώτερα χωρία (τ 172 ἑξ.) ἡ Κρήτη δὲν ἀναφέρεται ὡς νησί, ἀλλὰ ὡς γαῖα *περίρρυτος*, πρᾶγμα πὺ ὑποδηλώνει τὸ μέγεθός τῆς, ὅπως παρατήρησε ὁ I. Καλιτσουνάκης¹.

*Κρήτη τις γαῖ' ἔστι, μέσφ' ἐνὶ οἴνοπι πόντῳ
καλὴ καὶ πείριρα, περίρρυτος' ἐν δ' ἀνθρώποι
πολλοί, ἀπειρέσιοι, καὶ ἐννήκοντα πόλῃες.
ἄλλη δ' ἄλλων γλῶσσα μεμιγμένη' ἐν μὲν Ἀχαιοὶ
ἐν δ' Ἐτεόκροτες μεγαλήτορες, ἐν δὲ Κόδωνες
Δωριέες τε τριχάϊκες δῖοι τε Πελασγοὶ
τῆσι δ' ἐνὶ Κνωσὸς μεγάλη πόλις ἐνθα τε Μίνως
ἐννέωρος βασίλευε Διὸς μεγάλου δαριστῆς.*

Τὰ ἐπίθετα *γαῖα περίρρυτος καλὴ καὶ πείριρα*, ὁ χαρακτηρισμὸς σ' ἕνα ἄλλο χωρίο τῶν βουνῶν τῆς ὡς *νιφοέντων* (τ 338) δίνουν μιὰ σύντομη, ἀλλὰ πιστὴ εἰκόνα τῆς Κρήτης ἀπὸ φυσικὴ ἀποψη. Ἄλλοῦ, ὅπως θὰ δοῦμε, περιγράφονται μὲ ἀκρίβεια βασισμένη χωρὶς ἄλλο σὲ προσωπικὰς ἐμπειρίες μερικὰ ἀκρογιαλίας τῆς Κρήτης. Ἀλλὰ τὸ χωρίο

¹) «Κρητικὰ Χρονικὰ» Α' 1947 σ. 7. Τὸ μέγεθός τῆς δείχνει καὶ τὸ ἐπίθετο *εὐρεῖται* N 453 καὶ ὁ πληθυντικὸς *Κρηταὶ* ξ 199, π 62.

αὐτὸ εἶναι ἰδιαίτερα σηµαντικό, γιατί ἀναφέρει τοὺς λαοὺς, ποὺ ἀποτελοῦσαν τὸν πληθυσμὸ τῆς.

Ἀπὸ τοὺς λαοὺς αὐτοὺς οἱ Ἀχαιοί, οἱ Δωριεῖς καὶ οἱ Ἐτεόκρητες δὲν παρέχουν δυσκολία. Εἶναι φυσικὸ τὸ ὅτι ὁ Ὅμηρος μιλώντας γιὰ τὴν σύγχρονη μὲ τὰ τρωϊκὰ Κρήτη ἀναφέρει πρώτους τοὺς Ἀχαιοὺς, ποὺ βρίσκονται ἐκεῖ—ὅπως μετὰ τὴν ἀποκρυπτογράφηση τῶν πινακίδων τῆς γραφῆς Β πιστεύεται—ἤδη ἀπ' τὸ 1450 π. Χ. Μυθολογικὰ ἡ ἐγκατάσταση ὑποδηλώνεται μὲ τὸ χρίσιμο μερικῶν πόλεων ἀπ' τὸν Ἀγαμέμνονα στὴ δυτικὴ Κρήτη, τῆς Περιγάμου, τῆς Λάμπας, τῆς Τεγέας (Velleius Paternulus I 1, Στεφ. Βυζ. λ. Λάμπη, Τεγέα), καὶ μὲ τὴν παράδοση ὅτι ὁ Σπαρτιάτης κήρυκας τοῦ Ἀγαμέμνονα, Ταλθύβιος ἔφερε μιὰ ἀποικία Ἀχαιῶν ἀπὸ τὶς Μυκῆνες (Μέγα ἔτυμολογ. λ. *Τριχάικες*. Γιὰ δμώνυμη πόλη στὴν Κρήτη μιλεῖ ὁ Velleius P. I, 1, 2). Ἀχαιοὶ συμμετέχουν στὴν ἰδρυση τῆς Πολυρροηνείας (Στράβων I' 479) καὶ Ἀχαῖα εἶναι ἴσως ἡ περιοχὴ τῆς (P. Faure, Κρ. Χρ. ΙΓ' σ. 188). Ἀρχαιολογικὰ ἡ ἐγκατάσταση τῶν Ἀχαιῶν στὴν Κρήτη ἐπιβεβαιώνεται ἐπίσης. Ἄν καὶ δὲν εἶναι βέβαιο, ὅτι ὁ ἀνακτορικὸς ρυθμὸς εἶναι δημιουργία ἀχαιϊκῆ, πάντως μετὰ τὸ 1400 βρίσκομε στὴν Κρήτη τὴν ἴδια κεραμεικὴ ποὺ ὑπάρχει στὴν Πελοπόννησο καὶ σ' ἄλλα τ' ἄλλα μυκηναϊκὰ κέντρα. Ἀχαιϊκὰ μέγαρα ἔχουν βρεθῆ στὴν Ἀγία Τριάδα καί, ὅπως ἔδειξε ὁ Ν. Πλάτων, στὴν Τύλισσο. Ἀξιόλογα εἶναι τὰ σπίτια τῆς «μυκηναϊκῆς» ἢ ΥΜ III αὐτῆς περιόδου στὰ Γουρνια. Τῆ σημασίᾳ τῶν μυκηναϊκῶν στρωμάτων τῆς Κνωσοῦ τόνησε τελευταῖα ὁ Palmer, ἀνάγοντας μάλιστα σ' αὐτὰ καὶ τὰ γραπτὰ μνημεῖα τοῦ συστήματος Β. Ἐνας συνοικισμὸς, ποὺ βρῆκε ὁ Ν. Πλάτων στὴ Βιάννο ἀνήκει στὴν ἴδια περίοδο.

Στὴν ἀχαιϊκὴ κατάκτηση πιστεύεται ἐξάλλου ὅτι ὀφείλεται καὶ ἡ μεταφορὰ τῶν ἀρκαδικῶν τοπωνυμῶν *Γόρτυς* καὶ *Ἀρκαδία*. Κατὰ τὸν Στέφανο Βυζάντιο καὶ μία κρητικὴ πόλη *Φαραί* ἦταν ἀποικὸς τῶν ἐν *Μεσσηνίᾳ*. Τὸ τοπωνύμιο *Λυγόρτυνο* ἀναμφισβήτητα συνδέεται μὲ τὸ ἀρκαδικὸ ὄνομα *Λυκόρτυας*. Ἡ κρητικὴ πόλη *Υγρακίνα* συνδέεται μὲ τὸ ἀρκαδικὸ βουνὸ *Ὀστρακίνη* (Guarducci I. C. II σ. 184). Ἡ κρητικὴ *Φάλασσα* θεωρήθηκε ἀποικία μιᾶς δμώνυμης ἀχαιϊκῆς πολιτείας τῆς Θεσσαλίας (Kirsten, R. E. λ. Phalanna). Πυκνὲς εἶναι οἱ ἀχαιϊκὲς ἐγκαταστάσεις στὰ ἀπέναντι τῆς Πελοποννήσου παράλια τῆς Κρήτης. Ὁ Σ. Ἀλεξίου ἐπεσήμανε δύο οἰκοδομήματα τῆς περιόδου αὐτῆς στὸ Στύλο Ἀποκορώνου καὶ στὸ Κολυμπάρι κ' ἕνας μεγάλος θλιωτὸς τάφος τοῦ τύπου τῶν Δαμανίων καὶ ἑνὸς τάφου τῶν Μυκηνηδῶν εἶναι στὸ Μάλεμε (ΑΜ. 1910 σ. 150). Τάφοι λαξευτοὶ τῆς ἴδιας περιόδου ὑπάρχουν σ' ὅλη τὴν Κρήτη.

Και για τους Έτεοκρητες συμφωνούν οι έπιστήμονες. Είναι οι παλιοί, γνήσιοι, δηλ. προελληνικοί Κρητες, που διατηρήθηκαν στο νησί μετά την άχαική κατάκτηση. Δέν είναι ίσως τυχαίο, ότι αναφέρονται άμέσως μετά τους κυριάρχους Άχαιούς και ότι δίνεται σ' αυτούς τó έπίθετο «μεγαλόκαρδοι». Ό Στράβων (I' 475) θεωρώντας τους Έτεοκρητες αυτόχθονες τους τοποθετεί στη Νότια Κρήτη, προσθέτοντας άντιφατικά *ών είναι πολύχριον Προάσον, όπου τó του Δικταίου Διός Ιερόν*. Η παρουσία τους στα μεταγενέστερα χρόνια στην Πραισό και γενικότερα στην ανατολική Κρήτη έπιβεβαιώθηκε από τις περιφημες έτεοκρητικές έπιγραφές της Πραισοῦ (B.S.A. VIII σ. 125, X σ. 115) και έπίσης της Δρήρου. Είναι πιθανόν ότι άρχικά είχαν διατηρηθῆ Έτεοκρητες και σ' άλλες περιοχές της Κρήτης άκόμα και στη δυτική, χωρίς όμως θ' άφομοιώθηκαν στο τμήμα αυτό του νησιού με τά έλληνικά φύλα, άχαικά και δωρικά, που εύκολότερα και πυκνότερα τó άποίκιζαν φτάνοντας από την Πελοπόννησο.

Προβληματική είναι η φυλή τών Κυδώνων, που κατοικούν *Ίαρο δάνου άμφι ρέεθρα* γ 292. Ό Στράβων τους θεωρεί όπως και τους Έτεοκρητες αυτόχθονες (ξ. ά.) και την άποψη αυτή δέχεται ό Bengtson (gr. Gesch 1950 σ. 50) που γράφει ότι με τή δωρική κατάκτηση: *Die Urbevölkerung (Kydonen und Eteokreter) wurde im äussersten Westen und Osten der Insel zusammengedrängt*. Αυτόχθονες δέχεται τους Κύδωνες και ό P. Faure (ξ. ά. σ. 215). Η γνώμη αυτή φαίνεται να ένισχύεται από την πιθανή άνάγνωση της λέξεως *Ku - do - ní* σέ μινωικά κείμενα του συστήματος A (*Furumark Linear A* 1956 σ. 24), από την κρητική παράδοση, που έσωσε ό Πausanias (VIII 53, 4), ότι ό Κύδων ήταν γυιός της κόρης του Μίνωα *Άκακαλίδος*² και από την πληροφορία του Διοδώρου (V 78, 2) ότι η Κυδωνία ιδρύθηκε μαζί με την Κνωσό και τή Φαιστό από τó Μίνωα. Τó τελευταίο όμως μπορεί να όφείλεται μόνο στο ότι κάθε σπουδαία πόλη της Κρήτης ήθελε να συνδέεται με τó μεγάλο μυθικό βασιλιά. Ό ίδιος ό Pausanias (ξ. ά.) δίνει μιá άλλη άρχαδική παραλλαγή του μύθου, κατά την όποία ό Κύδων ήταν από την Τεγέα και άδελφός του Γόρτυνος. Αυτό θα σήμαινε ότι οι Κύδωνες ήταν ένα φύλο άχαικό και σ' αυτό θα έπρεπε να άποδοθούν τότε τά σημαντικά ΥΜ III λείψανα της δυτικής Κρήτης που άνέφερα πιο πάνω. Αντίθετα πρós τόν E. Meyer (*Gesch. des Altertums I, 2 σ. 700 - 1*) που δεχόταν ότι οι Κύδωνες ήταν λείψανο τών άρχικών κατοίκων του

²) Η Άκακαλίδης συνέρχεται με τόν Άπόλλωνα ή τόν Έρμη, αυτ. και Στέφ Βυζ, λ. Κυδωνία.

νησιού, συγγενικό μὲ τοὺς λαοὺς τῆς Μ. Ἀσίας²⁾, ποὺ διατηρήθηκε μετὰ τὴν ἔτεοκρητική - μινωική κατάκτηση τοῦ νησιού, ὁ Beloch («Ausonía» IV 1909 τεῦχος II Le origini Cretesi σελ. ἀνατ. 4) πιστεύει ὅτι οἱ Κύδωνες εἶναι φύλο ἑλληνικό, ἀφοῦ ὁ τύπος τοῦ ὀνόματος εἶναι ἑλληνικός (πβ. *Δάκων*) καὶ ἀφοῦ *Κυδωνία φατρία* ἀναφέρεται στὴν Ἐπίδαυρο. Κλίνω πρὸς τὴν ἄποψη αὕτη καὶ γιὰ τοὺς παραπάνω λόγους καὶ γιὰτὶ εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανο ὅτι στὰ χρόνια τοῦ Μενελάου κατοικοῦσε στὴν κρητική παραλία φύλο ὄχι ἀχαικό. Ἡ φράση *ἐνθα Κύδωνες ἔναιον* ἀναφέρεται φυσικὰ στὸν καιρὸ, ποὺ ἔφτασαν ἐκεῖ τὰ πλοῖα, καὶ ὄχι σὲ μιὰ παλαιότερη ἐποχή· εἶναι ἐπίσης φανερὸ ὅτι σ' ὄλο τὸ χωρίο γίνεται λόγος μόνο γιὰ σημεῖα, ὅπου προσεγγίζουν πλοῖα, καὶ ὄχι γιὰ τὸ ἔσωτερικὸ τοῦ νησιού. Ἀκόμα ἂν οἱ Κύδωνες ἦταν αὐτόχθονες, θὰ ἔπρεπε νὰ δεχθοῦμε ἕνα διαφορισμὸ στὴν ἔθνολογική σύνθεση τῆς προελληνικῆς Κρήτης γιὰ τὴν ὁποία δὲν ὑπάρχει καμμιά ἀρχαιολογική ἢ ἄλλη ἔνδειξη. Εὐρήματα προϊστορικά ὄλων τῶν περιόδων, ἂν καὶ ἀραιότερα, ὑπάρχουν καὶ στὴ δυτική Κρήτη ἐντελῶς ὅμοια μὲ τὰ εὐρήματα τῆς ἀνατολικῆς. Εἶναι ἄλλωστε ἀπίθανο, ὅτι στὰ 1500 χρόνια ποὺ κράτησε ὁ μινωϊκὸς πολιτισμὸς δὲν εἶχε ἐξομοιωθῆ ἔθνολογικὰ ὁ πληθυσμὸς τοῦ νησιού. Μία ἄλλη ἄποψη ὅτι οἱ Κύδωνες εἶναι Φοίνικες, βασισμένη στὸν παραλληλισμὸ Ἰάρδανος - Ἰορδάνης καταπολεμήθηκε σωστὰ ἀπὸ τὸ Beloch (ἔ. ἀ. σ. 3) μὲ τὴν παρατήρηση ὅτι Ἰάρδανοι ὑπάρχουν καὶ σ' ἄλλα Ἑλληνικὰ μέρη. Ἄς προστεθῆ ἔδῳ ὅτι εἶναι πιθανὴ μιὰ σχέση τοῦ ὀνόματός τους μὲ τὰ γειτονικὰ Κύθηρα.

Ὡς πρὸς τὴν θέση τῶν Κυδώνων ὁ ἐντοπισμὸς τους στὴ δυτική Κρήτη εἶναι ἀσφαλῆς, ἀφοῦ ὄλοι οἱ γεωγράφοι τοποθετοῦν ἐκεῖ τὴν πόλη Κυδωνία τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Τὰ ΥΜ III εὐρήματα στὰ σημεριὰ Χανιά ἀποτελοῦν ἀπόδειξη, ὅτι ἡ περιοχὴ εἶχε πυκνὰ κατοικηθῆ ἤδη στοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους (βλ. Matz, *Forschungen auf Kreta*, σελ. 72, 82 πίναξ 63). Πιστεύω ὥστόσο ὅτι ὁ Ὅμηρος δὲν ἔννοεῖ μόνο τὴν πόλη, ἀλλὰ γενικὰ τὴ φυλὴ τῶν Κυδώνων, ποὺ κατοικοῦσε σὲ μιὰ πλατειὰ ζώνη γύρω ἀπ' τὸν Ἰάρδανο ποταμὸ. Ἡ σύνδεση τῶν Κυδώνων μὲ ἕνα μεγάλο ποτάμι καὶ ἡ προκατάληψη, ὅτι ὁ Ὅμηρος ἔννοεῖ κάποια συγκεκριμένη πόλη, ὀδήγησε στὴν ἄποψη, ὅτι ὑπῆρξε μιὰ παλιὰ Κυδωνία κοντὰ στὸν ποταμὸ Πλατανιανὸ ἢ Κερδίτη (κοντὰ στὸ σημερινὸ χωριὸ Βρύσες), ποὺ εἶναι τὸ σημαντικώτερο

²⁾ Ὁ P. Kretschmer (*Glotta* XXVIII 1940, σ. 108 ἐξ.) ἐξετάζοντας τὸ σχετικὸ ὀμηρικὸ χωρίο, θεωρεῖ πιθανὴ τὴ γνώμη τοῦ Fick (*Vorgriechische Ortsnamen* σ. 16 ἐξ.) ὅτι οἱ Κύδωνες ἤλθαν στὴν Κρήτη ἀπὸ τὴ φρυγική, βορειοδυτικὴ Μ. Ἀσία.

ποτάμι τῆς περιοχῆς, καὶ μιὰ ἄλλη νεώτερη συνδεόμενη μετὸν σαμιακὸ ἀποικισμό τοῦ ΣΤ' αἰῶνα στὰ σημερινὰ Χανιά (Spratt, *Travels und Researches in Crete* II σ. 139 ἔξ.). Ὁ Bursian ἀρνήθηκε τὴν ἄποψη αὐτὴ καὶ ὁ Lucio Mariani (*Antichità Cretesi, Monumenti Antichi* VI 1896 σελ. 52) παρέθεσε ἀρχαιολογικὲς ἐνδείξεις γιὰ τὴν ἄποψη ὅτι πόλη Κυδωνία ὑπῆρξε μόνο στὰ Χανιά. Νομίζω ὅτι ὁ Όμηρος ἔχει ὑπ' ὄψη του γενικὰ τὴν εὐφορη κοιλάδα ἀπὸ τὸ Κολυμπάρι ὡς τὴ Σούδα: ΥΜ III λείψανα μικρῶν συνοικισμῶν καὶ τίφων καλύπτουν ὅλη αὐτὴ τὴν ἔκταση⁴. Πυκνότερα εἶναι τὰ ἴχνη στὰ Χανιά ἐπειδὴ ὁ χώρος ἐρευνήθηκε περισσότερο μετὴν οἰκοδόμηση. Τὰ πιὸ ἀξιόλογα εἶναι τὰ εὐρήματα τῶν τάφων τῆς συνοικίας Μαζαλῆ, τοὺς ὁποίους ἔσκαψε τελευταῖα ὁ Ν. Πλάτων.

Ὅσο γιὰ τὸ ποῖος ἀκριβῶς εἶναι ὁ Ἰόρδανος, πιστεύω μαζί μετὸν Mariani, ὅτι εἶναι ὁ Πλατανιανὸς καὶ δὲν μοῦ φαίνεται ἀναγκαῖο νὰ ὑποθέσωμε, ὅτι ὁ σημερινὸς Κλαδισὸς δυτικὰ τῶν Χανιῶν καὶ πιὸ κοντὰ σ' αὐτά, εἶναι ὁ Ἰόρδανος, ὅπως ὑποστήριξε ὁ Καλαϊτζάκης γιὰ νὰ δεῖξη ὅτι τὰ Χανιά εἶναι ἡ ὁμηρικὴ Κυδωνία. Ἄλλωστε πρέπει νὰ παρατηρηθῆ ὅτι ἡ ὄνομασία Κλαδισὸς δὲν εἶναι νεώτερη, ἀλλὰ ἀσφαλῶς εἶναι ἡ ἀρχικὴ ὄνομασία τοῦ ποταμοῦ, ποὺ ἐπομένως δὲν μπορεῖ νὰ ταυτίζεται μετὸν Ἰόρδανο. (Ἀνάλογο προελληνικὸ τοπωνύμιον τῆς περιοχῆς, ποὺ διατηρήθηκε ἕως σήμερον εἶναι τὸ *Θέρισον*).

Ὅσο γιὰ τοὺς Δωριεῖς ξέρομε πὼς ἔφθασαν στὴν Ἑλλάδα λίγο μετὰ τὸν Τρωϊκὸ πόλεμον καὶ πολὺ γρήγορα πέρασαν στὴν Κρήτη. Ὁ Όμηρος συνθέτοντας τὸ ἔργον του τὸν 8ον αἰῶνα τοὺς ξέρει καὶ τοὺς ἀναφέρει κἀνοντας ἔτσι ἕναν ἱστορικὸ ἀνοχρονισμό. Κατὰ τὸν Διόδωρον (V 80) οἱ Δωριεῖς εἶναι ἡ τρίτη φυλὴ, ποὺ ἦλθε στὴν Κρήτη, μετὰ τοὺς Ἐτεόκρητες καὶ τοὺς Πελασγούς *ἡγουμένον Τεκιάμου τοῦ Δώρου*. Μᾶς πληροφορεῖ ἀκόμη ὁ Διόδωρος, ὅτι κύριος τόπος προελεύσεώς τους ἦταν ἡ Λακωνικὴ. Ὁρισμένα τοπωνύμια εἶναι κοινὰ σ' αὐτὴν καὶ στὴν Κρήτη (Στέφ. Βυζ. λ. *Ἡις*). Τὸ ἐπίθετον, ποὺ δίνει στοὺς Δωριεῖς ὁ Όμηρος *τριχάϊκες* ἀπασχόλησε καὶ τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς νεώτερους μελετητές. Μιὰ συχνὴ σιτοὺς ἀρχαίους ἄποψη εἶναι ὅτι ἡ λέξι σημαίνει αὐτοὺς ποὺ εἶναι διαιρεμένοι σὲ τρία μέρη (*τριχῆ διαιρεθέντες*) δηλ. στὶς τρεῖς δωρικὲς φυλὰς (Υλλεῖς, Λυμαῖνες, Πάμφυλοι) ἢ σὲ τρεῖς χώρες Πελοπόννησον, Εὐβοίαν, Κρήτην). Ἡ ἐρμηνεία ὁμως αὐ-

⁴) Προσθέτω σ' ὅσα σημείωσα πιὸ πάνω ὅτι σύγχρονα ἴχνη πρόσεξε ὁ S. Hood στὴ θέση Σιόπατα στὸ δυτικὸ ἄκρον αὐτοῦ τοῦ χώρου, καὶ ὅτι ἕνα σύγχρονον οἰκοδόμημα ὑπάρχει ἴσως κοντὰ στὸ Γαβαλοχώρι, ἀπ' ὅπου εἶχε προέλθει παλιὰ ἕνας διπλὸς πέλεκυς.

τῆ δὲν ταιριάζει στὴν περίπτωσή μας, ὅπου πρόκειται μόνο γιὰ τοὺς Δωριεῖς τῆς Κρήτης. Ὁ Στράβων (Γ' 476) ἐρμηνεύει τὸ ἐπίθετο ἀπὸ τρεῖς πόλεις, ποὺ ἔχτισαν οἱ Δωριεῖς στὴ Δωρίδα (*Ἐρινεόν, Βοιόν, Κυτινιον). Ὑπάρχει ὅμως καὶ σ' αὐτὴν τὴν ἀποψη ἡ ἴδια δυσκολία. Ὁ ἴδιος μνημονεύει μιὰ ἄλλη ἐρμηνεία, ἀπὸ τῆς τριλοφίας, ἢ ἀπὸ τοῦ τριχίνους εἶναι τοὺς λόφους. Ὁρθότερα ἔχει παραβληθῆ (βλ. προχ. Düntzer, *Odyssea*), τὸ τριχάϊξ μὲ τὸ κορυθάϊξ, ποὺ γίνεται ἀπὸ τὸ *ἀίσσω τὴν κόρυν*: ἡ λέξη χωρὶς ἄλλο σημαίνει «αὐτοὺς ποὺ ἡ κόμη των ἀνεμίξει». Ἡ ἀποψη αὐτὴ εἶναι ἡ μόνη ποὺ βασίζεται σ' ἓνα σίγουρο παράλληλο καὶ ποὺ ἐρμηνεύει καὶ τὸ δεύτερο συνθετικὸ. Ὁ Hoeck (Κreta II σελ. 22) πρότεινε μὲ δισταγμὸ ἄλλη μιὰ ἐρμηνεία, ποὺ βασίζεται στὴν παρατήρηση, ὅτι οἱ κύριοι ὄρεινοὶ ὄγκοι διαφορῶν τὴν Κρῆτη σὲ τρεῖς περιοχές. Μὲ τὴ γεωγραφικὴ αὐτὴ διαίρεση συσχετίζει τὴν παράδοση γιὰ τὸ δωρικὸ ἀποικισμό τῆς Κρήτης: ὁ Πόλλις καὶ Δέλφος πηγαίνουν στὴ Λύκτο καὶ Γόρτυνα καὶ ὁ Ἀλθαιμένης στὴ δυτικὴ Κρῆτη. Οὔτε ὅμως ἡ διαίρεση αὐτὴ εἶναι τόσο σαφής, οὔτε ἡ Λύκτος βρίσκεται στὴν ἀνατολικὴ Κρῆτη!

Σκοτεινὴ εἶναι ἡ φυλὴ τῶν Πελασγῶν, τοὺς ὁποίους ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει κί' ἄλλοῦ: Β 681, Β 840, Κ 429, Ξ 327. Τοὺς ξέρει ὡς κατοίκους τῆς Λάρισας καὶ Ἀσίας, συμμάχους τῶν Τρώων, ἀλλὰ παράλληλα μνημονεύει τὸ Πελασγικὸν Ἄργος (Θεσσαλία) καὶ τὸν Πελασγικὸ Δία τῆς Δωδώνης. Τὸ μόνο βέβαιο εἶναι ὅτι οἱ Πελασγοὶ εἶναι μιὰ παλαιότατη φυλὴ. Πρέπει ἄραγε νὰ δεχθοῦμε ὅτι τὴν ἀποτελοῦσαν αὐτοί, ποὺ κατοικοῦσαν τὶς ἑλληνικὲς χῶρες πρὶν ἔλθουν οἱ φορεῖς τοῦ πρωτοελλαδικοῦ καὶ τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ ἢ νὰ δεχθοῦμε τὴν ἀποψη τοῦ Beloch, ποὺ ὑποστηρίζει ὅτι ἦταν Ἑλληνας⁵; Ὁ Ε.

⁵) Ὁ γερμανὸς ἱστορικὸς (ἔ. ἀ. σ. 3) θεωρεῖ τὸ *Πελασγοὶ* ὡς τὴν πρώτη ὀνομασία τῶν Ἑλλήνων ἢ μέρους των, ὅταν ἦλθαν στὴ Βαλκανικὴ. Τὴ μνεῖα τῶν Πελασγῶν στὴν Κρῆτη ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ἐξηγεῖ εἴτε μὲ τὸ ὅτι οἱ Πελασγοὶ ἦλθαν τὸν ΙΓ' αἰῶνα ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας στὴν Κρῆτη, εἴτε ὅτι ἡ μνεῖα αὐτὴ ὀφείλεται σ' ἓνα ψευδῆ ἐντοπισμὸ ἐξ αἰτίας ὠρισμένων κοινῶν τοπωνυμῶν Θεσσαλίας καὶ Κρήτης.

Ὁ P. Kretschmer (*Glotta* XXVIII 1940 σ. 108 ἐξ.) δέχεται ὅτι οἱ Πελασγοὶ συνδέονται μὲ τοὺς Τυρρηνοὺς καὶ τοὺς θεωρεῖ «πρωτοϊνδοευρωπαίους». Κατάλοιπο τῶν Πελασγῶν Τυρρηνῶν στὴν Κρῆτη θεωρεῖ τὸ θεὸ Βελχάνο (πβ. Vulcanus). Ἰνδοευρωπαϊκὰ στοιχεῖα διαβλέπει καὶ στὶς ἔτεοκρητικὲς ἐπιγραφὰς τῆς Πραισοῦ, ποὺ τὰ ἀποδίδει στὴν ἀνάμιξη τοῦ ἔτεοκρητικοῦ στρώματος μὲ τοὺς Πελασγοὺς ἐπιδρομείς. Αὐτ. σελ. 268· 9 δέχεται ὅτι τὸ πελασγικὸ - τυρρηνικὸ στοιχεῖο ἀποτελεῖ φορῆα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς *Bandkeramik*. Ἐπίδρασή τους στὴν Κρῆτη εἶναι ἡ σπείρα καί, τελικὰ, ὁ καμαραϊκὸς ρυθμός. Ἡ ὀνομασία *Πελασγοὶ* δόθηκε ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας στὸν πληθυσμὸ,

Meyer (gesch. des Alt. 1, 2 σ. 685 εξ) πιστεύει ότι μόνο στη Θεσσαλία υπήρξε μιὰ φυλή με τὴν ὀνομασία αὐτή, καὶ ὅτι ὅπως οἱ Δωριεῖς ἔτσι καὶ οἱ Πελασγοὶ ἦλθαν στὴν Κρήτη ἀπὸ τὴ Θεσσαλία. (Ὁ Meyer παραβάλλει τὸ τοπωνύμιον *Γόρτυς* μετὰ τὴ *Γυρτώνα* τῆς Θεσσαλίας⁹. Περιορίζοντας τὸ πελασγικὸ ζήτημα στὸ πρόβλημα τῆς ἐθνικότητος τῶν Πελασγῶν τῆς Θεσσαλίας, ἀποκλίνει ὁ Meyer τελικὰ πρὸς τὴν ἄποψη, ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ φύλο ἑλληνικόν, ἀφοῦ οἱ Πελασγοὶ τῆς Λάρισσας (B 840) στὴν Ἰλιάδα παρουσιάζονται ὡς σύμμαχοι τῶν Τρώων. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἔχει ἀποδεικτικὴ σημασία.

Κατὰ τὸν Διονύσιον Ἀλικαρνασέα I, 17 οἱ Πελασγοὶ ἦλθαν στὴν Κρήτη, πιεζόμενοι ἀπὸ τοὺς Κουρήτες καὶ Λέλεγες! Κατὰ τὸν Διόδωρον (IV 60): *Τέταμος ὁ Δώρου τοῦ Ἑλληνος τοῦ Δευκαλίωνος εἰς Κρήτην πλεύσας μετὰ Αἰολέων καὶ Πελασγῶν ἐβασίλευσε τῆς νήσου.* Τὸ ὄνομα, πού ἀπαντᾷ καὶ ὡς *Τεύταμος*, προέρχεται πιθανώτατα ἀπὸ τὴ μνεία τοῦ Λήθου Τευταμίδη βασιλιὰ τῶν Πελασγῶν στὴν Ἰλιάδα (B 840) καὶ θυμίζει τὰ ἀσφαλῶς ὄχι ἑλληνικὰ κρητικὰ τοπωνύμια, *Κίσαμος*, *Πέργαμος*, *Σίλαμος*. Ὁ ἴδιος ὅμως εἶναι καὶ βασιλιάς τῶν Δωριέων (αὐτ. 80) καὶ κατὰ τὸν Μ. Σακελλαρίου (*La migration grecque en Jonie* 1958 σ. 411, 425) ἡ ρίζα Τευτ. φαίνεται ἰνδοευρωπαϊκὴ. Ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους οἱ Πελασγοὶ θεωροῦνται συνήθως ὡς βάρβαροι καὶ συχνὰ σχετίζονται μετὰ τοὺς Τυρρηνοὺς. Ἀντίθετα ὁ Ἡρόδοτος (Α' 56, Ζ' 94 5), ἂν καὶ πιστεύει, ὅτι οἱ Πελασγοὶ δὲν μιλοῦσαν ἑλληνικά, καλεῖ τοὺς Ἴωνες *πελασγικὸν ἔθνος* καὶ λέγει ὅτι οἱ Ἴωνες καὶ οἱ Αἰολεῖς ὀνομάζονταν ἀρχικὰ Πελασγοί. Ὁ Θουκυδίδης (I 3) θεωρεῖ ἐπίσης τὸ *Πελασγοὶ* ὡς μιὰ παλιὰ ὀνομασία, πού ἀντικαταστάθηκε ἀργότερα μετὰ τὸ *Δαναοὶ* καὶ *Ἑλληνες*. Ἡ μνεία τοῦ Πελασγικοῦ Δία ἀπὸ τὸν Ὅμηρον στὴ Δωδώνη, ἡ πιθανὴ σχέση τοῦ ὀνόματος τῶν Πελασγῶν μετὰ τοὺς Πελαγόνες, ὁ ἐντοπισμὸς τους στὴ Θεσσαλία καὶ Ἡπειρο (Στράβων Ε' 221), δείχνουν μιὰ βόρεια προέλευση τοῦ στοιχείου, πού θὰ ἦταν ἀντίθετη μετὰ τὸν χαρακτηρισμὸ τους ὡς φυλῆς αἰγαιακῆς. Ὁ Στράβων (ἐ. ἀ.) γράφει ὅτι ὁ Ἐφορος, τοὺς θεωροῦσε Ἀρχάδες. Ὁ Διόδωρος (V 80), πραγματευόμενος γενικὰ τὸ δμηρικὸ χωρίον, γράφει ὅτι μετὰ τοὺς Ἐτεόκρητες, πού εἶναι οἱ πρῶτοι κάτοικοι τοῦ νησιοῦ *πολλαῖς γενεαῖς ὕστερον Πελασγοὶ πλανώμενοι... κατανήσαντες εἰς τὴν Κρήτην μέρος τῆς νήσου κατώκησαν*. Σύμφωνα μ' αὐτὰ οἱ Πελασγοὶ δὲν θὰ μποροῦσαν νὰ εἶναι μιὰ φυλὴ προελλην-

πού βροῦσαν στὴ Θεσσαλία, διὰν ἦλθαν ἀπὸ τὸ βορρᾶ, καὶ σημαίνει «κάτοικοι τῆς πεδιάδας».

⁹) Στὶς ἀρχὲς τῆς Α' χιλιετηρίδας ὑποτάσσονται οἱ Πελασγοὶ στοὺς Θεσσαλοὺς, πού εἰσδύουν ἀπὸ τὴ Δύση καὶ μεταβάλλονται σὲ Πενέστες.

νική. Τὴν ἀφίξή τους στὴν Κρήτη συσχετίζει μὲ τὴν ἀρχαϊκὴ κατάκτηση ὁ Prinz (AM 1910 σ. 153). Τίποτε λοιπὸν βέβαιο δὲν εἶναι γι' αὐτούς, καὶ στοὺς ἔρευνητές, ἀρχαίους καὶ νέους, ἐπικρατοῦν οἱ πρὸ διαφορετικὲς γνώμες. Ἴσως ἡ μνεία τους ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ὀφείλεται σὲ μιὰ καθαρὰ μετρικὴ ἀνάγκη νὰ συμπληρωθῇ ὁ στίχος καὶ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ ἀξιόπιστη. Οἱ ἀντιφατικὲς πληροφορίες τῶν Ἑλλήνων γιὰ τοὺς Πελασγοὺς τῆς Κρήτης, ὀφείλονται μόνον στὸ ὁμηρικὸ χωρίο. Ὡς πρὸς τὶς γλῶσσες ποὺ μιλοῦσαν οἱ κάτοικοι τῆς Κρήτης, πρέπει νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι καὶ μόνον ἡ ὑπαρξὴ στὴν Κρήτη τῶν Ἑτεοκρητῶν καὶ δυὸ ἑλληνικῶν φυλῶν μὲ διαφορετικὲς διαλέκτους, θὰ ἀποκοῦσε γιὰ νὰ χαρακτηρισθῇ ἡ γλῶσσα τῶν Κρητῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὀμήρου ὡς «μειμιγμένη».

Ἐνα ἄλλο ζήτημα ποὺ πρέπει νὰ ἐξεταστῇ ἐδῶ εἶναι, ἂν ἡ διαφορὰ στὸν ἀριθμὸ τῶν κρητικῶν πόλεων ποὺ ἀναφέρει ἡ Ἰλιάδα (Κ 149) καὶ ἡ Ὀδύσεια (τ 174) μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς πραγματικὴ. Νομίζω ὅχι καὶ δὲν συμφωνῶ μὲ τὸν P. Faure ποὺ (ἔ. ἀ. σ. 216) πιστεύει ὅτι ἡ δωρικὴ κατάκτηση εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐλάττωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πόλεων, καὶ ὅτι ἡ διαφορὰ τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποία συνετέθησαν τὰ δύο ἔργα ἔξηγεῖ τὴν ἀσυμφωνία. Ἀντίθετα ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐγκαταστάσεων αὔξησε μὲ τὴ δωρικὴ κατάκτηση. Ἡ ἀσυμφωνία αὕτη εἶχε ἀπασχολήσει καὶ τὸν Στράβωνα (Γ' 479 - 480), ποὺ μνημονεύει τὴ γνώμη τοῦ Ἐφόρου κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ δέκα ἐπὶ πλέον πόλεις κτίσθηκαν μετὰ τὰ Τρωϊκὰ ὑπὸ τῶν Ἀλθαιμένει τῶ Ἀργεῖω συνακολουθησάντων Δωριέων. Μνημονεύει ἐπίσης ὁ Στράβων μιὰ ἄλλη γνώμη, κατὰ τὴν ὁποία ἡ διαφορὰ στὸν ἀριθμὸ τῶν κρητικῶν πόλεων ὀφείλεται στὴν καταστροφὴ μερικῶν ἀπὸ αὐτὲς ὑπὸ τῶν Ἰδομενέως ἐχθρῶν. Ὁ ἀριθμὸς εἶναι κατὰ τὴ γνώμη μου καὶ στίς δυὸ περιπτώσεις συμβατικὸς: δηλώνει ὅμως ὅχι ἀπλᾶ τὸ πλῆθος, ἀλλὰ κάτι ποὺ δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι πολὺ περισσότερο ἢ πολὺ λιγώτερο. Ἀνάλογη εἶναι ἡ ἔκφραση «ἐκατὸ χρόνων» ἢ «ἐνενήντα χρόνων» γιὰ ἕναν ἀνθρώπο γέρο. Ὁ ποιητὴς ἔχει λοιπὸν πραγματικὰ ὑπ' ὄψη του πολλὰς δεκάδες ἐγκαταστάσεων καὶ ἡ εἰκόνα ποὺ δίνει γιὰ τὴν Κρήτη, ἀντιστοιχεῖ μὲ τὴν πραγματικὴ κατάστασι τοῦ νησιοῦ στὴ μυκηναϊκὴ περίοδο, στὴν ὁποία ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοικημένων χώρων καὶ ὁ πληθυσμὸς αὔξηθηκε σημαντικὰ μὲ τὸν ἀρχαῖο ἀποικισμό, ποὺ περιέλαβε ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ καὶ τὴ δυτικὴ Κρήτη, ποὺ τότε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπέκτησε πυκνοὺς συνοικισμούς.

Εἶναι φανερὸ ὅτι στὴν Ὀδύσεια ἀναφέρονται καίρια σημεῖα τῆς παραλίας, γνωστὰ στοὺς μυκηναίους ναυτικούς' προσβάσεις γιὰ τὶς κυριώτερες πόλεις τοῦ νησιοῦ (Κνωσὸς - Ἀμνισός), ἡ περιοχὴ τῶν Κυ-

δώνων, τὸ ἐπίνειο τῆς Φαιστοῦ. Ἄπ' ὅλες μόνο στὴν Κνωσοῦ δίνει τὸ ἐπίθετο *εὐρεῖα* (ε 591) *μεγάλη πόλις* (τ 178)¹. Ὁ Ὀδυσσεύς (τ 178 ἐξ.) δῆθεν γιὸς τοῦ Δευκαλίωνα καὶ ἀδελφὸς τοῦ Ἴδομενέα μὲ τ' ὄνομα Αἴθων διηγεῖται, ὅτι εἶδε τὸν Ὀδυσσεύα στὴν Κνωσοῦ ὅταν πῆγαινε στὴν Τροία. Ὅπως τὸν Μενέλαο τὸν φέρουν τὰ ρεύματα ἀπὸ τὸν Μαλέα στὶς ἐκβολὲς τοῦ Ἰσρδάνου, ἔτσι καὶ τὸν Ὀδυσσεύα ἀπὸ τὸν Μαλέα στὴν Ἀμνισό:

*ἔνθ' Ὀδυσηα ἐγὼ ἰδόμην καὶ ξείνια δῶκα
καὶ γὰρ τὸν Κρήτηνδε κατήγαγεν ἴς ἀνέμοιο
ἴεμενον Τροίηνδε παραπλάγξασα Μαλειῶν
στήσε δ' ἐν Ἀμνισῶ, ὅθι τε σπέος Εἰλειθυΐης
ἐν λιμέσιν χαλεποῖσι, μόγις δ' ὑπάλυξεν ἀέλλας.*

Ἡ Ἀμνισὸς σύμφωνα μ' ἓνα χωρίο τοῦ Στράβωνα (I' 476) ἦταν ἐπίνειο τοῦ Μίνωα. Ὁ Στράβων ἀντιπαρατάσσει τὸ μινωικὸ ἐπίνειο στὸ σύγχρονό του λιμάνι τῆς Κνωσοῦ (τὸ Ἡράκλειο), ἀλλὰ εἶναι βέβαιο, ὅτι καὶ στὰ μινωικὰ χρόνια κύριο λιμάνι τῆς Κνωσοῦ ἦταν ἡ περιοχή τῶν ἐκβολῶν τοῦ Καιράτου (σήμερα Κατσαμπᾶς). Ὡστόσο καὶ ἡ Ἀμνισὸς ἦταν χωρὶς ἄλλο ἓνα ἀξιόλογο λιμάνι ἑξαρτημένο ἀπὸ τὸ μινωικὸ ἀνάκτορο. Στὰ μυκηναϊκὰ χρόνια ἐξακολούθησε ἡ χρῆση καὶ τῶν δύο ἐπινείων. Σημαντικὰ εἶναι τὰ ΥΜ III στρώματα στὸν Καίρατο (ΠΑΕ 1955 σελ. 311 ἐξ.) καὶ κάτι ἀνάλογο θὰ ὑπῆρξε στὴν Ἀμνισό. Οἱ ἀνασκαφὲς ἔφεραν στὸ φῶς ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ ἀξιόλογη ΥΜ I ἔπαυλη μὲ τοιχογραφίες κρῖνων, μιὰ ΥΜ II ἢ ΥΜ III δεξαμενὴ κοντὰ στὴ θάλασσα (ΠΑΕ 1933 σ. 94) καὶ λίγο δυτικώτερα ἓνα ἱερὸ μὲ λείψανα λατρείας ἀπὸ τὰ μινωικὰ ἕως τὰ ρωμαϊκὰ χρόνια (ΠΑΕ 1934 σ. 133). Ἐνας ΥΜ III τάφος βρέθηκε στὴ γειτονικὴ θέση Μάφεζε (Ἄρχ. Δελτ. 11, 1927 - 8 σ. 68 ἐξ.). Ἐπομένως ἐπιβεβαιώνεται ἡ συνεχῆς χρῆση τοῦ χώρου. Πιστεύω ὅτι ὁ Όμηρος λέγοντας Ἀμνισὸ δὲν ἐννοεῖ τὸ ποτάμι (τὸ σημερινὸ Καριερό), γιὰτί τότε θὰ ἦταν ἀταίριαστη ἡ ἐπεξήγησι ἐν λιμέσι πού ἀκολουθεῖ, καὶ γιὰτί ἡ περίπτωση νὰ στάθησαν τὰ πλοῖα μὲσα στὸ ποτάμι φαίνεται ὅλως διόλου ἀπίθανη. Πρόκειται χωρὶς ἄλλο γιὰ τὴν πόλη καὶ τὴν περιοχή της. Ἡ φυσικὴ περιγραφή τῆς ἀνοιχτῆς καὶ ἐκτεθειμένης στὶς ἀέλλες ἀκροθαλασσιᾶς τῶν χαλεπῶν λιμένων εἶναι παραστατικώτατη².

Σὲ κάποια ἀπόσταση ἀπὸ τὰ εἰρηπία τῆς Ἀμνισοῦ στὴ βόρεια πλαγὰ τῶν λόφων βρίσκεται τὸ σπήλαιο τῆς Εἰλειθυΐας, ὅπου διαπιστώ-

¹) Ἡ Κνωσοῦ ἀναφέρεται καὶ στὸν ὁμηρικὸ ὕμνο εἰς Ἀπόλλωνα. Ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ ἐπίθετα *Κνωσοῦ Μινωίου* (στ 393) καὶ *πολύδενδρος* (στ 476).

²) Βλ. φωτογραφία τῆς ἀκτῆς ΠΑΕ 1929 σ. 94 ἐξ. εἰκ. 5.

θηκε ἢ λατρεία ἑνὸς σταλαγματικοῦ συνόλου σὲ σχῆμα γυναίκας μ' ἓνα παιδί δίπλα της. Ἡ κεραμεικὴ δείχνει ἐδῶ λατρεία ἀπὸ τὰ νεολιθικὰ ἕως τὰ ρωμαϊκὰ χρόνια (ΠΑΕ 1929 σ. 94 ἑξ.). Τὰ ΥΜ ΙΙΙ ὄστρακα εἶναι λίγα, ἀλλὰ χαρακτηριστικά (αὐτ. σ. 99). Στὴν τελευταία ΥΜ φάση ἀνάγει ὁ Μαρινᾶτος καὶ ὠρισμένα οἰκοδομήματα ἔμπρὸς στὸ σπήλαιο (ΠΑΕ 1930 σ. 98).

Στὴν περιοχή αὐτῆ τῆς Κνωσοῦ καὶ Ἀμνισοῦ ἀνήκει καὶ τὸ μικρὸ νησί Δῖα—τώρα Ντία, προσφ. Δῖα—πού βρίσκεται σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν ἀκτὴ, ἀπέναντι στίς ἐκβολές τοῦ Καιράτου. Τὸ νησί ἀναφέρει ὁ Ὅμηρος λ 325 :

*Φαίδρον τε Πρόκριν τε Ἴδον καλὴν τ' Ἀριάδνην
κούρην Μίνως ὀλοόφρονος, ἣν ποτε Θησεὺς
ἐκ Κρήτης ἐς γουνὸν Ἀθηναίων ἱεράων
ἤγε μὲν, οὐδ' ἀπόνητο· πάρος δέ μιν Ἄρτεμις ἔκτα
Δίη ἐν ἀμφιρῶτῃ Διονύσου μαρτυρήσιν*

Ὁ Ἀρίσταρχος ἀπορρίπτει τὸ στίχο 325 καὶ ὁ V. Bérard (L' Odyssée ἑκδ. Budé) θεωρεῖ τὴ μνεία τοῦ Διονύσου σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ὡς ἔνδειξη μεταγενέστερης προσθήκης, πού ὀφείλεται στοὺς Ἀθηναίους. Ἀκριβῶς ὅμως τὸ ὅτι πρόκειται γι' ἀσήμαντο καὶ σχεδὸν ἄγνωστο (ἔξω ἀπ' τὴν Κρήτη) νησί, δείχνει πὼς ὁ στίχος εἶναι αὐθεντικός. Κανεὶς δὲν θὰ ἐνδιαφερόταν γιὰ μιὰ ἐκ τῶν ὑστέρων μνεία τοῦ νησιοῦ τούτου. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἦταν ἓνα νησί ἄγνωστο, ἤδη οἱ ἀρχαῖοι ἐταύτιζαν τὴ Δῖα τοῦ Ὀμήρου μὲ τὴ Νάξο. Ἀλλὰ πολὺ πιὸ φυσικὸ ἦταν νὰ ἐγκαταλειφθῆ ἡ Ἀριάδνη κατὰ τὸ ταξίδι τοῦ Θησεῖα ἀπ' τὸ ἐπίνειο τῆς Κνωσοῦ πρὸς τὴν Ἀττική, στὴ Δῖα, πού βρίσκεται ἀκριβῶς πάνω σ' αὐτὴ τὴ γραμμὴ καὶ πού καὶ σιὰ μεσαιωνικὰ χρόνια καὶ τώρα συχνὰ χρησιμοποιοῦν ὡς σταθμὸ αὐτῆς τῆς πορείας τὰ ἱστοιόφωρα⁹. Ἡ παρουσία τοῦ Διονύσου πῶς στὴ Δῖα δὲν φαίνεται τυχαία, καὶ ὅπως θὰ δοῦμε πιὸ κάτω, εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι ἡ μνεία του ὀφείλεται σὲ μιὰ ἄμεση σχέση τοῦ θεοῦ μὲ τὸ νησί.

Στὴν περιοχή τῆς Κνωσοῦ βέβαια ἀναφέρεται ὁ στίχος τ 338, ὅπου ὁ Ὀδυσσεὺς - Αἴθων μνημονεύει τὰ ὄρεα νιφόεντα τῆς Κρήτης :

⁹ Ἡ περιγραφή τοῦ νησιοῦ δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀκριβῆς οὔτε εἰς Pauly - Wissowa, Real - Encyclopädie, ὅπου χαρακτηρίζεται ἐντελῶς ἀντίθετα πρὸς τὴν πραγματικότητα «Wasserreich». Standia ἦταν ὄρος, πού χρησιμοποιοῦν μόνο οἱ ἕξνοι, παραφθεύοντας τὸ «Στὴν Ντία». Οἱ Κρητικοὶ τὴν ἔλεγον πάντα μόνο Ντία, πβ. Φορτουναῖτος Δ 151, 236 εἰς Roscher Lexikon der Mythologie λ. Ἀριάδνη διαβάσαμε ὅτι ἡ Δῖα «ἴσως ἀρχικὰ ἦταν ἓνα μικρὸ νησί κοντὰ στὴν Κνωσό».

ἦτοι ἔμοι χλαῖναι καὶ ῥήγεα σιγαλόεντα
ἤχθεθ' ὅτε πρῶτον Κρήτης ὄρεα νιφόεντα
ροσφισάμην ἐπὶ νηὸς ἰὼν δολιχορέτμοιο.

Στὴ σχολιασμένη ἔκδοση τῆς Ὀδύσσειας ὁ Düntzer δέχεται ὅτι τὰ ὄρεα νιφόεντα εἶναι τὰ Λευκὰ Ὅρη. Ἀλλὰ ἀφοῦ ὁ ψευδοΑἴθων φεύγει ἀπὸ τὴν Κνωσὸ φεύγοντας μὲ τὸ πλοῖο βλέπει κυρίως τὴν Ἴδη (Ψηλορείτη) καὶ ὄχι τὰ Λευκὰ Ὅρη.

Ἄμεσα μὲ τὴ Φαιστό δ σχετίζεται ἡ τοποθεσία ποῦ ἀναφέρεται στὸ γ 286 ἔξ., ὅπου ὁ Νέστωρ περιγράφει στὸν Τηλέμαχο, πῶς ὁ Μενέλαος ἀπὸ τὸν Μαλέα ξεπέφτει στὴν Κρήτη. Ἐδῶ ὑπάρχει καὶ μιὰ ἐξαίρετη περιγραφή τοῦ ἄγριου Κρητικοῦ πελάγους :

ἀλλ' ὅτε δὴ καὶ κεῖνος, ἰὼν ἐπὶ οἴνοπα πόντιον
ἐν νησιῖ γραφυροῦσι, Μαλειάων ὄρος αἰπὸν
ἔξε θέων, τότε δὴ στυγερὴν ὁδὸν εὐρύοπα Ζεὺς
ἐφράσατο, λιγέων δ' ἀνέμων ἐπ' αὐτίμενα χεῦεν
κύματα τε τροφόεντα, πελώρια, ἴσα ὄρεσιν,
ἐνθα διατημέξας τὰς μὲν Κρήτη ἐπέλασεν
ἤχι Κύδωνες ἔναιον Ἰαροδάνου ἀμφὶ ῥέεθρα.
Ἔστω δέ τις λισσὴ αἰπεῖά τε εἰς ἄλα πέτρῃ
ἔσχατιῇ Γόρτυνος, ἐν ἠεροειδέϊ πόντιῳ,
ἐνθα Νότος μέγα κῆμα ποτὶ σκαιὸν ῥίον ᾗθει,
ἔς Φαιστόν, μικρὸς δὲ λίθος μέγα κύμ' ἀποέρχει.
αἱ μὲν ἄρ' ἐνθ' ἤλθον, σπουδῆ δ' ἤλωξαν ὄλεθρον
ἄνδρες· ἀτὰρ νῆας τε ποτὶ σπιλάδεσιν ἔαξαν
κύματα...

Ὁ Spratt (Travels vol. II σ. 9) λέγει ὅτι ἡ λισσὴ πέτρῃ τοῦ Ὀμήρου εἶναι ὁ σημερινὸς Τράφος, μικρὸ νησιὸ ἀπέναντι στὴ Λασαία, ἐνῶ συνήθως, ὅπως λέει, τὴν ταυτίζουν μὲ τὸν Κάβο Λίτινα. Στὸ τελευταῖο αὐτὸ σφάλμα ἔπεσε τελευταῖα καὶ ὁ P. Faure («Κρητικά Χρονικά» ΙΓ' 1959 σ. 190). Τὴν σωστὴ ἀποψη γιὰ τὴν τοποθεσία αὐτὴ ἔχει δώσει ἡ Margarita Guarducci (Inscriptiones Greticae τόμος I σ. 239): «Hoc autem promunturium non tam hodiernum Lithino, quam rupes illa albicans et abrupta fuisse videtur, qua Matalae sinus a loco hodierno Komò (ubi minoica aetate portus exstitit) separatur»¹⁰. Τόσο ἡ ἀκριβέστατη γιὰ ὅποιον γνωρίζει τὸ μέρος, πε-

¹⁰) Τὸ Μάλειον τοῦ Ζηνοδότου εἶναι χωρὶς ἄλλο παραφθορὰ τοῦ Μάταλον ὀφειλομένη σὲ σύγχυση μὲ τὸ Μαλέα. Ἀνάλογη σύγχυση δημιούργησε ἀπὸ τὴ Δισσὴ πέτρῃ τὸ τοπωνύμιον Δισσὴν ἢ Βλίσσην, P. Faure ἔ. ἀ.

ριγραφὴ ὅσο κι' ἡ ἄμεση σύνδεση πρὸς τὴ Φαιστό¹¹ καὶ τὴ Γόρτυνα μᾶς πείθουν, ὅτι τὸ πραγματικὰ λείο καὶ ὄχι πολὺ μεγάλο ἀκρωτήριο Νῆσος μεταξὺ Κομποῦ καὶ Ματάλων, γεμᾶτο ρωμαϊκοὺς λαξευτοὺς τάφους σήμερα, πρέπει νὰ εἶναι τὸ σκαῖον ῥίον. Στὴ νότια παραλία τῆς Κρήτης δὲν ὑπάρχει ἄλλο μέρος, πού ν' ἀντιστοιχῇ μὲ τὴν δημοτικὴ περιγραφή. Ὁ Κάβου Λίτινας, πρὸς τὸν ὁποῖον ἄλλωστε ἡ περιοχὴ τῆς Φαιστοῦ δὲν ἔχει φυσικὴ ἔξοδο, δὲν προστατεύει τὴν ἀκτὴ ἀπὸ τὸ νότο, ὅπως ἀπαιτεῖ τὸ χωρίο. Ἀντίθετα, ὅπως ἔλεγε οἱ ναυτικοὶ τῆς περιοχῆς, ὁ Νῆσος προστατεύει ἀπὸ τὸ νότιο ἄνεμο τὴν παραλία τοῦ Κομποῦ καὶ ἀπὸ τὸ βόρειο τὴν παραλία τῶν Ματάλων. Τὰ πλοῖα τοῦ Μενελάου καταστρέφονται λοιπὸν στὴν πλευρὰ τοῦ Νύσου, πού βλέπει πρὸς τὰ Μάταλα, γιατί αὐτὴν χτυπᾷ ὁ Νότος. Τὸ ὄνομα τοῦ ἀκρωτηρίου ἀσφαλῶς ἀρχαῖο (πβ. *νύσσα*) εἶναι χαρακτηριστικό. Πρέπει ὅμως νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι ἀφύσικα συνδέεται στὸ χωρίο ἡ περιοχὴ τῶν Κυδώνων μὲ τὴν *ἔσχατὰ Γόρτυρος*. Ἡ μετάβασις εἶναι ἀπροσδόκητη καὶ σὰν νὰ μὴν παρεμβάλλεται ὁ γῆρος τῆς δυτικῆς ἀκτῆς καὶ ἡ μεγάλη ἀπόστασις ἀπὸ κεῖ ὡς τὸν κόλπο τῆς Μεσσαρᾶς—ἴση μὲ τὸ μισὸ μῆκος τῆς Κρήτης. Εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ ποιητὴς συνθέτει ὑλικό, πού μιλεῖ μὲ ἀκριβεία γιὰ τὰ διάφορα σημεῖα τοῦ νησιοῦ, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχη ὁ ἴδιος ἀκριβῆ γενικὴ εἰκόνα του.

Στὸν Κατάλογο Νεῶν (B 645 ἐξ.)¹² ὑπάρχει μιὰ συνοπτικὴ ἀπαρίθμηση τῶν κρητικῶν πόλεων. Μαζὶ μὲ τὴν Κνωσό, πού ἀναφέρεται πρώτη, μνημονεύονται πόλεις πού βρίσκονται ἀνάμεσα στὴν Ἴδη καὶ τὴ Δίκτη, δηλαδὴ στὸ πιὸ εὐφορο καὶ πλούσιο τμήμα τοῦ νησιοῦ.

*Κρητῶν δ' Ἰδομενεὺς δουρικλυτὸς ἠγεμόνευεν,
ὁ Κνωσὸν τ' εἶχον Γόρτυνὰ τε τειχιόεσσαν,
Λύκτιον Μίλητόν τε καὶ ἀργινόεντα Λύκαστον
Φαιστόν τε Ῥύτιον τε, πόλεις εὐναιεταῶσας,
ἄλλοι θ' οἳ Κρήτην ἑκατόμπολιν ἀμφενέμοντο.*

¹¹) Ὁ Στράβων I' 479 γράφει ἀντιφατικὰ ὅτι ἡ Φαιστός ἀπέχει σαράντα στάδια ἀπὸ τὰ Μάταλα, τὸ ἐπίνειό της, καὶ εἴκοσι ἀπὸ τὴ θάλασση. Τὸ τοπωνύμιο *Μάταλα* διατηρήθηκε ὡς σήμερα ἀναλλοίωτο πείθοντας γιὰ τὴ θέση τοῦ ἐπίνειου τῆς Φαιστοῦ.

¹²) Ὁ κατάλογος εἶναι ἀξιόπιστος γιατί ἀνάγεται σ' ἓνα παλιὸ μυκηναϊκὸ κείμενο, ἴσως μάλιστα σ' ἓνα πραγματικὸν κατάλογο τῶν πλοίων πού ἔγινε στὴν Αὐλίδᾳ ὅπως πιστεύει ὁ V. Burg «Klio» Beihefte 49, 1949. Στὴν παλιὰ ἀποψη ὅτι ὁ κατάλογος εἶναι νεώτερη προσθήκη ξαναέρχεται ὁ Jachmann Der homerische Schiffs katalog und die Ilias, ἀλλὰ βλ. τὴν ἐξαιρετικὴ κριτικὴ τοῦ I. Kakeridh, Gnomon, 32, 1960 σ. 393 ἐξ.

*Τῶν μὲν ἄρ' Ἰδομενεὺς δουρικλυτὸς ἠγεμόνευεν
Μηριόνης τ' ἀτάλαντος Ἐνναλίῳ ἀνδρειφόντῃ.
τοῖσι δ' ἄμ' ὀγδῶκοντα μέλαιναί νῆες ἔποντο.*

Ὡς πρὸς τὴν τειχιόεσσαν Γόρτυνα Β 646 εἶναι πιθανόν, ὅτι μὲ τὸ ἐπίθετο ὁ Όμηρος ἐννοεῖ τὴν ἀκρόπολιν τῆς Γόρτυνας· εἶναι ὅμως προβληματικό, ἂν σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο καὶ σ' ὅλη τὴν Κρήτη γενικὰ ὑπάρχουν τείχη, πού νὰ μαροῦν ν' ἀποδοθοῦν στὴν μυκηναϊκὴ ἐποχὴ. Πιθανώτερο θεωρῶ ὅτι γίνεται κ' ἐδῶ ἕνας ἀναχρονισμός· ὁ Στράβων ξέροντας τὴν πεδινὴ Γόρτυνα τῆς ἐποχῆς του καὶ θέλοντας νὰ δικαιολογήσῃ τὸν ὀμηρικὸν χαρακτηρισμό, ὑπέθετε ὅτι ἡ Γόρτυς εἶχε χάσει τὰ τείχη της ἐκ θεμελίων (I' 478).

Γιὰ τὴν ἐυκτιμένην Λύκτιον στοὺς πρόποδες τῆς Δίκτης, ὁ Όμηρος εἶναι σύντομος, μνημονεύει ὅμως τὸν Κοίρανο, ὁ ὁποῖος κατάγεται ἀπ' τὴ Λύκτιο. Πολεμᾶ πλάι στὸ Μηριόνη (Ρ 610 ἐξ.) καὶ σκοτώνεται ἀπὸ τὸν Ἐκτορα.

Στὴ Λύκαστο νοτιανατολικά τῆς Ἰδης, στὴ θέσῃ Βιτσιλιά, κοντὰ στὸ Κανλί - Καστέλλι, ἐρευνήθηκε ἀπὸ τοὺς Μαρινᾶτο - Brunstig ἕνας ΥΜ I συνοικισμός. Ἡ πόλις ὅμως θὰ ἐξακολούθησε νὰ ὑπάρχῃ στὰ μυκηναϊκὰ χρόνια. Στὸν Κατάλογο τῶν Νεῶν ἀναφέρεται ὡς ἀργινόεις, καὶ ἴσως τὸ ἐπίθετο δηλώνει τὰ χῶματα τῆς περιοχῆς, πού εἶναι ἀργιλώδη. Πιθανώτερο ὅμως ἴσως εἶναι ὅτι μὲ τὸ ἐπίθετο ὁ ποιητὴς δὲν χαρακτηρίζει τὸ φυσικὸ περιβάλλον, ἀλλὰ τὴν ἴδια τὴν πόλι, πού ἀπὸ μακριὰ πρέπει νὰ φαινόταν λευκὴ. Τὸ ἴδιο ἐπίθετο δίνει ὁ Όμηρος (Β 656) καὶ στὴ Ροδιακὴ πόλι Κάμειρο¹⁵. Ὅπως παρατήρησε ὁ P. Faure ἡ Λύκαστος ἐξαφανίσθηκε στὰ ἱστορικὰ χρόνια (ἔ. ἀ. σ. 215).

Μὲ μιὰ λέξη μόνο ἀναφέρεται ἡ Μίλητος, πού βρίσκεται ἀνατολικά τῶν Μαλίων στὴ βόρειο ἀκτὴ τῆς Κρήτης. Στὴν περιοχὴ τῆς ἀρχαίας πόλης βρίσκεται σήμερα χωριό, πού διατηρεῖ τὴν ἀρχαία ὄνομασία μὲ τὸ δωρικὸ τύπο *Μίλατος*. Ἔχουν βρεθῆ ἐκεῖ ἀξιόλογοι ΥΜ III τάφοι Evans Prehist. Tombs of Knossos σ. 93 ἐξ. πβ. Mon. Ant. 1890, 10, 11), ἐνῶ σποραδικὰ τυχαῖα εἰρηήματα δείχνουν καὶ παλαιότερη ἐγκατάσταση. Μυθολογικὰ ἡ Μίλητος σχετίζεται μὲ τὸν Σαρπηδόνα, ἀδελφὸ τοῦ Μίνωα καὶ Ραδάμανθυ, πού μὲ διάφορους συλλογισμοὺς συσχετίσθηκε ἀπ' τὸ Μαρινᾶτο μὲ τὸ γειτονικὸ ἀνάκτορο τῶν Μαλίων (Les legendes royales de la Crète minoenne σ. 13 ἐξ., ἀνάτυπο ἀπὸ (Revue Arch. VI σειρά, τόμ. XXXIV 1949).

¹⁵) Βλ. καὶ Όμηρικὸν ὕμνον εἰς Πᾶνα στ. 12 ὅπου τὸ ἐπίθετο ἀφορᾷ τὰ ἄσπρα πετρώματα ἢ τὰ χιόνια τῶν ἀρκαδικῶν βουνῶν, ἀργινόντα οὖρα μακρά.

Γιὰ τὸ Ρύτιο παρατηρεῖ ὁ P. Faure ὅπως καὶ γιὰ τὴ Μίλατο, ὅτι ἐξασθένησε στὰ ἱστορικά χρόνια (ἔ. ἄ.) καὶ ὅτι ἐδῶ δὲν βρισκόματε λείψανα μεταξὺ ΥΜ III καὶ τέλους τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι σωστό. Στὸ Ρύτιο (σήμερα Ροτάσι), ἀπὸ τὸ Ρυτιασὸς (Ρυτιάσιον) στὴν ἀνατολικὴ Μεσσαρὰ ἔχει βρεθῆ τὸ 1958 σὲ πλούσιο θολωτὸ τάφο ἀπὸ τὸν Ν. Πλάτωνα μιὰ μεγάλη σειρά ἀπὸ πρωτογεωμετρικά καὶ γεωμετρικά ἀγγεῖα. Τυχαῖα ἤρθαν παλαιότερα στὸ φῶς χάλκινα ΥΜ I - II ἐργαλεῖα καὶ ὄπλα καὶ διαπιστώθηκε ἔτσι καὶ ἐδῶ ἡ ὑπαρξὴ ἑνὸς προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ. Ἀσφαλῶς τὸ Ρύτιο ὑπῆρξε καὶ στοὺς ἐνδιάμεσους μυκηναϊκοὺς χρόνους ἀξιόλογο κέντρο¹⁴.

Εἶναι ἀξιοπρόσεκτες στὸν Ὅμηρο οἱ σχέσεις τῆς Κρήτης μὲ ἄλλα μυκηναϊκὰ βασίλεια. Ἡ Ἑλένη μιλώντας στὸν Πρίαμο γιὰ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν Ἀχαιῶν λέει γιὰ τὸν Ἴδομενέα (Γ 232):

*πολλάκι μιν ξείνισεν ἀρητῆριλος Μενέλαος
οἴκῳ ἐν ἡμετέρῳ, ὅποτε Κρήτηθεν ἴκοιτο.*

Ἡ σχέση αὐτὴ Κρήτης - Σπάρτης ὀφείλεται σὲ γεωγραφικοὺς λόγους (ἡ Σπάρτη εἶναι σχετικὰ κοντὰ στὴν Κρήτη, ἀλλὰ καὶ στὸ ὅτι ὁ ἀχαιϊκὸς ἀποικισμὸς τῆς Κρήτης ἐνεργήθηκε, ὅπως εἶδαμε, ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο).

Σχέσεις Κρήτης - Πύλου φαίνονται ἀπ' τὰ λεγόμενα τοῦ Ὀδυσσεῆ πρὸς τὴν Ἀθηναῖα στὴν πρώτη συνάντησή της πρὸς τὴν Ἰθάκη. Τῆς διηγεῖται ὅτι σκότωσε τὸ Ὅρσίλοχο τὸ γιὸ τοῦ Ἴδομενέα καὶ γι' αὐτὸ ζήτησε ἀπ' τοὺς Φοίνικες νὰ τὸν πᾶνε στὴν Πύλο ἢ στὴν Ἡλιδα (ν 272):

*αὐτικ' ἐγὼν ἐπὶ νῆα κίων Φοίνικας ἀγανούς
ἐλλισάμην καὶ σφὶν μενοεικέα ληΐδα δῶκα
τοὺς μ' ἐκέλευσα Πύλονδε κατασιῆσαι καὶ ἐφέσσαι,
ἢ εἰς Ἡλιδα δῖαν, ὅθι κρατέουσιν Ἐπειοί.*

Οἱ σχέσεις Πύλου - Κρήτης στὰ μυκηναϊκὰ χρόνια ἐπιβεβαιώνονται ἀπ' τὴν ὑπαρξὴ τῶν ἴδιων ἐκτεταμένων γραπτῶν κειμένων στὶς δύο χῶρες καὶ τελευταῖα ὁ M. P. Nilsson (Opuscula Selecta III 1960 σ. 504) ὑπεστήριξε, ὅτι ἡ Πύλος εἶναι ἀποικία τῆς Κνωσοῦ. Ἡ περίφημη τοιχογραφία τῆς αἴθουσας τοῦ θρόνου στὴν Κνωσό, θυμίζει ἀκόμη ἄλλη ἀνάλογη πού ὑπάρχει στὴν Πύλο¹⁵.

¹⁴ Τελευταῖα ὁ D. Page, *History and the Homeric Iliad* 1959 σελ. 125 δίνει ἕνα χάρτη τῶν κρητικῶν τοπωνυμίων, πού μνημονεύει ὁ Ὅμηρος· στὸ χάρτη αὐτὸ τὸ Ρύτιο σημειώνεται ἐσφαλμένα (μὲ ἐρωτηματικὸ) δυτικὰ τῆς Κνωσοῦ.

¹⁵ Ἀπήχηση τῶν σχέσεων αὐτῶν Κρήτης - Σπάρτης καὶ Κρήτης - Πύλου

Σχέσεις Κρήτης - Ἀττικῆς ἀπηχεῖ ὁ γνωστός μῦθος τῆς ἀρπαγῆς τῆς Ἀριάδνης ἀπ' τὸ Θησέα (λ 322)¹⁶. Οἱ σχέσεις, αὐτὴ τὴ φορὰ, εἶναι ἐχθρικές. Εἶναι βέβαια περίεργο, πῶς ἓνας Ἀχαιὸς βασιλιάς, πού τὸ Πάριο Χρονικὸν τὸν τοποθετεῖ στὰ μέσα τοῦ ΙΓ' αἰῶνα (βλ. Forsdyke, *Greece before Homer* σ. 54 ἐξ.) σχετίζεται στὸ μῦθο μὲ μιὰ Κρήτη καθαρὰ μινωική, ἐπομένως παλαιότερη κατὰ διακόσια περίπου χρόνια. Ὁ Λαβύρινθος, ὁ Μινώταυρος, ἡ κρητικὴ ἐπιρροὴ ἔξω ἀπ' τὸ νησί, δὲν ἀφήνουν ἀμφιβολία γιὰ τὴ χρονικὴ αὐτὴ τοποθέτηση. Πρέπει ὅμως νὰ παρατηρηθῆ ὅτι ὅλη ἡ ἀφήγηση (φόνος τοῦ Μινωταύρου, ἱερὸς γάμος μὲ τὴν Ἀριάδνη καὶ θάνατός της) ἔχει πολὺ περισσότερο θρησκευτικὸ παρά ἱστορικὸ χαρακτῆρα, καὶ ἐπομένως θὰ εἶναι μάταιο νὰ ζητηθῆ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο μιὰ ἀκριβέστερη ἱστορικὴ ἀντιστοιχία.

Εἶναι πιθανὸ ὅτι τὰ χωρία, ὅπου ὁ Ὀδυσσεὺς μιλεῖ γιὰ τὴν Κρήτη, στὶς ψευδεῖς διηγήσεις του, ἀπηχοῦν τραγούδια τῶν Ἀχαιῶν τοῦ νησιοῦ. Τὰ χωρία αὐτὰ δίνουν τὴ συνηθισμένη εἰκόνα ζωῆς τῶν Ἀχαιῶν πριγκίπων. Στὸ ν 256 ἐξ. διηγεῖται ὁ Ὀδυσσεὺς στὴν Ἀθηνᾶ, ὅτι σκότωσε μὲ ἐνέδρα τὸν γιό τοῦ Ἰδομενέα Ὁρσίλοχο, γιὰτὶ ἤθελε νὰ τοῦ στέρησιν τὰ τρωικὰ λάφυρα. Ἡ αἰτία ἦταν ὅτι ὁ ἀφηγούμενος ἦταν ἀνεξάρτητος ἀρχηγός, πού δὲν ὑπάκουε στὸν Ἰδομενέα. Ἡ πληροφορία ὅτι ἔκτος ἀπ' τὸν Ἰδομενέα ὑπάρχουν κι ἄλλοι ἀρχηγοί, συμφωνεῖ καὶ μ' αὐτὰ, πού λέγει ἡ Ἑλένη στὸν Πρίαμο Γ 230 - 1 :

*Ἰδομενεὺς δ' ἐτέρωθεν ἐνὶ Κρήτεσσι θεὸς ὧς
ἔστηκ', ἀμφὶ δέ μιν Κρητῶν ἀγοὶ ἠγερέθονται.*

Πάντως ὁ Ἰδομενεὺς εἶναι σίγουρο, πῶς ἔχει τὴν ἐπικυριαρχία σ' ὅλη τὴν Κρήτη, ὅπως φαίνεται ἀπ' τὸ Β 649.

Στὸ ξ 199 ἐξ. διηγεῖται ὁ Ὀδυσσεὺς στὸν Εὐμαιο, ὅτι εἶναι ἀπὸ τὴν Κρήτη, γέννημα *ὠνητῆς παλλακίδος* καὶ τοῦ Κάστορος Ὑλακίδη, ἰσχυροῦ ἀνθρώπου, στὸ *δῆμο* τῶν Κρητῶν. Μετὰ τὸν θάνατό του οἱ γιοὶ του μοιράζουσαν τὴν περιουσία του μὲ κλῆρο. Ὁ ἀφηγούμενος παίρνει λίγα, ἀλλὰ ἔχει *γυναῖκα πολυκλήρων ἀνθρώπων*. Ἀκολουθεῖ ἡ εἰκόνα ἑνὸς τυπικοῦ Ἀχαιοῦ πρίγκιπα, ἀνήσυχου, πολυταξιδεμένου, πού ἡ ψυχολογία του μοιάζει πολὺ μὲ τὴν ψυχολογία τοῦ Ὀδυσσεῆ :

βρίσκομε καὶ στὸν Ὀμηρικὸ ὕμνο εἰς Ἀπόλλωνα (390 ἐξ.) ὅπου οἱ Κρητες κατευθυνόμενοι ἀπὸ *Κνωσσὸ Μινωῖον εἰς Πύλον ἠμαθόεντα...* *παρημεῖβοντο Μάλειαν, πάρ δὲ Λακωνίδα γαῖαν ἀλιστέφανον πτολίεθρον Ἴξον καὶ χῶρον τερψιμβρότου Ἡελίοιο Ταίναρον...*

¹⁶⁾ Κατὰ τὸν Ὀμηρικὸ ὕμνο εἰς Δῆμητρα 123 ἐξ. ἡ θεὰ ἔρχεται *Κρήτηθεν* στὸ *Θορικό*.

... . ἔργον δέ μοι οὐ φίλον ἔσκεν
 οὐδ' οὐκωφελή, ἦτε τρέφει ἀγλαὰ τέκνα,
 ἀλλὰ μοι αἰεὶ νῆες ἐπήρετμοι φίλαι ἦσαν
 καὶ πόλεμοι καὶ ἄκοντες ἐϋξεστοὶ καὶ δῖοιοί,
 λυγρὰ, τὰτ' ἄλλοισὶν γε καταριγηλὰ πέλονται. (ξ 222·226)

Ἀναφέρει ἔπειτα τὶς ἐπιτυχεῖς ἐπιδρομές, πού ἔκανε, τὰ πλούτη, πού συγκέντρωσε καὶ τέλος τὴν ἄτυχη ἐπιδρομὴ στὴν Αἴγυπτο, πού τὸν ἔρριξε στὴν κατάσταση πού βρίσκεται τώρα. Ἡ ἀφήγηση μᾶς ἀφήνει νὰ διαισθανθοῦμε κάτι πού εἶναι καὶ ἀπὸ γεωγραφικὴ ἀποψη πιθανό: Οἱ ἀχαϊκὲς ἐπιδρομὲς στὴν Αἴγυπτο ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν Κρῆτη, εἶναι ἔργο τῶν Ἀχαιῶν τῆς Κρῆτης. Ἀπὸ τοὺς «λαοὺς τῆς θαλάσσης» ὄχι μόνο λοιπὸν οἱ Pulesata καὶ Zakarà ἀλλὰ καὶ οἱ Akaiñasa σχετίζονται μὲ τὴν Κρῆτη. Σπουδαία θέση στὴ διήγηση παίζουν οἱ Φοίνικες. Ὁ Ὅμηρος κἀνοντας ἕναν ἱστορικὸ ἀναχρονισμό τοὺς ἀποδίδει ἕνα ρόλο πού ἔπαιζαν στὴ δική του ἐποχὴ κι ὄχι στὰ χρόνια πού ἀναφέρεται ὁ ἥρωας. Ἡ εἰκόνα τοῦ πολυταξιδεμένου ἥρωα συνοψίζεται στὰ ὅσα λέει γι' αὐτὸν ὁ Εὐμαῖος στὸν Τηλέμαχο π 62 καὶ στὴν Πηνελόπη ρ 522¹¹.

Ἀπ' ὅλους αὐτοὺς τοὺς στίχους φαίνεται πὼς ἡ Κρῆτη εἶναι στοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους ἀκόμα χώρα ναυτικὴ. Τοῦτο ἐπιβεβαιώνεται, ὅπως εἶδαμε κι ἀπ' τὸν Κατάλογο Νεῶν.

Ἡ μυκηναϊκὴ Κρῆτη ἔχει διατηρήσει τὶς παλιὲς μινωικὲς ἀναμνήσεις. Δὲν ὑπάρχει καμμιά τομὴ. Μορφὲς ὅπως ὁ Μίνως, ἡ Ἀριάδνη, ὁ Ραδάμανθυς, ὁ Δευκαλίων, εἶναι στενὰ δεμένες στὴ συνείδηση τῶν ἡρώων του μὲ τὴν Κρῆτη. Ἀπὸ τοὺς παλιούς βασιλιάδες δυὸ εἶναι οἱ κυριώτεροι: ὁ Μίνως κι ὁ Ραδάμανθυς. Ὁ Ἰδομενέας εἶναι σύγχρονος τῶν γεγονότων, πού διηγεῖται ὁ ποιητής, συνεχιστὴς τῆς μινωικῆς κληρονομίας. Ἀκόλουθος καὶ συγγενῆς του εἶναι ὁ Μηριόνης.

Κατὰ τὸν Ὅμηρο (N 450) ὁ Μίνως εἶναι *ἐπίουρος* ὅλης τῆς Κρῆτης. Ὁ Δίας τὸν θυμᾶται (Ξ 322) μιλώντας στὴν Ἥρα γιὰ τὴν Εὐρώπη σ' ἕνα χωρίο ἀμφισβητημένο ἀπὸ τὸν Ἀριστοφάνη καὶ τὸν Ἀρίσταρχο (Mazon, L' *Iliade*, ἐκδ. Budé σ. 53):

ἦ τέκε μοι Μίνων τε καὶ ἀντίθεον Ραδάμανθυν

Περὶσσότερα σχόλια προκάλεσε τὸ χωρίο τῆς Ὀδυσσεΐας (τ 179 ἐξ.), ὅπου ὁ Ὀδυσσεΐας μιλά γιὰ τὴν Κνωσό:

¹¹) Οἱ ὀμηριστὰὶ ἐπρόσεξαν (βλ. V. Bérard L' *Odyssée* σελ. 45) τὴν ἀντίθεση πού ὑπάρχει στὸ τελευταῖο χωρίο. Ὁ Εὐμαῖος μιλώντας γιὰ τὸν Ὀδυσσεΐα ἀναφέρει τὸ Μίνωα, ἂν καὶ ὁ Ὀδυσσεΐας δὲν μίλησε ἀκόμη γι' αὐτόν. Μόνο ἀργότερα στὴν Πηνελόπη T 173-180 λέγει ὅτι εἶναι ἐγγονὸς τοῦ Μίνωα.

.....,..... *ἔνθα τε Μίνως*
ἐννέωρος βασίλευε Διὸς μεγάλου δαριστῆς,
πατρὸς ἔμοιτο πατῆρ, μεγαθύμου Δευκαλίωνος.
Δευκαλίων δ' ἔμὲ τίκτε καὶ Ἴδομενῆα ἄνακτα·

Τοὺς ὁμηριστὲς ἀπασχόλησε ἡ ἐρμηνεία τοῦ ἐπιθέτου *ἐννέωρος*¹⁸. Οἱ ἀρχαῖοι πίστευαν ὅτι τὸ ἐπίθετο ὑπαινίσσεται τὴν κάθε ἐννέα χρόνια ἐπίσκεψη τοῦ Μίνωα στὸ ἄντρο τοῦ Δία. Κατὰ μιὰν ἄλλη ἐρμηνεία (Düntzer, *Odyssea*) ἡ λέξη σημαίνει, ὅτι ὅταν ὁ Μίνως ἦταν μικρὸς ἦταν φίλος τοῦ Δία. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἐξήγηση πού δίνει ὁ Σ. Μαρινᾶτος (Διογενεῖς βασιλῆες, *Studies Robinson* σελ. 131), ὁ ὁποῖος συσχετίζει τὸ ἐπίθετο *ἐννέωρος* μὲ τὴν κάθε ἐννέα χρόνια ἐπανερχόμενη *ἐπομβρία* δηλ. περίοδο καλῆς ἐσοδίας. Φαίνεται, πιστεύει ὁ Σ. Μαρινᾶτος, ὅτι ἡ ἐπίσκεψη τοῦ Μίνωα στὸν πατέρα του ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ αἰτία τῆς περιόδου αὐτῆς τῆς εὐφορίας. Κατὰ τὸν Forssdyke, «Greece before Homer» *ἐννέωρος* σημαίνει νέος.

Ὁ Μίνως εἶναι μαζί γιὸς καὶ *δαριστῆς* τοῦ Δία. Δὲν εἶναι φανερὸ ἂν ὁ φίλος τοῦ Μίνωα εἶναι ὁ προελληνικὸς νεαρὸς θεὸς, ἢ ὁ ἑλληνικὸς πανίσχυρος Δίας. Πιστεύω ὅτι γιὰ τὸν Όμηρο ἰσχύει τὸ δεύτερο. Ἡ ἰδέα ὅμως γιὰ τὴ στενὴ σχέση—καὶ ἴσως καὶ τελετουργικὴ, μυστικὴ ταύτιση—τοῦ βασιλιᾶ μὲ τὸ θεὸ ἀνήκει στὴ μινωικὴ Κρήτη.

Μετὰ τὸ θάνατό του ἀκόμη σὰν κρητομυκηναῖος βασιλιᾶς κάθεται ὁ Μίνως, ὅπως ἐμπρὸς στὸ παλάτι του, στὴν Πύλη τοῦ Ἄδη, κρατιῶντας χρυσὸ σκῆπτρο καὶ *θεμιστεύει νέκυσιον* (λ 568)¹⁹:

Ἐνθ' ἦτοι Μίνωα ἴδον, Διὸς ἀγλαὸν υἱόν,
χρύσειον σκῆπτρον ἔχοντα, θεμιστεύοντα νέκυσιον,
ἦμενον· οἱ δέ μιν ἀμφὶ δίκας εἴροντο ἄνακτα,
ἦμενοι ἐσταάτιες τε κατ' εὐρουπυλῆς Ἄιδος δῶ²⁰.

Ἄλλο μυθικὸ πρόσωπο δεμένο στενὰ μὲ τὸ Μίνωα εἶναι ἡ κόρη

¹⁸ Ἡ λέξη ἀναφέρεται καὶ εἰς κ 19: *δῶκε μοι ἐκδεῖρας ἀσκὸν βοῶς ἐννέωροςιο.*

¹⁹ Πβ. γιὰ τὸ θρόνο τοῦ Νέστορα μπρὸς στὸ παλάτι του R. Hampe, *Die hom, Welt im Lichte der neuesten Ausgrabungen*, Gymnasium, 63, 1956, σελ. ἀνατ. 23).

²⁰ Καὶ αὐτοῦ τοῦ χωρίου ἡ γνησιότης ἀμφισβητεῖται, ὄχι ὅμως γενικά. Ὁ Ἀρίσταρχος ἀπέριπτε τοὺς στίχους 565 - 626. Ἄς σημειωθῇ ὅτι ὁ Όμηρος ξέρει μόνο ἓνα Μίνωα. Δύο Μίνωες ἀναφέρει ὁ Διόδωρος (IV 60). Τὸν πρῶτο, πού εἶναι γιὸς τοῦ Δία καὶ τῆς Εὐρώπης καὶ ἀδελφὸς τοῦ Σαρπηδόνα καὶ τὸ δεύτερο Μίνωα, γιὸ τοῦ Λυκάστου καὶ τῆς Ἰδης, ἐγγονὸ τοῦ Μίνωα Α'. Ὁ Β εἶναι ὁ πρῶτος *Ἑλλήνων θαλασσοκρατήσας καὶ σύζυγος* τῆς Πασιφάης. Σ' αὐτὸ στηριζόμενος ὁ Evans ὑπεστήριξε ὅτι τὸ *Μίνως* ἦταν τίτλος σειρᾶς βασιλέων, ὅπως στὴν Αἴγυπτο τὸ *Φαραώ*.

του Ἀριάδνη πού ὁ Ὅμηρος τὴν ἀναφέρει, ὅπως εἶδαμε στὸ λ 322, ἓνα χωρίο ὅπου ὁ δίκαιος βασιλιάς χαρακτηρίζεται (σὲ ὑπονοούμενη συνάρτηση πρὸς τὴν ἀσκούμενη ἀπὸ αὐτὸν τυραννία στὴν Ἀττικὴ) *δλοόφρων*. Τὶ ἀκριβῶς ὅμως σημαίνουν οἱ στίχοι λ 324 - 5 :

..... πάρος δέ μιν Ἄρτεμις ἔκτα
Δίη ἐν ἀμφιρῦτῃ Διονύσου μαρτυροῖσιν.

Ὁ Düntzer ἐρμηνεύει τὸ *Διονύσου μαρτυροῖσιν* «auf das Zeugnis des Dionysos, dass Ariadne ihm als Geliebte angehört». Δυὸ παραλλαγές τοῦ μύθου ὑπάρχουν (βλ. H ö c k Kreta, 2, 142). Στὴν πρώτη, φανερὰ νεώτερη, ἡ Ἀριάδνη φονεύεται στὴ Δῖα ἀπὸ τὴν Ἄρτεμη, ἐπειδὴ τὴν κατήγγειλε ὁ Διόνυσος, ὅτι συνῆλθε μὲ τὸν Θησέα στὸ τέμενός του. Κατὰ τὴ δεύτερη μένει ἡ Ἀριάδνη στὴ Δῖα, νυμφεύεται τὸ Διόνυσο καὶ πεθαίνει. Εἶναι φανερὸ ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ διπλὴ ἱερογαμία (μὲ τὸ Θησέα καὶ Διόνυσο) πού δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸ συνδυασμὸ δυὸ διαφορετικῶν μύθων²¹. Καὶ δὲν εἶναι παράξενο ὅτι ἡ Ἀριάδνη τελικὰ πεθαίνει ἀφοῦ καὶ ἄλλες θεές — ἢ θεοὶ τῆς βλαστήσεως — πεθαίνουν μετὰ τὸν «ἱερὸ γάμο» (Nilsson *Gesch. gr. Religion* 1955 σ. 314 - 5). Τὸ *Διονύσου μαρτυροῖσιν* ἀντίστοιχο μὲ τὶς ἐκφράσεις μαρτύρων ἐναντίον, ἐν μάρτυσι τῶν κλασικῶν χρόνων, σημαίνει λοιπὸν ὅτι ἡ Ἀριάδνη πεθαίνει ἐνῶ ὁ Διόνυσος εἶναι παρὼν. Διερωτᾶται μάλιστα κανεὶς μήπως ἡ παρουσία τοῦ *Διονύσου* στὴ Δῖα ὀφείλεται σ' ἓνα στενότερο συσχετισμὸ ἀνάμεσα στὸ θεὸ καὶ τὸ νησι καὶ συγκεκριμένα στὴν ἐκεῖ ὑπαρξὴ ἑνὸς ἱεροῦ τοῦ Διονύσου. Εἶδαμε ὅτι μιὰ παράδοση μιᾶ γιὰ τέμενος τοῦ Διονύσου στὴ Δῖα. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι καὶ τέσσερα ἄλλα μικρὰ νησιά στὴν ΒΑ παραλία τῆς Κρήτης (Σταδιασμοὶ 354) σχετίζονται μὲ τὸν ἴδιο θεό. Εἶναι οἱ *Διονυσάδες* (σήμερα *Γιανυσάδες*) πού κατὰ τὸν Διόδωρο V 75, τὶς ἔκτισε ὁ Βάκχος. Μὲ τὶς σημερινὲς γνώσεις μας δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ ποῦμε σὲ ποιά ἐποχὴ ἀνάγεται ὁ συσχετισμὸς Διονύσου - Δίας. Μερικοὶ ὑπεστήριξαν ὅτι ὁ Διόνυσος μνημονεύεται στὰ κείμενα τοῦ συστήματος Β, καὶ κατ' ἀρχὴν δὲν φαίνεται ἀπίθανο ν' ἀνήκῃ στὴν κρητομυκηναϊκὴ ἐποχὴ ἓνας θεὸς πού συνδέεται μὲ τὴ λατρεία τοῦ «θεοῦ βρέφους». Μπορεῖ ὅμως ἡ σχέση τοῦ Διονύσου μὲ τὴ Δῖα νὰ εἶναι ἓνα στοιχεῖο τῆς ἐποχῆς τοῦ ποιητῆ. Ἴσως ὅμως ὁ Διόνυσος νὰ εἶναι θεὸς Κρητικὸς ὅπως ὑπεστήριξε ὁ καθηγητὴς Karényi (Dionysos le Crétois *Diogenes* 1957 πβ. Webster, *From Mycenae to Homer* σελ. 50).

²¹) Ὁ Πλούταρχος γιὰ νὰ τοὺς συμβιβάσῃ λέει ὅτι ὑπῆρχαν δύο Ἀριάδνες, ἡ μία σύζυγος τοῦ Διονύσου, καὶ ἡ ἄλλη πού τὴν ἀπάγει ὁ Θησέας καὶ τὴν ἐγκαταλείπει στὴ Νάξο (Θησ. 20).

Στήν ἀσπίδα τοῦ Ἀχιλλῆα (Σ 590 ἐξ.) ὁ Ἡφαιστος φτιάχνει μαζί με τὰ ἄλλα ἓνα χορό, ὁμοιο με τὸ χορὸ τῆς Ἀριάδνης :

*Ἐν δὲ χορὸν ποίκιλλε περικλυτὸς ἀμφιγυήεις,
τῷ Ἴκελον, οἷόν ποτ' ἐνὶ Κνωσῷ εὐρείῃ
Δαίδαλος ἤσκησεν καλλιπλοκάμφῃ Ἀριάδνῃ.*

Ἄλλὰ ποιὸς εἶναι αὐτὸς ὁ χορὸς. Πρόκειται γιὰ μιὰ παράσταση χοροῦ, ἢ γιὰ ἓνα μέρος κατάλληλο γιὰ χορὸ, ὅπως δέχονται; Ὁ Evans (BSA IX 1902 - 3 σελ. 111 ἐξ.) πιστεύει, πὼς τὸ θέατρο τῆς Κνωσοῦ εἶναι ὁ χορὸς Ἀριάδνης. Γενικεύοντας ὑπερβολικὰ ὑπεστήριξε ὅτι τὸ δρᾶμα, ἀρχικὰ συνδεδεμένο με τὴν Ἀριάδνη, πέρασε στὰ ἑλληνικὰ χρόνια στὸ σύντροφό της Διόνυσο. Ὁ Mazon L' Iliade III σ. 190) πιστεύει, ὅτι ὁ χορὸς αὐτὸς γίνεται γιὰ τὴ νίκη τοῦ Θησῆα, πὺν με τὴ βοήθεια τῆς Ἀριάδνης σκότωσε τὸ Μινώταυρο. Ὅσο γιὰ τὸ Δαίδαλο (πβ. *δαιδάλλω, δαίδαλα*) εἶναι σίγουρα ἡ προσωποποίηση τῆς ἀξέπεραστις κρητομυκηναϊκῆς καλλιτεχνικῆς ἐπιδειξιότητος. Ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέροντα εἶναι ἡ περιγραφή τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλῆα, πὺν ἀπηχεῖ κρητικὲς ἀναμνήσεις. Μᾶς θυμίζουσι οἱ κυβιστῆρες τὸ θαυμάσιο ξίφος τῶν Μαλίων με τὸν ἄνθρωπο, πὺν κάνει κυβίστημα, καὶ οἱ νέοι καὶ νέες τὶς μορφές, πὺν χορεύουσι στὶς κνωσιακὲς τοιχογραφίες, στὰ δαχτυλίδια καὶ στοὺς σφραγιδολίθους. Ἡ Κρήτη μινωικὴ καὶ μυκηναϊκὴ ἔχει μιὰ μακρὰ παράδοση χοροῦ καὶ δὲν εἶναι τυχαῖο, ὅτι ὁ Μηριόνης ἀποκαλεῖται *δορηστής ἀπ' τὸν Αἰνεΐα* (Π 617) :

*Μηριόνη, τάχα κέν σε καὶ δορηστήν περ ἔδοντα
ἔγχος ἔμὸν κατέπαυσε διαμπερές, εἴ σ' ἔβαλόν περ²²*

Ἀπὸ τοὺς κύριους βασιλεῖς, πὺν μνημονεύονται στὸν Ὅμηρο, εἶναι καὶ ὁ Ραδάμανθυς. Στὸ Ξ 322, ὅπως εἶδαμε, ἀναφέρεται ὡς γιὸς τοῦ Δία καὶ ἀδελφὸς τοῦ Μίνωα. Συνδέεται με τὴν περιοχὴ τῆς Γόρτυνας, ἀφοῦ εἶναι γιὸς τοῦ Φαίστου καὶ ἔχει γιὸ τὸ Γόρτυ. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ὁ Σ. Μαρινᾶτος (*Les légendes royales de la Crète Minoenne* σελ. 8 - 9) συνάπτει τὸ Ραδάμανθυ πρὸς τὴ Φαιστό καὶ παραδέχεται, ὅτι ὑπῆρχαν στὴν Κρήτη τρεῖς βασιλικὲς δυναστεῖες. Μιὰ στὴν Κνωσό, συνδεδεμένη με τὸ Μίνωα, μιὰ στὴ Φαιστό με τὸ Ραδάμανθυ καὶ μιὰ τρίτη στὰ Μάλια με τὸν Σαρπηδόνα²². Τὸ ὅτι κατὰ τὶς ἀρ

²²) Ἀπήχηση τῆς παράδοσης αὐτῆς ὑπάρχει καὶ στὸν ὁμηρικὸν ἕμνον εἰς Ἀπόλλωνα (στ. 514 ἐξ.). Οἱ Κρήνες ἀκολουθοῦν χορεύοντας τὸν Ἀπόλλωνα Κιθαρῶδὸ πρὸς τὸν Παρνασσό.

²³) Ὁ Ὅμηρος (B 876, E 635) θεωρεῖ τὸ Σαρπηδόνα μόνο Λύκιο. Ὁ συσχετισμὸς με τὴν Κρήτη βασίζεται στὸν Ἡρόδοτο A' 173 καὶ Διόδωρο E' 79. Πάντως καὶ γιὰ τὸν Ὅμηρο εἶναι γιὸς τοῦ Δία Z 199.

χαῖες παραδόσεις ὁ Ραδάμανθς λέγεται ἀδελφὸς τοῦ Μίνωα ἐξηγεῖ ὁ Σ. Μαρινᾶτος μὲ τὸ νόημα ποῦ ἔχει ἡ ἔκφραση ἀδελφὸς στὴν ἐθιμοτυπία τῶν αὐλῶν τῆς ἀνατολῆς. Ὅσο γιὰ τὴν παράδοση, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Μίνως ἔδιωξε τοὺς ἀδελφούς του Ραδάμανθου καὶ Σαρπηδόνα, δέχεται ὁ Σ. Μαρινᾶτος (ἔ. ἀ. σ. 15) ὅτι ἀπηχεῖ τὴν ταυτόχρονη καταστροφή τῶν δύο ἀνακτόρων Φαιστοῦ καὶ Μαλίων. Οἱ κάτοικοι τῆς Φαιστοῦ μετὰ τὴν καταστροφή πῆγαν στὴ Βοιωτία, ἐνῶ τῶν Μαλίων στὴ Μικρὰ Ἀσία. Γιὰ τὴ μετανάστευση τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς τῶν Μαλίων στὴ Μικρὰ Ἀσία ἐνδεικτικὴ πιστεύει ὁ Μαρινᾶτος πὼς εἶναι ἡ ὑπαρξη τοῦ τοπωνυμίου Τύρμαρος, ποῦ ἀπαντᾷ στὴν περιοχὴ τῶν Μαλίων καὶ ποῦ θυμίζει τὰ ὀνόματα Τέρμερος, Τέρμερα καὶ Τερμίλαι τῆς περιοχῆς τῆς Καρίας καὶ Λυκίας²⁴.

Στὸ Η 321 διαβάζομε γιὰ τὸ ταξίδι τοῦ Ραδάμανθου στὸν Τιτυὸ στὴν Εὐβοία, μακρινὸ γιὰ τοὺς Φαίακες νησί: *ὄτε τε ξανθὸν Ραδάμανθον ἦγον ἐποφόμενον Τιτυὸν Γαιήιον υἱόν*. Ὁ Τιτυὸς ἦταν πατέρας τῆς Εὐρώπης, μητέρας τοῦ Ραδάμανθου. Πρόκειται λοιπὸν γιὰ ἐπίσκεψη τοῦ ἐγγονοῦ στὸν πάππο του. Ὁ Τιτυὸς ἐξάλλου συνδέεται μὲ τὸν Ὅρχομενὸ, ἀφοῦ εἶναι γιὸς τοῦ Δία καὶ τῆς Ἑλάρας, κόρης τοῦ Ὅρχομενοῦ. Οἱ Μίνυες καὶ ὁ θολωτὸς τάφος τοῦ Ὅρχομενοῦ ἐπιβεβαιώνουν τὶς μινωικὲς σχέσεις τῆς περιοχῆς.

Ὁ Ραδάμανθς στὸ Η 323 ὅπως καὶ στὸ Δ 564 ἀναφέρεται ὡς ξανθός. Γιὰ τὸ ἐπίθετο αὐτὸ ὁ Σ. Μαρινᾶτος (ἔ. ἀ. σ. 11) πιστεύει ἢ ὅτι ὁ Ὅμηρος τὸν φαντάζεται ἔτσι κατ' ἀναλογίαν πρὸς τοὺς ἄλλους ἦρωες ἢ ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ ἀκόμη σχέση μὲ τὴ Βοιωτία, ὀνομαστὴν περιοχὴ ἀργότερα γιὰ τοὺς ξανθοὺς κατοίκους της²⁵.

Ὁ Πρωτεύας (δ 564) προφητεύοντας στὸ Μενέλαο τὸ μέλλον του λέει:

*ἀλλὰ σ' ἐς Ἡλύσιον πεδίον καὶ πείρατα γαίης
ἀθάνατοι πέμπουσιν, ὅθι ξανθὸς Ῥαδάμανθς,
τῆ περ ρηῖστη βιοτὴ πέλει ἀνθρώποισιν*

Ἀπὸ τοὺς νεώτερους μελετητὲς ὁ Malten (Jahrbuch 1913 σ. 35) θεωρεῖ τὸν Ραδάμανθου συνοδὸ τῆς Εἰλειθυίας. Δέχεται ὅτι ἠλύσιον εἶναι ἀρχικὰ τὸ ἱερὸ τῆς Εἰλειθυίας, ποῦ μεταφέρεται ἔπειτα πέρα ἀπ' τὸν

²⁴) Γιὰ νὰ ἐπιβεβαιωθῇ ὁ παραλληλισμὸς τοῦ τοπωνυμίου *Στὴν Τύρμαρο* μὲ τὰ ἀνάλογα μικρασιατικὰ, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποκλεισθῇ ἡ σχέση τοῦ *Τύρμαρος* μὲ ἕνα ἄλλο συνηθισμένο κρητικὸ τοπωνύμιο βενετικῆς προελεύσεως *Νταρμάρω*. Ὁ θηλυκὸς τύπος τοῦ τοπωνυμίου συνηγορεῖ στὴν ὑπόθεση ποῦ ἔκανε ὁ Μαρινᾶτος.

²⁵) Γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ Ραδάμανθου μὲ τὴ Βοιωτία καὶ Μ. Ἀσία βλ. Malten Jahrbuch 1913 σ. 36.

ὠκεανό. Νομίζω ὅτι σωστότερη εἶναι ἡ ἀποψη τοῦ Nilsson, ὁ ὁποῖος δέχεται ὅτι ἡ ιδέα τῶν ἡλυσίων ἀνταποκρίνεται στὰ ιδεώδη ἑνὸς ναυτικοῦ λαοῦ, ὅπως ἦσαν οἱ Κρηῖτες²⁰.

Περὶ περισσότερο ἀπ' τὸ Μίνωα καὶ τὸ Ραδάμανθου ἀναφέρεται στὰ Ὀμηρικὰ ἔπη ἰδίως στὴν Ἰλιάδα, ὁ Ἰδομενέας. Αὐτὸ εἶναι ἄλλωστε φυσικὸ ἀφοῦ εἶναι ἀχαιὸς πρίγκηπας καὶ σύγχρονος μὲ τὰ γεγονότα, ποὺ διηγεῖται ὁ ποιητής. Σὲ καμιά σχεδὸν ραψωδία δὲν τὸν ξεχνᾷ ὁ Ὀμηρος. Εἶναι ἀλήθεια πὸς ἀπομακρύνοντας ἀπ' τὴ μάχη τὸν Ἀχιλλέα, ποὺ εἶναι ὁ κεντρικὸς τοῦ ἥρωας, ὑποχρεώνεται ν' ἀναδείξῃ τοὺς ἄλλους Ἑλληνες ἀρχηγούς, ἰδίως ἐκείνους ποὺ χάρις στὴ στρατιωτικὴ τους δύναμη ἢ τὴν προσωπικὴ τους ἐπιβολὴ εἶναι φυσικὸ νὰ κατέχουν μιὰ ξεχωριστὴ θέση. Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς εἶναι καὶ ὁ Ἰδομενέας. Συμμετέχοντας στὸν Τρωικὸ πόλεμο μ' ὀγδόντα πλοῖα εἶναι ἕνας ἀπ' τοὺς πρῶτους ἀρχηγούς μετὰ τὸν Ἀγαμέμνονα καὶ τὸν Ἀχιλλέα, ποὺ εἶναι οἱ κεντρικοὶ ἥρωες. Ὁ Νέστωρ ἔχει ἐνενήντα πλοῖα, ὁ Διομήδης ὀγδόντα, ὁ Μενέλαος ἑξήντα, ὁ Αἴας ὁ Λοκρὸς σαράντα, ὁ Αἴας ὁ Σαλαμίνιος δώδεκα, ὁ Ὀδυσσεύς δώδεκα. Εἶναι φανερὸ πὸς τοὺς τρεῖς τελευταίους τοὺς ἀναδεικνύει περισσότερο ἢ προσωπικὴ τους ἐπιβολὴ καὶ ἡ ἀνδρεία τους. Ὁ Ἰδομενέας ὀφείλει τὴ θέση του καὶ στὰ δυό.

Ὁ Ἰδομενέας ἀναφέρεται στὰ χωρία Α 145, Β 645, Γ 230, Δ 251, 265, Ε 43, Ζ 433, Η 161, Θ 261, Κ 53, 112, Λ 500, 511, Μ 117, Ν 451, 512, 316, 476, Ο 301, Π 345, Ρ 258, 605, Τ 311, Ψ 473, 450. Λεῖπει ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι ἀρχηγοὶ ἀπ' τὶς ραψωδίες ὅπου— κυριαρχεῖ ὁ Ἀχιλλέας (Υ, Φ, Χ, Ω)²¹.

Ἀπ' τὰ χωρία ποὺ μιλοῦν γιὰ τὸν Κρητικὸ ἥρωα θ' ἀναφέρω τὰ σπουδαιότερα καὶ ὅσα βοηθοῦν νὰ συλλάβωμε τὴν προσωπικότητα τοῦ Κρητικοῦ ἀρχηγοῦ.

²⁰) Ὁ Πίνδαρος Ὀλυμπ. Β σ. 75 ἐξ, κοποθετεῖ ἐπίσης τὸν ἥρωα στὴ νῆσο τῶν μακάρων ὡς πάρεδρο τοῦ Κρόνου. Ὁ Διόδωρος V 79 δέχεται ὅτι ὁ Ραδάμανθος εἶναι κύριος τῶν νήσων καὶ μερικῶν γειτονικῶν χωρῶν πρὸς τὴν κυρία Ἑλλάδα, ποὺ τὶς δίνει στους ἡγεμόνες του.

²¹) Ὁ ἀγώνας τοῦ νεαροῦ ἥρωα μὲ τοὺς Τρῶες καὶ τὸν Ἐκτορα, ἡ συνομιλία του μὲ τὸν Πρίαμο κρατοῦν ἐδῶ τὴν πρώτην θέση. Στὸ Ι ἀπασχολεῖ τὸν ποιητὴ ἡ πρῶτος τοῦ Φοίνικα καὶ στὸ Σ ἡ περιγραφή τῆς ἀσπίδας. Στὸ Ξ ἐπίσης δὲν εἶναι παράξενο τὸ ὅτι ὁ Ὀμηρος δὲν παρουσιάζει τὸν Ἰδομενέα. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι τὰ κεντρικὰ πρόσωπα στὸ Ξ εἶναι ὁ Δίας καὶ ἡ Ἥρα, ὁ ποιητὴς ἔχει τόσο μιλήσει γιὰ τὸν Ἰδομενέα στὸ Ν, ποὺ οὐσιαστικὰ εἶναι ἡ ἀριστεία τοῦ Κρητικοῦ ἥρωα, ὥστε ἀρκεῖται τώρα σύντομα ν' ἀναφέρῃ μόνο τὸ Μηριόνη. Πρέπει ἐδῶ νὰ παρατηρηθῇ ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ Ἰδομενέα ἀνάλογο μὲ πολλὰ ὀμηρικὰ εἰς -ε υς εἶναι καταλληλότερο γιὰ τὸ ὀμηρικὸ μέτρο. Ἡ γενική, δοτική καὶ αἰτιατική του, Ἰδομενήος, Ἰδομενήϊ, Ἰδομενήη κανονικὰ δυὸ πόδες καὶ αὐτὸ διευκολύνει τὸν ποιητὴ στὸ δακτυλικὸ ἑξάμετρο.

Μεταξὺ τῶν ἀρχηγῶν ποὺ παρουσιάζει ἡ Ἑλένη στὸν Πριάμο εἶναι κι ὁ Ἴδομενεύς :

*Ὀδτος δ' Αἴας ἐστὶ πελώριος, ἔρκος Ἀχαιῶν.
Ἴδομενεὺς δ' ἐτέρωθεν ἐνὶ Κρήτεσσι θεὸς ὧς
ἔσσηκ' ἀμφὶ δέ μιν Κρητῶν ἀγοὶ ἠγερέθονται,*

Ὁ ἴδιος ἔχει συναίσθηση τῆς ὑψηλῆς του καταγωγῆς ποὺ τὴ διακηρύττει μὲ ὑπερηφάνεια στὸ Δηΐφοβο (N 451 ἐξ.) συνδέοντας τὸν ἑαυτό του μὲ τὸ Μίνωα καὶ τὶς κρητικὲς παραδόσεις.

*..... ἐναντίον Ἰστιασ' ἐμεῖο,
ᾄφρα ἴδη, οἶος Ζηνὸς γόνος ἐνθάδ' ἰκάνω,
ὅς πρῶτον Μίνωα ἔκευ Κρήτην ἐπίουρον·
Μίνως δ' αὖ τέκευθ' υἱὸν ἀμύμονα Δευκαλίωνα,
Δευκαλίων δ' ἐμὲ τίκευ πολέσσ' ἀνδρῶσιν ἀνακτα
Κρήτην ἐν εὐρείῃ· νῦν δ' ἐνθάδε νῆες ἐνεικαν
σοὶ τε κακὸν καὶ πατρὶ καὶ ἄλλοισι Τρώεσσιν.*

Γιὰ τὴν ἀνδρεία του καὶ τὴν ἡλικία του εἶναι σεβαστὸς στοὺς φίλους καὶ τρομερὸς στοὺς ἐχθρούς. Τὴν γενναιότητά του δείχνει σὲ κάθε μάχη, ἰδίως στὸ Ν. Πολεμᾶ μ' ἐξαιρετικὴ ἀνδρεία καὶ θάρρος μ' ὄλο ποὺ δὲν ἔχει πιά τὴν πρώτη νιότη (N 512 ἐξ.):

*οὐ γὰρ εἶτ' ἔμπεδα γυῖα ποδῶν ἦν δομηθέντι,
οὔτ' ἄρ' ἐπαῖξαι μεθ' ἐὸν βέλος οὔτ' ἀλέασθαι·
τῷ ρα καὶ ἐν σταδίῃ μὲν ἀμύνετο νηλεὲς ἦμαρ,
τρέσσαι δ' οὐκέτι ῥίμφα πόδες φέρον ἐκ πολέμοιο.*

Ἐκτὸς ἀπ' τὰ ἐπίθετα, ποὺ δείχνουν τὴν ἀνδρεία του καὶ τὴ βασιλικὴ θέση του, *δουρικλυτός, σὺν ἔκελος ἀκμήν, ἀγακλυτός, ἀναξ, Κρητῶν βουληφόρος, Κρητὸς ἀγῶν*, εἶναι *μεσαιπόλιος* (N 361):

Κι ὁ ἴδιος ξέρεי πῶς δὲν εἶναι πιά πολὺ νέος· γι' αὐτὸ ὕστερα ἀπ' τὸν ἥρωϊκὸ ἀγῶνα ποὺ κάνει, (N 476 ἐξ.) λέγει στοὺς συντρόφους του Ἀσκάλαφο, Ἀφαρέα, Δηΐπυρο, Μηριόνη καὶ Ἀντίλοχο νὰ τὸν βοηθήσουν νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸν Αἰνεΐα ποὺ εἶναι νέος καὶ γρήγορος. Ἡ ἡλικία του φαίνεται κι ἀπ' ὅσα τοῦ λέγει στὸ Ψ μὲ θρασύτητα ὁ Αἴας Ὁϊλέως, ὅταν ὄλοι παρακολουθοῦν τοὺς ἵππικους ἀγῶνες (Ψ 474):

*Ἴδομενεῦ, τί πάρος λαβρεύεαι· αἱ δὲ τ' ἀνευθεν
ἵπποι ἀερώποδες πολέος πεδίοιο διένται.
οὔτε νεώτατός ἐσσι μετ' Ἀργείοισι τοσοῦτον,
οὔτε τοι δξύτατον κεφαλῆς ἐκ δέρκεται ὄσσε.*

Ὁ Αἴας εἶναι ὁ μόνος, ποὺ φέρεται ἔτσι στὸν κρητικὸ ἥρωα. Οἱ δὺο μεγάλοι ἀρχηγοί, ὁ Ἀχιλλέας καὶ ἰδίως ὁ Ἀγαμέμνων, δείχνουν μεγάλη ἐκτίμηση στὸν Κρητικὸ βασιλιά. Μετὰ τὴ φιλονικία του μὲ

τὸν Ἀχιλλέα (Α 144) ὅταν πιά ἔχει ἀποφασιστῆ νὰ στείλουν τὴ Χρυσίδα στὸν πατέρα της, λέγει ὁ Ἀγαμέμνων :

*εἷς δέ τις ἀρχὸς ἀνὴρ βουλευφόρος ἔστω
ἢ Αἴας ἢ Ἰδομενεὺς ἢ δῖος Ὀδυσσεύς.*

Στὸ Β 402 ἔξ. ὁ Ἰδομενέας εἶναι μετὰ τὸν Νέστορα ὁ δευτέρως ἀπ' τοὺς Ἀχαιοὺς ἀρχηγούς, πού καλεῖ ὁ Ἀγαμέμνων γιὰ νὰ προσφέρουν θυσιά στὸ Δία :

*αὐτὰρ ὁ βοῦν ἰέρευσεσεν ἄναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων
πίονα, πενταέτηρον ὑπερμενεί Κρονίωνι,
κίκλησεν δὲ γέροντας ἀριστῆας Παναχαιῶν,
Νέστορα μὲν πρόωιστα καὶ Ἰδομενεῖα ἄνακτα,
αὐτὰρ ἔπειτ' Αἴαντε δῶυ καὶ Τυδέος υἱόν,
ἔκτον δ' αὐτ' Ὀδυσῆα Διὶ μῆτιν ἀτάλαντον.*

Στὸ Κ εἶναι ὁ Ἰδομενέας ἓνας ἀπὸ τοὺς πρώτους ἀρχηγούς, πού θέλει ὁ Ἀγαμέμνων νὰ καλέσῃ γιὰ νὰ λάβουν ἀποφάσεις, ὅταν τ' ἀνδραγαθήματα τοῦ Ἐκτορα ἔχουν φέρει τοὺς Ἀχαιοὺς σὲ δύσκολη θέση. Ἔτσι λέγει στὸ Μενέλαο, πού ἀγρυπνᾷ ἐπίσης (Κ 53 ἔξ.) :

*ἄλλ' ἴθι νῦν, Αἴαντα καὶ Ἰδομενεῖα κάλεσσον
ῥίμφα θεῶν παρὰ νῆας· ἐγὼ δ' ἐπὶ Νέστορα δῖον,
εἶμι, καὶ ὀτρυνέω ἀνοστήμεναι, αἶκ' ἐθέλῃσιν
ἔλθεῖν ἐς φυλάκων ἱερὸν τέλος ἡδ' ἐπιτεῖλαι
κείνω γὰρ κε μάλιστα πιθοῖατο· τοῖο γὰρ νίδος
σημαίνει φυλάκεσσι, καὶ Ἰδομενεῖος ὀπάων
Μηριόνης· τοῖσιν γὰρ ἐπετρόπομέν γε μάλιστα.*

Ἡ ἐκτίμηση αὐτὴ συνοδεύεται κι ἀπὸ κάποια ἰδιαίτερη συμπάθεια. Ὄταν ὁ Ἀγαμέμνων τρέχει γιὰ νὰ ἐμψυχώσῃ τὸ στράτευμά του, φτάνει καὶ κοντὰ στοὺς Κρητικούς (Δ 251 ἔξ.) :

*Ἦλθε δ' ἐπὶ Κρήτεσσι κίων ἀνά οὐλαμὸν ἀνδρῶν
οἱ δ' ἄμφ' Ἰδομενεῖα δαΐφρονι θωρήσονται·
Ἰδομενεὺς μὲν ἐνὶ προμάχοις, οὐτ' ἴκελος ἀλκήν,
Μηριόνης δ' ἄρα οἱ πνύματας ὤτρυνε φάλαγγας
τοὺς δ' ἰδὼν γήθησεν ἄναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων,
αὐτίκα δ' Ἰδομενεῖα προσηύδα μελιχίοισιν·
Ἰδομενεῦ, πέρι μὲν σε τίω Δαναῶν ταχυπόλων
ἡμὲν ἐνὶ πτολέμῳ ἡδ' ἄλλοίω ἐπὶ ἔργῳ
ἡδ' ἐν δαίθ', ὅτε πέρ τε γερούσιον αἰθιοποι οἶνον
Ἀργείων οἱ ἄριστοι ἐνὶ κορητῆρι κέρωνται
εἷ περ γὰρ τ' ἄλλοι γε κερηκομόωντες Ἀχαιοὶ*

δαιτρὸν πίνωσιν, σὸν δὲ πλεῖον δέπας αἰεὶ.
 ἔστι γ' ὡς περ ἐμοί, πείειν ὅτε θυμὸς ἀνώγει
 ἄλλ' ὄρσεν πόλεμόνδ' οἷος πάρος εὐχέαι εἶναι.
 Τὸν δ' αὖτ' Ἴδομενεὺς, Κρητῶν ἀγός, ἀντίον ἠΐδα·
 Ἄτρεΐδη, μάλα μὲν τοι ἐγὼ ἐρήγρος ἐταῖρος
 ἔσσομαι, ὡς τὸ πρῶτον ὑπέστην καὶ κατένευσα·

Ἡρωικά ἀγωνίζεται πάντοτε ὁ Ἴδομενέας κι αὐτὸ τὸ ξέρουν καλά ὄχι μόνο οἱ φίλοι του, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐχθροὶ του. Ἡ τρυφερὴ Ἄνδρομάχη ἐκφράζοντας στὸν ἄνδρα τῆς τοῦς φόβους τῆς, τοῦ συνιστᾷ νὰ προσέξῃ ἓνα ὄρισμένο σημεῖο τῶν τειχῶν (Ε 433 ἐξ.):

τρὶς γὰρ τῆ γ' ἐλθόντες ἐπειρήσανθ' οἱ ἄριστοι
 ἄμφ' Αἴαντε δῦο καὶ ἀγακλυτὸν Ἴδομενεῖα
 ἦδ' ἄμφ' Ἄτρεΐδας καὶ Τυδεὸς ἄλκιμον υἱόν²⁹.

Οἱ φόβοι αὐτοὶ τῆς Ἄνδρομάχης ἀποδεικνύονται βᾶσιμοι. Ἄνάμεσα στοὺς ἐννιά ἀρχηγούς πού δέχονται νὰ μονομαχήσουν μὲ τὸν Ἐκτορα στὸ Η 165 εἶναι κι ὁ Ἴδομενέας Η 162 ἐξ. :

ὄρωτο πολὺ πρῶτος μὲν ἄναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων
 τῶ δ' ἐπὶ Τυδείδῃς ὄρωτο κρατερός Διομήδης,
 τοῖσι δ' ἐπ' Αἴαντες θοῦρον ἐπιείμενοι ἄλκην,
 τοῖσι δ' ἐπὶ Ἴδομενεὺς καὶ δῶπῶν Ἴδομενεῖος
 Μηριόνης, Ἰάδαλαντος Ἐνυαλίῳ ἀνδρεΐφοντη.

Ἄλλὰ καὶ σὲ κάθε ἐκδήλωση τῶν Ἀχαιῶν ξεχωρίζει ὁ Ἴδομενέας. Ξεχωριστὴ εἶναι ἡ ἐκτίμηση πού τοῦ δείχνει κι ὁ Ἀχιλλέας. Εἶναι ἀνάμεσα στοὺς λίγους πού μένουν μετὰ τὸν θρῆνο γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Πατρόκλου στὴ σκηνὴ τοῦ Ἀχιλλέα. Ὁ ἥρωας λυπημένος γιὰ τὸ θάνατο τοῦ φίλου του, στὶς παρακλήσεις τῶν ἀρχηγῶν πού τὸν προτρέπουν νὰ φάγῃ, ἀπαντᾷ ἀρνητικὰ Τ 309 ἐξ. :

Ὡς εἰπὼν ἄλλους μὲν ἀπεσκέδασεν βασιλῆας,
 δοῖῶ δ' Ἄτρεΐδα μενέτην καὶ δῖος Ὀδυσσεύς,
 Νέστορα, Ἴδομενεὺς τε, γέρων δ' ἱππηλάτα Φοῖνιξ.

Γενναῖος ἀρχηγὸς καὶ πολεμιστῆς ὁ Ἴδομενέας ξεχωρίζει ἀκόμα καὶ γιὰ τὴ σύνεσή του. Ἐνα ἄπ' τὰ ἐπίθετα πού τοῦ δίνει ὁ Ὀμηρος εἶναι *δαίφρων*. Ἡ σύνεσή του φαίνεται κι ἄπ' τὸ ἐνδιαφέρον πού δείχνει γιὰ τὸν πληγωμένο γιατρὸ Μαχάονα στὸ Λ 511 ἐξ. ὅταν συμβουλεύῃ τὸν Νέστορα νὰ τὸν ἀπομακρύνῃ ἄπ' τὴν μάχη: *ἰητρὸς γὰρ ἀνὴρ πολλῶν ἀντάξιος ἄλλων*.

²⁹⁾ Τοὺς στίχους 433 - 439 κατεδίκαξε ὁ Ἀρίσταρχος. Paul Maas Piade Tome I Z σελ. 168.

Ὁ συνετὸς κι ἠλικιωμένος ἀρχηγὸς — ἐπιδέξιος ναυτικὸς σὰν νησιώτης — εἶναι ἕνας ἀπ' τοὺς λίγους ἥρωες ποὺ κατὰφερε νὰ φέρῃ σώους τοὺς ἄνδρες του στὴν πατρίδα μετὰ τὸν Τρωϊκὸ πόλεμο. Τὸ μαθαίνουμε στὴν Ὀδύσεια ἀπ' τὸ Νέστορα ποὺ λέγει στὸν Τηλέμαχο γ 191 :

*πάντας δ' Ἰδομενεὺς Κρήτην εἰσήγαγεν ἑταίρους,
οἷ φύγον ἐκ πολέμου, πόντιος δὲ οἱ οὗ τινα ἀπηύρα.*

Πιστὸς ἀκόλουθος τοῦ Ἰδομενέα, ποὺ τὸν ἀκολουθεῖ στὶς μάχες καὶ πολεμᾶ μ' ἐξαιρετικὴ ἀνδρεία εἶναι ὁ ἀνεψιὸς του Μηριόνης γιὸς τοῦ Μόλου, ποὺ εἶναι γιὸς τοῦ Δευκαλίωνα. Ἀναφέρεται σὲ πολλὰ χωρία ὅπως κι ὁ Ἰδομενέας. I 82, K 59, 195, 260, O 302, Ξ 514, Π 342, 603, P 259, 260, 668, T 240, Ψ 121, 357, 528, 614, 882, 894 καὶ εἰς N 93, 159, 165, 246, 249, 254, 266, 295, 304, 306, 328, 479, 528, 531, 567, 575, 650, ὅπου κυρίως ἀριστεύει μαζί μὲ τὸν Ἰδομενέα.

Νεαρὸς ὁ Μηριόνης εἶναι γοργὸς στὰ πόδια καὶ συμμετέχει στὶς ὑπηρεσίες, ποὺ προσφέρουν οἱ νεώτεροι ἄνδρες. Εἶναι ἀρχηγὸς τῶν σκοπῶν καὶ μαζί μὲ τὸν Ἀντίλοχο (K 58) θεωροῦνται οἱ σπουδαιότεροι ἀρχηγοί. Ὅταν ὁ Νέστωρ προτείνει νὰ πάῃ κάποιος νὰ κατασκοπεύσῃ τοὺς Τρῶες, μετὰ τὸν Διομήδη ποὺ πρῶτος δέχεται, εἶναι κι οἱ Αἴαντες κι ὁ Μηριόνης πρόθυμοι νὰ διακινδυνεύσουν μαζί του (K 227 ἔξ.). Ὅταν ὁ Διομήδης διαλέγει τὸν Ὀδυσσεά νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ στὴν ἐπικίνδυνη ἀγὴ ἀποστολή, ὁ Μηριόνης βοηθεῖ τὸν Ὀδυσσεά νὰ ὀπλιστῇ δίνοντάς του τὰ ὄπλα του καὶ τὸ κράνος του, ποὺ τᾶχε ἀπ' τὸν πατέρα του Μόλο. Ἀκολουθεῖ μιὰ καταπληκτικὴ γιὰ τὴν ἀκριβεία της περιγραφή τοῦ μυκηναϊκοῦ κράνους ἀπὸ δόντια ἀγριοχοίρου ποὺ ξέρομε ἀπ' ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα (L o r i m e r *Homer and the Monuments* σ. 211 ἔξ.). Ἄ λ ε ξ ί ο υ «Antiquity» XXVIII 1954 σ. 211 ἔξ.). Σὰν νεαρὸς ἐπίσης κατὰ διαταγὴ τοῦ Ἀγαμέμνονα πάει νὰ φέρῃ ξύλα γιὰ τὴν πυρὰ τοῦ Πατρόκλου στὸ Ψ 113.

Ἄλλὰ καὶ σὲ σοβαρότερες στιγμὲς τοῦ πολέμου λαμβάνει μέρος ὁ Μηριόνης. Θέλει στὸ H 166 νὰ μονομαχήσῃ μὲ τὸν Ἔκτορα, στὸ N ἀριστεύει μαζί μὲ τὸν Ἰδομενέα κι εἶναι οἱ δύο τους, ποὺ γιὰ πολὺ σηκώνουν τὸ βᾶρος τοῦ πολέμου. Στὸ P 259 ἀγωνίζεται μαζί μὲ τὸ Μενέλαο γιὰ τὸ πτώμα τοῦ Πατρόκλου κι οἱ δύο σηκώνοντάς το ψηλά θέλουν νὰ τὸ βγάλουν ἀπ' τὴ μάχη. Ἐξαιρετικὸς ἀθλητὴς λαμβάνει μέρος στὶς ἀρματοδρομίες στὸ Ψ 351 κι ἔρχεται τέταρτος παίρνοντας 2 χρυσὰ τάλαντα ὡς βραβεῖο. Διαπρέπει ὅμως κι ὡς ἀκοντιστὴς —καλύτερός του εἶναι μόνο ὁ Ἀγαμέμνονας (πβ. Φ 890 ἔξ.)—καὶ κυ-

ρίως ὡς τοξότης. Συναγωνιζόμενος μὲ τὸν Τεῦκτρο παίρνει τὸ πρῶτο βραβεῖο, δέκα πελέκεις. Τὸ ἀγώνισμα αὐτὸ δείχνει τὴν ἑξαιρετικὴ του ἱκανότητα, πὺ δὲν εἶναι ἄσχετη ἀπ' τὴ φήμη γιὰ τὴν εἰδικότητα τῶν Κρητῶν στὸ τόξο.

Νομίζω ὅτι οἱ ὁμηρικὲς μνεῖες τῶν κρητικῶν ἥρωων ἀνοίγουν καὶ μιὰ ἄλλη προοπτικὴ. Εἶναι ἄραγε τυχαῖο τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ἴδομενεὺς (Ε 44) σκοτώνει τὸ Λυδὸ Φαιστο γιὰ τοῦ Μήνονος Βώρου καὶ τὸν Ἄσιο Ὑρτακίδη (Ν 759, πβ. Β 835 ἐξ.); Τὸ ὄνομα τοῦ Λυδοῦ ἥρωα δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄσχετο μὲ τὴν κρητικὴ Φαιστό. Ἀλλὰ καὶ ὁ Βῶρος θυμίζει τὸ σημερινὸ κρητικὸ τοπωνύμιο *Βῶροι* ἀπέναντι ἀπ' τὴ Φαιστό. Τὴν κρητικὴ πόλη Ὑρτακο ἢ Ὑρτακίνα θυμίζει τέλος τὸ Ὑρτακος. Πιθανώτατα στὰ χωρία αὐτὰ ἔχομε μιὰ ἀπήχηση παλιῶν τραγουδιῶν ἐντοπισμένων ἀρχικὰ στὴν Κρήτη, τραγουδιῶν, πὺ ἔκαναν λόγο γιὰ κρητικὰ γεγονότα. Πράγματι οἱ κρητικὲς παραδόσεις μιλοῦν γιὰ συγκρούσεις τοῦ Ἴδομενεῆ μὲ ἄλλες κρητικὲς πόλεις. Ἔτσι γυρνώντας ἀπ' τὴν Τροία, ὁ Ἴδομενεὺς ἀγωνίζεται μὲ τὸν Λεύκωνα γιὰ τοῦ ἥρωα Τάλω στὰ περὶχωρα τῆς Λύκτου, καὶ καταστρέφει δέκα πόλεις. (Σχόλια Ἰλιάδος Β 649, ἐκδ. Dindorf III 144, πβ. Σχόλια Ὀδυσ. τ 174 καὶ Εὐσταθίου 1860, 59, Faure ἔ. ἀ. σ. 215 σημ. 87). Πρόκειται λοιπὸν γιὰ ἀγῶνες τῶν Ἀχαιῶν μὲ τοὺς Μινωῖτες ἢ καὶ γιὰ ἀγῶνες μεταξὺ ἀχαικῶν πόλεων τῆς Κρήτης. Εἶδαμε ὅτι ἢ Ὑρτακίνα τῆς δυτικῆς Κρήτης εἶναι πιθανῶς μιὰ ἀχαικὴ ἐγκατάσταση. Τ' ἀχαικὰ αὐτὰ τραγούδια τῆς Κρήτης χρησιμοποιεῖ ὁ Ὅμηρος μεταφέροντας τοὺς ἥρωες καὶ τὰ γεγονότα στὸ νέο θέατρο τοῦ πολέμου, τὴν Τροία. Ἡ σίγουρη σχέση τριῶν ὀνομάτων ἀντιπάλων τοῦ Ἴδομενεῆ μὲ κρητικὰ τοπωνύμια δὲν μπορεῖ ν' ἀποτελῇ σύμπτωση.

ΜΑΡΘΑ ΑΠΟΣΚΙΤΟΥ

IL POEMA PARENETICO DI SACHLIKIS NELLA TRADIZIONE INEDITA DEL COD. NAPOLETANO

Nel presentare la stesura inedita del poema parenetico di Stefanos Sachlikis contenuta nel cod. napoletano (Biblioteca Nazionale di Napoli, ms. III AA 9, ff. 17^v - 25^v), dal quale S. Papadimitriu ha tratto le altre opera di Sachlikis nel 1896¹, non ho intenzione di anticipare le questioni che l'opera integrale di Sachlikis solleva² e che dovranno essere prese in esame in uno studio complessivo e conclusivo³ su questo scrittore cretese; perciò mi limiterò ad esaminare brevemente la tradizione napoletana di questo poema parenetico ponendola a confronto con le altre due, quella di Parigi e quella di Montpellier, solo per rilevarne con più precisione le caratteristiche⁴.

Il cod. N (napoletano) ci consegna 403 vv.; è dunque più lungo di quello di Parigi (367 vv. nell'ed. Wagner) e di quello di Montpellier (365 vv. nell'ed. Wagner) e reca versi o assolutamente nuovi⁵ o sensibilmente diversi da quelli noti.

Il copista, tuttavia, del cod. N ha omesso numerosi versi, talvolta importanti perchè formano distico con l'unico verso conservato dal cod. stesso sopprimendo la rima (Wagner 6, 37,

¹) S. Papadimitriu, S. Sachlikis e la sua opera *Ἀφήγησις παρθένου*, (in russo), Odessa 1896.

²) Cronologia di Sachlikis e delle sue opere (loro ordine di produzione), tradizione delle opere di Sachlikis e loro fortuna, ecc.

³) Come R. Cantarella, Un poeta cretese del sec. XV: Stefanos Sachlikis, «Atene e Roma», 1935, pp. 53-72 (= *Εἰς Κρής ποιητής τοῦ 15οῦ αἰῶνος*, Σ. Σαχλίκης, «Μύσων» Ζ', 1938, pp. 74-91). Tale lavoro di sintesi è stato possibile solo in seguito all'approntamento di un'edizione critica di tutta l'opera di Sachlikis, in base ai tre codd. Nonostante questa edizione critica non abbia ancora potuto vedere la luce finora, il professor Raffaele Cantarella ha voluto benevolmente autorizzarmi a procedere nell'indagine di Sachlikis: gradisca egli la mia grata riconoscenza.

⁴) Contenute in G. Wagner, *Carmina graeca medii aevi*, Lipsia 1874, pp. 62-74.

⁵) Versi non contenuti né in M né in P sono: 125 - 6, 158, 186 - 7, 188 - 201, 265 - 85, 287, 298 - 306, 309, 357 - 8, 360 - 9, 382 - 93. Riguardo ai vv. 298 - 306 va rilevato che essi denunciano una lacuna in MP, W, tra il verso 277 e quello successivo (v. mia nota al v. 297).

79, 89, 105, 127, 153, 161 etc.), ma talvolta compromettendo anche il senso (p. es. l' importante v. W 23, il 169 ecc.).

Alcuni versi di P (codice di Parigi) sono stati omessi da N ma anche da M (codice di Montpellier), come per esempio il verso Wagner 6; d' altronde N mostra affinità assai maggiori con M che non con P. M e N insieme hanno in comune anche una tendenza diffusa verso forme più demotiche. A tale proposito si osservi che tutti e tre i codici, nella incertezza linguistica che li distingue (fenomeno comune nelle opere volgari del tempo), non sono sempre demotici nei medesimi punti rispettivamente nelle tre stesure: situazione che pone notevoli problemi al momento di coordinare i tre codici in una edizione critica.

N spesso altera la rima dei distici, oltre che col sopprimere uno dei due versi, anche mutando le ultime parole del verso. La più frequente alterazione della rima è la sostituzione della parola ora con un sinonimo, ora con un vocabolo di significato affine (in ambedue i casi errore dovuto ad associazione del contenuto lessicale). Dove, per esempio, c' è *φιάσω* l' amanuense scrive *κάμω* (vv. 8,37); per *ἔψη* scrive *νέφη* (14), per *ἐπιτοχάει*: *ἐρημάζει* (114), per *ἐπέφαν*: *ἐβάλα* (154), per *ἀτιμάζει*: *βολίζει* (217), per *ἀπόχι*: *ἀγγίτσι* (342).

Riguardo alla rima, errore di minore entità è quello che fa scrivere all' amanuense *ἀκριβοαναδορευμένον* invece di *-ος* (24), *χείρα* invece di *χέρα* (171), e via di seguito. Nella medesima categoria di errore vanno annoverati anche i consueti casi di *ν* finale.

Quanto alla metrica e ai suoi errori per difetto o per eccesso di sillabe, non coincidenti con M e P, sono numerosi e di agevole rettifica.

Se N tuttavia è difettoso per tutte queste circostanze, esso d' altra parte ci garantisce in vari punti una lettura più sicura, dando in più riprese ragione agli emendamenti di Papadimitriu e di Xanthudidis.

Sentitamente N ci dà un testo più corretto (anche agli effetti della popolarità espressiva) di Wagner e talvolta conferma M indicando così quale la voce dominante⁹.

⁹ 3: *διάταξα* (W 3); 7: *πειούμενα* (<Xanth W 8); 12: (W 13); 14: (<Xanth. W 16); 19: primo emist. meglio di W 21; 20: *θαρηῶ* (Xanth. W 22 in base a P); 27: *σοφύγει* (W 30); 29: *σοῦ* (W 32); 33: *ρίξης* (<Xanth. W 36), *τ' ἀπολημονήσης* (<Xanth.); 35: meglio di W 39; 43:

Tra i passi nuovi sono da ricordare principalmente due: nel primo il giocatore scalognato e maniaco è descritto in una sequenza di scenette vivaci (189 - 201); nel secondo Sachlikis mette in bocca alla cortigiana alcune battute sapide, e le attribuisce una scena di simulata gelosia, ma purtroppo presto il linguaggio ricade nel tono sentenzioso (265 - 280). Anche se brevi, questi felici momenti costituiscono un considerevole contributo, dato che essi appartengono al miglior Sachlikis, a quello bozzettistico, ed emergono dal mare dei versi aforistici.

A tal proposito, tra i passi nuovi e vivaci, va ricordata anche un' amplificazione di una nota scena (357 - 369).

La parte del poema che contiene le più rilevanti discordanze rispetto ai due altri codici, e alla sistemazione data da Wagner, è la terza dal punto di vista contenutistico, quella riguardante cioè i precetti di evitare le cortigiane. Questa parte da sé sola è di ampiezza quasi pari alla trattazione congiunta degli altri due argomenti (178 rispetto ai 71 — vagabondaggi notturni — e ai 116 — giochi d' azzardo). È dunque avvenuto che il maggior rimaneggiamento è stato operato nella parte dedicata all' argomento dominante nel pensiero di Sachlikis. Se si potesse escludere che, come Sachlikis, anche i suoi primi ammiratori e copisti avessero nutrito la medesima predilezione verso l' argomento manifestandola con interventi sul testo, si potrebbe con certezza affermare che Sachlikis, tormentato dal grande tema della sua vita, abbia in più riprese ritoccato e assestato la terza parte della trilogia didascalica¹.

χρίσιν (W 47); 69: ἠρθασιν (W 78); 75: πλεὰ (W 85); 76: ἔν' (W 86); 77: ἀντραγαθιὰν (W 87); 94: tutto il v., posto il sogg. al masch., migliore di W 103; 96: λαχαίνει (<Xath. W 106); 115: ἀγαπᾶ (evita ripetizione di W 125); 121: δ (<Xanth., om W 132); 138: τ' ἀμώδι (Xanth. W 150); 149: meglio di W 163; 168: δ (om. W 183); 173: conferma M W 188); 176: κρατῶ (W 190); 182: ἀποκοιτᾶ (W 197); 202: τὰ (<Xanth. om. W 202); 208: ἄν (om. W 208); 226: non ha ὡς (W 241); 228: ἐγδέρονται (W 243); 229: οἱ (W 244); 240: κουλουμονιτᾶ (W 255); 243: εἰς ἕνα δὲν ἰστέκει conferma M e corr. Xanth (W 258); 250: tutto il v. meglio di W (P) 351; 252: τὸν (W 354); 259: τοῦ (W 342); 310: πολλὰ (W 280); 311: ἀνάκειται=M, (W 281); 312: νὰ φορῆ=M, (W 282); 320: φαίνονται (W 290); 323: σκαρλάτον=M, (W 293); 341: λέγει σὺ (<Xanth. W 312); 352: ἡ (om. W 326).

¹) Temo tuttavia che l' indole degli stimoli che inducono Sachlikis a scrivere non ci consentono di pensare ad eventuali rielaborazioni da parte dell' autore: per spiegare la diversità dei tre codd. bisogna piuttosto

Tuttavia all' esistenza di una stesura precedente alle tre fino ad oggi note, proprio come R. Cantarella ritenne, mi induce anche un confronto di esse con un passo di Defaranas, che, come si sa, ha riprodotto nel suo poema didascalico numerosi versi di Sachlikis. I vv. 81 - 8 dei *Λόγοι διδασκαλικοί* di Defaranas⁹, messi a confronto con i rispettivi versi di Sachlikis, rivelano infatti non solo affinità con i vv. 54 - 61 dell' ed. Wagner, ma anche con i vv. 50 - 5 napoletani, in alcuni particolari non comuni a tutti i codici di Sachlikis⁹. È dunque evidente che Defaranas, nell' imitare Sachlikis, ha tenuto conto di una stesura che abbraccia le tre oggi esistenti: considerazione che dovrà essere apprezzata nel suo esatto valore in un esame complessivo dei tre codici.

Per quel che riguarda i rapporti di N con M e P, dovrà essere tenuto presente anche il seguente fatto: N contiene contemporaneamente versi conservati esclusivamente da P (e non anche da M), e altri conservati esclusivamente da M. Si ha N 257 - 64 = 340 - 7 W (cod. P); N 370 - 81 = 336 - 57 W (cod. M).

Da quanto succintamente osservato finora risulta chiaro che la redazione napoletana del poema parenetico di Sachlikis ha una sua individualità ben definita, anche se deteriore rispetto a P. Per tale ragione, prima ancora di procedere ad una edizione critica fondata sui tre codici, vale a dire prima di assommarne le virtù, correggendoli tra di loro e integrandoli a vicenda nel contenuto e nella forma, prima, insomma, di procedere ad un intervento filologico che muta la triplice tradizione dell' opera, e che forse va oltre le intenzioni di Sachlikis, dobbiamo rispettare le tre redazioni indipendenti e valutarle una per una. Mi sono pertanto risolto a pubblicare la versione napoletana nella certezza che ciò possa agevolare, come tappa necessaria e preliminare, l' edizione complessiva di Sachlikis.

pensare ad una probabile rielaborazione orale del poema didascalico, precedente alle tre redazioni a noi note. Con tali interventi si spiegano meglio anche gli spostamenti di distici o di brevi passi.

⁹) Edizione e introduzione di Sitsa Karaiskakis, «Λογογραφία» 11, 1934, 1 - 66.

⁹) Cf. *ἐκείνην* Def. 82 = *αὐτήν* N 51; *ἀγάπα* Def. 83 = N 52 senza *καί* precedente. Il v. N 30 inoltre, così vicino a M (W 33 appar.), e inesistente in P (=W 33), si incontra in Def. 76. Si osservi anche Def. 120 con i paralleli W 231 e N 217.

Nel curare l' edizione del codice napoletano ho cercato di conservare le proprietà linguistiche (forme più demotiche in certi punti rispetto a M e a P e viceversa), ricorrendo all' ausilio degli altri due codici solo in caso di necessità. Attenendomi a tale criterio: 1, non ho creduto necessario di elidere ove si poteva leggere metricamente in modo corretto; 2, ho ristabilito la rima (col frequente ausilio degli altri codd) soprattutto quando il copista l' ha compromessa per errore materiale oppure l' ha alterata per associazione con vocaboli sinonimi o affini; 3, ho rettificato qua e là la metrica valendomi degli altri codd, oppure ovviando a errori materiali; 4, va da sé che le correzioni d' altri studiosi apportate al testo e da me ricordate o nell' apparato o nelle note, si riferiscono ai due codici già pubblicati in precedenza da Wagner.

A lavoro ultimato, ho sottoposto la mia trascrizione al professor Linos Politis (estate 1959) con la preghiera di esaminarla e aver la compiacenza di fare delle osservazioni e delle proposte. Gliene sono grato, e altrettanto lo saranno i lettori avvertiti; infatti i suoi interventi sono stati numerosi e proficui, come si può constatare dall' esplicita menzione che ne ho fatto di volta in volta.

Nell' apparato e nelle note sono state usate le seguenti abbreviazioni e sigle:

N oppure cod. = codice greco III a a 9 della Biblioteca Nazionale di Napoli;

M = codice 405 della Biblioteca della Facoltà di Medicina di Montpellier;

P = codice greco 2909 della Biblioteca Nazionale di Parigi;

W = edizione di G. Wagner, *Carmina graeca medii aevi*, Lipsia 1874;

Defaranas = sua edizione a cura di S. Karaiskaki, «*Λαογραφία*» 11, 1934;

Papadimitriu = correzioni di S. Papadimitriu a Sachlikis ed. W in «S.

Sachlikis e la sua opera 'Αφήγησις παράξενος» (in russo), Odessa 1896;

L. Politis = comunicazioni epistolari del professor Linos Politis;

Xanth. = S. Xanthudidis, *Διορθώσεις εις τὰ ποιήματα Σ. Σαχλίκη*, «*Βυζαντις*» 1, 1909.

IL POEMA PARENETICO DI S. SACHLIKIS
TESTO

Codice greco III a. a. 9 della B. Nazionale di Napoli

- Πολλά ἑκακοπάθησα εὐκαιρα πολλές φορές διὰ ἑσένα, f 17v
 νὰ σὲ διατάξω, Φραιζισκὴ, νὰ λείπης ἐκ τὰ ξένα,
 καὶ ὅσα σὲ διάταξα πολλά, ὀλίγα ἑκαταπιάσες,
 καὶ ἀπὸ τὰ λόγια μου ποσῶς τίποτε οὐδὲν ἐπιάσες,
 5 καὶ φαίνεται μου σπέρνω τὰ τὰ λόγια μου σιὸν ἄμμο, /
 καὶ δωριανὰ κολάζομαι κι εἰς ὄ,τι καὶ ἂν σοῦ λέγω. *κωμω*
 Πουλιὰ πετούμενα θωρῶ καὶ θέλω νὰ τὰ πιάσω,
 καὶ τοῦ Στρομπουλίου τὰ βουνιὰ ὡσὸν κάμπον νὰ φτιάσω. f 18r
 Μὲ τὴν ματσούκαν πολεμῶ τὸν ἄνεμο νὰ δαίρω,
 10 καὶ ἀπὸ τὸν ἄδην τοὺς νεκροὺς κολάζομαι νὰ γείρω
 τῆς θάλασσας τὰ κύματα θέλω νὰ δεκατίσω
 καὶ τ' ἄστρα ὀπού 'ναι ἀρίφνητα θέλω νὰ τὰ μετρήσω.
 Τῆν νύκταν θέλω, σκοτεινά, γράμματα νὰ ἀναγνώσω,
 < >
 καὶ μούλας λέγω: «ἀπέταξε καὶ πήδησε σιὰ ὕψη»,
 15 καὶ τὸ φεγγάριν τ' οὐρανοῦ χάμαι σιτὴ γῆ νὰ κύψη,
 τὴν θάλασσαν τὴν ἀμέτρητον γυρεύω νὰ γλυκάνη.
 καὶ λύκου λέγω πρόβατα ποτέ νὰ μὴ δακάνη
 δένδρον ροζιάριν καὶ κυρτὸν νὰ σάσω μὲ τὰ λόγια
 καὶ δίχως σκάλα θέλω ἐγὼ νὰ περπατῶ σι' ἀνώγια
 20 καὶ σὰν εἰοῦτα δὲ θαρρῶ ποτέ μου νὰ συνοδέψω
 < >
 Λοιπόν, παιδὶν μου, ἔπρεπεν νὰ δῶ νὰ σὲ ἐξαφήσω,
 ὄ,τι κακὸν καὶ ἄ σ' ἔρθη ἑσὲν νὰ μηδὲν ἐψηφίσω.
 Ἄμὲ θυμοῦμαι, Φραιζισκὴ, τὸ πῶς εἶσαι ἐβγαμένος
 καὶ εἶσαι μεγάλον <ἀνθρώπου> υἱός, ἀκριβοαναθραμμένος,
 25 καὶ εἶχα μὲ τὸν πατέρα σου μεγάλην πολὺν φιλίαν,
 δαίπνους καὶ γιόματα πολλά καὶ σπλάγγνος κι ὀμιλίαν
 καὶ τοῦ πατρὸς σου ἡ φιλία συσφίγγει με νὰ κλάψω
 καὶ σένα πόλε διαταγὴν καὶ παίδεμα νὰ γράψω.

2 Φραιζισκὴ cor:reggo qui e appresso: Φραιζικὴ e Φρανζικὴ cod

4 ἐπιάσες. 7 πουλιὰ. 8 Στρομπουλίου | βουνιὰ κάμπους | φτιάσω: κάμω.

9 πατσούκαν | δαίρω: διώξω 14 ὕψη: νέφη. 15 τοῦ οὐρανοῦ | σιτὴν γῆν.

16 γλυκάνω. 17 λέγουν. 21 <ἀνθρώπου> omise cod. | ἀκριβοαναθραμένου.

25 πολλὴν φιλίαν μεγάλην.

- καὶ ἄν τὰ πιάσης, Φρατζισική, τὰ λόγια τὰ σοῦ γράφω,
 30 καὶ κάμης τὰ νεάτα σου τριγύρου γύρου τράφω,
 ὀμνύω σου, νιέ μου Φρατζισική, χαρὰν θέλω ἐπάρει
 καί, ὡς τὰ συμβουλευόμαι, πολλὰ καλὸν νὰ πάθης·
 εἶδε καὶ ρίξης τα <εἰς> μερεὰ νὰ τ' ἀπολησμονήσης,
 < >
 ἄλλο ποιέ ἐκ τὰ χέρια μου δὲν θέλω εὔρης γράμμα f 18v
 35 οὐδὲ ποτὲ ἐκ τὰ χεῖλη μου λόγον διὰ τέτοιον προᾶγμα.
 Ἕξερε, νιέ μου Φρατζισική, ὅτι ἄν μοῦ καταπιάσης
 καὶ τὰ σὲ συμβουλευόμαι θελήσης νὰ τὰ φτιάσης,
 θέλεις χαρῆν καὶ τιμηθῆν καὶ ζήσεις καὶ πλουτήσεις
 καὶ τοὺς ἐχθροὺς σου εἰς τὸν λαιμὸν θέλεις καταπαιτήσεις.
 40 καὶ ὄντε σὲ ἰδοῦν καὶ περπατεῖς μὲ φρόνεσιν καὶ τάξη,
 οἱ φίλοι σου θέλουν χαρῆ καὶ ὄλοι σου οἱ ἐχθροὶ πλανιάξει·
 ἐτὰ ῥθη τὸ παραξέρον θέλουν χαρῆ οἱ ἐχθροὶ σου,
 οἱ φίλοι σου ἐξαφήσουν σε καὶ σὺ τὴν μούζαν χρίσου.
 Καὶ καθ' ἡμέραν, Φρατζισική, ἐσὺ θέλεις μανθάνει
 45 τοὺς πειρασμοὺς καὶ τὰ κακὰ τὰ ἤθελες παθάνει.
 Λοιπὸν τὰ γράφω εἰς τὸ χαρτίν, παιδί μου, ἀνάγνωσέ τα,
 ἀνάγνωσε, μελέτησε, καλὰ στοχάσου μὲσ' τα.
 Γνώρισε, νιέ μου Φρατζισική, ἄν θέλῃς νὰ προκόψης,
 περικόψε τὰ σκοτεινά, παιδί μου, νὰ προκόψης·
 50 τῆς νύκτας τὰ γυρίσματα νὰ τ' ἀπολησμονήσης
 καὶ τῆς ἡμέρας τὴν τιμὴν, αὐτὴν ν' ἀποκινήσης.
 Ἐξάφες τα τὰ σκοτεινά, ἀγάπα τὴν ἡμέραν,
 καὶ πάσα φρόνιμος, νιέ, νὰ σὲ κρατῆ εἰς τὴν χέραν.
 Τὴν νύκτα ὅπου περπατοῦν εἶναι κλέπται καὶ φονίσκοι
 55 καὶ τὴν ψυχὴν τοὺς δίδουσιν τοῦ σατανᾶ κανίσκι.
 Τὴν νύκταν ὅπου περπατεῖ καὶ τὴν ψυχὴν του βλέπτει
 καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ κορμὶν ὡσὰν κερὶν τὸ κάπτει.
 Τὲς πόρτες παρακάθεται, ν' ἀνοίξη δοκιμάζει,
 καὶ ἀλλότιες ἀτιμάζουν τον καὶ ἀλλότιες ἀτιμάζει.
 60 Τὴν νύκταν ὅπου περπατεῖ ἄσχημα ροῦχα βάνει f 19r
 < >
 < >
 καὶ μπαίνει καὶ πολλὰ φορὲς ἐκεῖ ὅπου νὰ πιστέψη

30 τριγύρου τριγύρου τράφω. 33 <εἰς> cod omise | μερεάν
 34 ἀλλὰ | εὔρη | γράμμα. 36 ἤξερε. 37 φτιάσης: κάμης. 40 τάξη.
 41 ὄλοι οἱ ἐχθροὶ σου. 44 μανθάνειν. 52 Ἐξάφες: ἄφες. 53 χεῖρα. 54 νύκταν.
 55 κανίσχη. 56 βλέπτει: χάνη. 57 κερ'ν: καιρόν. 61 νὰ πιστέψη: δὲν τυχένη.

- 64 *δι ἂν ἐμπῆ καὶ πιάση τὴν θέλει τὴν δυναστέφει,
 καὶ μερικοὶ ἐπιτύχασιν καὶ μερικοὶ ἀστοχῆσαν,
 καὶ βάλαν τοὺς στήν ἀφεντιὰν καὶ σύρασιν τὴν πίσσαν.*
 65 *Τὴν νύκτα ὁποῦ περπατεῖ γυρίζει ἀρματωμένους,
 καὶ ὑπὰ στοῦς παρακαθισμούς, σὺν ἔναι μαθημένους·
 ἀλλότες τὸν ζυγώνουσιν, ἀλλότες νὰ ζυγώνη,
 ἀλλότες τὸν πληγώνουσιν, ἀλλότες νὰ πληγώνη.
 Πολλοὶ ἐγυρίζαν σκοτεινὰ καὶ ἤρθασιν πληγωμένοι.*
 70 *Ποτὲ ὁποῦ πὰ στὰ σκοτεινὰ, ποτὲ καλὸν δὲν βλέπει,
 ἀμὴ ἀρρωσιτιές καὶ κόλασιν κι ὕστερα κλαίει καὶ θρήνη.
 Τὲς ξένες πόρτες κατακροῦ καὶ παραθύρια ἀνοίγει·
 καὶ τὰ κελιά τῶν πολιτικῶν γυρεύει <νὰ> διανοίγη.
 Πολλὲς φορὲς τῆς πολιτικῆς ὄνομα ξένον λέγει,
 75 τὸν ἔχει πλεὰ εἰς τὰ μάτια τῆς, ἐκείνον τῆς διαλέγει,
 καὶ ἂν ἔν καὶ ἀνοίξη τοῦ νὰ μπῆ, ἐγέλασέ τὴν τάχα,
 καὶ τάσσει το δι' ἀντραγαθιὰν στήν παλιοτσουτσουβάχα.
 Κανεὶς οὐδὲν πάθη πράγματα < >
 < > καὶ ἄλλους ν' ἀφορίζη.
 Ἦ δέρονουν τον, σκοτώνουν τον, ἦ νὰ τὸν φυλακίσουν,
 80 ἦ νὰ τὸν εὔρουν ἀρρωσιτιές καὶ νὰ τὸν ἐκτικιάσουν.
 Ὁ πελελὸς στὰ σκοτεινὰ ἄδηλα ἀναθυμᾶται,
 ἀμὲ ὅποιος ἔναι φρόνιμος σὸ σιρῶμα του κοιμᾶται.
 Ὅποῦ γυρίζει σκοτεινὰ ἄσχημα ροῦχα βάνει,
 τὸν βίον του ἐξοδιάζει τον καὶ τὸ ἐδικόν του χάνει.
 85 Τῆς νύκτας τὰ καμώματα ἢ μέρα ἀναγελᾶ τα,
 τῶν πελελῶν τὰ πράγματα, τῶν νεῶν τὰ κοπελάτα. f 19v
 Τραγουδισιάδες περπατοῦν, τὲς νύκτες περπατοῦσιν,
 πολιτικὲς γυρεύουσιν τὸ ποῦ νὰ τὲς εἰροῦσιν,
 καὶ πᾶσιν σιτὲς εὐγενικὲς, παίζουσι καὶ τραγουδοῦσιν,
 90 καὶ συναυτοὶ των κατακροῦν καὶ παίζουσι καὶ γελοῦσιν,
 καὶ βάνει ὁ νοῦς τοὺς ὑψηλά, καὶ σ' ὅσον ὑψηλῶνει
 τόσον καὶ ἄλλον πλεότερον ἀκόμη χαμηλῶνει.*

64 τὴν ἀφεντιάν. 65 νύκταν. 66 εἰς τοὺς. 69 ἐγκρίσαντο.

71 ἀρρωσιτίας. 72 κατακροῦ: περπατοῦν | παραθήριανήγουν.

73 κελία | <νὰ> cod omise. 74 λέγουσι. 75 πλεὰ.

77 το: τον | ἀντραγαθιάν | στήν παλιουσι. | Xanth: εἰς τὴν πέλεανξουβάχα.

79 Ἦ δέρονουν: ἐγδέρονουν. 80 εὔρουσιν | ἀρρωσιτίας | τιτικιάσουν.

81 εἰς τὰ | ἀναθυμᾶται Papadimitriou: ἐνθυμᾶτε. 82 εἰς τὸ. 84 βίον.

86 νεῶν. 91 ὑψηλά: εἰς τὰς ὑψηλά | ὑψηλῶνουν cod.

92 V. aggiunto sul margine superiore | χαμηλῶνουν.

- 95 Ἄμ' ἡ καλή και εὐγενική ἡγέροθη ἀπὸ τὸν δεῖπνον
 κοὶ τὸν σταυρόν της ἔκαμεν και διέβη εἰς τὸν ὕπνον.
 Καὶ ὀπῶναι μέγας πελελὸς ἀπὸ μακρὰ χωρίζει,
 < >
 Ὅπου γυρίζει σκοτεινὰ λαχαίνει και φονεύγει,
 πιάνουν <τον> και φονεύγουν τον ἢ ἀπὸ τὴν χώρα φεύγει.
 Ἡ νύκτα χάνει τὴν ἡμῆν και ἡ μέρα τὴν ἐπαίρει,
 και ὀπου γυρίζει σκοτεινὰ μεγάλα παραδέρει.
 100 Καὶ δι' αὐτὸ τὸ εἶπεν ὁ Χριστὸς σὺ δὲ ἅγιον Ἐθαγγέλιον :
 ὀπου γυρίζει σκοτεινὰ ἐν τοῦ δαιμόνου γέλιον,
 οὐδὲν κατέχει ποῦ περνᾶ, δὲν οἶδεν ποῦ παραίνει,
 και ἐκ τὸ καλὸν ὀλότιελα σκοτίζεται και ἐβγαίνει·
 χάνει ψυχὴν και τὸ κορμίν, τοῦτο δὲν εἶναι ψόμα
 105 κι εὐδρίσκομέν το εἰς τὴν Γραφὴν ἐκ τοῦ Χριστοῦ τὸ στόμα.
 Λοιπὸν τὸ πρῶτον λέγω σε, νύκτα μηδὲν γυρίζης,
 και ἂν ἐν και θέλης τὰ καλὰ νὰ μὴ τ' ἀποχωρίζης.

- Δεύτερον συμβουλεύω σε τὰ ζάρια νὰ μὴ παίξης
 και μετ' αὐτὰ τὰ χέρια σου ποτὲ νὰ μὴ τὰ πιάσης.
 110 Ὅργισον των τῶν ἀζαριῶν, ἀπὸ τὸν νοῦν σου ἄς ἔβγουν,
 διὸ ὀπου τὰ ἀγαποῦν αὐτὰ τὲς ἀνυχίεσ δουλεύουν.
 Δὲν ἔχει νοῦν ὁ ζαριστής, γυρίζει σκοτισμένους, f 20r
 δὲν ἔχει χρῆσιν ἢ ἡμῆν, ἀμ' εἶναι ἐντροπιασμένους.
 Ἄλλου ἐρημιὰν ἐπιθυμᾶ και ἐκεῖνος ἐπιωχάνει·
 115 τὰ ξένα ροῦχα ἀγαπᾶ και τὰ δικά του χάνει.
 Ὁ ζαριστής ὀρέγεται πάντα νὰ ζιγανεύη,
 < >
 Ὁ ζαριστής ἀγανακτᾶ, θυμώνεται, μανίζει,
 τὴν πίστιν του και τὸν Χριστὸν και τοὺς ἁγίους ὀβριζει.
 Ὁ ζαριστής οὐδὲν ψηφᾶ ἂν εἶναι και ἴωση ψόμα,
 120 ὀμνεῖ και πάντοτε ὀφιορκᾶ τὸ ὀλοερόν του στόμα,
 κι ἐπιθυμᾶ ὁ ἀνωχος με ξένα νὰ πλουτήση,
 και ἐκεῖνος ἀπὸ τὴν πτωχεῖαν πολλὰ θ' ἀγανακτήση.
 Ὅταν δὲν ἔχει ὁ ζαριστής, τὰ ροῦχα του μαχεύγει,

- 93 τὸν: τὸ. 94 διεύην. 96 φονεύει. 103 ἐκ τὸ καλὸν: ἦτον κάλιον.
 104 ψέμα. 106 μηδέ. 109 μετ' αὐτὰ: μετὰ ταῦτα. 110 ὀργίσουν | ἀζαριῶν
 111 ἀνωχίαισ δουλέβουν. 113 ἐνε χρῆσιν εἰς.
 114 Ἄλλου ἐρημιαν | ἐπιωχάνει: ἐρημάσει. 118 ἁγίους. 119 ψέμαν.
 121 και πιθυμᾶ. 122 πτωχεῖαν του | θ' Xanth.: ν'.

- καὶ παίζει <τα> καὶ χρεώνεται, καὶ ἀπὸ τὴν χώρα φεύγει.
 125 *Εἰς τὴν ἐκκλησίαν* ὅταν ἐμπῆ ἐγγήγορα μισεύγει,
 νὰ εἶπες ὅτι ζυγώνουν τον καὶ βιάζεται νὰ φεύγη.
 Ἄμὲ ὄντα κάτση ὁ ἄτυχος καὶ παίζει τὸ ἐδικόν του,
 τὰ ροῦχα, τὰ δηνέγια του καὶ δλον τὸ σπιτικόν του,
 130 δίχως νὰ φᾶ, δίχως νὰ πιῆ, κάθεται χορτασμένος,
 καὶ μερονύκτιν κάθεται νὰ ἴπες ὅτι ἐν δεμένος,
 νὰ ἴπες ὅτι ἐκαρφῶσαν τον καὶ στέκει καρφωμένος.
 Ὅταν κερδαίνῃ ὁ ἀζαριστὴς σὸν ἄμμον τὰ σκορπίζει,
 καὶ οὐδὲν πιστεύει ὁ ἄτυχος οὐδὲ ποτέ του ἐλπίζει
 ὅτι τὰ κέρδεσεν γοργόν καὶ τὰ δικά του χάνει
 135 καὶ γίνεται παντέρημος, τέλεια νὰ πτωχάνη.
 Θέλεις νὰ ἰδῆς τὸν ζαριστὴν ἄν ἔναι ὅτι ἔχει χρῆσιν,
 ἄν ἔχει πέρυτρα πολλά, νὰ ἴχη λογάριν βροῦσιν,
 κυλεῖ τα ὁ κακορρίζικος καὶ δυνατὰ τ' ἀμπώθη, f 20v
 καὶ γίνεται παντέρημος καὶ κεῖνος οὐδὲν γνώθει.
 140 Κυλεῖ τὰ ζάρια ὁ ζαριστὴς καὶ ὁρῶνει σὰν νὰ σκάπη,
 < >
 Ὅταν κερδαίνῃ ὁ ζαριστὴς πολλοὶ τὸν συντροφιάζουν,
 ἀμὴ ὄντα χάνη ἀφήνουν τον καὶ οὐδὲν τὸν ἀναμιιάζουν,
 καὶ ὄντα κερδῆση μίαν φορὰν χάνει ἀπὸ πίσω δέκα,
 καὶ τῶν παιδιῶν του ὀργίζεται καὶ δέρει τὴν γυναῖκα
 145 καὶ γδύνεται ὁ κακόνυχος ν' ἀναπαυτῆ εἰς τὸ στρωμα,
 καὶ νὰ ἴπες ὅτι ἔστρωσαν τον ἀγκάθες μὲ τὸ χῶμα.
 Ὁ ζαριστὴς ὀρέγεται νὰ κάτση εἰς τὸ παιγνίδιν,
 < >
 Κερδαίνει, χάνει, μοναχὰ ἔναι ὅλη του ἡ ὀμιλία,
 καὶ φαίνεται του ἀνάπανσις καὶ νόστιμη δουλεία,
 150 καὶ καίεται ὁ κακόνυχος καὶ κεῖνος δὲν ἐγνώθει,
 < >
 τὰ κοκαλάκια τὰ μικρὰ κουρσάροι εἰν καὶ γυρίζουν,
 ἀπὴν τὸν ἐρημάξουσιν, τότε τὸν ἐξορίζουν.
 Πολλοὶ ἀπὸ βιάς τοῦ παιγνιοῦ ἐπῆγαν καὶ ἐκλέψαν,

124 χρεώνεται Xanth : χριόνεται. 125 ἐκκλησίαν. 126 φύγει.

127 κάτση. 128 σπιτικόν: ἐδικόν. 130 ὅτι ὄκ.

132 ὅπ' ἐκαρφῶσαν τον: ὁ καὶ καρφῶσαν το | εἰς τὸν. 135 τέλεια νὰ τὸ χάνει.

136 ἀζαριστὴν. 138 κυλεῖ: μιλῆ | δυνατὰ: οὐ δύναται. 140 κυλεῖ: μιλῆ.

142 ἀφήνου | ἀνομιιάζουν. 143 μίαν. 144 παιδιῶν | γυνήν του.

146 χῶμαν. 147 κάτση. 151 κουρσάροι εἰν: κουρσάριν. 152 ἐρημάξουσιν.

153 βίας | παιγνίου | καὶ κλέψαν

- καὶ βρήκασιν καὶ πιάσαν τους, στήν φούρκαν τοὺς ἐπέψαν.
 155 Θέλεις νὰ ἰδῆς τοῦ ἀζαριστῆ ἓνα κακὸν σημάδι;
 < >
 Κυλεῖ τὰ ζάρια ὁ ζαριστῆς καὶ τὰβλες παίζει δμάδι,
 < >
 Ὁ μάστορας ὁ ζαριστῆς θέλει νὰ προφητεύη,
 βούδια νὰ παίρῃ οὐδὲν κρατεῖ, ἀμπέλια οὐδὲν φυτεύει,
 τὲς ἐσοδιὲς καὶ πραγματιές, ὅσες καὶ ἂν ἔχη, τρῶ τες,
 160 καὶ τὰ παιδιὰ του πιάνουσιν τῶν χροισιανῶν τὲς πόρτες.
 Ὁ μάστορας ὁ ζαριστῆς πιστεύγει ν' ἀγαίτση,
 καὶ μὲ τὸ κέρδος τὸ κακὸν ἐλπίζει νὰ πλουτήσῃ
 καὶ κεῖνος, μὰ τὴν μούζαν του καὶ τὴν κακὴν του μοίραν,
 τὰ ροῦχα του εἶναι ἄτσαλα καὶ γέμουσιν τὴν φείραν! f 21r
 165 Ὁ λογισμὸς τοῦ παιγνιδιοῦ ὡσὸν ἐχθρὸς τὸν βιάζει,
 καὶ πελελιᾶς καμῶματα εἰς τὸν νοῦν του λογαριάζει·
 καὶ ἀγανακτᾷ τὴν μοίραν του καὶ κλείει τὸ ριζικόν του,
 τὸ πῶς ἐκάτσεν ὁ ἄτυχος κι' ἐχάσεν τὸ ἐδικόν του,
 καὶ ἀναθυμᾶται τὲς βολὲς ὅπου τὸν ἐπιτωχάναν,
 170 καὶ λέγει: «Τὸ ἀζάρι μὲ ζιγάνεψεν κι' ἐχάσα τὸ ἐδικόν μου·
 ἂν εἶχαν ἔλθει ἔνδεκα εἰς τὴν ἐδικὴν μου χέραν,
 ἐκέρδαινα τὰ πέρπυρα καὶ εἶχα καλὴν ἡμέραν.
 ἑπτὰ ἔθελε καὶ ἐγὼ ἔνδεκα καὶ ἦρθε τέρονο καὶ ἄσο·
 τὸ ζάριν μ' ἤθελεν κακὸν καὶ ἀνάκειται νὰ χάσω.
 175 Ἐχάσα τὰ δηνέρια μου καὶ πάλε ἄς γελάσω,
 ἀπὸ δεκάξι τὸ κρατῶ εἰς τὴν ὄκαν πάντα λ' ἄσο »
 Καὶ ἐκεῖνος ὅπου ἐκέρδησεν ἐκεῖνον μᾶλλον ψέγουν :
 «Οὐδὲν κατέχουν τὲς βολὲς τῶν ἀζαριῶν»· καὶ λέγουν,
 «καὶ συντυχαίνει ἄσχημα», «ρίκτει ὡσὸν ψημένος,
 180 οὐδὲ τὰ ζάρια νόστιμον < > εἶναι μαθημένος»·
 Καὶ τότες ἴ' ἀπο . . . τε ἴ' του : « Ἄφες τον νᾶλθη εἰς ἄλλη,
 καὶ ἐκεῖνος ἐγλυκάνθηκεν καὶ ἀποκοτᾷ νὰ βάλῃ,
 ὅσα καὶ ἂν μᾶς ἐκέρδησεν τριπλά τὰ θέλει χάσει,

154 πιάσαν | ἐπέψαν: εὐάλα. 156 κυλεῖ: μῆλῃ | δμάδι.
 159 ἐσοδίαις | πραγματιαίς. 163 μὰ: μέ. 164 εἶναι: ἦναι | ἄτσαλα: τζάνιζαλα.
 165 παιγνιδίου. 166 πελελιᾶς. 168 ἐκάτς.
 169 βολὲς Papadimitriū: βουλαῖς. 170 ἀζάριν. 171 χείρα.
 173 καὶ ἄσο: δάσω. 174 ἀνάκειται: νίκεται.
 176 ὄκαν πάντα λ' ἄσο Papadimitriū: ὄγκον μπαδαλάσω.
 177 ἐκεῖνο | ἐκεῖνον. 178 βουλαῖς τῶν ἀζαριῶν.
 181 ἀπουνοῦς cod.? | ἄφροστονάλθη | ἄλλης. 182 ἀπόκοτα.

- ἔρημον γὰ τὸν κάμωμεν καὶ ὄλα γὰ <τὰ> ξεχάση.»
 < >
- 185 Ἐχάσαν τὰ δηνέρια των κι εὔκαιρα περπατοῦσιν
 καὶ εἰς πελελές ἀπαντοχές δίχως περὰ πευτοῦσιν!
 Οἱ ἄζαριστάδες οἱ ψηλοὶ σμίγουν <πάντα> δμάδι,
 καὶ ὅσον κατέχουν πλιότερα εἶναι καὶ πλέον ρημάδι,
 καὶ ἂν εὔρουν νέον ἄζαριστήν θαρροῦν γὰ τὸν γελάσουν,
 190 καὶ ὄντα πιστεύουσιν οἱ ἔρημοι γὰ πάρουσιν δονκάτα, f 21v
 ἀπὸ τὰ νύχια ἐπιάσασιν οἱ γέροντες τὴν κάταν!
 Σηκώνονται ἐκ τὸ ταβλὴν ἀποκουντουρισμένοι
 καὶ πᾶσιν χώρια των μερεὰ σὴν παραπονεμένοι,
 τὰ ζάρια ν' ἀτιμάζουσιν ὁποῦ τοὺς ἀδικοῦσιν,
 195 γὰ τοὺς κερδαίνουσιν οἱ νεοὶ ὁποῦ δὲν ἐγρικοῦσιν·
 καὶ λέγουσιν: «Ἄς βάλωμεν τὰ ροῦχα μας ἀμάχι,
 ἂν ἔλθῃ σὶὸ παιγνίδι μας, ἂν ἔν' καὶ καταλάχη.»
 Καὶ λογαριάζουσιν ἐκεῖ σὴν ἰᾶχαν κερδεμένα
 καὶ ξένα πράγματα θαρροῦν ὅτι ἔχουνε παρμένα.
 200 καὶ ὁ λογισμός των ἔσφαλεν, θαρροῦσι γὰ κερδέσουν
 καὶ γὰ ἔβρουν τὸν ζαριστήν καὶ <γὰ> τὸν ἐμπερδέσουν.
 Ἐχάσαν τὰ δηνέρια των, τὰ ροῦχα των ἀμαχεῦσαν,
 καὶ ἀπὸ τὰ ζάρια ἐγέρθησαν ἔρημοι καὶ ἐμισεῦσαν.
 Καὶ ἂν χάσουν δὲν παιδεύονται ποτὲ γὰ καταιάζουν,
 205 ἀλλὰ οὐδὲ καταδέχονται ἄλλους γὰ τοὺς διδάξουν,
 ἀμῆ ὄντα χάσουν φλέγονται ὥστε γὰ γδικαιωθοῦσιν
 καὶ πάλε γὰ διαγείρουσιν, εἰς τὸ πολὺν γὰ ἔρθοῦσιν.
 Θαρρώντα γὰ κερδαίνουσιν, ἐχάσαν ὅ,τι ἂν εἶχαν,
 καὶ εἴτι τοὺς ἀπόμεινεν οὐδὲν τοὺς ἔξιίζει τριῶχαν.
 210 Ὁ ζαριστὴς καθήμενος διὰ κέρδος ἔχει θάρρος,
 καὶ ἐκεῖνος ὁ κακότυχος ἔχει μεγάλο βάρος·
 τὸ κέρδος ὁποῦ ἐπιθυμᾷ οὐδὲν τοῦ πετυχαίνει
 καὶ πάντα στέκει στὸν χαημόν, καθήμενος πτωχαίνει.
 Ὁ ζαριστὴς ἐομίγεται μὲ σύντροφον, μὲ φίλον,
 215 καὶ γὰ κερδέση ἐπιθυμᾷ καὶ δράσσει ὡσὴν τὸν σκύλον.

186 εἰς ταῖς | πελελές corr. L. Politis: πελελίας. 187 σμίγουν: ἐμίγουν.

188 ἦνται. 189 εὔρουνέον. 190 πιστεύουσιν. 191 ἀπειανίχια.

193 μερεά. 195 νέοι. 196 ἀμάχι L. Politis: σημάδι. 198 κερδεμένοι.

199 ἔχουν ἐπαρμένα. 200 θαροῦσιν. 201 ἐμπερδέουν.

205 καταδέχονται L. Politis: κατέχονται. 208 ἔχασα εἴτι ἂν εἶχα.

209 τοὺς ξιάζει. 211 ἔχει μεγάλο βάρος: παντάνεβαρμένος. 212 πιτυχένη.

214 σύντροφον, μὲ φίλον: συντροφίαις κακίαις.

- Εἰδωλολάτρης γίνεται, τὰ ζάρια ἐφορτάζει,* f 22r
καὶ τὸν Χριστὸν καὶ τοὺς ἁγίους ἀρχίζει ν' ἀτιμάζει.
Καὶ ἂν ἔχη κύρην ἢ γονή, ἐχάσε τὴν εὐχή του,
ἐχάσε καὶ τὸ πρᾶγμα του, χάνει καὶ τὴν τιμὴ του.
 220 *Θωρεῖς, νῆ μου Φραιζεσκή, τὰ κάμνει τὸ παιγνίδι,*
τὰ κοκαλάκια τὰ μικρὰ στὸ μαγληνὸ σανίδι;
Λοιπόν, παιδί μου, ἀνάκειται νὰ τ' ἀπολησμονήσης,
ἂν θέλης τὴν καλὴν ζωὴν νὰ τὴν ἀποκερδήσης·
ἄφες <τες> τὲς πολιτικὲς καὶ μίσησε τ' ἀζάρι,
 < >
 225 *Τὸ τρίτον συμβουλεύω σε τὲς πολιτικὲς ν' ἀφήσης,*
καὶ διὰ καμιὰν πολιτικὴν τίποτες μὴ ψηφήσης·
ὅτι τοὺς νεοὺς οἱ πολιτικὲς πολλὰ τοὺς ἐμποδίζουν,
τὰ παλληκάρια ἐγδέρονον τα, τοὺς γέροντες μαδίζουν.
Ἢ πολιτικὴ ὄντα γρικᾶ ὅτι ἔχει νὰ κερδέσει,
 230 *περιλαμπάνει σε σφικτὰ ὥστε νὰ σὲ προδέσει,*
καὶ ἄφ' ὅτις φᾶ καὶ γλείψη σε, <τότε> ἀποκουντουρίζει,
καὶ ἄλλον εὐρίσκει νὰ τὸν τρωῖ, καὶ ἐσένα ἀποχωρίζει,
κι εὐρίσκει χίλιες ἀφορμὲς μὲ ψόματα καὶ σοῦρες,
καὶ ἂν τῆς εἰπῆς διὰ ψωμίν, λέγει σου διὰ κουλοῦρες.
 235 *Εἰς τὴν ἀρχὴν ἢ πολιτικὴ, πριχοῦ τήνε γνωρίζουν,*
ὅσοι τὴν ἐξετρέχουσιν, θέλει νὰ τῆς χαρίσουν.
Καὶ ὅποιον εὐρίσκει πελελὸν καὶ ἔχει νὰ τῆς χαρίζη,
μὲ λόγια καὶ κομπώματα σὰν μύλον τὸν γυρίζει.
Ἢ πολιτικὴ, ἂν τῆς δώσουσιν, μετὰ χαρᾶς ἐπαίρνει:
 240 *ὡς διὰ τὰ δόσια ἢ πολιτικὴ κουλουμουντροῦ καὶ γέρνει!* f 22v
Χαροκοπᾶ ἢ πολιτικὴ καὶ δίδει τὸ κορμίν της,
ἐξαπολεῖ τὰ κάλλη της καὶ χάνει τὴν τιμὴν της.
Ποτέ της ἢ πολιτικὴ εἰς ἓνα δὲν ἰστέκει·
ἑνὸς σακούλι κτάσσεται καὶ ἄλλον γαῖτάνι πλέκει.
 245 *Τὸν ἓναν ἀποχαιρετᾶ καὶ ἄλλον περιλαμπάνει,*
[Ἐναν σοῦ φαίνεται κρατεῖ καὶ τῶν παντῶν προδίδει]
τοῦ πρώτου καύχου ἢ πολιτικὴ ἐπαίρνει εἴτι ἡμπορέσει,

217 ἁγίους | ἀρχίζει νὰ τοὺς βρίζει v. nota. 218 γονεῖς ἐχάσε τὴν εὐχὴν τοὺς.

219 Ἐχασον καὶ τὸ πρᾶγμα | τιμὴ του (Defaranas 122): εὐχὴν τοὺς. 220 θεωρῆς.

221 μαγληνὸ Xanth: μάλιγνο. 222 ἀνέικεται. 223 ἀποκερδήσης: ὑποκερδένουν.

224 <τες> L. Politis. 226 καμιαν. 227 νέους. 228 ἐκδέρονον.

229 κερδήση. 230 προδώσει. 231 φάγη ἐγλύψετο ἀποκουντουριάζει.

232 νατὸν εἰρωῶ. 234 λεγεί. 237 ὅποιον | χαρίσει.

244 κτάσσεται. L. Politis: τάσεται. 246 κρατεῖ: κρασί. 247 ἐπαίρνη του.

- ἀγανακτᾷ καὶ ἀφήνει τον, κάμνει ὡσὼν κατέχει.
 Μηδὲν πιστεύης πολιτικὴν ἔχεις την μοναχός σου,
 250 ὅτι εἶσαι ὁ καῦχος της ἐσού, ὅτι εἶσαι ὁ μοιχός της,
 ἀμὲ ὄντια τὴν φιλής ἐσού, ἔχει καὶ ἄλλον φίλον,
 < >
 Ὅποῦ φροεῖ πολιτικῆς ὄντια τὸν μαντατεύση,
 ὡς διὰ λόγια ἄλλου ἀγαπητικοῦ μηδὲν τὸ πιστεύση,
 ὅτι ποτὲ ἡ πολιτικὴ οὐδὲν ἔχει ἐμπιστοσύνην.
 255 Κρυφὰ γαμιέται ἡ πολιτικὴ, ἐδῶ καὶ κεῖ ὅπου θέλει,
 καὶ φαίνεται της νόστιμον σὰν ζάχαρη καὶ μέλι.
 Μετὰ χαρᾶς ἡ πολιτικὴ θέλει κρυφὸ γαμήνι,
 ὥστε ν' ἀποδιαντραπῆ, ὥστε ν' ἀποκινήση,
 καὶ ὅποιος τὴν κρατεῖ κρυφά, βιάζεται νὰ τοῦ παίρῃ,
 260 ροῦχα καὶ μπότες καὶ φελλοὺς καὶ φούνια νὰ τῆς φέρῃ.
 καὶ πρὶν τὴν ἀφίση <αὐτός,> ἄλλον γυρεύει πᾶθρον
 καὶ παίρνει τοῦτον σήμερον καὶ ἐκεῖνον ἔχει αὔρι.
 Ἡ πολιτικὴ τὸν κόπελον τὸν θέλει νὰ γελᾷση,
 τὴν ὄψιν καὶ τὴν γνώμην της ὄλη <της> τὴν ἀλλάσσει·
 265 φιλεῖ, περιλαμβάνει τον, σὶὰ στήθη τὸν μαλάσσει, f 23r
 καὶ κάμνει τον ὀλόχαρον, καὶ κάμνει νὰ γελᾷση,
 καὶ λέγει τον: «Ὁμμάτια μου, ψυχὴ μου καὶ καρδιά μου,
 ἀπαντοχὴ, ἐλπίδα μου, θάρρος, παρηγοριά μου»,
 καὶ δείχνει καὶ ζηλεύει τον ὅτι ἄλλην καύχαν ἔχει,
 270 καὶ ὡς διὰ νὰ δείχῃ ὅτι ἀγαπᾷ, ψόματα τὸν ἐλέγχει
 καὶ ἄλλ τὸν εὔρη πελελὸν καὶ βάλῃ τον σ' ἀγάπῃ,
 καὶ ἀπὸ πολλῆς του πελελιᾶς ἐκεῖνος ἐξετράπη,
 καὶ τρῶ τον καὶ ρημάσουν τον καὶ χάνουν τὴν ζωὴν του
 ὅποῦ πιστεύει πολιτικῆς χάνει καὶ τὴν τιμὴν του,
 275 ὅτι ἔναι ἐκεῖνος φρόνιμος ἀπέιτις τὸν προδῶση,
 ἐπαίρνει καὶ χορταίνει την κι ἔστερα τὴν διώξει,
 καὶ τότες ἐξαφήνει την καὶ ἄς εὔρη κεντινάριν,
 θέλει ἄρχον, θέλει χρυσοχόν, ἢ ράπτῃν ἢ τοαγκάρῃν.
 Κι ἐκεῖνη κατασταίνεται ὅποιος τὴν γυρεύει,
 280 καὶ ὅποιος τὴν δῶση πλήρωμα εἰς τὸ σπῆτιν της νὰ γρέψῃ.

- 249 τὴν πολυτικὴν. 252 τῆς πολυτικῆς. 253 ἄλλοῦ | πιστεύσης.
 255 γαμιέται | al primo emistichio segue, ripreso dal v. precedente: οὐδὲν
 ἔχει ἐμπιστοσύνην. 256 ὡσὼν. 257 γαμήσην. 2.9 ὅποιος τὴν ἀποκρατεῖ.
 262 αὔριον. 263 κόπελον: πόλεμον. 265 εἰς τὰ. 266 κάμνει τον νὰ.
 267 καρδιά. 268 παρηγορία μου. 271 εἰς ἀγάπῃν. 272 κελελλας.
 276 κι' ἔστερα: καίστερα. 278 τζαγκάρῃν. 279 γυρεύσει. 280 ὀποιός.

- καὶ μερικὲς πολιτικὲς στῆν ἀφεντιὰν ὑπᾶσιν
 νὰ βλέπουσιν τὸν φίλον τους καὶ νὰ τὸν φυλακίσουν,
 τὰ δμῶση κι εἰς τὴν ἀφεντιὰν νὰ ὑπὰ νὰ τὸν προβάλη·
 καὶ διαν ἰδῆ ἡ πολιτικὴ καλὰ καὶ ἐντροπιάσθη
 285 κι' ἐμάθα τὰ κλωσιὰτα τῆς καὶ ἰδῆ καὶ καταπιάσθη,
 στῆν ἀφεντιὰν ὑπὰ θέλει, τὸν καῦχον νὰ προβάλη,
 νὰ τὸν ἐλέγχη ψόματα, διὰ νὰ τὸν καταβάλῃ.
 Κι ὁπού 'δειχεν ὅτι ἡγάπα τον κι εἶχεν τὴν λιγομάραν,
 ἐμπρὸς στὸν δούκαν προσκυνᾷ μὲ τὴν πολλὴν τρομάραν,
 290 καὶ λέγει τον : 'Αφέντη μου, ὅτι ἐδυναστεύε με' f 23v
 νὰ μὲ δικαιώσης, διὰ τὸν Θεόν, ὅτι ἐντροπιάσέ με.
 Καὶ κλαίει πολλὰ καὶ ἀγανακτᾷ τὸ καταφρόνεμάν τῆς,
 τὴν εὐγενειάν τῆς νὰ πονῆ πὸν θάβγη τ' ὄνομά τῆς,
 καὶ οὐδὲν γενεὰς ἐντρέπεται νὰ πᾶ ν' ἀποφουμίση,
 295 καὶ τᾶλεγεν πρωτύτερα ὅλα νὰ λησμονήση.
 'Ἡ πολιτικὴ ἄς ἐκδικηθῆ καὶ τότες ἄς ποθάνῃ·
 νὰ βλάπη καῦχον δὲν ψηφᾷ ὅσον κακὸν παθάνει.
 Καὶ ἂ σὲ δείξῃ πρόσωπον γυρεύει νὰ τὸν κάπη,
 νὰ βλάπη καὶ τὸν καῦχον τῆς ὅσον ἂν ἤμπορέση.
 300 Οὐδὲν θυμᾶται ἡ πολιτικὴ ἀναπλοκὲς τοῦ φίλου,
 καὶ τάσσει τον τὸν καῦχον τῆς ὡσὰν σκατὰ τοῦ σκύλου.
 'Όταν μανίση ἡ πολιτικὴ, ἂν εἶχεν ἐξουσίαν,
 ἂν εἶχεν καὶ τὴν δύναμιν, νᾶχεν τὴν ἴ ἐξουσίαν ἴ,
 ὄλον τὸν κόσμον νᾶκαψεν, καὶ φίλους τῆς καὶ καύχους,
 305 ὄλους ὁμάδιν ἔβαλεν εἰς τῶν 'Εβραίων τοὺς τάφους.
 'Ἡ πολιτικὴ τὸν καῦχον τῆς πάντα ζητᾷ τον ροῦχα,
 δηνάρια, < > καὶ φελλοὺς πάντα νὰ τῆς ἐφέρῃ.
 Καὶ ὄντα εὐρῆ ἀκρόνεον κάμνει τον δαιμονιάρην,
 φορτώνει τον τάχα δυνατὰ ἀβάσταγον γομάριν.
 310 Καὶ κείνος ὅπ' ὀρέγεται πολλὰ νὰ τὴν πηδήση
 ἀνάκειται ὁ κακότυχος νὰ τὴν καλοκαρδίση·
 δίδει τῆς ροῦχα νὰ φορῆ, δηνάρια νὰ ξεδιάζῃ·

283 ἀφεντιὰν. 284 ἰδῆ. 285 καὶ μάθα | καταπιάσθη.

286 εἰς τὴν ἀφεντιὰν | καῦχον τῆς. 288 'δειχεν L. Politis: δουχεν ἀγάπαν.

289 ἔμπρος τόν. 291 ἐντροπιάσέ με. 293 εὐγενειάν | ναύγει.

294 γενεὰς Paradiimitriu: γύμινας | ἀπουφουμίσει.

295 πρωτύτερα | λησμονήση L. Politis: ἐξεχάσει.

296 οἱ πολιτικαῖς ἄς ἐκδικηθῶν καὶ τότες ἀσποθάνουν. 297 οὐδὲν.

298 γυρεύω. 299 ὅσον ἀνῆμπορέση. 301 τῆς: τους 305 ἔβραίων.

307 δυναίρια. 308 εὐρη. 311 ἀνέκητε. 312 δυναίρια.

- διὰ ἰᾶχη καὶ τὸ πιδέξιον τοῦ τὸν ἑαυτὸν τοῦ βιάζει,
 Ἦ πολιτικὴ ὄντε δὲν ἔχη, τότε σὲ ἐξανοίγει,
 315 καὶ ὥστε γὰ νοήσῃ ὁ πελελός, εἰς τὴν τρυγιὰν τὸν πνίγει
 ὡσὰν ἀνέμη καὶ τροχόν, ἴτις τότε γυρίζει. f 24r
 Φιλεῖ ὄντα εὐρῆ ἢ πολιτικὴ τινὰ γὰ τῆς χαρίζῃ.
 Ἦ πολιτικὴ ἔν' φοματεριά, ποτὲ δὲν λέγει ἀλήθεια,
 καὶ ὁ φρόνιμος τὰ λόγια τῆς τάσσει τι ὡς παραμύθια,
 320 καὶ ὁ πελελὸς τοῦ φαίνονται ζάχαρη μὲ τὸ μέλι,
 καὶ κείνη, ὡσὰν μαστορενθῆ, βάνει τὸν ὄπου θέλει
 τυφλώνει, ἐγδέρνει, ἐκδύνει τὸν, παίζει τὸν καὶ γελᾷ τὸν,
 δείχνει τὸν τ' ἄσπρον κίτρινον, τὸ μαῦρον σὰν σκαρλάτον
 γελᾷ τὸν τὸν παντέρημον ὡσὰν μικρὸν κοπέλι,
 < >
 325 Ἦ πολιτικὴ ὄντα ἔχη καῦχον ὄπου γὰ ἀγαπᾷ τὴν
 ὀρεύγεται καὶ θέλει τὴν, συχνὰ χαροκοπᾷ τὴν,
 εὐρίσκει τὴν ὅταν ὑπὰ ὡσὰν κακοκορδισμένη,
 καὶ τὰ μάτια καταβάζει, κάθεται χολιασμένη,
 καὶ κείνος λέγει τῆς εἰς μίᾶ: «Εἴντά ἔχεις, ἢ καρδιά μου,
 330 εἴντά ἔχεις, φῶς, ὀμμάτια μου καὶ γλυκοσυνοδιά μου;»
 Καὶ κείνη τ' ἀποκρίνεται: «Ἄς ἔχω τὴν σκοιούραν
 ἐσὺ μὲ ἐξεφανέρωσες καὶ κόλλησέ μου ἢ σούρα,
 καὶ μόνο ἐντροπιάστηκα, ἀμὴ καλὸν δὲν εἶδα,
 καὶ < > δὲν εἶδα ἀπὸ σὲ ν' ἀξιάζῃ πιταρίδα.
 335 Καὶ ἀφ' ὅτις ἐντροπιάστηκα καὶ χάθηκα μὲ σένα,
 κάλλια γὰ εἶχα ἐξορισιτῆ καὶ γὰ εἶχα ὑπὰ εἰς τὰ ξένα.»
 Καὶ πάντα μὲ τὰ κλάματα, κλαίει καὶ ἀναστενάζει,
 τὴν μοῖραν τῆς ἀγανακτᾷ, τὴν τύχην ἀτιμάζει.
 Γελᾷ τὸν ἢ πολιτικὴ τὸν κόπελον τὸν νέον
 340 καὶ ἄν εὐρῆ γέρον πελελὸν κάμνει τὸν ἀκρονέον!
 Ὅντα σοῦ λέγει ἢ κούρβα γαί, λέγε σὺ πάλιν ὄχι,
 ἢ πιάνει σε εἰς τὰ δίκτυα τῆς σὰν ψάριν μὲ τ' ἀπόχι. f 24v
 Ἦ πολιτικὴ ψηλὰ θεωρεῖ καὶ χαμηλὰ ξαμῶνει,
 < >.

- 314 ἑαυτὸν: μαντόν. 315 τρυγιάν. 317 εὐρη | χαρίζῃ.
 318 φοματεριά L. Politis: φοματεριά. 322 ἐγδέρνει τὸν ἐκδύνει τὸν.
 323 δείχνει τὸν ἄσπρον. 325 ὄντα δὲν ἔχει | ἠγαπάτην. 327 εὐρίσκουνην.
 328 καταβάζει καὶ κάθεται. 329 μίᾶ | καρδιάμου. 330 γλυκοσυνοδιάμου.
 332 σούρα: σκούρα. 335 μετέσου. 338 τύχην τῆς ἀτιμάζει.
 340 ἀκρονέον: κρουέον. 342 ἢ (γῆ Xanth. PW 313': καὶ | μετὰγγίσιον.

- Πολλοὺς γελοῦν οἱ πολιτικέσ, ἀμὲ πολλὰ γελοῦνται,
 < >
 345 Ἡ πολιτικὴ τὸν καῦχον τῆς κάμνει τον μονιζουτζούρια
 καὶ θέλει ροῦχα νὰ φορῶ, ἐμπότιεσ καὶ † πλιστούνια †,
 καὶ ἔντιεν ἰδῆ τὸν καῦχον τῆσ, πῶσ σιέκει χολιασμένῃ,
 ὡσὸν θλιμμένη κάθεται καὶ παραπονεμένη
 καὶ ὁ καῦχος τῆσ τὴν ἐρωτᾷ, καὶ δὲν τ' ἀπιλογᾶται,
 350 ποτὲ δὲν ἀποκρένεται εἰς ὅσα τῆσ δηγᾶται,
 καὶ ὁ καῦχος <τῆ> τὴν ἐρωτᾷ καὶ λέγει τῆν: Εἴνιτᾶ ἴχεισ;
 Καὶ ἀπιλογᾶται ἡ μάνα τῆσ μὲ μάνιτα μεγάλη:
 «Ἄφες τῆν τὴν κακότυχον, μηδὲν τῆσ δίδῃσ κάφαν»,
 λαλ-ἔ, «τὰ ψύνια τᾶρερεσ πιστεύεισ τῆνε βλάφαν;
 355 Δυὸ ἡμέρεσ ἔχει ἰησικὴ καὶ θέλει ν' ἀποθάνῃ,
 ἀναθυμᾶται ἡ ἄτυχὸσ πόσα <κακὰ> παθάνει.
 Ἐσὺ ἔκαμεσ ὅτι ἤθελεσ κι ἐδάρι καμαρώνεισ,
 καὶ εἰσ ὅσα μῆσ εἰτάθηκεσ καλὰ μᾶσ τὰ πληρώνεισ'
 καὶ σὺ ἔχεισ ὅλα σου σωσιτᾶ, ὅλα σου τὰ πιδέξια.
 360 Ὅσα κακὰ μᾶσ ἔκαρεσ, ὁ Θεὸσ νὰ σοῦ τὰ δώσῃ,
 361 καὶ εἰσ ὅσα καὶ ἄν μᾶσ ἔκαμεσ ὁ Θεὸσ νὰ τ' ἀποδώῃ!»
 363 Ἡ πολιτικὴ τοῦ καύχου τῆσ μεγάλη τοῦ φωνιάζει,
 364 καὶ ἡ μάνα τῆσ ἀγανακτᾷ τάχα καὶ ἀνασιενάζει.
 365 Καλαναρχᾶ ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ μάνα τῆσ τὰ ψάλλει,
 366 καὶ πολεμᾷ τὸν πελελὸν σιτὰ δίκινα νὰ τὸν βάλῃ.
 362 Εὐκόλα κλαίουν οἱ πολιτικέσ, εὐκόλα δάκρυ χύρουν.
 367 Μὴ λυπηθῆσ τὴν πολιτικὴν εἰσ ὅσα καὶ ἄν κλάψῃ
 ὅτι ποτὲ τὸ κλάμαν τῆσ δὲν ἔναι νὰ τὴν βλάψῃ. f 25r
 ὅτι ὅταν κλαῖν τὰ μάτια τῆσ, γελᾷ ἡ καρδιά τῆσ μέσα.
 370 Ὅταν κλάψῃ ἡ πολιτικὴ, γελᾷ, περιδιαβάζει.
 < >
 Τὰ δάκρυα τῆσ πολιτικῆσ ὡσὸν βροῦση κατεβαίνουν
 < >
 Κάτεχε, νιέ μου Φρατζισκὴ, ἐδῶ καὶ εἰσ ἄλλῃ χώρῃ,
 ὡσ διὰ τοὺσ νεοὺσ οἱ πολιτικέσ ἔναι μεγάλη ψῶρα,
 καὶ ὅποιος ἐσμίγει μετ' αὐτέσ χρειᾶ κάμνει νὰ ψωριάσῃ,

315 μονιζουτζούρια Xanth.: τουτζουτζούγια. 347 χολιασμένος.

318 θλιμένος. 350 τῆσ δηγᾶται: τὰ τῆσ λέγει. 355 Δύο.

361 segue il v. 362, da me posto dopo il 366. 363 τῆσ φωνιάζει.

366 τον προβάλει. 367 πολιτικὴν ποτὲ εἰσ ὅσαν. 369 κλέει | καρδιά.

370 γελᾶται. 372 ἄλλῃν χώρην. 373 νεοὺσ.

374 ἐσμίγει L. Politis: ἐσμίγε μετ' αὐταῖσ | χρειᾶ.

- 375 και ἂν ἔχη προᾶγμα τίβοιτες, ὄλο νὰ τὸ ἐξοδιάσῃ.
 Καὶ μερικοὶ γιατρεύονται, ἐγιάνουν εἰς τὴν ψώραν,
 εἰς τὴν ὑγιάν τους χαίρονται καὶ περπατοῦν τὴν χώραν,
 καὶ μερικοὶ λεπριάζουσιν καὶ μερικοὶ λωβιάζουν,
 εἰς τὴν λωβάστραν τὴν πολλὴν τὴν νεώτη τως διαβάζουν.
- 380 Ἐ πολιτικὴ τὸν κόπελον, παιδί μου, ἂν τὸν φιλήσῃ,
 πιωχαίνει καὶ ρημάσσει τον καὶ ὕστερα ἀναγελά τον.
 Ὅταν ἀκούσῃς πολιτικὴν νὰ ἴωσῃ τὸ ὄνομά σου,
 [τότε κεριά σου ἀγόραζε, κιβούρι σου πελέκα.]
 ἔχε τὸν νοῦν σου μετὰ σὲ καὶ κράτει τον κοντά σου,
- 385 καὶ βλέπε τὴν πολιτικὴν σκοινὴν σοῦ θέλει πλέξει,
 τὰ πόδια καὶ τὰ χέρια σου σὲ θέλει περιπλέξει:
 μὲ συργουλίσματα γλυκὰ βλέπε μὴ σὲ κομπώσῃ,
 < >
- Μὴ τῆς θαρρέσῃς ὅταν ὀμνῆ ἰάχατες καὶ ἀνακλάψῃ
 ὅτι δνια κλαίῃ, <μὲ> τὸν καιρὸν πολλὰ σὲ θέλει βλάψῃ.
- 390 Μὴ τῆς πιστέψῃς ἂν ὄμνῃ, νὰ σὲ κομπώσῃ θέλει
 φαρμακερὰ τὰ λόγια τῆς, φαίνεται κι εἶναι μέλι.
 Ὁ νοῦς τῆς τῆς πολιτικῆς εἰς τὸ κακὸν γιομίζει,
 παιδιὰ καὶ κύρην πολεμᾶ, καὶ ἀντρούνα χωρίζει,
 ὅστε ὀποῦ τρῶ τὸν ἄνθρωπον, <ὥστε> ὀποῦ τὸν γλείφει, f 25r
- 395 ἴ γίνεται . . . ἴ ὁμοίου ἄρονι καὶ πέφτει
 καὶ δνιεν ἰδῆ καὶ ἐφύρασε τοῦ ἀνθρώπου τὸ σακούλι,
 ἡ πολιτικὴ ἂν ἠμπόρεσεν διὰ φόλα τὸν ἐπούλει.
 Ἐιδὸς ἐπίσῃρει ἡ πολιτικὴ καὶ ἄλλου μεταδίδει
 ἔναν, σοῦ φαίνεται, κρατεῖ καὶ τῶν παντῶν προδίδει.
- 400 Θωρεῖς, νίε μου Φρατζισκὴ, τὰ κάμνουσιν οἱ κοῦρβες,
 τὰ κάμνουσιν οἱ πολιτικῆς οἱ παλιοκουρεμένες,
 πῶς δεῖχνοῦσιν ὅτι ἀγαποῦν, ὡς εἶναι μαθημένες,
- 403 καὶ τὸ τί πιβουλεύονται οἱ παλιογιβεντισμένες.

377 ὑγιάν. 379 εἰ τὴν | τῆς νεότητος. 382 τὴν πολυτικὴν. 383 κερία.
 386 πόδιασον καὶ. 387 μὲ συργουλίσματα γλυκὰ L. Politis: καὶ σιγορίσματα
 γλυκία. 392 γιομίζει: γομώζει. 393 παιδία.
 394 τρῶν | <ὥστε> om. cod. | τὸν λύφουν. 395 primo emistichio incerto:
 γίνεται σιγομούμου? 397 ἠπόρεσεν. 398 ἄλλον: ἄλλον. 400 θεωρῆς.
 401 παλαισκουρεμένας. 403 παλαιογιβεντισμένας.

NOTE

Titolo. La presente stesura non porta nessuno, e fa seguito agli altri frammenti del Sachlikis, dai quali è distinto con una riga orizzontale.

1. *ἐκακοπάθηρα* è ovviamente la corruzione, per associazione del significato, di *ἐκόπιασα* (MP).

2. Il cod. scrive il nome del destinatario del poema ora *Φρατζισοί* ora *Φραντζισοή*. Ricorro invece alla grafia di Wagner. Per un' omissione, dovuta all' etacismo, Wagner non avverte nell' apparato che il cod. P dà *Φρατζεσοή* (f. 141r) e che il solo M dà *Φρατζησοή*. Ad ogni modo non si può scrivere *Φραντζισοής*, come qualcuno potrebbe tentare estendendo la regola >σ; cf. Kriaràs, «*Ἑλληνικά*» 14, 1956, 493.

5. *σπέρον τα...σὸν ἄμμο*, cf. T. Siapkaras Pitstillidès, *Poèmes d' amour en dialecte chypriote*, n. 36, 8: *τὸν ἄμμον σπέρονω*.

8. Per un fraintendimento di Legrand e di Wagner (che credevano si trattasse del vulcano Stromboli) il *στρομπόλλων* M (e non *Στρούμπολλοι* riferito da W) e *τὰ στρομπούλικα* P è stato pubblicato da W *Στρομπόλι*. N dà *Στροῦμπλοῦλον*, più fedele di M e P, dato che sopprimendo la *λ* si ottiene la forma corretta, indicata già da Papadimitriu, p. 194, e ripresa da Xanthudidis (corr. v. 9 W). *Βουνιά* (N e P) *βονιά*, *φτιάσω*: Xanth. ha corretto il *φτιάσω* di W in *σιάσω*; conservo il *φτιάσω*; cf. lo stesso errore cod. v. 37.

18. Nonostante Xanth. corregga in *ροζιάρικον*, e la stessa forma ricorra nel verso imitato da Defaranas (v. 117), conservo *ροζιάριν*, per l' analogia morfologica rilevata da S. Alexiu, «*Κρητικά Χρονικά*» 8, 1954, 241.

19. Mentre M P ha *ν' ἀναίβω* (W 21), il nostro *περπατῶ* trova riscontro in Defaranas v. 118: *περβατῶ*.

20. Il *σνοδέψω*, uguale nei tre codd., ha probabilmente un significato che sfugge a noi; respingo quindi la correzione di Xanthudidis a W 22 in *σοθ' ὀδέψω*.

23 *βγαμένος* «Come sei nato», «di qual casato trai origine».

25. Ho invertito l' ordine delle parole per recuperare la rima *φιλιαν-ὀμιλιαν*, come M P.

30. Nel relativo verso di M (appar. W 32), giustamente respinto in tale stato da W, abbiamo *τριγύρον γύρον*, che è decisamente più corretto (anche agli effetti metrici del N *τριγύρον τριγύρον*. Il *τὸ γύρω γύρω* che troviamo in Defaranas, v. 76, conferma quest' espressione e va emendato in *τριγύρω γύρω*. In Etotokritos (B 300) abbiamo *γύρον τριγύρον*.

31 - 2. E' avvenuto uno spostamento nel secondo emistichio del v. 31, rispetto a P W 34, che ha un significato più completo. Giustamente L. Politis osserva che *θέλεις ἐπάρεμ* (M P) è più corretto, e naturalmente dovrà prevalere in un' edizione complessiva di Sachlikis.

37. *φτιάσης*: anche qui il copista, come nel v. 8, ha tradotto in *κάνης* un *φτιάσης* originario che rima col verso precedente.

42. *ἐτά' ῥθθ* corruzione d' un significato avversativo corrispondente a *εἴ' δ' ἔλθθ* di W 46.

61. Per integrare il significato è indispensabile far precedere i vv. 66 - 7 W. L' ordine di N è alterato rispetto a W (P).

64. *τὴν πίσσαν*: F. Kukulés, «Λαογραφία» 3, 1911, 365, intendendo per pece il buio, propone ᾗ *τὴν πίσσαν* al W 71. Xanth., ritornando sull' argomento (ivi p 614) ha precisato che per *πίσσα* a Creta si intende l' inferno dando quindi la spiegazione «subirono i tormenti dell' Inferno», e lasciando pertanto il verbo com' è Nell' espressione collegata proverbialmente alla pece bisogna piuttosto intravedere il ricordo d' una sanzione penale medievale

66. *παρακαθισμούς*: non «caserne, corps de garde», come spiega Legend attingendo con ogni probabilità dal Du Cange che dà appunto questa spiegazione, ma «imboscata, insidia». Cf. per es. Καλλίμαχος καὶ Χρυσορρόη, v. 2235, ed. Pichard («embuscade»). D' altronde si veda anche Σιῆς πόρτες παρακάθειαι (v. 58): «alle porte si apposta».

67. Sul cretese *ζυγώνω* cf. S. Kapsomenos, «Κρητικά Χρονικά» 7, 1953, 446 - 8.

70 - 1. N ha distrutto del tutto la rima In W abbiamo (80 - 1): *εὐρίσκει - πρήσκει*.

74. F. Kukulés, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς II, 2, 150

77. *παλιοισουσουβάχα*: così volle correggere Xanth. il *παλαιάν του τσουβάχα* di W 87, in seguito al suggerimento di Papadimitriu, che fa derivare la parola da «chiuchiuvache». N. è più alterato di M P.

78. I vv. 88 9 W sono contratti in uno in N corrompendo il significato.

80. L' *ἐπικιάσουν* («diventano tiscici») è scritto nel solo N *τικικιάσουν* nel quale bisogna vedere un adattamento al dialetto dell' Eptaneso; tale adattamento fa pensare, osserva L. Politis, ad un' origine ionia del cod. N.

81. Nella correzione di Xanth. al W 92, mentre non v' è dubbio sull' *ἀνεθυμάται*, nel caso di N non credo ammissibile il *τά* invece di *σιά*. Il significato dato da Xanth. («ὁ ἀνόητος ποθεῖ τὰ ἀδῆλα τοῦ σκότους») va mutato in «ὁ ἀνόητος ποθεῖ σιά σκοτεινὰ τὰ ἀδῆλα», con tutti i vari significati che *ἀδῆλα* può coprire. Aveva dunque ragione Papadimitriu, p. 201.

85. Cf. il proverbio *τῆς νύχτας τὰ καμώματα τὰ βλέπει ἡ μέρα καὶ γελᾷ* e simili.

90. *συνατοί των*: soli, tra di loro (lettura di L. Politis).

93 - 4. Questo distico, che nel cod. si riferisce alla donna onesta, essendo al femminile, va tutto posto al maschile, come è il corrispondente distico di W (102 - 3), per ristabilire il contrasto. Nell' ed. critica complessiva, si avrà una descrizione più ricca con l' ausilio di N, dato che l' uomo onesto, invece di andare senz' altro a letto (W 10), farà in precedenza il segno della croce.

100 - 1. Distico lievemente diverso in Defaranas 89 - 90: *Διὰ τοῦτο εἶπεν ὁ Χριστὸς εἰς τὸ ἅγιον Εὐαγγέλιον*: | «ὁποῦ γυρίζει σκοτεινὰ [τοῦ] διαβόλου εἶναι γέλοιο».

108. A proposito dei precetti contro il gioco, vedi la descrizione dei dadi e delle tabulette nel cap. Παιγνια ἀνδρῶν, in F. Kukulés, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς I, 1, 185 - 224.

114. L' errore per associazione *πιωχάνει* > *ἐρημάσει* [rovina] per affinità con il precedente *ἐρημιάν* dello stesso verso) impedisce la rima con

χάνει, come anche in M. Naturalmente l' *ἄλλοῦ* non è avverbio di luogo, ma genitivo di *ἄλλος* (e lo lascia intendere la correzione dell' accento operata da N e P: *ἄλλον*. P non dichiarato nell' appar. da W). Solo M da *ἄλλοῦ*. Il senso di M N è: «egli cerca la rovina altrui e invece si rovina lui». P nel secondo emistichio al posto di *καὶ ἐκεῖνος* ha *ἄλλοῦ* rompendo il contrasto che sorge nel verso, e che dovrà essere recuperato, a mio avviso, in un' edizione complessiva, per simmetria col verso abbinato 115.

132. *σὶν ἄμμον*: Respingo la correzione di Xanth *σὶν ἄνεμον* (W 14.), che compromette oltre tutto la metrica; pur non ignorando il senso di dispersione associato all' *ἄνεμος*, mi sembra che pure la sabbia, per la sua sterilità (cf. v. 5) si presta bene nel presente caso.

155. *κακὸν σημάδι*, contrariamente a M P, ma come Defaranas 93. Mi sembra che *κακὸν* dia un' intonazione affermativa «seria» rispetto a *καλὸν σημάδι* (MP) W 168, che ne è la versione ironica.

156. Sulla diversità di gioco tra *ζάρια* e *τάβλες* cf. F. Kukulés, op. cit., I, 1, 201.

158. *βοῦδια* per *βόδια*, come per es. nel v. 81 di *Ἀνακάλυμα Κωνσταντινόπολης* ed. E. Kriaràs, Thessaloniki 1956.

173. N ci dà una versione simile a P, ambedue meno ambigue di M (appar. W 188), adottato da Wagner. P e N spiegano perché è andata male al nostro giocatore: mentre al suo avversario servivano sette punti (*ἑπτὰ θέλε*) e a lui undici, i dadi diedero invece *τέρες* (due volte tre, espressione anche oggi diffusa in Grecia) e un punto per il nostro. Laddove P ha *τέρες* N e M hanno rispettivamente *τέρονο* e *τέρονο*, più vicini all' origine italiana «terno». Xanth. non s' occupò dell' argomento; Papadimitriu invece, pp 203·4, aveva già proposto giustamente *ἑπτὰ θέλε*, seguito da F. Kukulés, op. cit. I, 1, 198 n. 6.

176. Papadimitriu, correggendo W 190 *ἔς τὴν ὄκαν πανδαλάσω* in *ἔς τὴν ὄκαν πάντα λ' ἄσο*, anticipava la soluzione dell' alteratissimo *ὄκαν πανδαλάσω* di N 176. F. Kukulés, nel citare questo verso nell' op. cit. I, 1, 223, emenda in *ἔς τὴν ὄκαν πάντ' ἄλλ' ἄσο* || *κρατῶ* d' altra parte di N, invece di *κρατῶ* W 190, agevola l' interpretazione: «per ben sedici giri, giocando all' oca, ho sempre avuto un punto per volta».

177-184. N assai corrotto, in modo irrimediabile, finché non si vuol ricorrere a M P. L. Politis stabilisce come segue il testo.

*Καὶ κείνον ἀποὺ ἐκέρδισε, ἐκείνον μᾶλλον ψέγει,
«οὐδὲν κατέχει τὲς βολὲς τῶν ἀζαριῶν», νὰ λέγη,
«ἄσχημα σεὶ τὴν χέραν του, ρίπτει τα σὰν ψημένους». [ψυμένους;]
κι οὐδὲν κατέχει τίβοτας, δὲν ἔναι μαθημένος».
Ἐκεῖνοι πάλιν λέγουσιν: «ἄφες νὰ ρυθῆ κι εἰς ἄλλη»,
καὶ κείνος ἐγλυκάθηκε, καὶ ἀπὸ ἑκατὸν νὰ βάλῃ.
Ὅσα κι ἂν μᾶς ἐκέρδισε, διπλὰ τὰ θέλει χάσει,
ἔρημον νὰ τὸν κάμωμεν κι ὅλα νὰ τὰ ἐξεχάσῃ».*

180. <...>: integrerei con *νὰ* + azione (*σῆ?*).

182. *ἀποκατῶ*: questo verbo ripropone una questione risalente a Legend che interpretò l' *ἀπὸ κατὸν* del P con *ἀποκατὸν*. Wagner (197) scrive *ἀποκατῶ*, il che fa indignare Xanth, che, sulla scia di Papadimitriu, corregge così il W 197: *καὶ κείνος ἐγλυκάθηκε κι ἀπ' ἑκατὸν νὰ βάλῃ*. N invece

col suo *ἀποκοιᾶ* (arrischia) prospetta un significato più completo: «e lui ha preso gusto e vuol arrischiare una puntata», dove il *νὰ βάλῃ* è subordinato al verbo *ἀποκοιᾶ*. L. Politis invece intenderebbe dare questo senso: «e lui ha preso gusto di puntare anche cento volte (tanto)» subordinando il *νὰ βάλῃ* a *ἐγλυκάθηκα*.

181. *ξεχάση*: non «dimenticare» bensì «perdere». La proposta di Xanth. di correggere W 199 in *ξεράση* arricchisce il testo ma resta arbitraria, tanto più che le tre tradizioni sono convergenti e soddisfacenti.

187 - 201. Le varie osservazioni, sapide e realistiche, ivi contenute sono assai più efficaci di quelle analoghe accolte in W 212 - 27, che non trovano riscontro in N.

192. *ἀποκουντουρισμένοι*: cf. *ἀποκουντουρίζω* in 'Ιστ. Λεξ. 'Ακαδ.: scon. trosti, urtati.

198. *ἐκᾶϊ* da *ἐκειῶς*.

206. *γδικαιωθοῦσιν*: vendicarsi, prendere la rivincita.

207. *πολύν*: la lettura da preferire è data da W 206: *ταβλίν*. Tuttavia N non è privo di senso.

209. [*ἀ*]ξιάζει = *ἀξίζει*, cf. 'Ιστ. Λεξ. 'Ακαδ.

210. *καθήμενος* (nell'atto di sedere al gioco) è compatibile con la lingua di Sachlikis e con il caso descritto, quindi appare superflua la correzione di Xanth. (W 208) in *καθημερινῶς*. Si vedano: *νὰ κάτση* 147, *ἐκατοσ* 163, *ἐγέρθησαν* 203 ecc.

211. Per ristabilire la rima si deve ricorrere al secondo emistichio di W 209: *ἔχει μεγάλο βάρος*.

213. *καθήμενος*: col solo star seduto; cf. 210.

215. Il *δράση* M (= N) e *δράσσει* P, trascritto da Wagner (229) *δράσοι*, è stato corretto da Xanth. in *ἀράσει*, che egli trova in Erotokritos. (Segnalo anche *ν' ἀράξη σὺν τὸ σκύλο* v. 372 della *Ρίμα παρηγορητικῆ Πικατόρου* ed. E. Kriaràs, «*Ἐπετηρίς τοῦ μισσιωνικοῦ ἀρχείου*, II, 1940, Atene 1950. A mio parere *δράσσει* sta qui con il suo valore medievale di *δράσσω*, *ἔδραξα* (cf. glossario di E. Kriaràs ai *Βυζαντινὰ Ἰπποτικά μυθιστορήματα*, Atene 1955): toccare, afferrare, carpire (v. 'Ιστ. Λεξ. 'Ακαδ.). Tale significato mi sembra più conforme allo spirito del passo: «il giocatore tratta l' amico come nemico e gli vuol carpire i soldi».

217. Il verso, quale lo troviamo in N (diverso da M P) è ripetuto da Defaranas (v. 120: *καὶ τὸν Χριστὸν καὶ τοὺς ἁγίους ἀρχίζει ν' ἀιμάζη*). Con l'ausilio pertanto di Defaranas possiamo rettificare N, ristabilendo la rima.

218 - 9. emendati in base a Defaranas 121 - 2.

221. Xanth. ha interpretato *μαγληνὸν* P e *μαγλινοῦν* M, letti *μαλακὸν* da Legrand e da Wagner (161, 235), in *μαγληνὸν* (liscio) sulla scorta di proverbi cretesi.

230. Ho corretto *προδώσει* N in *προδέση*, sia perché in W 245 *ἐμπροδέση*, sia per far rimare con *κερδέση*.

231. *ἀποκουντουριάζει* (cod.) > - *ίζει*: s' allontana con indignazione o dispetto ('Ιστ. Λεξ. 'Ακαδ.). Cf. *ἀποκουντουρισμένοι* v. 192.

210. Il *κοιλυμουντιρά* P (la tradizione M omette il verso intero), è scritto da Wagner (355) *κηλημουντιρά*, corretto da Papadimitriu (e poi approvato da Xanth.) in *χιλμιντιρά* (galoppa). Il *κουλουμουντιρά* di N non ha biso-

gno di alcun emendamento e significa «far capriola» (Erotokritos, glossario Xanth.), «rotolare, rovesciare» (Λεξ. Ἑλλ. Γλώσσης Δημητράκου)

242. Adotto la correzione *τάσσειται* > *κτάσσειται* propositami da L. Politis e da far valere anche nell'edizione complessiva. (*Ἐκτάσσομαι*: medito (Erotokritos, glossario Xanth). Non è escluso che il verso sia proverbiale.

245 *περιλαμβάνει* come 266.

246. Questo v., uguale al 399, trova riscontro in questo luogo solo in M (appar. W 261) e non in P; mi sembra che il v. 246 vada soppresso a favore del 399.

253. Cf. W 355 e spiegazione di Xanth.: «*ὁ φρόνιμος οὐδέποτε πρόπει νὰ πιστεύῃ τὴν πολιτικὴν διαταν τοῦ καταδίδῃ ἄλλον ἐραστήν*. I vv. 252 - 5 N molto corrotti.

255. Il secondo emistichio è la ripetizione materiale di quello del v. precedente e viene soppresso: a completare il v. viene l' emistichio, isolato, successivo.

259. *βιάζεται νὰ τοῦ πάρῳη* invece del più corretto *τὴν* W 342.

261. Completato con l' aiuto di W 344.

268. *Ἀπαντοχή, ἔλιδα, θάρρος* messi insieme anche in Erotokritos E 1478: *τὸν εἶχα θάρρος μου, ἀπαντοχή κι' ὀλιδα*.

273. Ponendo al singolare i due verbi si potrebbe ottenere un significato più attendibile.

279. *ἄποιος* è probabilmente la corruzione di *ὄ ἄποιον*.

281 - 7. Le ripetizioni, le riprese testimoniano la confusione di una contaminazione. Si noti ai 281 - 3 il soggetto prima al plurale poi al singolare.

285. *κλωστάτα*, così scritto per la sua evidente derivazione da *κλώθω*, *κλωστή* (lettura e interpretazione di L. Politis).

286. *ὕπὰ θέλει (εἰπὰ θέλει cod.)* è inaccettabile per L. Politis.

294. *γενεάς*: N corrotto anche qui; con qualche cautela si potrebbe integrare con W 272, nella lettura e nella interpretazione di Papadimitriu: «e non ha vergogna di andare a calunniare persone ben nate o (le loro) generazioni».

296. Ho posto al singolare non solo perché W 276 è tale, ma anche per via della rima e per ridurre di una sillaba il verso.

297. La mancanza di nesso tra W 277 e 278 ha indotto Xanth. a correggere *ἴσῳσῳ κακὰ πανθάνει* in *ἴσῳσῳ καλὰ λαμβάνει*: precauzione fuori luogo dato che i due versi non si susseguivano in origine: N, tra l' uno e l' altro verso, reca ben 9 vv. (qui 298 - 306), che denunciano la lacuna di P.

311. *ἀνέκτης* N, *ἀνακείται* M (= è obbligato, cf. v. 174), ma W 281 ha preferito infondatamente *νικᾶται* (P). Xanth. non fa alcuna osservazione in merito Vv. 310 - 11: «E chi ha brama di metterla sotto, è obbligato, lo sventurato, a conquistare le sue grazie».

312. *δίδει της ροῦχα νὰ φορῶ* (M N), *δηνάγια νὰ ξεδιάζει* (MNP) ha una simmetria di azioni nel v., peculiare nella stilistica popolare neoellenica, distrutta da Wagner (282) — il quale nel primo emistichio ha preferito P, *δίδει τὴν ροῦχα καὶ φιλῶς*. L. Politis approva Wagner.

323. *σκαρλάτιον* (MN) da preferire, data l'origine da «scartlatto» allo *σκαργελάτιον* P prescelto da W 293.

325 - 7. Ho tentato di recuperare il senso di questi vv. riconducendoli sulla traccia di W 296 - 8.

334. *πιταρίδα*: vocabolo che equivale a «nulla» o a qualcosa di scarso valore, da apparentare (L. Politis) a *πίυρο*, *πιτυρίδα*.

340. W (P) ha *κοῦρον νέον*; *κρονέον* di N ne è la corruzione; ma N potrebbe essere preso anche per *ἀκρονέον* (v. *ἀκρόνεον* N 309, W 279), «adolescente» (LeGrand): se la cortigiana trova un vecchio sciocco, lo fa diventare adolescente: illusione che lei può dargli, data la sua falsità (cf. vv. segg.).

345. *μουτζουτσούνια*: parola attinta da Xanth. sulla bocca del popolo cretese, nell'accezione di «finzione di ira e di negazione», per correggere W 318.

346. *πλισιούνια*: in questa grafia del cod. L. Politis sospetta l'errata scrittura di *καλιτσούνια*.

352. *μὲ μάνιτα μεγάλη*: inutile correggere in un'ed. del solo cod. N.

363. Anche in Erotokritos *φωριάζω* per *φωνάζω*.

371. Se tra 370 e 371 N non avesse ommesso un verso, come constatiamo da un confronto con M (W 337), si sarebbe dovuto provvedere a ristabilirvi la rima.

379. L. Politis corregge *νεότη* in *νιότη*.

388. L. Politis rettifica la metrica con *διαν ἠμένη*.

297. «Lo venderebbe per un soldo».

401. *παλιοκουρεμένες*: tonse (dalla tosatura che nel medio evo costituiva una sanzione penale disonorante).

403. *παλιογιβεντισμένες*: cf. etim. di *γιβεντιζω* (= *διαπομπεύω*) in N. Andriotis, *Ἔτυμ. λεξ. κοινῆς νεοελλ.*

I N D I C E

DEI NOMI E DELLE PAROLE NOTEVOLI

Ἄβασταγον 309.

ἄγγιστρι 342 appar.

ἄγγαθες 146.

ἄδηλα 81.

ἄζαρι 170, 224, ἄζαριῶν 110, 178.

Vedi ζάρι.

ἄζαριστή 155, ἄζαριστήν 189, ἄζαρι-

στάδες 187. Vedi ζαριστής.

ἀκρόνεον 307, ἀκρονέον 340.

ἄλι 271.

ἄλλοῦ (pron. poss), 114.

ἀμαχεῦσαν 202.

ἀμάχι 196.

ἀμέ 251.

ἀμέτρητον, τήν 16.

ἀμή 206, 333.

ἄμμον, σιδόν—τά σκορπίζει 132

ἀμπώθη 138.

ἀναγνώσω, νά 13.

ἀναθυμᾶται 81, 169.

ἀνάκειται 174, 222, 311.

ἀνακλάψη, διαν 388.

ἀναμνιάζουσαν 142.

ἀναπλοκῆς 300.

ἀνέμη 316.

ἀντραγαθιάν 77.

ἀντρογόνα 393.
 ἀξιάζει 334, ἑιάζει 209.
 ἀπαντοχή 268.
 ἀπείτις 275.
 ἀπέταξε (imperativo) 14.
 ἀπὴν 152.
 ἀπιλογᾶται 349, 352.
 ἀποδιαντραπῆ, ν' 258.
 ἀποκερδήσης, νὰ 223.
 ἀπουκινήσης, ν' 51.
 ἀποκοτᾶ 182.
 ἀποκουντουρίζει 232.
 ἀποκουντουρισμένοι 192.
 ἀποκρένεται 349.
 ἀπολησμονήσης 33, νὰ 50, ν' 222.
 ἰποφουμίαση 291.
 ἀπόχι 342.
 ἀποχωρίζης, νὰ 107.
 ἀρίφνητα 12.
 ἀρματωμένος 65.
 ἄσοο 173, 176.
 ἀστοχῆσαν 63.
 ἀτιμάζει 59, 338, ἀτιμάζουν 59, ν' 217
 ἄτσαλα 164.
 αὐγατίση, ν' 161.
 ἀφέντη 290.
 ἀφεντιάν 64, 281, 283, 286.
 (ἀ)φιορχᾶ 120.
 ἀφορίζη, ν' 78.

Βολές 169, 178.
 βούδια 158.
 βουνιά 8.

Γαϊτάνι 244.
 γαμήση 257.
 γδικαιωθοῦσιν 206.
 γείρω 10.
 γενεάς 294.
 γιόματα 26.
 γιομίζει 392.
 γλυκιά (agg. neutro pl.) 387.
 γλυκοσουδιά 330.
 γνέψη, νὰ 280.
 γομάριν 309.
 γονή 218.
 γρικᾶ, ὅταν 229.

Δαιμονιάριν 308.
 δαιμόνου 101.
 δακάνη, νὰ 17.
 δείπνους 26.
 δεκατίσω 11.
 δηνάρια 307, 312, δηνέρια 126, 175,
 185, 202.
 διαγείρουσιν, νὰ 207.
 διανοίγη, νὰ 73.
 διαταγὴν 28.
 διέβη 94.
 δικαιοσύνης, νὰ 291.
 δίκτυα 342, 366.
 δολερὸν 120.
 δόσια 240.
 δούκαν 289,
 δουκάτα 190.
 δουλεύουν 111.
 δράσσει ὡσάν τὸν σκύλον 215.
 δυναστέψη, θέλει 62.
 δωριανὰ 6

Ἐβγαμένος 23.
 Ἐβραιῶν, ἔβαλεν εἰς τῶν — τοὺς τά-
 φους 305.
 ἐγδέρνει 322, ἐγδέρνον 228.
 ἐγέλασε (transitivo) 76.
 ἐγιάνον 376.
 ἐγνώθει 150.
 ἐγρικουῦσιν 195.
 ἐδάρι 357.
 ἐδυνάστεψε 290.
 εἰδωλολάτρης 216.
 εἶντα 329, 330, 351,
 εἶτι (?) 209, 247.
 ἐκ 2.
 ἐκακοπάθησα 1.
 ἐκαταπίσσεσ 3.
 ἐκέρδαινα 172.
 ἐκτικιάσουν, νὰ 80.
 ἐμισσεῦσαν 203.
 ἐμπεροδέσουν 201.
 ἐμπῆ, ἂν 62.
 ἐμπότες 346. Vedi μπότες.
 ἐξαπολεῖ τὰ κάλλη της 242.
 ἐξαφήνει 277, νὰ ἐξαφήσω 21, θέλουν
 ἐξαφήσουν 43, ἐξάφες 52.
 ἐξετράπη 272.

- ἐξειρέχουσιν 236.
 ἔξουσίαν 302, 303.
 ἐξεφανέρωσες 332.
 ἐπάρει, θέλω 31.
 ἐπτωχάνει 114, ἐπτωχάναν 169.
 ἐρημάξουσιν, ἀπὴν 152.
 ἐσμίγεται 214.
 ἔσοδιές 159.
 ἔτα (?) 42.
 ἐτάχθηκες 358.
 εὐγενειάν 293.
 εὐγενική 93, εὐγενικῆς 89.
 εὐκαιρα 1, 185.
 ἐφύρασε 396.
 ἐψηφίσω 22.

Ζάριν 174, ζάρια 108, 140, 156, 180, 194, 203, 216. Vedi ἀζάρι.
 ζαριστής 112, 116, 117, 119, 123, 132, 140, 141, 147, 156, 157, 161, 210, 214, ζαριστήν 136, 201. Vedi ἀζαριστής.
 ζιγανεύη, νὰ 116, ζιγάνεψεν 170.
 ζυγώνουν 126, ζυγώνουσιν 67, νὰ ζυγώνη 67.

Θάβγη τ' ὄνομά της 293.
 θαρρέσης, μὴ 388.
 θυμώνεται 117.
 θωρῶ 7, θωρεῖς 220, θωρεῖ 343.

Ϊστέκει, δὲν 243.
 ἴεις (ανν.) 316.

Καθήμενος 210, 213.
 κτικοκαρδισμένη 327.
 κακορρίζικος 138.
 κακότυχον, τὴν 353.
 καλαναρχᾶ 365.
 κάλλια 336.
 κανίσκι 55,
 κάπτει 57.
 καταβάζει 328, νὰ καταβάλη 287.
 κατακροῦ (terza pers. sing.) 72, κατακροῦν 90.
 καταλάχη, ἂν ἔν καὶ 197.
 κάταν 191.
 καταπιάσης, ἂν 36, καταπιάσθη 285.

 κατασταίνεται 279.
 κατατάξουν, νὰ 204.
 καταφρόνεμαν 292.
 κατέχει 102.
 καύχαν 269.
 καῦχος 250, 349, 351, καῦχον 247, 286, 297, 299, 301, 306, 325, 345, 347, 363, καύχους 304
 κάψαν, (τὴν) 353.
 κεντινάριν 277.
 κερδαίνει 141, 148, ἐκέρδαινα 172, κέρδεσεν 134, ὅταν κερδαίνη 182, ὄντα κερδήση 143, νὰ κερδαίνουσιν 195, 208.
 κιβούρι 383,
 κίτρινον 323.
 κόπελον 380.
 κουλουμουντᾶ 240.
 κουλοῦρες 234.
 κλωστάτα 285.
 κοκαλάκια 221.
 κολάζομαι 6, 10.
 κομπώματα 238.
 κομπώση, μὴ 387, νὰ 390.
 κοπελάτα 86.
 κοπέλιν 324.
 κόπελον 263, 319, 380.
 κούρβα 341, κούρβες 400.
 κουρσάροι 151.
 κτάσσειται 244.
 κύρην 218, 393.
 κυρτόν 18.
 κύψη, νὰ 15.

Λαχαίνει 96.
 λεπριάτσουσιν 378.
 λιγομάραν 288.
 λογάριν 137.
 λωβάστραν 379.
 λωβιάζουν 378.

Μαγληνὸ σανίδι 221.
 μαδιζουν 228.
 μαλάσσει 265
 μανίση, ὅταν 302.
 μάνιτα 352.
 μαντατεύση, ὄντα 252.
 μαστορευθῆ, ὡσάν 321.

ματσούκαν 9.
 μσχεύγει 123.
 μφρεά, εις 33, 193.
 μηδὲν (ανν.) 24, 106, 253, 353.
 μιὰ (ανν.), εις 329.
 μισεύγει 125.
 μοιχὸς 250.
 μούζαν, χρίσου 43, μὰ τὴν 163.
 μούλας 14
 μουντζουτζούνια 345.
 μπότες 260. Vedi ἐμπότες.
 μύλον, σάν—τόν γυρίζει 238

Νεάτα 30.
 νεοὶ 195.
 νόστιμον σάν ζάχαρι καὶ μέλι 256.

Ξυμώνει 343.
 ξεχάση, νὰ (perdere) 184.

Οἶδεν 102.
 ὄκαν 176.
 ὀλόχαρον 266.
 ὀμάδι 156, 187, ὀμάδιν 305.
 ὀμμάτια 267.
 ὀμνύω 31, ὄταν ὀμνίη 388, ἂν ὀμνυεν
 390.
 ὀμώνη, νὰ 283.
 ὄντα 142, 143, 190, 206, 251, 252,
 307, 389, ὄντε 40, ὄντεν 347, 396.
 ὀρέγεται 116, 147, ὀρεύγεται 326.
 οὐδὲν (non) 4.

Παθάνει 297, 356, ἤθελες 45.
 παίδεμα 28
 παλιογιβεντισμένες 403.
 παλιοκουρεμένες 401.
 παλιοτσουτσουβάχα 77.
 παλληκάρια 228.
 παντέρημος 135, 139, παντέρημον 324.
 παραδέρνει 99.
 παράξενον 42.
 παρηγοριά 268.
 πάσα (ανν.) 53.
 παρακάθεται 59.
 παρακαθισμούς 66.
 πελελιᾶς 166, 272.
 πελελὸς 81, 95, 315, 230, πελελὸν

237, 271, 310, 366, πελελῶν 86,
 πελελὲς 186.
 περιδιαβάζει 370.
 περίκοψε (imper.) 49.
 περιλαμπάνει 230, 245, 265
 περπατοῦν e περπατοῦσιν 87.
 πέρυρα 137, 172.
 πετούμενα 7.
 πηδήση, νὰ τὴν 310.
 πιάσης, ἂν 29.
 πιβουλεύονται 603.
 πιδέξιον 313, τὰ πιδέξια 359.
 πίσσαν, σύρσιν τὴν 64.
 πιταρίδα 334.
 πλαντάξει, θέλουν 41.
 πλεότερον 92. Vedi πλιότερο.
 πλήρωμα 280.
 πλιότερα 188. Vedi πλεότερον.
 πλιστούνια 346.
 πλουτήση, νὰ 162, θέλεις πλουτήσεις 38
 πολιτικὴ 229, 235, 239, 240, 241, 243,
 247, 254, 255, 257, 263, 284, 296,
 300, 302, 306, 314, 317, 318, 325,
 339, 343, 345, 363, 365, 370, 380,
 397, 398, πολιτικῆς 74, 252, 274,
 371, 392, πολιτικὴν 226 249, 367,
 382, 385, πολιτικὲς 88, 224, 225,
 227, 281, 344, 362, 373, 401, πο-
 λιτικῶν 73.
 ποσῶς 4.
 πριχοῦ 235.
 προβάλη, νὰ 283, 286.
 προδέση, νὰ 230.
 προσκυνᾶ 289.

Ρημάδι 188.
 ριζικὸν 167.
 ροζιάριν 18.

Σάσω, νὰ 18.
 σκαρλάτον 323.
 σκαργελάτον 323 apparatus.
 σκατά, ὡσάν—τοῦ σκύλου 301.
 σκοτίζεται 103.
 σκοτισμένος 112.
 σκοτοῦραν 331.
 σούρα, κόλλησέ μου ἢ 332, σοῦρες 233.
 σπλάγγνος 26.

Στρομπούλου 8.
 συμβουλευόμενοι (transitivo) 32, 37.
 συνατοί των 90.
 συνοδέψω, νά 20.
 συντροφιάζουν 141.
 συντυχαίνει 179.
 σύρασιν τήν πίσσαν 61.
 συργουλίσματα 387.
 σασφύγγει 27.

Τάβλες 156.
 ταβλίν 192.
 τάσσει 77, 301, 319.
 τάχατες 388.
 τέρνο 173
 τίβοτες 375.
 τιμηθῆν, θέλεις 38.
 τραγουδιστάδες 87.
 τράφο 30.
 τριγύρου γύρου τράφο 30.
 τυργιάν 315.

Φελλούς 260, 307.
 φλέγονται 206.
 φόλα 397.
 φονίσκοι 54.
 φυύρκαν 154.

φονεί 252.
 φρόνεσιν 40.
 φτιάσω, νά 8, νά φτιάσης 37
 φωνιάζει 363.

Χαμηδόν 213
 χάμαι 15.
 χαρῆν, θέλεις 38.
 χαροκοπά 241, 326
 χολιασμένη 328, 347.
 χορτασμένος 129.
 χρειά 374.
 χρῆσιν (οπορε) 113, 136.
 χρίσου, τήν μούζαν 38.
 Χριστόν 217.

Ψεγουν 177.
 ψημένος 179.
 ψηφᾶ 297.
 ψόμα 104, ψόματα 233, 270.
 ψόματα (ανν) 287
 ψοματεριά 318.
 ψούνια 260, 351
 ψωμίν 234.
 ψώρα 373.
 ψωριάση, νά 374.

MARIO VITTI

